

EESTI AJALOO PÖÖRDEPUNKTID

DOKUMENTE JA MATERJALE
VENE ÕPPEKEELEGA GÜMNAASIUMILE

Ajaloo ainenõukogu soovitab kasutada ajaloo õpetamisel lisamaterjalina.
Retsenseerinud *Anatoli Grigorjev, Aivar Koks, Väino Sirk ja Tõnu Tannberg*

Koostajad *Toomas Karjahärm ja Andres Adamson*
Ülesanded *Mare Räis, Toomas Karjahärm ja Andres Adamson*
Keeletoimetajad *Ene Sepp ja Silvi Sirk*
Tõlge *Einar Värä, Marike Võime ja Aila Tomingas*
Kujundus ja küljendus *Marge Pent*

Kirjastus Argo
www.argokirjastus.ee

ISBN 978-9949-438-31-0

Trükitud Tallinna Raamatutrükikojas

SISUKORD

Saateks	19
1. Muinasaja lõpp	21
1.1. Slaavlased ja soomeugrilased vanavene kroonikas. Katke kroonikast “Jutustus möödunud aegadest”	21
1.2. Vaade Baltimaade varasemale ajaloole. Katke J. V. Tšešihhini raamatust	22
1.3. Eestlased Vana-Vene riigis. Katke E. Haabsaare artiklist	24
1.4. Maakondadest ja kihelkondadest muinasaja lõpu Eestis. Katke A. Adamsoni artiklist	26
1.5. Baltikumist 1200. aasta paiku. Katke A. Adamsoni artiklist	28
1.6. Muistse vabadusvõitluse esimene suurem välilahing – lahing Ümera jõel 1210. aastal. Katke Henriku Liivimaa kroonikast	30
1.7. Madisepäeva lahing 1217. Katke Henriku Liivimaa kroonikast	32
1.8. Rootslaste lüüasaamine Läänemaal. Katke Henriku Liivimaa kroonikast	33
1.9. Eestlaste lepingutest Saksa-Taani vallutajatega. Katke J. Uluotsa artiklist	34
Küsimused ja ülesanded	36
2. Keskaegne Liivimaa, 1227–1558	37
2.1. Jüriöö ülestõus. Katke Balthasar Russowi kroonikast	37
2.2. Iseseisva riikluse tekkimine Eestis. Katke J. Unduski artiklist	38
2.3. Eesti ala Hansa liidus. Katke J. Kivimäe artiklist	39
2.4. Pulmapeod keskaegses Tallinnas. Katke I. Põltsami raamatust	40
2.5. Eesti idapiir keskajal. Katke A. Selarti raamatust	41
2.6. Läänekristluse idapiir aastal 1500. Kaart W. Wallace'i raamatust	42
2.7. Mustpeade maja esifassaad	42
2.8. Mustpeade vappepitaaf ajalooallikana	43
Küsimused ja ülesanded	46

3. Sõdade aeg, 1558–1625	48
3.1. Liivimaa mõisnike seisuslikud eesõigused. Refereeringuid ürikust “Privilegium Sigismundi Augusti” (1561) ja Maapäeva otsustest	48
3.2. Rüüstesõda Liivi sõja ajal. Katked Balthasar Russowi kroonikast	48
3.3. Liivimaa ülemkihtide poliitiline orientatsioon Liivi sõja ajal. Katke A. Adamsoni artiklist	53
3.4. Näljahäda aastail 1601–1603. Katke Saaremaa rüütelkonna sekretäri Thomas Hiärne kroonikast	54
3.5. Tühjad talud ja külad Lõuna-Eestis. Rootsi 1624. aasta maarevisjoni protokollide põhjal	54
Küsimused ja ülesanded	55
4. Rootsi aeg, 1625–1710	56
4.1. Tartu ülikooli avamine. Katke ajaloo professor Friedrich Meniuse kirjeldusest	56
4.2. Katkeid Rootsi kuninga Karl XI kirjadest riigimõisate talupoegade pärisorjusest vabastamise kohta Eestis	57
4.3. Talupoegade vabastamine pärisorjusest suure reduktsiooni ajal. Katke A. Loidi artiklist	59
4.4. Narva lahingu hind. Katke M. Laidre raamatust	62
Küsimused ja ülesanded	63
5. Vene võimu algus, 1710–1800	64
5.1. Tallinna kapituleerumine Vene vägede ees. Katke maanõunik O. F. Wrangeli kroonikast	64
5.2. Võit Põhjasõjas ja selle tähtsus Venemaa jaoks. Katke V. I. Galtsovi artiklist	65
5.3. Balti autonoomia kinnitus Liivimaa ja Eestimaa ühendamisel Venemaaga. Katke Uusikaupunki rahulepingust. 30. august 1721	65
5.4. Allegooriline kunstiteos ajalooallikana. Kadrioru lossi pidusaali laemaal ja selle tõlgendus	66
5.5. Keisrinna Katariina II Balti-poliitika. Katke M. Lauri raamatust	69
5.6. Eesti rahvastik 1782. aastal. Katke H. Palli raamatust	70
Küsimused ja ülesanded	71

6. Rahvuslik liikumine ja moderniseerimine, 1800–1900	72
6.1. Pärisorjuse kriitika. Katke saksa valgustaja J. C. Petri raamatust	72
6.2. 1812. aasta sõja mõju Baltimaadele. Katke R. Helme raamatust	72
6.3. Pärisorjuse kaotamine Liivimaal. Katke Liivimaa talurahvaseadusest. 26. märts 1819	73
6.4. Eesti talupojaelamu. Katke J. V. Richteri raamatust	74
6.5. Baltisakslaste slavofiilne kriitika. Katke J. F. Samarini kirjast M. P. Pogodinile. 1848	75
6.6. Läänemere maade valitsemise korralduse kriitika. Katke J. L. Mihhailova artiklist	76
6.7. Ärkamisaegne ajalookäsitlus. Katke C. R. Jakobsoni isamaakõnest. 6. oktoober 1868	76
6.8. Laulupidude traditsioon Eestis. Katke M. Salupere raamatust	77
6.9. Kuidas laulupeole tuldi. Katke H. Palametsa raamatust	78
6.10. Eestlaste rahvusliku liikumise sihid. Katke J. Hurda kõnest. 6. juuli 1870	79
6.11. Eestlaste rahvusliku liikumise nõudmisi. Katke eesti seltside saadikute palvekirjast keiser Aleksander III-le. 19. juuni 1881	79
6.12. Eestlaste rahvusliku ärkamise tulemused. Katke M. Laari raamatust ...	80
6.13. Eesti poliitikute suhtumine Vene riiklusesse. Katke T. Karjahärmi ja V. Sirgi raamatust	81
6.14. Talude pärisestmüümise tase Eestis 1881. aastaks. Joonis M. Laari raamatust	82
6.15. Baltimaade seosed Saksamaaga. Katke K. K. Slutševski reisimärkmetest. 1886	82
6.16. Õigeusk Eestimaa kuberneri S. V. Šahhovskoi poliitikas. Katke kirjast Sinodi ülemprokurörile K. P. Pobedonostsevile. 8. august 1886	83
6.17. Talurahvakool. Katke J. V. Richteri raamatust	84
6.18. Leeriskäimine. Katke J. V. Richteri raamatust	85
6.19. Elementaarkoolide venestamine. Tartu õpperingkonna kuraatori korraldus venekeelse õpetuse kehtestamise kohta riiklikes (elementaar)koolides. 7. juuni 1887	86
6.20. Õigeusu kirikute ehitamine. Katke Eestimaa kuberneri S. V. Šahhovskoi üleskutsest impeeriumi õigeusklikele. 1888	86
6.21. Aleksander III reformid Baltimaades. Katke J. V. Tšehhin raamatust. 1894	87

6.22. Vene üliõpilased Tartus. Katke V. E. Grabari mälestustest	89
6.23. Baltimaade iseärasused. Katke G. Belinski reisimärkmetest. 1902	90
6.24. Linnastumine Eestis. Katke T. Karjahärmi ja V. Sirgi raamatust	91
6.25. Põlisvenelased Peipsi ääres. Joonis J. V. Richteri raamatust	92
6.26. Kohalik venekeelne ajakirjandus. Katke S. G. Issakovi artiklist	92
6.27. Kirjaoskus Eestimaa kubermangus 1897. aasta rahvaloenduse andmeil rahvuste järgi	93
6.28. Elanikkonna jaotumine usutunnistuse järgi Baltimaade kubermangus 1897. aasta rahvaloenduse andmetel	94
Küsimused ja ülesanded	94
Piltallikaid	97
7. Revolutsioon ja sõda, 1900–1917	101
7.1. 8-tunnise tööpäeva nõudmine. Lendleht. Jaanuar 1905	101
7.2. Rühmituse Noor-Eesti üleskutse. Katke G. Suitsu kirjutisest. 1905 . . .	101
7.3. S. J. Witte Vene-Jaapani sõjast ja revolutsioonist. Katke mälestustest . . .	102
7.4. Massimõrv Tallinnas Uuel turul 16. oktoobril 1905. Katke ajalehe Novaja Žižn sõnumist. 1. november 1905	103
7.5. Kodanikuvabaduste “kinkimine”. Keiser Nikolai II manifest. 17. oktoober 1905	105
7.6. Revolutsiooniline programm. Katke rahvaesindajate nn aulakoosoleku otsustest. 27.–29. november 1905	106
7.7. Mõõdukas programm. Katke rahvaesindajate nn Bürgermusse koosoleku otsustest. 27.–29. november 1905	107
7.8. Noore naisrevolutsionääri mõtted armastusest ja abielust. Katke M. Lepa mälestustest	108
7.9. Põhja kubermangudesse deporteerimise ähvardus. Baltimaade ajutise kindralkuberneri V. U. Sollogubi teadaanne linnadele ja valdadele. 12. detsember 1905	109
7.10. Mõisnike abipalve. Eestimaa rüütelkonna peamehe parun E. von Dellings- hauseni telegramm siseminister P. N. Durnovole. 13. detsember 1905	110
7.11. Mõisahoonete hävitamine ja kahjustamine Balti kubermangudes aastail 1905–1906	110
7.12. Sõjalis-politseiline terror. Katke karistussalga ülema parun Ferseni ettekandest mereminister A. A. Birilevile. 3. jaanuar 1906	111

7.13. Võimuesindajad revolutsiooni põhjustest. Katke Eestimaa kubeneri N. G. von Buntingi kirjast siseminister P. N. Durnovole. 10. jaanuar 1906	112
7.14. Emakeelse õpetuse lubamine erakoolides. Riiginõukogu arvamuse kohalikes keeltes õpetamise lubamise kohta Balti krai erakoolides. 19. aprill 1906 ..	114
7.15. Impeeriumi ühtsus ja riigikeel. Katke Vene impeeriumi põhiseadusest. 23. aprill 1906	114
7.16. Sõjaväesalkade poolt tapetute arv Baltimaades 1905 – 18. veebruar 1906. Katke Ministrite Nõukogu kantselei osakonnaülema P. A. Apraksini kokkuvõttest. Oktoober 1907	115
7.17. Emakeelse õpetuse taaskitsendamine algkoolides. Katke haridusminister L. A. Kasso korraldusest. 14. juuni 1913	115
7.18. Suurtööstus Eestis 1913. aastal	116
7.19. Tööliste korteriolud Tallinnas 20. sajandi algul. Katke E. Mäsaki raamatust	117
7.20. Impeeriumi strateegilised huvid. Katke välisminister S. D. Sazonovi kirjast Ministrite Nõukogu asjadevalitsejale I. N. Lodženskile. 19. mai 1916	118
7.21. Eesti üliõpilaste ja vilistlaste jagunemine õppimiskoha järgi 1915. aastal	119
7.22. Tartu ülikooli üliõpilaste rahvuslik koosseis 1916. aastal	119
7.23. Peterburi Teaduste Akadeemia sidemed Eestiga	120
7.24. Eestlase iseloom. Katke P. Semjonovi artiklist. 1916	120
7.25. Eesti kolonistid Venemaal. Katke T. Karjahärmi raamatust	121
7.26. Eestlastest väljarändajad Venemaa linnades. Katke R. Raagi artiklist ..	122
7.27. Eestlased Vene riigis väljaspool Eesti- ja Liivimaad aastail 1850–1917	122
Küsimused ja ülesanded	123
Piltallikaid	124
8. Riikliku iseseisvuse sünn, 1917–1920	128
8.1. Vene revolutsiooni iseloom. Katke N. A. Berdjajevi raamatust	128
8.2. Balti rahvaste püüdlus autonoomia poole. Katke Venemaa teaduskeskuse Russika väljaandest	129
8.3. Eesti kubermangu valitsemise uus kord. Ajutise Valitsuse määrus. 30. märts 1917	129
8.4. Balti-Skandinaavia liitriigi idee. Katke J. Tõnissoni kõnest Eesti Maanõukogu istungil. 25. august 1917	130

8.5. Rahvaste enesemääramise õiguse kuulutamine Nõukogude võimu poolt. Venemaa rahvaste õiguste deklaratsioon. 2. novembril 1917	131
8.6. Eesti bolševike seisukoht riikluse küsimuses. Katke M. Grafi raamatust . .	133
8.7. Eesti osariik demokraatlikus Venemaa föderatsioonis. Katke Eesti Tööerakonna eeskavast. 1917	133
8.8. Maanõukogu otsus kõrgema võimu kohta. Katke Maanõukogu koosoleku protokollist nr 59. 15. november 1917	134
8.9. Eesti iseseisvuse väljakuulutamise põhjused. Katke A. Pajuri artiklist . . .	135
8.10. Eesti iseseisvuse väljakuulutamine. Manifest kõigile Eestimaa rahvastele. 24. veebruar 1918	135
8.11. Eesti staatus Bresti rahulepingu järgi. Katke rahulepingust. 3. märts 1918	137
8.12. Nõukogude diplomaadi hinnang Bresti rahule. Katke V. V. Sokolovi mälestustest	138
8.13. Baltimaade okupeerimise õigustus. Katke Eestimaa rüütelkonna peamehe E. von Dellingshauseni mälestustest	138
8.14. Balti maanõukogu palve Saksa keisrile Baltimaade Saksamaaga liitmiseks. Maanõukogu juhataja telegramm Saksa keisrile. 17. aprill 1918	139
8.15. Nõukogude võimu taastamise katse. Katke Eesti Tööraha Kommuuni nõukogu manifestist. 29. november 1918	139
8.16. USA seisukoht Balti küsimuses 1918. aastal. Eesti diplomaadi F. Kulli jutujamine Ameerika Stockholmi saadiku N. Morrisega. Katke mälestustest. 1918	141
8.17. Baltisakslaste hinnang maareformile Eestis. Katke ajalehest Revalsche Zeitung. 21. august 1919	141
8.18. Maareform Eestis. Katke maaseadusest. 10. oktoober 1919	142
8.19. Valge liikumine ja Eesti iseseisvus. Pariisi Vene Poliitilise Nõupidamise memorandumist. 1919	144
8.20. Eesti valitsuse ja Vene valgete koostöö. Eesti Ajutise Valitsuse ja Põhjaarmee ülema leping. 6. detsember 1918	145
8.21. Vene valgete Loodearmee tegevusest. Katke R. Rosenthali raamatust . . .	146
8. 22. Punaarmee väejuhatuse hinnang kindral N. N. Judenitšile. Katke N. E. Kakurini ja J. Väciatise raamatust	147
8.23. Vabadussõda Punaarmee väejuhatuse silme läbi. Katke N. E. Kakurini ja J. Väciatise raamatust	147
8.24. Välisabi tähtsus Vabadussõjas. Katke kindral J. Laidoneri mälestustest	149

8.25. Tartu rahu. Katked rahulepingust Eesti Vabariigi ja Nõukogude Venemaa vahel. 2. veebruar 1920	149
8.26. Tartu rahu tähtsusest Nõukogude Venemaa jaoks. Katke raamatust “Diplomaatia ajalugu”	151
8.27. Bolševike taktika välispoliitikas. Katke VSFNV välisasjade rahvakomissari G. V. Tšitšerini kirjast. 8. juuli 1921	152
8.28. NSV Liidu kõrgem juhtkond Eesti iseseisvusest. Katke NLKP KK Poliitbüroo liikme J. V. Andropovi kõnest. 27. detsember 1973	152
Küsimused ja ülesanded	154
Piltallikaid	156
9. Eesti Vabariik, 1920–1939	159
9.1. Kodanike põhiõigused Eesti Vabariigis. Katke Eesti Vabariigi põhiseadusest. 15. juuni 1920	159
9.2. Kommunistide mäss Tallinnas. Vabariigi Valitsuse ametlik teadaanne (erakorraline bulletin) kommunistide mässukatsesest. 1. detsember 1924	162
9.3. Vähemusrahvuste õigused. Katke kultuurautonoomia seadusest. 12. veebruar 1925	163
9.4. Natside agressiivsed plaanid idas. Katke A. Hitleri kõnest natsionaalsotsialistliku partei juhtivate tegelaste koosolekul. 1932	163
9.5. Rahu tagamise katsed. Katke Eesti, Läti, Poola, Rumeenia, Türgi, NSV Liidu, Pärsia ja Afganistani vahel sõlmitud mittekallaletungi (agressiooni) defineerimise konventsioonist. 3. juuli 1933	164
9.6. Autoritaarse riigipöörde õigustus. Katke riigivanem K. Pätsi raadiokõnest. 31. detsember 1934	165
9.7. Poliitiliste ühenduste keelamine. Siseministri sundmäärus. 5. märts 1935	166
9.8. Eesti valitsuse rahvuspoliitika karmistumine 1930. aastatel. Katke K. Lõuna raamatust	167
9.9. Poliitvangide amnestia 1938. aastal Eestis. Katke O. Kuuli raamatust ...	167
9.10. Stalinlikud repressioonid Venemaa eestlaste vastu. Katke Vilniuse rahvusvahelise tribunali süüdistusest (2000)	168
9.11. Haritlaskonna kiire kasv ja eestistumine. Katke T. Karjahärmi ja V. Sirgi raamatust	169
9.12. Venelased iseseisvas Eestis. Katke R. Ruutsoo artiklist	170
9.13. Vene haritlaskond Eestis. Katke V. Sirgi artiklist	172

9.14. Venelaste kultuurielu Eestis 1920.–1930. aastatel. Katke S. G. Issakovi raamatust	173
9.15. F. M. Dostojevski ja A. H. Tammsaare. Katke J. D. Šumakovi mälestustest	175
9.16. Transiitkaubandus Venemaaga. Katke M. Pihlamäe raamatust	176
9.17. Eesti rahvastiku hõivatus 1934. aastal. Rahvaloenduse andmed	177
9.18. Eesti väliskaubandus 1938. aastal	177
9.19. Eesti eksport 1938. aastal riikide järgi	178
9.20. Eesti import 1938. aastal riikide järgi	179
Küsimused ja ülesanded	179
Piltallikaid	181
10. Riikliku iseseisvuse kaotus, 1939–1940	183
10.1. Kahe agressori sobing. Saksamaa ja NSV Liidu mittekallaletungi- leping. 23. august 1939	183
10.2. Mõjusfääride jaotus Ida-Euroopas. Saksamaa ja NSV Liidu mitte- kallaletungilepingu salajane lisaprotokoll. 23. august 1939	184
10.3. Eesti Vabariigi neutraliteedi kuulutamine. Vabariigi Presidendi otsus nr 179. 1. september 1939	185
10.4. NSV Liidu Eestile sõjalise kallaletungi ähvardus. Katke NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu esimehe V. M. Molotovi ja Eesti välis- ministri K. Selteri läbirääkimiste protokollist. 24. september 1939	186
10.5. Eesti riikliku suveräänsuse kaotus. Eesti Vabariigi ja NSV Liidu vastastikuse abistamise pakt. 28. september 1939	187
10.6. Nõukogude vägede hulk Baltikumi piiridel enne sissetungi. Katke N. S. Lebedeva artiklist	189
10.7. Nõukogude vägede Balti riikidesse sissetungimise plaan. NSV Liidu kaitserahvakomissari S. K. Timošenko käskkiri Balti laevastiku juhatajale V. F. Tributsile. 9. juuni 1940	190
10.8. NSV Liidu ultimaatum Eestile. NSV Liidu valitsuse noot Eesti valitsusele. 16. juuni 1940	192
10.9. Balti riikide hõivamine Punaarmee poolt. Joonis M. I. Meltjuhovi raamatust	194
10.10. Baltimaade sovetiseerimise plaan. Katke S. K. Timošenko ettekandest J. V. Stalinile ja V. M. Molotovile. 17. juuni 1940	195

10.11. NSV Liidu valitsuse voliniku Eestis A. A. Ždanovi korraldus organiseerida massilisi valitsuse vastaseid aktsioone. Katke M. Undi autobiograafiast. 18.–21. juuni 1940	195
10.12. Okupeeritud Eesti nukuparlamendi palve NSV Liidu Ülemnõukogule Eesti annekteerida. Riigivolikogu deklaratsioon Eesti astumisest NSV Liitu. 22. juuli 1940	196
10.13. USA valitsuse reageering Balti riikide annekteerimisele. USA riigisekretäri kohusetäitja S. Wallese avaldus. 23. juuli 1940	198
10.14. Eestlaste iseloomust. Eesti Jaapani esinduse 1. sekretäri Shigeru Shimada ettekanne Jaapani välisministrile Yôsuke Matsuokale. 29. juulil 1940	199
10.15. “Kaotatud maade” taasühendamine impeeriumiga. NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu esimehe, välisasjade rahvakomissari V. M. Molotovi kõne NSV Liidu Ülemnõukogu istungil. 1. august 1940	200
10.16. Eesti annekteerimise ametlik vormistamine. NSV Liidu Ülemnõukogu seadus Eesti NSV vastuvõtmisest NSV Liitu. 6. august 1940	201
10.17. Baltikumis aastail 1939–1940 a. toimunud sündmuste nõukogude interpretatsioon. Rahumeelse sotsialistliku revolutsiooni versioon.	201
10.18. Baltikumis aastail 1939–1940 a. toimunud sündmuste tänapäevane interpretatsioon: A. O. Tšubarjan, A. S. Orlov, M. I. Meltjuhhov, M. Ilmjärv	202
10.19. Ajaloolane: Nõukogude projektil Baltikumis polnud tulevikku. Katke J. J. Zubkova intervjuust	206
Küsimused ja ülesanded	207
Piltallikaid	209
11. Sovetiseerimise algus, 1940–1941	214
11.1. Poliitilise juhtkonna hävitamine. Katke T. Karjahärmi ja V. Sirgi raamatust	214
11.2. Massiküüditamise ettevalmistamine. Direktiiv “Sotsiaalselt võõra elemendi väljasaatmise kohta Balti vabariikidest, Lääne-Ukrainast, Lääne-Valgevenemaalt ja Moldaaviast”. 14. mai 1941	215
11.3. Küüditatute tee Siberisse juuni 1941. Katke professor A. Orase mälestustest	215
11.4. Eestivenelaste küüditamine. Katke nimekirjast (nn Helsingi nimekiri). Juuni 1941	216
11.5. 1941. aasta juunis Baltikumist Venemaale deporteeritute hulk. NSVL RJRK ettekanne. Katke H. Sabbo raamatust	219

11.6.	Eestis elanud venelaste vastane nõukogude terror. Katke S. G. Issakovi raamatust	221
11.7.	Eestivene kirjanike elusaatused. Katke S. G. Issakovi raamatust . . .	222
11.8.	NSV Liidu poolt okupeeritud Eestis aastail 1940–1941 toimepandud kuritegude iseloom. Katke Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Rahvusvahelise Komisjoni raportist (2004)	223
11.9.	Saksamaa ja NSV Liidu ettevalmistused sõjaks. Katke M. I. Meltjuhovi raamatust	224
11.10.	Jõudude vahekorid NSV Liidu läänepiiril 22. juuniks 1941. Katke M. I. Meltjuhovi raamatust	225
	Küsimused ja ülesanded	225
	Piltallikaid	226
12.	Saksa okupatsioon, 1941–1944	227
12.1.	Eestlaste ootused, mis olid seotud Saksa–Nõukogude sõja puhkemisega. Katke professor A. Orase mälestustest	227
12.2.	A. Hitleri arvamusi Balti rahvastest. Refereeringuid füüreri nn lauakõnelustest. 1941	228
12.3.	Lääne demokraatiate lubadused maailma rahvastele. Atlandi harta. 14. august 1941	229
12.4.	Eesti diplomaatide poliitiline orientatsioon. Katke välisdelegatsiooni protokollist. 16. september 1941	230
12.5.	Natside terror Eestis. Katke professor A. Orase mälestustest	231
12.6.	Eesti ja holokaust. Katke Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Rahvusvahelise Komisjoni raportist (2001)	232
12.7.	Rahva meeleolu Eestis Saksa okupatsiooni ajal. Katke Julgeolekupolitsei ja SD komandöri aastaaruandest juuli 1941–30.6.1942	233
12.8.	Balti küsimus Teheranis. Katke J. V. Stalini ja F. Roosevelti vestluste üleskirjutusest. 1. detsember 1943	234
12.9.	Liitlaste lubadused. Kolme riigi deklaratsioon. 1. detsember 1943 . .	236
12.10.	Illegaalse vastupanukomitee – Eesti Vabariigi Rahvuskomitee suhtumine Saksamaasse ja NSV Liitu. Eesti Vabariigi Rahvuskomitee seisukohad. 28. märts 1944	237
12.11.	Eesti vabatahtlike lahkumine Soomest Eestisse. Soome sõjaväe ülemjuha- taja marssal C. G. Mannerheimi päevakäsk nr 129. 16. august 1944 . .	238

12.12. Üleskutse kaitsta Eestit bolševike sissetungi eest. Katke Eesti Vabariigi Rahvuskomitee juhi professor J. Uluotsa raadiokõne kokkuvõttest. 19. augustil 1944.	239
12.13. Vangide tapmine Klooga koonduslaagris 19. septembril 1944. Katke uurimiskomisjoni aruandest	240
12.14. Eestlased Relva-SSis. Katke E. Sarve artiklist	241
12.15. Punaarmee Eesti Laskurkorpuse lahingutee 1942–1945. Katke P. Larini raamatust	241
12.16. Eestlaste Teise maailmasõja aegne väljaränne. Joonis K. Kumer-Haukanõmme artiklist	242
12.17. Eesti vanausuliste saatus. Katke T. Ponomarjova ja T. Šori raamatust	243
12.18. Eesti rahvastikukaotused (ligikaudsed andmed) 1939–1989. Katke “Valgest raamatust”	244
Küsimused ja ülesanded	245
Piltallikaid	247
13. Stalinismi aeg, 1944–1953	252
13.1. Sõjajärgse korra sisseseadmine Euroopas. Katke kolme liitlasriigi – Nõukogude Liidu, Ameerika Ühendriikide ja Suurbritannia – valitsusjuhtide Krimmi konverentsi kommünikeest. 11. veebruar 1945	252
13.2. Anneksiooni mittetunnustamise poliitika ebajärjekindlus. Katke L. Mälksõo raamatust	254
13.3. Baltimaade eripära NSV Liidus. Katke J. J. Zubkova raamatust ...	255
13.4. Sõjaväe lahing metsavendadega Võrumaal Sõmerpalu vallas. Ettekanne Võrumaa parteikomitee sekretärile. 1. aprill 1946	256
13.5. Relvastatud vastupanu mahasurumine Eestis aastail 1944–1953. Eesti NSV Siseministeriumi andmed. Katke T. Tannbergi artiklist ...	258
13.6. Venelase arvamus kolhoosikorrast. EK(b)P Saaremaa Komitee informatsioonist EK(b)P Keskkomiteele. Veebruar 1948	258
13.7. Eestist 1949. aasta märtsis deporteeritute koosseis.	259
13.8. Võitlus nõukogudevastase vastupanuliikumisega Baltimaades aastail 1944–1952. Katke J. J. Zubkova raamatust	260
13.9. Põhja-Atlandi leping. Viies artikkel. 4. aprill 1949	260
13.10. NSV Liidu sõjajärgse majanduse prioriteedid. Katke Venemaa Teaduste Akadeemia väljaandest	261

13.11. Sisseränne Eesti NSV tööjõu täienemise allikana. Katke H. Rootsi ja J. Tamme artiklist	261
13.12. Eesti «panus» tuumarelvastuse võidujooksu. Akadeemik E. Lippmaa arvamus	262
Küsimused ja ülesanded	263
Piltallikaid	264
14. Nõukogude ühiskonna tõus ja kriis, 1953–1987	268
14.1. Euroopa Nõukogu toetus Balti rahvaste vabaduspüüetele. Parlamentaarsete Assamblee resolutsioon. 29. september 1960	268
14.2. NSV Liidu majanduslikud edusammud 1950.–1960. aastatel. Katke Venemaa Teaduste Akadeemia väljaandest	268
14.3. Tööstustoodangu üldmahu kasvutempo Eesti NSVs aastatel 1940–1984. Eesti NSV Statistika Keskvalitsuse materjalide põhjal	270
14.4. Rahvastiku välisränne Eesti NSVs aastail 1956–1999. Statistilised andmed	270
14.5. Haridusolud Nõukogude Eestis. Statistilisi andmeid	271
14.6. Eesti NSV elanike haridustase. ENSV Statistika Keskvalitsuse materjalidest	272
14.7. Venelaste uus kultuur Eestis. Katke S. G. Issakovi raamatust	272
14.8. Nõukogude juhtkonna plaanid rahvussuhete valdkonnas. Katke NLKP programmist. 1961	273
14.9. “Uus klass” võimul. Katke Venemaa Teaduste Akadeemia väljaandest	275
14.10. Eestlased ja teenistujad kommunistlikus parteis aastail 1941–1989. EKP Keskkomitee andmed	277
14.11. Eestlaste passiivsest vastupanust Nõukogude režiimile. Katke L. Mälksoo raamatust	277
14.12. Poliitiline opositsioon Eestis Nõukogude perioodil. Katke M. Kuke artiklist	278
14.13. Vene dissidendid Eestis. Katke S. G. Issakovi raamatust	279
14.14. Kirjanik Aleksandr Solženitsõn Eestis. Katke J. Püttsepa artiklist	280
14.15. Kirjanik Sergei Dovlatov Nõukogude Eestis. Katke B. Davidjantsi artiklist	281
14.16. Eesti ja vene kunstnike kontaktid. Katke kunstnik E. Põldroosi mälestustest	281

14.17. Eesti sovetiseerimise ametlik käsitus. Katke “Suurest Nõukogude entsüklopeediast”. 1978	282
14.18. Balti apell. Katke 45 Eesti, Läti ja Leedu kodaniku märgukirjast. 23. august 1979	283
14.19. Rahvusprobleemide teravnemine. 40 kiri. 28. oktoober 1980	284
14.20. Nõukogude aja anekdoote	288
14.21. Balti tribunal Kopenhaagenis. Manifest. 26. juuli 1985	289
Küsimused ja ülesanded	290
Piltallikaid	292
15. Riikliku iseseisvuse taastamine, 1987–1991	295
15.1. Raha käibele laskmine NSV Liidus aastail 1986–1989. Katke J. T. Gaidari raamatust	295
15.2. Venemaa ja NSV Liidu viljakaubandus. Katke J. T. Gaidari raamatust	295
15.3. Okupeeritud Balti riikide õiguslik staatus. Katke L. Mälksoo raamatust	296
15.4. <i>Perestroika</i> -aegsete etniliste konfliktide mudelid. Katke A.V. Šubini raamatust	297
15.5. Rahvakoosolek Tallinnas Hirvepargis. MRP-AEG teadanne Eesti elanikele. 15. august 1987	297
15.6. Radikaalse majandusreformi kava. Ettepanek: kogu Eesti täielikule isemajandamisele. 26. september 1987	298
15.7. Pretensioonid Eesti parteiaktiivile. Katke NLKP KK sekretäri J. K. Ligatšovi ettekandest Poliitbüroo istungil	299
15.8. Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei eesmärgid. ERSP asutava koosoleku poliitiline deklaratsioon. 20. august 1988	299
15.9. Eestimaa Kommunistliku Partei juhtkonna kursimuutus. Katke EKP Keskkomitee esimese sekretäri V. Väljase kõnest. 9. september 1988	300
15.10. Eestimaa Rahvarinde asutamine. Rahvarinde asutamiskongressil vastuvõetud deklaratsioon. 2. oktoober 1988	301
15.11. Eesti NSV suveräänsusest. Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu deklaratsioon. 16. novembril 1988	302
15.12. Liidulepingust. Eesti NSV Ülemnõukogu resolutsioon. 16. novembril 1988	303
15.13. Kremli vastus Eesti suveräänsusdeklaratsioonile. Katke A. Rüütli mälestustest	304

15.14. Balti küsimus Euroopa Parlamendis. Resolutsioon (dokument B2–1247/88). 19. jaanuar 1989	304
15.15. Afganistani sõja ohvrid. Katke K. Arjakase artiklist. 1979–1989 . . .	305
15.16. Kremli ähvardused Balti rahvaste aadressil. Katke NLKP Keskkomitee avaldusest olukorra kohta Nõukogude Balti vabariikides. 27. august 1989	306
15.17. Valgevene, Läti, Leedu ja Eesti üleminekust isemajandamisele. Katke arutelust NLKP KK Poliitbüroo istungil. 9. november 1989 . .	307
15.18. Poliitilisest ja õiguslikust hinnangust Nõukogude–Saksa 1939. aasta mittekallaletungilepingule. NSV Liidu rahvasaadikute kongressi otsus. 24. detsember 1989	307
15.19. Arvamus NSVL Rahvasaadikute Kongressi Nõukogude-Saksa kokkulepet (23. august 1939) käsitleva otsuse kohta. Katke NLKP KK sekretäri A. N. Jakovlevi mälestustest	309
15.20. Eesti NSV kõigi tasandite rahvasaadikute täiskogu deklaratsioon Eesti riikliku iseseisvuse küsimuses. 2. veebruar 1990	310
15.21. Seadusliku riigivõimu taastamisest Eesti Vabariigi maa-alal. Eesti Kongressi resolutsioon. 11. märtsil 1990	312
15.22. Eesti riiklikust staatusest. Eesti Ülemnõukogu otsus. 30. märts 1990	313
15.23. Riikliku iseseisvuse mõtte areng Eestis aastail 1989–1990. Katke K. Piirimäe ja P. Kaasiku artiklist.	314
15.24. Küsimus Eesti eristaatusest uuenenud Liidus. Katke M. Grafi raamatust. 19. aprill 1990	314
15.25. Eesti staatuse arutelu Föderatsiooninõukogu istungil. Katke raamatust “NLKP KK Poliitbüroos ...”. 12. juuni 1990	315
15.26. Venemaa suveräänsuse väljakuulutamine 12. juunil 1990. Katke Venemaa Teaduste Akadeemia väljaandest	315
15.27. Venemaa demokraatide toetus Baltikumi rahvuslikele liikumistele. Katke A. V. Šubini raamatust	316
15.28. M. S. Gorbatšovi rahvuspoliitika eesmärgid. Katke A. S. Tšernjajevi sissejuhatavast artiklist	317
15.29. M. S. Gorbatšovi liidulepingu projekt. Katke kodakondsust ja riigikeelt käitlevatest sätetest	317
15.30. Repressioonid ja Lääne krediit. Katke J. T. Gaidari raamatust	318
15.31. Maailma teadlaste petitsioon Balti rahvaste toetuseks. 19. juuni 1991	319
15.32. KGB ülem olukorrast Balti riikides 1991. aasta augustiputši eel. Katke V. A. Krjutškovi mäletustest	320

15.33. Eesti riiklikust iseseisvusest. Eesti Vabariigi Ülemnõukogu otsus. 20. august 1991	321
15.34. 1991. aasta augustiputši tagajärjed. Katke R. G. Pihoja raamatust ...	321
15.35. KGB kindral sündmustest Baltikumis. Katke V. S. Šironini raamatust	323
15.36. NSV Liidu lagunemise süüdlased. Katke N. I. Rõžkovi raamatust ..	323
15.37. Natsionalism ja NSV Liidu lagunemine. Katke NLKP KK sekretäri A. N. Jakovlevi mälestustest	324
15.38. Lääne mõju <i>perestroika</i> 'le NSV Liidus. Katke A. V. Šubini raamatust	325
15.39. Lääne “viies kolonn”. Katke A. A. Zinovjevi raamatust	326
15.40. Lähiajaloo müüdid. Katke A. V. Šubini raamatust	326
15.41. Eesti ühiskondlikus ruumis domineerinud riigid aastail 1227–1991. Katke P. Vihalemma artiklist	328
Küsimused ja ülesanded	329
16. Eesti Vabariik, 1991–2007	330
16.1. Eesti Vabariigi riikliku iseseisvuse tunnustamisest. Vene Nõukogude Föderatiivse Sotsialistliku Vabariigi presidendi korraldus. 24. august 1991	330
16.2. Balti riikide tunnustamine USA poolt. Katke president G. Bushi mälestustest	330
16.3. Eesti Vabariigi iseseisvuse tunnustamisest. NSV Liidu Riiginõukogu otsus. 6. september 1991	331
16.4. Eesti Vabariigi põhiseadus. Preambul ja üldsätted. 28. juuni 1992 ..	332
16.5. Eesti riigi õiguslikust järjepidevusest. Katke Riigikogu deklaratsioonist. 7. oktoober 1992	333
16.6. Vene vähemuse probleemid postsovetlikus ruumis. Katke R. H. Simonjani raamatust	333
16.7. Eesti pürgimine NATOsse. Katke USA aseriigisekretäri S. Talbotti mälestustest	334
16.8. Läbirääkimised Vene vägede Eestist väljaviimise üle. Katke USA riigi- sekretäri asetäitja S. Talbotti mälestustest. 26. juuli 1994	335
16.9. NSVL lagunemise hukkamõist. Katke N. I. Rõžkovi kõnest Riigiduumas. Märts 1996	336
16.10. Vene Föderatsiooni ametlik seisukoht Eesti Vabariigi õigusliku järjepide- vuse kohta. Katke Vene asevälisministri A. Avdejevi kirjast Vene riigiduumale. 8. jaanuar 1998	337

16.11. Baltimaade integratsioon Läänega. Katke M. Thatcheri raamatust. 2002	337
16.12. Balti riikide kujutamine Vene meedias. R. H. Simonjani raamatust . . .	338
16.13. Eesti ühinemisleping Euroopa Liiduga. 16. aprill 2003	340
16.14. Eesti liitumine NATOga. Valitsuse pressiteade. 29. märts 2004 . . .	341
16.15. Eesti-Venemaa piirilepingust. Katke L. Mälksoo raamatust. 2005 . .	341
16.16. Postsovetlik nostalgia. A. A. Zinovjevi sotsioloogilisest romaanist . .	342
16.17. Kommunistlike režiimide kuritegude hukkamõist. Euroopa Nõukogu Parlamentaarse Assamblee resolutsioon. 25. jaanuar 2006	343
16.18. Eesti edu infotehnoloogias. Välisajakirjanduse refereering. 25. jaanuar 2006	345
16.19. Hinnanguid Eesti majandusarengule. Välisajakirjanduse refereeringuid. 2005–2006	345
16.20. Eesti Vabariigi president Lennart Meri. Välisajakirjanduse refereering. 15. märts 2006	346
16.21. Balti riigid NATOs. Välisajakirjanduse refereering. 16. juuni 2006 . .	346
16.22. Eesti osalus rahvusvahelistes rahuoperatsioonides. Kaitseministeeriumi andmed. 2006	347
16.23. Eesti arengukoostöö ja humanitaarabi. Katke M. Luubi artiklist. 2007	348
16.24. Eesti Vabariigi suursaatkond Moskvast. Katke M. Kaljuranna artiklist. 2007	349
16.25. Baltimaade kuvand Venemaal. Katke L. M. Mletšini arvamusest. 31. märts 2007	349
16.26. Riikide osatähtsus Eesti väliskaubanduses. Oktoober 2006	351
16.27. Eesti rahvaarv aastail 1200–2000	352
16.28. Eesti rahvastiku etniline koostis aastail 1897–2000	352
16.29. Eestlaste arv maailmas 1850–2000. Katke I. Kase ja T. Tammaru artiklist. 2006	353
16.30. Eesti keele ja kultuuri välisõpe. Artikkel ajalehest Krimmi Eestlased. 2007	353
Küsimused ja ülesanded	355

SAATEKS

Eesti ja vene keeles välja antud Eesti ajaloo allikate kogumik on adresseeritud vene õppekeelega üldhariduskoolide õpilastele ja õpetajatele, et aidata neil üle minna Eesti ajaloo õpetamisele eesti keeles. Kogumik sisaldab mitmekesise valiku ajalooallikaid, mis on mõeldud lisamaterjalina gümnaasiumikursuse juurde. Dokumentide ja materjalide valikul on lähtutud kehtivast riiklikust õppekavast, kusjuures rõhk on nii küsitletud õpetajate kui ka ajalooekspertide soovil ajaloo pöördepunktidel ja eriti just lähiajalool.

Lähimineviku vastanduvad ajalookäsitused on tänapäeval vältimatu reaalsus. Nii on see ka väikeses, kuid mitmerahvuselises Eestis. Etnilise värvinguga erinevad ajalootajud ei tulene mingist erilisest patoloogiast, vaid on erineva mineviku ja tänapäeva suhete keeruka läbipõimumise avaldus. Erinevus ei pea tähendama aga vastandumist ega vaenutsemist, mitmekesisusega ja vaatenurkade erinevusega saab leppida sallivuse põhimõttest lähtudes.

Kogumikus on esindatud peaaegu kõik tähtsamad dokumentaalsete allikate liigid, nii esmaallikad kui ka katked neid allikaid eri aegadel tõlgendanud ajaloolaste töödest. Sisu poolest domineerivad poliitilise ajaloo allikad, kuid põgusalt on antud ruumi teistelegi ühiskonnaelu valdkondadele, nagu kultuur ja haridus, majandus, rahvastik, inimeste igapäevaelu.

Üks kogumiku erijooni on, et suhteliselt palju tähelepanu on pööratud vene fenomenile Eestis. See puudutab nii maade (riikide) vahelisi suhteid kui ka kohalikku vene elanikkonda (eestivenelasi). Ajalooperioodidest on rõhk lähiajalool, kuna see aeg huvitab inimesi kõige rohkem, on kõige enam seotud nende isikliku elukäiguga ning kujundab nende vaateid ajaloole. Kogumikus on avaldatud erinevaid, mõnikord koguni vastandlikke vaatenurki (õpikutes neid tavaliselt pole). See aitab kujundada ajaloomõistmise kultuuri ja sallivust erinevate ajalootõlgenduste suhtes, mis ongi õigupoolest üks tänapäeva ajalooõpetuse peamisi tunnetuslikke ja didaktilisi eesmärke.

Esitatud tekstid võimaldavad heita valgust ajaloo uurimise seostele ideoloogia ja poliitikaga ning näidata, kuidas n-ö kasutatakse minevikku oleviku huvides. Ajalooallikatega tutvumine võimaldab paremini mõista seda, kuidas ajaloolased töötavad ning kuidas kujuneb pilt minevikust uurimustes ja õpikutes. Töötades allikatega, omandab õpilane teabe töötlemise, kriitilise analüüsi ja argumenteeritud tõlgendamise oskusi. Ta võib ise end asetada ajaloolase olukorda ning sõnastada jutustuse oma arusaamise järgi. Õpetaja

saab teemasid valida olenevalt tunni eesmärgist, neid saab kasutada rühmatöös, iseseisvas töös või klassiarutelus. Üldiselt sobivad valitud tekstid ka tundides läbivõetud teemade illustreerimiseks, kuid nad ei kata Eesti ajaloo erinevaid perioode ega valdkondi ühtlase tihedusega.

Allikmaterjalide kogumikku koostades on lähtunud dokumentide publitseerimise üldtunnustatud reeglitest. Eestikeelsete lähtetekstide stiliseerimist ja tänapäeva ortograafiareeglitele kohandamist on välditud, säilitatud on vanad lause- ja sõnakujud. Kohanimed on eestikeelsetes tekstides algtekstis esineval kujul; teistest keeltest tõlgitud tekstides on koha- ja isikuniimed esitatud tänapäevasel kujul. Varem avaldatud redaktsioone pole muudetud, parandatud on üksnes silmahakanud trükivead ja teksti mõistmist takistavad moonutused. Osa materjale avaldatakse lühendatult ja katketena. Kärped lauses on märgitud katkestuspunktidega .. ning tekstist välja jäänud laused katkestusjoontega [---]. Dokumendid ja materjalid on varustatud pealkirjade ning allikaviidetega. Daatum märgib dokumendi või materjali koostamise või ilmumise või sündmuse toimumise aega.

Kogumikus publitseeritud dokumendid ja materjalid on esitanud ilma sisuliste kommentaarideta. Neis tuleb ette faktilisi ebatäpsusi, vääri ja ühekülseid hinnanguid, tahtlikke moonutusi, võltsinguid ja demagoogiatki. Nagu on ajalooallikate puhul tavaline, eeldavad need tekstid kriitilist käsitlust.

Temaatiliste allikaplokkide järel on valikuliselt küsimusi ja ülesandeid, et õpilased saaksid nii üksikuid allikaid kriitiliselt analüüsida kui ka allikates leiduvat teavet üldistada. Kogumikus on traditsiooniline lugemiku käsitlusviis (eeskätt Teise maailmasõja järgsete sündmuste puhul) püütud ühendada viimastel aegadel populaarsust kogunud allikaülesannete lahendamisega. Et õpetajate õpetamisstiilid on erinevad, soovivad koostajad ülesandeid valida nii, et õpetaja ise end meetoodiliselt kindlalt tunneks. Nõnda ei pruugi õpetajale sobida teatud rühmatööd, rohkem aega nõudvad projektid vmt. Ülesannete valik sõltub ka ajast. Küsimusi saab omavahel kombineerida ning koostajad on õnnelikud, kui nad on suutnud ärgitada õpetajat ennast ülesandeid koostama, et paremini arvestada oma õpilaste iseloomu ja vajadusi ning tunnieesmärke.

On loomulik, et loetu tekitab õpilastes erinevaid arvamusi ja tundeid. Õpetaja peaks igati innustada õpilasi oma arvamust avaldama, seda argumenteerima. Kui terve klass pooldab ainult üht seisukohta, võiks õpetaja ise erinevaid tõlgendusi pakkuda. Oluline on arendada õpilaste empaatiavõimet, kujundada sallivust teistsuguste arvamuste suhtes, püüda üksteist mõista ning rikastada oma ajalootunnetust. Põhjalikumalt on neid küsimusi kommenteeritud ja meetoodilisi soovitusi antud kogumiku juurde kuuluvates lisamaterjalides õpetajale.

Koostajad

1. MUINASAJA LÖPP

1.1 Slaavlased ja soomeugrilased vanavene kroonikas Katke kroonikast “Jutustus möödunud aegadest”

I osa

NEED ON JUTUSTUSED MÖÖDUNUD AASTATEST,
KUS ALGAS VENE MAA,
KES KIIEVIS KÕIGEPEALT VALITSES
NING KELLEST SAI ALGUSE VENE MAA

D. Lihhatšovi proosatõlge tänapäeva keelde

Nii alustame oma jutustust.

Pärast veeuputust jagasid maa Noa kolm poega – Seem, Haam ja Jaafet.

Seem sai endale Idamaad: Pärsia, Baktria ning pikkuses Indiani ja laiuses Rhinocorurani ehk idast lõunasse, aga ka Süüria, Meedia Eufрати jõeni, Babüloonia, Koroduna, assüürlased, Mesopotaamia, Vanim-Araabia, Elymaisi, India, Tugev-Araabia, Kolaia, Kommageene, kogu Foiniikia.

Haam sai aga Lõunamaad: Egiptuse, India naabruses oleva Etioopia ning teise Etioopia, millest voolab idasse Etioopia Punane jõgi, Theeba, Kyreneiaga naabruses oleva Liibüa, Marmaria, Sirta, teise Liibüa, Numiidia, Marisia, Mauretaania, mis asub Gadiri vastas. Tema valduste hulka idas kuuluvad samuti Kiliikia, Pamfüülia, Pisiidia, Müüsia, Lükaoonia, Früügia, Kamalia, Lüükia, Kaaria, Lüüdia, teine Müüsia, Troas, Aeolis, Bitüünia, Vana-Früügia ja mõned saared: Sardiinia, Kreeta ja Küpros ning Geoni jõgi, mida ka Niiluseks nimetatakse.

Jaafet sai aga Põhja- ja Läänemaad: Meedia, Albaania, Suur- ja Väike-Armeenia, Kapadookia, Paflagoonia, Galaatia, Kolchise, Bosporose, Maeotise, Derbe, Sarmaatia, Taurise elanikud, Sküütia, Traakia, Makeoonia, Dalmaatsia, Malosia, Tessaalia, Lokrise, Pelenia, mida ka Peloponnesoseks nimetatakse, Arkaadia, Epirose, Illüüria, slaavlased, Lychnitia, Hadriakeia, Aadria mere. Anti talle ka saared: Britannia, Sitsiilia, Euboia, Rhodos, Chios, Lesbos, Kythera, Zakynthos, Kefallenia, Ithaka, Kerkyra, osa Aasiast, mida nimetatakse Jooniaks, ning Tigrise jõe, mis

voolab Meedia ja Babüloni vahel; Pontose Euxeinoseni põhja poole: Doonau, Dnepr, Kaukaasia ehk Ungari mäed ning sealt Dneprini ning muud jõed: Desna, Pripjat, Dvina, Volhov, Volga, mis voolab itta Seemi alale. Jaafeti maaosas paiknevad venelased, tšuudid ja muud rahvad: merjalased, muromlased, vepslased, mordvalased, Zavolotšje tšuudid, permilased, petšooralased, hämelased, leedulased, semgalid, kuršid, latgalid, liivlased. Aga ljahhid ja preislad paiknevad Varjaagi mere lähedal. Selle mere ääres paiknevad varjaagid: siit ida poole kuni Seemi valdusteni ning sellest merest lääne poole kuni Inglise ja Valahhia maani. Jaafeti järglased on samuti varjaagid, rootslased, normannid, goodid, russid, anglid, galiitslased, valahhid, roomlased, sakslased, prantslased, veneetslased, itaallased ja muud – nad piirnevad läänes Lõunamaadega ja on Haami hõimu naabrid. [---]

Aastal 6370 (862) kihutati varjaagid tagasi mere taha, ei antud neile maksu, vaid hakati end ise valitsema. Ei olnud õigusepidamist, suguharu tõusis suguharu vastu, ja nende vahel oli suur riid ja segadus, ja nad hakkasid omavahel sõda pidama. Ja nad ütlesid üksteisele: otsime endale vürsti, kes valitseks meie üle ja mõistaks kohut. Ja nad läksid üle mere varjaagide juurde, keda kutsuti russideks, nagu teisi kutsuti svealasteks, norralasteks, anglideks või götalasteks. Ja tšuudid, sloveenid, krivitšid ja vepslased ütlesid russidele: meie maa on suur ja lai, kuid korda ei ole seal teps, tulge valitsege meie üle ja olge meie vürstideks.

Ja kolm venda valiti nende seast, need võtsid russe enesega kaasa ja tulid. Kõige vanem vend Rjurik asus Novgorodi, teine, Sineus, Valgjärvele, ja kolmas, Truvor, Irboskasse. Nende järgi sai Venemaa oma nime.

<http://www.hrono.info/dokum/povest1.html>

1.2 Vaade Baltimaade varasemale ajaloole

Katke J. V. Tšešihhini raamatust “Balti krai lühike ajalugu”

Kolmel kubermangul – Eestimaal, Liivimaal ja Kuramaal –, mis kõnesoleval ajal moodustavad Vene impeeriumi Balti krai, on piirideks põhjast kuni Narvani Soome laht, läänest kuni Palangani Balti meri, lõunast Kauganase kubermang ning osa Vilniuse kubermangust, idast Vitebski, Pihkva ja Peterburi kubermang. See krai pole midagi muud kui Vene riikliku ala jätk Balti mere ääres, mida ei eralda sellest mingid looduslikud tõkked, ei jõed ega mäed. Selle ala looduslikud tingimused on samad, mis kesk- võõndi põlistel Vene maadel, kuigi kliima on mereline, eriti mereäärsetes

kohtades. Krai looduslike tingimuste ühtelangevus Venemaa keskväöndi tingimustega on tinginud nende alade elanike ühesuguse elulaadi. Selline ühetaolisus on nendevaheliste tõkete täielikul puudumisel viinud Balti krai ühtesulamiseni Vene riikliku alaga, sest maad, mida miski ei eralda ja mis looduslikelt tingimustelt on samasugused, peavad varem või hiljem paratamatult minema ühe ja sama riigi koosseisu elanikkonna esialgselt mitmerahvuselisele koosseisule vaatamata.

Ei tšuudid ega lätlased moodustanud mingit riiki; iga hõim, iga sugukond elas eraldi oma sugukonnavanemate juhtimisel. Üldistes asjades peeti nõu tavaliselt rahvakoosolekutel, kus otsuseid langetati sageli liisuheitmisega. Varanduslikku ebavõrdsust polnud, kõik olid isiklikult vabad, orjadeks tehti sõjavangid. Vanemad elasid kindlustatud linnustes, kuhu kõik sõja ajal varjusid. Rahvas tegeles valdavalt põllutöö ja loomakasvatusega, rannikul sageli ka mererööviga. Lätlaste ja tšuudide vahel oli palju erinevusi. Tšuudid eelistasid elada külates, lätlased külasid ei pooldanud ja eelistasid elada taludes. Tšuudid olid üldse sünged, erakordselt vastupidavad, keskendunud ja paistsid silma püsivusega. Lätlased armastasid lõbutseda, laulda ja olid liikuvamad, ent seevastu polnud nad nii püsivad ega vastupidavad kui tšuudid.

Nii tšuudide kui ka lätlaste usk oli paganlik; tšuudide religioossed uskumused olid ühesugused soomlaste omadega, lätlastel leedulaste uskumustega, mis olid lähedased slaavlastele. Kirikuid polnud kusagil, ent austati pühasid hiisi; ohvreid toodi ohvrikividel.

Tšuudide ja lätlaste sugukondlik elukorraldus killustas jõude ning tegi täiesti võimatuks vastupanu naabrite survele, niisuguste hõimude mõjule, kes olid neist tugevamad, energilisemad ja andekamad. Sellised tšuudide naabrid olid idas Ilmeni slaavlased, tuntud novgorodlaste nime all, lätlastel aga krivitšid (valgevenelased). [---]

Tšuudid, kes asustasid praegust Eestimaa kubermangu ja Liivimaa kubermangu põhjapoolseid maakondi, olid novgorodlaste mõju all, niisamuti nagu lätlased ja liivlased olid polotšaanide mõju all. Tšuudide juures väljendus see ka andami maksimises, kuigi märksa väiksemas ulatuses kui lätlaste juures. Vene vürstid maksustasid tšuudid ja suurvürst Jaroslav Vladimirovitš ehitas 1030. aastal Emajõe (Amovži) kaldale tšuudide alistuvuses hoidmiseks vene kindluse, mille ta nimetas Jurjeviks (praegu Derpt) oma kristliku nime Georgi (Juri) järgi. Ent tšuudid ei alistunud Vene riiklusele nii kergesti kui leedulased ja lätlased. Sageli tegid nad röövretki Novgorodi maadele; novgorodlased võtsid omakorda sõnakuulmatute taltutamiseks ette retki tšuudide maale. Kogudes neilt andamit, ei sundinud novgorodlased nagu polotšaanidki neile vägivallega peale ristimist, kuid

võimaldasid õigeusku vastu võita neil, kes seda soovisid. Niisuguseid juhtumeid polnud vähe, sest juba 12. sajandi keskpaiku olid Novgorodi ja Pihkva piiskopkonnas eeskirjad, millest õigeusu vaimulikud pidid tšuude ristides juhinduma.

Vene vürstidele andami maksmine ja õigeusu vastuvõtmine valmistas lätlasi ja tšuude ette täielikuks ühinemiseks vene rahvaga, s.o valmistas ette seda, mida nõudsid Balti krai looduslikud tingimused Venemaa suhtes. Ent see ühinemine lükkus mitu sajandit edasi seetõttu, et Balti krai, mis moodustas Vene riikliku ala jätku, langes oma Balti mere äärse asendi tõttu ohvriks nende riikide vallutusplaanidele, kes tahtsid Balti merel kehtestada täieliku ülevõimu ning haarata merekaubandusest saadava tulu enda kätte. [---]

Moskva riik lõigati täielikult ära Balti merest, mille poole Ivan Groznõi nii visalt pürgis. Teda tabas ebaõnn ja ta pidi suurte kaotustega loovutama selle ala oma võistlejatele. Ent Moskva riik ei saanud eksisteerida vaenulike naabrite poolt Euroopast äralõigatuna. Kaotada isoleeritus, saada tagasi ärakistu – see oli ülesanne, mida Groznõi järglased ei lasknud mitte kunagi silmist ja mille täitmine sai osaks Peeter Suurele. Viimane austas sügavalt Groznõid Balti merele pürgimise pärast ning tunnetas selle mere tähtsust ja vajalikkust Venemaale. Kohe, kui tekkis võimalus saada rootslastelt Soome lahe äärsed maad, astus ta viivitamatult liitu Taaniga ja Poola kuninga August II-ga Rootsi vastu.

Venestamine Eestis 1880–1917. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1997, lk 31–33.

1.3 Eestlased Vana-Vene riigis

Katke E. Haabsaare artiklist

Arheoloogiaalaste allikate ja Vana-Vene kroonikate järgi tulid esimesed slaavlased Põhja-Venemaale mitte varem kui X sajandil, st peaaegu sajand pärast Vene riigi asutamist. Slaavi elemendid niisuguste iidsete linnamägede nagu Vana-Laadoga, Pihkva, Irboska, Sara, Rostovi kultuurikihis on dateeritud X sajandi järgsesse aega. Seega ei leia kinnitust V. V. Sedovi tees slaavlaste ilmumisest Ilmeni, Laadoga ja Peipsi järve kallastele juba VI sajandil. Sedov nimetab ka X–XI sajandi Jaroslavli Volgamaa elanikke sloveenideks. Tegelikult asustas tol ajal seda piirkonda etniliselt mitmekesine elanikkond, kelle hulgas domineeris ilmselt merja (soome) element. Vähesed ja ilmetu inventariga slaavi kääpad lisandusid sellele piirkonnale iseloomulikele matusepaikadele alles X sajandi teisel poolel. Sinnamaani asustasid Põhja-Venemaad vaid merja (soome), balti, skandi ja ugri etnosed.

Mis siis juhtus X sajandi keskpaiku? Vana-Vene kroonikate kohaselt suundus vürstinna Olga, olles 947. a alistanud Dnepri-äärsed derevad [drevljaanid], Novgorodi poole, asutas Msta ja Luuga jõe äärde külad ja pani nad andamit ja obrokit maksma. On alust arvata, et samal ajal asustas ta Kiievi derevate maalt Ülem-Volgamaale ümber ka esimesed slaavlaste, kes moodustasid oma derevate asustuse, mille keskuseks sai Toršok [Toržok]. Iidsel ajal oli selle linna nimi Korosten, st kandis sama nime nagu derevate peamine linnus Dneprimaal, mille vürstinna Olga oli lasknud hävitada kättemaksuks oma mehe Igori hukkamise eest.

Poliitiline pööre Vana-Venemaal lõppes umbes 980. aastal Igori poja Svjatoslavi ja orjatar Maluša poja vürst Vladimiri valitsemise ajal. Maluša ja Dobrõnja olid dereva vürsti Mali lapsed. Esimesena Rjurikute dünastiast hakkas Vladimir ajama puhtalt slaavi poliitikat. Võib isegi oletada, et just temast sai alguse slaavi päritolu valitsejate dünastia. Vladimir kihutas oma družinast minema varjaagid ja asustas Volga-Okaa jõgedevahelise ala slaavi elanikkonnaga.

Novgorodimaa jäi aga vaatamata vürstide jõupingutustele siiski föderatiivseks ja demokraatlikuks. Novgorod koosnes kolmest keskusest (otsast). Neist vanima asutajaks võis olla vürst Oleg, kes tol ajal, olles lahkunud Kiievest, saabus Russi põhjaossa. Arheoloogiaandmete järgi moodustus Novgorod (*nova* – vepsa keeles soo) umbes 930. aastal nende iidsete asustuste keskuseks, keda nimetati luudulasteks. Teine keskus kuulus merjalaste nereva hõimule ja kandis nime Nereva [Nerja] ots (siit saab nähtavasti alguse setu rahvas). Tol ajal hakati linna iidseimat osa kutsuma Luudi otsaks. Kuna vürstinna Olga sündis ja kasvas nerjalaste keskel, aga Nerja ots asutati pärast tema tulekut 953. aastal, siis oligi tema kõigi eelduste kohaselt selle asutajaks. 970. aastal tekkis kolmas ots – Salveni (Slavno) ots. Kuna sel ajal valitsesid Novgorodis Vladimir ja Dobrõnja, võib neid lugeda selle keskuse asutajateks.

Aastatel 862–997 kuulus Tšuud täieõigusliku osana Vene liitriigi koosseisu. Pärast Vladimiri poliitilist pööret eraldusid eestlased, leedulased, soomlaste häme hõim ja veel mõned läänepoolsed rahvad Venemaa koosseisust leppimatuse tõttu tsentraliseerimispoliitikaga, mida vürst ellu viis. Seetõttu võib Vladimiri sõjakäiku tšuudide vastu 997. aastal vaadata kui kallaletungi iseseisvale eestlaste riigile. Liitriigi koosseisu jäid vepslased, karjalased ja suur osa vadjalasi ja nerjalasi (ülejäanud osa sulandus eestlaste riiklikku moodustisse).

1.4 Maakondadest ja kihelkondadest muinasaja lõpu Eestis

Katke A. Adamsoni artiklist

Maakondade nimed on kaardil märgitud suures püstkirjas, kihelkondade nimed väiksemas kirjas. Kõikide nimede puhul on eelistatud tänapäevast nimekuju. Kaldkirjas on toodud allikates esinevad nimed, mille eesti-keelne vaste on ebaselge või teadmata. Küsimärk nime või joone järel viitab oletuslikkusele, ainult küsimärk lüngale meie teadmistes. Katkend-joonega on märgitud vastava ala kuulumine või oletatav kuulumine mõne teise piirkonna koosseisu.

Kirjalikes allikates leidub viiteid muinasaja lõpu Eesti haldusjaotusele Henriku Liivimaa kroonikas, veidi hilisemas Taani hindamisraamatus ning (eelkõige Saaremaa kohta) lepingutes Eesti ala jagamiseks vallutajate vahel. Tugineda saab ka arheoloogilisele allikmaterjalile ning Eesti kihelkondlikule jaotusele vallutuse järel. Tänu Taani hindamisraamatule on meil kindlamad andmed Põhja-Eesti kohta, ülejäänud Eesti osas on need siiski paratamatult üpris oletusliku iseloomuga. Siinne kaart on eelkõige selle koostaja kokkuvõttev arvamus mitme uurijate põlvkonna tööst.

Põhiline territooriumi haldusüksus oli kihelkond. Kihelkondi oli muinasaja lõpu Eestis umbes 45. Kihelkonnad omakorda jagunesid arvata-vasti juba tollal mõnestkümnest kuni sadakonnast talust koosnevaiks mak-sustusühikuiks – vakusteks. Igal vakusel oli valdaja, kellele võis kuuluda ka mitu vakust. Kihelkondade ja vakuste kõrval võisid eksisteerida maa kaitseks mõeldud linnusepiirkonnad eesotsas mõjuvõimsama vanema või vägevama suguvõsaga. Võimalik, et tähtsamaid vanemaid kutsuti kunin-gaiks. Sõna on skandinaavia päritoluga, kuid selle laenamistee on eba-selge: *as*-lõpp viitab pigem balti laenule. Sama sõna eri vorme kasutati vanemate ja vürstide nimetusena tänapäeva Läti ja Leedu alal. Näiteks kutsusid leedulased oma vürste *kunigaikštis*, vürstkondi – *kunigaikštyste*.

Revala, Harju-, Lääne- ja Virumaa administratiivse jaotuse osas on küsitavusi vähe, vähemalt kirjalikest allikatest lähtudes. Maastikuliselt või arheoloogiliste mälestiste ja leidude paiknemise järgi on uurijad ole-tanud siiski ka mõneti teistsugust haldusjaotust. Suuremad probleemid algavad Kesk-Eestis. Kas käsitada Alempoisi, Nurmekunda, Mõhut ja Vaigat väikemaakondade või teistega veel liitumata üksikkihelkonda-dena? Kas Vaigas oli üks või kaks kihelkonda? Kas Jogentagana ja Soo-poolitse (väikemaakond, mitte arvatavasti samanimeline kihelkond Läm-mijärve-äärsetes soodes) kuulusid Ugandi külge või mitte?

Analoogilised küsimused kerkivad Lõuna-Eestis. Nii on Helme, Paistu ja Tarvastu kihelkonda puutuv puhtalt hüpoteetiline, nende asemel võis

eksisteerida vaid üksainus. Eriti ebaselged on andmed Kagu-Eesti, hili-sema Võrumaa kohta. Kirjalikud allikad ei anna mingeid viiteid. Tead-mata on isegi, kas Eesti kagunurk oli osa Ugandist, moodustas omaette maakonna, kuulus kokku läänemeresoome-balti segaasustusega Adsele maakonnaga Kirde-Läti alal või koguni Pihkva vürstkonnaga? On oletatud nii Kagu-Eesti jagunemist kuni viieks kihelkonnaks kui ka kihelkon-dade täielikku puudumist selles piirkonnas. Arheoloogilistel andmetel oli seal hõreda hajaasustusega ala. Piirivöönd ehk Eikellegimaa?

Eesti saarte puhul on küsitav, kas Põide (*Horele*) ja Muhu olid eraldi või teiste Saaremaa nn kaksikkihelkondade moodi kokku liidetud? Kas Sõrve kuulus Kihelkonna juurde või oli iseseisev kihelkond? Kas asusta-tud alad Hiiumaal kujutasid endast Ida-Saaremaa kihelkondade tagamaad või mitte, ja kui, siis milliste kihelkondade? Keeleteaduslikel andmetel on Hiiumaa asustamine lähtunud nii Saaremaalt kui ka õige suurel määral Põhja-Eesti rannikualalt, eelkõige Virumaalt.

A. Adamson. Maakonnad ja kihelkonnad muinasaja lõpu Eestis. – Eesti aastal 1200. Tallinn, 2003, lk 9–10.

1.5 Baltikumist 1200. aasta paiku

Katke A. Adamsoni artiklist

Tänapäeva Baltimaade ala iseloomustas aastal 1200 Põhja- ja Kesk-Euroopa mastaabis silmatorkav etniline ja keeleline kirevus. Etnilised piirid ei järginud sealjuures sugugi tänapäeva rahvusriikide piire. Osalt tänapäeva Läti, osalt Leedu territooriumi asustasid näiteks semgalid, kuršid ja seelid. Balti ja läänemeresoome hõimude vaheline keeleline, kul-tuuriline ja poliitiline piir kulges praegusest märgatavalt lõuna pool. Oli segaalasid, mida asustasid nii baltid kui ka läänemeresoomlased. Sellised olid näiteks osa Kurzeme poolsaarest, kus elasid nii kuralased (Kuramaa läänemeresoome asukad, keda ekslikult liivlastega samastatakse) kui ka ilmselt balti päritolu kuršid, Adsele (*Atzele*) maakond Kirde-Lätis ja Võnnu (*Cēsise*) ümbruskond, kus kohalike latgalite kõrval elas arvatavalt läänemeresoome päritolu inimesi, kes olid sinna tulnud Kuramaalt Ventgi jõe suudmealalt.

Poliitiliselt ja kultuuriliselt olid Baltimaade rahvad umbes samal aren-gutasemel. Ühestainsast pilgust kaardile piisab, veendumaks, et tänapäeva Läti ja Leedu alal oli poliitiline ja halduslik killunemine umbes sama-sugune kui Eestis. Leedus oli küll juba alanud vürstkondade (maakon-dade) ühendamine, mis pool sajandit hiljem viis Leedu riigi loomiseni.

Baltikumist 1200. aasta paiku. Kaart raamatust “Eesti aastal 1200”

Siinkohal tuleb arvestada, et elanikke oli tänapäeva Leedu alal ligi kaks korda eestlastest enam. Leedulased olid alates 1180. aastatest muutunud sõjaliselt ja poliitiliselt aktiivseks ja alustanud oma laastavaid rüüsteretki

naaberaladele (need vaibusid alles 15. sajandil). Samas eksisteeris nii toona kui palju hiljemgi Leedu põhihõimude aukštaitide ja žemaitide vastasseis, isegi vaen. Lõpuks ei saavutanud ju hilisemates murrangulistes Saule (1236) ja Durbe (1260) lahingus orduvägede üle võidu mitte leedulased, vaid žemaidid, ja seda vastu Leedu ühendaja, aukštaitide Lietuva maakonna vürsti Mindaugase tahet.

1200. aasta eestlastele ja leedulastele oli ühine veel see, et nad olid naabruses kujunenud riikide valitsejaist sõltumatud. Varasemal ajal mõnikord väidetud Vene (Novgorodi, Pihkva) võim või õigused mingile osale Ida-Eestist 13. sajandi alul on pelgalt hüpoteesiks jäänudki. Eesti vanema ajaloo allikaist midagi niisugust ei järeldu. Vastupidi, näiteks Liivimaa vanemas riimkroonikas öeldakse otse, et eestlased venelaste võimu alla ei kuulunud. Teisiti olid lood tänapäeva Läti kesk- ja idaosas. Latgallia oli jagunenud Polotski ja Pihkva vürstkonna mõjusfäärideks – vastavalt Jersika ja Koknese vürstiriik ning Tälava ja Adsele maakond. Läti ajalookirjutuses tavatsetakse Jersika ja Koknese valitsejaid küll kohalikeks latgaliteks pidada, tõenäolisem on siiski, et nood Polotski osativürstidena Rjurikovitšid olid. Polotski maksualused olid ka muud hõimud piki Väina jõge – seelid (tõenäoliselt vähemalt nende suurim maakond Tovrakse) ja Väina liivlased (1212. aastani). Enim sõltusidki Vene vürstkondadest Läti idaosa asustanud latgalid, kellest osa oli juba üle läinud õigeusku. Üheks põhjuseks, miks oldi Vene vürstiriikidest sõltuvuses või ka nendega liidus, on traditsiooniliselt peetud latgalite vastuolusid ja vaenu eestlastega. Tõendeid on otsitud ja leitud Henriku Liivimaa kroonikast, latgalite käitumisest ristsõdijate saabudes, eestlaste röövlitöö üle kaebavaist läti rahvalauludest. Eestlaste-latgalite suhted olid kindlasti pingelised, viimased nihkusid ju juba aastasadu kagust loodesse, läänemeresoome asualale. Ent küllap räägib seesama visa edasiliikumine ka omalt poolt millestki.

A. Adamson. Baltikum 1200. aasta paiku. – Eesti aastal 1200. Tallinn, 2003, lk 11–12.

1.6

Muistse vabadusvõitluse esimene suurem välilahing – lahing Ümera jõel 1210. aastal

Katke Henriku Liivimaa kroonikast

Niisiis oli Liivimaa kirik sel ajal paljudesse hädadesse seatud, sest ta oli paljude naabruses asuvate paganarahvaste ja venelaste vahel, kes kõik olid üheks nõuks võtnud teda hävitada. Seepärast otsustasid riialased määrata Polotski vürsti juurde saadikuid, kas ehk ei saaks saavutada mingisugust

rahu temaga. Ja saadeti Rodolf Jerichow'st koos mõnede teistega Venemaale minema.

Ja kui nad lähenesid Võnnule, ennäe, eestlased, tulles suure sõjaväega, piirasid Võnnu sisse. Ja Rodolf koos omadega pääses sellesse linnusesse. Ja eestlased võitlesid Bertoldi, tema vendade ja võndlastega kolm päeva vana linnuse juures, kus veel elasid vennad koos võndlastega. Ja langes palju eestlasi ammuküttide poolt haavatuina, samuti tapeti ka võndlastest mõned vaenlaste odadega. Eestlased tegid nimelt suured puude kuhjatised, pannes neile tule otsa linnuse mahapõletamiseks, lohistades metsadest suuri puid koos juurtega, panid neist kokku midagi kaitsetorni taolist, toetades ning kindlustades seda teiste palkidega ning võideldes alt ja ülevalt, nad kiusasid tule ja suitsuga väga neid, kes linnuses olid. Ja kui sõja päevi poleks lühendatud, oleksid nad igatahes suuremat kurja teinud, sest mõnede lohakuse tõttu jõudsid kuuldused riialasteni mitte esimesel ega teisel, vaid piiramise kolmandal päeval. Ja need, sealt teele asunud, tulid neljandal päeval Siguldasse.

Kuuldes, et koos Caupo ja ta sõpradega on saabunud suur kogu liivlasi ja lätlasi, lahkusid eestlased samal päeval Võnnu linnuse alt ja, minnes üle Koiva, puhkasid, magades öösel järve ääres, mis on Beverini teel. Vennad aga Võnnust ja Caupo koos liivlaste ja lätlastega, hommikul järele minnes, võtsid hommikueineks aset sellesama järve ääres ja saatsid luurajad ning sõjaväe valvesalga ette, kellest mõned teatasid tagasi tulles, et eestlased on väga suure kiiruga põgenemas üle Ümera. Nende sõnu liialt uskudes, hakkasid liivlased ja lätlased otsekohe nende jälitamisega kiirustades tõttama, öeldes, et nad ei saa kuidagi riialaste viivitamist ära oodata. Kuid Caupo koos sakslastega ütleb: "Oodakem oma vennad ära, ja siis me suudame võidelda ning oma tiivad võttes kõrgele lennata."

Kuid need, halvaks pidades ja pigemini sakslaste hukkumist soovides, ajasid eestlasi taga, seades aga sakslased esimesse võitlussalka, et ise nende taga minnes ja lahingu tulemust silmas pidades olla paremini valmis kas jälitamiseks või põgenemiseks. Ja nad liikusid edasi Ümera juurde, teadmata, et eestlaste vägi oli peidus metsades Ümera ääres. Ja äkki nägid nad kogu väge endale vastu tulema. Siis tõstis orduvend Arnold lipu: "Koondugem ühtekokku," ütleb, "vennad sakslased, ja vaadake, kas me suudame võidelda, ja ärgem põgenegem nende eest ega tõmmakem süüd oma rahvale." Ja nad läksid nendele kallale ja tapsid mõned neist ja võitlesid nendega, ja langes Bertold, Caupo poeg, samuti ka tema väimees Wane, julge ja vapper mees, ja mõned sõjateenistuse vendadest ja piiskopi sulased Wichmann ja Alder said raskesti haavata.

Nende seljataga järgnevad liivlased aga pistsid otsekohe põgenema, kui nägid kõikjalt metsadest sõjaväge hulganisti tulevat, ja sakslased jäid üksinda. Seda nähes ja omade vähesust silmas pidades, sest neid ei olnud kui ainult kahekümne ümber, koondusid sakslased ühtekokku ja läksid vaenlastega võideldes otseteed Koiva juurde tagasi. Rodolf Jerichow'st langes odast haavatuna maha, friis Wigbold pani ta uuesti hobusele ja seesinane friis, usaldades hobuse väledust, päästis paljud, kord põgenedes, kord vaenlaste juurde tagasi pöördudes ja kitsastes kohtades neid kinni pidades.

Eestlased aga jälitasid niihästi sakslasi kui liivlasi ja lätlaste jalamehi, kes põgenesid paremale ja vasakule. Ja võtnud neist ligi sada kinni, tapsid ühed, teised piinasid julmalt surnuks, viies nad Ümera äärde tagasi. Nende hulgast oli nimelt neliteist, kellest nad ühed praadisid elusalt, teistel, kiskudes nad riietest paljaks ja teinud oma mõõkadega nende selgadele ristid, lõikasid kõrid maha ja saatsid nad, nagu me loodame, taevasse märtrite osasaamise. Siis eestlased, pöördunud tagasi oma maale ja mõnitades kristlasi, saatsid [saadikuid] kõigisse Eesti maakondadesse, andsid vandetootusi ja heitsid liitu, et olla üks süda ja üks hing kristlaste nime vastu.

Henriku Liivimaa kroonika, XIV, 7–8. Tallinn, 1982.

1.7 Madisepäeva lahing 1217

Katke Henriku Liivimaa kroonikast

Ja nad seadsid [Sakala läheduses] sakslased keskmisele teele, liivlased aga panid paremale, lätlastele aga andsid vasemapoolse tee. Ja teisi saatsid nad küladesse, kes, võtnud mõned inimesed kinni, said neilt teada [eestlaste] sõjaväe suuruse, ühtlasi ka, et see on juba vastu tulemas ja võitlemiseks valmis. Seda kuulnud, liikusid nad ettevaatlikult ja heas korras edasi ja jõudsid õhtu saabumisel Viljandi linnuse juurde, kus öösel puhkasid; ja pidanud sealsamas missatalituse, läksid nad apostel Matteuse päeval vaenlaste vastu. Ja nad leidsid, et need on kõrvale pööranud teise kohta, neile otsekohe järgnedes ja nähes neid võitlemiseks valmis äkki vastasküljelt metsadest välja tulevat, läksid nende poole, ja sakslased võitlesid keskmisel teel, kus oli nende suurem ning tugevam väesalk. Ühed nendest ratsa, teised jala oma lahingukorras pikkamööda edasi minnes, läksid nende keskkohalt läbi ja murdes nende lahingurivi, ajasid nad põgenema.

Ka lätlased, võideldes vasakul liival, ründasid julgesti koos sakslastega oma vastaseid, nende vastu olid seatud sakalased ühes Lembitu ja

oma muude vanematega. Haavates paljusid lätlaste hulgast ja mõningaid tappes ja vapralt võideldes, panid nad kaua vastu. Kuid nähes, et sakslased olid keskmise väesalga põgenema pööranud, pöörasid nad ka ise selja. Ja lätlased ajasid neid taga ja tapsid neist paljud ning muud põgenesid. Ja Veko, Roboami vend, tundis Lembitu ära ja ajas teda taga ja tappis ta, võttes ta riided, teised aga, võttes tema pea maha, viisid endaga kaasa Liivimaale. Ja langesid seal ka teised Sakala vanemad, Wottele, Maniwalde koos õige paljude teistega. Liivlased aga, kes olid seatud paremale, nähes eestlaste odasid julmalt enda peale lendamas, põikasid kõrvale sakslaste juurde ja ajasid koos nendega põgenejaid taga. Kuid eestlased, kes olid tulnud nende vastu, tungisid kallale mõningaile meie omadest, kes olid taga järele tulemas; ent need löid nad mehiselt tagasi ja ajasid nemadki põgenema. Ja pärast seda, kui kõik eestlased on pööratud põgenema, jälitasid neid liivlased ja lätlased ja saksid ja tapsid nende hulgast mööda metsi, nii et peaaegu said arvu tuhat täis, igatahes arvutult, keda nad mööda metsi ja soid ei suutnud kokku lugeda, ja võtsid neilt ligi kaks tuhat hobust ära ja võtsid kõik nende sõjariistad ja saagi ning jagasid järgmisel päeval kõik röövitu võrdselt omavahel.

[Järgneb teade liivlaste vanema Kaupo, sakslaste ustava liitlase surmast lahingus saadud haavadesse. Midagi muud ristsõdijate kaotustest kroonikas ei kõnelda.]

Henriku Liivimaa kroonika, XXI, 2–3. Tallinn, 1982.

1.8 Rootslaste lüüasaamine Läänemaal

Katke Henriku Liivimaa kroonikast

Vahepeal tuli Rootsi kuningas Johannes [Johann I Sverkersson, kuningas 1216–1222] koos oma hertsogiga [hertsog Karl] ja oma piiskoppidega, kogunud suure sõjaväe, Ridalasse, ihaldades võita mõned osad Eestimaal ja valitsusvõimu. Ja ta asus Lihula linnusesse, kuhu isand paavst oli kinitanud piiskop Hermanni, Liivimaa piiskopi [Alberti] venna, sest selle maakonna olid varem riialased vallutanud ja usu algmeisse pühendanud. Ja rootslased käisid ringi mööda maakonda, õpetades ja ristides neid ja kirikuid ehitades. Ja nad jõudsid taanlaste juurde Revalasse, vesteldes nendega. Ka riialased läkitasid saadikud nende juurde, öeldes, et need kihelkonnad on nende poolt ristiusule alistatud, manitsedes neid [rootslasi] ühtlasi, et nad äraandlike eestlaste salakavalaid sõnu liialt usaldades enda ümber vähem hoolt ei kannaks. Kui aga sama kuningas oli

paigutanud oma mehed linnusesse, nimelt Lihula omasse, koos hertsog Karliga ja piiskopiga [Linköpingi piiskop Karl], pöördus ta Rootsimaale tagasi. Ja et neil ühel pool oli Liivimaa ja teisel pool taanlased, kuna nad ise asetsesid keskel, siis hakkasid nad paganate vastu vähem hirmu tundma. Ja juhtus ühel päeval [8. augustil 1220], kui esimene aovalge paistma hakkas, et tulid saarlased merelt suure sõjaväega ja piirates need rootslased ümber, võitlesid nendega ja panid nende linnusele tule otsa. Ja rootslased tulid välja nende vastu, võideldes nendega ega suutnud nii suurele hulgale vastu panna. Ja rootslased langesid nendest tapetuna ja linnus vallutati ja hertsog langes ja piiskop tapeti tule ja mõõga läbi ja siirdus, nagu me usume, märtrite osasaamisse. Ja varsti pärast seda tulid taanlased ja, korjates nende surnukehad kokku, matsid nad leinates maha. Samuti ka riialased, kuuldes nende tapmisest, pidasid nende pärast palju päevi õhkamisega leina. Tapetuid oli aga peaaegu viissada, üksnes vähesed pääsesid põgenemise teel ja jõudsid taanlaste linnusesse. Kõik teised varisesid mõõgatera läbi, nende mälestus on õnnistatud ja nende hinged puhaku Kristusega.

Henriku Liivimaa kroonika, XXIV, 3. Tallinn, 1982.

1.9 Eestlaste lepingutest Saksa-Taani vallutajatega

Katke J. Uluotsa artiklist

§ 13. Lõpptulemusi. Kõigepealt on ilmnenu, et allikaid eestlaste lepingute kohta võõrastega 13. sajandil on säilinud võrdlemisi rohkel arvul ja usaldataval kujul (I osa). Lepingute sõlmimise tehnika oli eestlastel kuni üksikasjadeni hästi tuntud (II osa). Lepingud oma sisult langesid mitmesse liiki. Ühtlasi eranditult kõik Eesti maa-alad sõlmisid lepinguid (III osa). Autentsel kujul on säilinud lepinguid, mida sõlmisid saarlased (IV osa). Kõik need asjaolud võimaldavad nüüd vastuse anda ka sissejuhatuses püstitatud küsimusele – nimelt selle kohta, kuivõrd lääniõiguslikul keskajal (13. sajandi keskpaigast 16. sajandi keskpaigani) sai Eestis jääda püsima vana Eesti õigus (§ 1).

1. Eraõigus. Kõik lepingud, millega eestlased alistusid võõrastele ülemvalitsejatele, jätsid puutumata peaaegu kogu selle õiguse ala, mida praegu tuntakse eraõiguse nime all. Seega kõik vastavad eraõiguslikud vahekorrad ning tavad, nagu nad seni olid kujunenud, jäid püsima. Muutus toimus vaid eeskätt seevõrra, kuivõrd see oli tingitud ristimisest, seega eeskätt abieluõiguse alal. Ent abieluõiguseski tehti paavsti poolt varakult

muudatusi kohalikule kombeõigusele lähenemiseks, millised muudatused võeti hiljemini ka kanoonilise õiguse kogusse.

2. Kriminaalõigus. Samuti jäid üldreeglina püsima kriminaalõiguse normid. Siiski ristimise tõttu sellel alal tekkisid mõningad uued süüteod, mida varemini ei tuntud. Teisalt ka uute lääniõiguslike maahärrade ilmalikes huvides tekkisid senises kriminaalõiguses mõningad muudatused ja täiendused. Muudatuste kohta mõlemas suunas on iseloomustavad saarlaste lepingud 1241. ja 1255. a. Ühtlasi näitavad need lepingud, et muudatused olid siiski võrdlemisi vähesed, sest mitmeidki muudatusi ja täiendusi püüti samade lepingutega just vältida.

3. Valitsemisõigus. Valitsemise alal toimus näiliselt muutusi kõige suuremal määral. Lepingutest nähtub, et eriti välispoliitiline käitumine pidi eestlastel olema koordineeritud uute maahärrade kavatsuste ning püüetega. Ent siingi polnud uute maahärrade võim täiuslik. 1241. a. lepingust ilmneb, et veel sel ajal Läänemaal maahärra sõlmis lepingu vaid kohalike eestlaste vanemate nõusolekul. Saarlaste leping 1255. a. aga näitab, et saarlased olid sel ajal maahärrale sõjalise abiandmise suhtes veel üsna lõdvas sõltumuses.

Seesmise valitsemise alal paistab kõigepealt silma, et uued maahärrad osutusid valitsemise kõrgemateks keskpunktideks ning juhtideks. Ent siingi oleks ekslik maahärrade võimu üle hinnata. Uute normide loomise alal oli maahärra äärmiselt seotud. Lepingud näitavad, et maahärrad peamiselt vaid kokkuleppe teel eestlastega said uusi norme luua. Kohtumõistmise alal maahärrad teotsesid küll ilmalikes asjus võimalikult oma foogtide kaudu, kuid viimased olid seotud kohaliku kombeõigusega, või ka senised maavanemad ise teostasid kohtuvõimu endisel viisil. Ka maksustamine toimus eeskätt vastavate lepingute ja kokkulepete kaudu eestlastega.

4. Vanaeesti õiguse säilimine. Kõigest eelnevast ilmneb, et vanaeesti õigus jäi püsima Eesti aladel ka pärast seda, kui maa oli väliselt alistatud võõrsilt tulnud valitsejale. Seejuures vanaeesti õigus jäi püsima mitte vaid üksikute õigusinstituutide näol, vaid üldreeglina, massiliselt, kuna uued õigusnormid vaid lisandusid senistele, ühes või teises suunas viimaseid täiendades ja muutes. Aluseks, mille tõttu vanaeesti õigus sai jääda ja pidi jääma püsima, olid need lepingud, milliseid eestlased sõlmisid uute valitsejatega. Seega iseloomustavad vastavad lepingud, mis sõlmiti uute ülemvalitsejatega ja millega säilitati senine õigus, mitte üksnes Poola, Taani ja Rootsi ning hiljemini Vene ajastu algust, vaid sama tuleb tunnistada ka feodaalse keskaja alguse kohta Eestis 13. sajandil.

Küsimused ja ülesanded

---

1. Andmete grupeerimine rühmatööna

Allikates 1.1, 1.2 ja 1.3 on mainitud mitmeid rahvaid. Milliseid fakte ja hinnanguid leidub allikates eestlaste, lätlaste, leedulaste ning venelaste kohta? Kirjutage peamised andmed välja. Kui kahtlete ajaloolaste või kroonikas esitatu õigsuses, tähistage vastav väide küsimärgiga. Kui allikates toodud fakte kinnitavad õpikus esitatu, mujalt loetu või õpetaja räägitu, siis tähistage need ristikesega. Väited, millest ilmnevad kirjutaja eelarvamused, tähistage linnukesega.

Uurige rühmakaaslastelt, millised väited allikates neis küsimusi tekitasid, ning leidke põhjendusi, miks võiks kirjutatus kahelda või ei peaks seda tegema. Rühmades enim vastuolusid tekitanud väited arutage klassikaaslaste ja õpetajaga ühiselt läbi. Vajaduse korral leidke lisaargumente oma seisukoha kinnituseks.

2. Henriku Liivimaa kroonika

- 2.1. Kes on allika autor? Mis seisusesse ta kuulus, millised olid tema kohustused ja roll ristisõja ajal? Kas kroonik võis oma ametiseisundi tõttu teada kõike olulisimat, mis Maarjamaal toimus? Millised olid 13. sajandil teadete saamise võimalused?
- 2.2. Selgitage õpetaja abiga mõisteid *esmased allikad* ja *teiseseid allikad*. Kas kroonika puhul on tegemist esmase või teisese allikaga? Millal on kroonika kirjutatud? Kas kroonika on meieni jõudnud algupäraselt või ümberkirjutuste kaudu?
- 2.3. Kes olid kroonika lugejad keskajal? Milline väärtus on selles kirjutatud tänapäeva lugejatele?
- 2.4. Võrrelge õpikus muistse vabadusvõitluse kohta avaldatut kroonika katketega. Milliseid sarnasusi ja erinevusi sündmuste käsitlemisel leiate? Selgitage, millest need võiksid tuleneda.

3. Muinas-Eesti õigus

- 3.1. Jüri Uluots püüab allikas 1.9 selgusele jõuda küsimuses, mil määral arvestati keskaegses õigusruumis Muinas-Eestis kehtinud tavaõigust. Kas artiklist selgub, mis allikatele on autor toetunud?
- 3.2. Miks on J. Uluotsa tõstatatud küsimus Eesti ajaloo seisukohalt oluline?
- 3.3. Milliseid näiteid oskate veel tuua selle kohta, kuidas uus võim on Eestis varasemaid tavasid ja norme arvestanud?

2. KESKAEGNE LIIVIMAA, 1227–1558

2.1 Jüriöö ülestõus

Katke Balthasar Russowi kroonikast

Selle meistri [ordumeister Burchard von Dreilebeni, allikas: Dreileve] valitsemise ajal anno 1343 jüriööl panid Harju talupojad toime kohutavalt kurja teo. Nad tapsid haletsemisväärset peaaegu kõik aadlikud sakslased, noored ja vanad, naised ja neitsid, junkrud ja sulased ja kõik, kes olid saksa soost, arvult üle 1800. Siis olid sakslased Harjus ja Virus, Läänemaal ja Saaremaal ning kogu Eestimaal mässavate talupoegade pärast suures hädas ja ohus. Selsamal ööl, kui see tapmine sündis, põgenesid mõningad aadlikud mehed, naised ja neitsid alasti ja paljalt, sukadeta ja kingadeta läbi võsa ja soo Paidesse ja mõned Tallinna. Siis ei leidnud kloostriki halastust, sest Padise kloostri tapeti 28 munku. Seepeale kogunesid talupojad, arvult umbes 10 000, ja määrasid enda hulgast kuningaid ja vürste. Siis piirasid nad Tallinna linna ja Taani asevalitsejat Tallinna lossis. Säärast mängu alustasid ka Lääne talupojad ja piirasid oma piiskoppi kõigi toomhärradega ning palju aadlikke Haapsalus. Peale selle tapsid Saaremaa talumehed samal suvel jaagupipäeval kõik sakslased Saaremaal ning piirasid ka Pöides ordu foogti ühes kogu konvendiga sisse. Ja kui foogt oma konvendiga kaua ei suutnud Pöides vastu pidada, siis palus ta endale ja oma meestele vaba läbipääsu, mida talumehed talle aususele ja usaldatavusele toetudes lubasid, aga ei pidanud. Kui nimelt foogt teiste sakslastega Pöidest välja tuli, siis tapsid talumehed nad kõik maha, nii et sealt ükski ei pääsenud.

Talupojad Tallinna all läkitasid oma saadikud Turu, Åbo ja Viiburi piiskopi juurde ja töötasid rootslasile anda Tallinna linna. Aga vahepeal oli Taani asevalitseja meister von Dreilevelt palunud abi. See meister valmistas pea nii asevalitseja kui ka kitsikuses viibivate aadlikkude tungiva nõude kohaselt Tallinna linna päästma ning mässulisi talupoegi karistama.

Kui nüüd talupojad Tallinna all meistri tulekust kuulsid, siis läkitasid nad meistri juurde oma saadikud ja töötasid temale alla heita sellel tingimusel, et nad ainuüksi meistri ja ordu maksualused oleksid; ent nad ei tahtvat teps mitte ühtegi aadlimeest oma ülemuseks tunnistada, ennemini

tahtvat nad kõik surra; aadlikud nimelt olevat neile küllalt kaua suurt kõrkust ja igasugu vägivalda näidanud. Ent käskijad ja teised aadlist, kelle sugulased talumehed olid ära tapnud, palusid meistrit tungivalt, et ta ei halastaks mörtsukate peale ja säärast koletuslikku mörtsukatööd karistusega ei jäta. Selle peale jätkas meister pealetungi ja lõi aegamööda tapluses palju talupoegi maha ning nõrgestas neid sellega kaunikesti ja tungis viimaks talumeestele peale Tallinna all, tappis nad peaaegu kõik maha, arvult ligilähedaselt kuni 10 000. [---] Kui aga Läänemaa talumehed Haapsalu all meistri tulekust kuulsid, siis põgenesid nad kõik võsastikku ja soosse ja niiviisi pääsesid ka haapsallased. Vahepeal jõudsid soomlased Viiburist päralt mõningate laevadega, mida talumeeste saadikud olid nõutanud; ning kui soomlased teada said, et talumehed on löödud ja Tallinn päästetud, siis tulid nad Tallinna linna ja ei puudutanudki talumeeste küsimust, vaid kaebasid Rootsi ja Taani vahelise tüli asjas. [---] Kui nüüd teised talumehed maal oma sõprade käekäigust Tallinna all kuulsid, siis kutsusid mõned venelast üles, et tungigu see uuesti sakslastele kallale; võib-olla läheksid kõik talupojad tema poole üle. Venelane ei viivitanudki kaua, vaid tungis pea Tartu piiskopkonda. Piiskopi omad aga ja mõned käskijad astusid vene jõugule Otepää juures mehiselt vastu ning tapsid neist üle 1000 ja panid teised põgenema. Seal langes ka mõningaid orduvendi ja mõningaid aadlist, nende seas Johann von Lewenwolde.

Pärast seda läks Borchard von Dreileve, Liivimaa meister, talve ajal Saaremaale, et karistada mässulisi talumehi, kes olid tapnud Põide foogti ühes kogu konvendiga ning kõik sakslased seal. Meister asus Karjas oma sõjarahvaga laagrisse, kus ta kaheksa päeva viibis, ning tema sõjavägi rüüstas kogu Saaremaa läbi ja tappis umbes 9000 inimest, noori ja vanu. Siis aga palusid saarlased armu, mida neile rasketel tingimustel lubati. Nii tuli neil kõik oma sõjariistad üle anda ja Lihula lossi vedada; peale selle tuli neil jalamaid alustada Sonenborgi (heakstegemise) lossi ehitamist, kui nad ellu tahaksid jääda. See juhtus aastal 1345.

B. Russow. Liivimaa kroonika. Tallinn, 1993, lk 48–51.

2.2 Iseseisva riikluse tekkimine Eestis

Katke J. Unduski artiklist

Jüriöö mäss 1343 saab eestlaste kompromissituks väljakutseks, kus kõik pannakse täie jõuga ühele kaardile – ja kaotatakse see kaart. Mitte isegi lihtsalt ülestõus, mitte lihtsalt mäss pole see kahe valitseva rahva verine

rindapistmine, vaid otsustav sõda kahe ajalooajalooperioodi piiril, kus tehakse lõpp seniste jõusuhete ebamäärasusele ja võetakse suund selgemale autonoomsele ühendatusele. Toona eestlusele kahjuks – sest mitte Eesti kuningriik, vaid Liivi orduriik saab esimeseks tõeliselt iseseisvaks Põhja-Baltikumi riigiks. Ent sellisena näitab ta teed ka hilisemale Eesti Vabariigile, mis seisab praegu selle arenguketi lõpus. Tuleb järgnevatki ajalookäiku hinnates silmas pidada seda ununema kipuvat tõsiasja, et Eesti (Balti) iseseisvusidee iseenesest ei ole veel midagi eestlusele tingimata soodsat. Seda ideed võib kanda ka eestluse suhtes ükskõikne või vaenulik jõud. Nii mõnigi kord, nt nõndanimetatud Rootsi ajal, on iseseisvusidee teatavat taandumist mänguväljal peetud pigem eesti rahva olukorda hõlbustavaks.

J. Undusk. Ajalooteede ja metahistorilised žestid. Eesti ajaloo mitmest moraalist. – Tuna 2000, nr 2, lk 128.

2.3 Eesti ala Hansa liidus **Katke J. Kivimäe artiklist**

Hansa ajastul oli Liivimaa koosseisu kuuluval Eesti alal Euroopa seisukohalt suurem tähtsus ja tähendus kui kogu hilisema ajaloo vältel. [...] Tallinnal oli .. monopolne seisund Läänemere idaosa või vähemalt Soome lahe piirkonna kaubanduses. Koos Tartuga oli tal kontrollifunktsioon Novgorodi ja Pihkvaga peetava kaubanduse üle. Põhjendatult on kirjutatud, et Tallinna majanduslik tagamaa hõlmas endasse ka Soome lõunaranniku. Kaubanduslikult ületas Tallinn tollal Rootsi kuningriigi pealinna Stockholmi, rääkimata Soome juhtivatest linnadest Turust ja Viiburist. Tallinna ja Tartu hansakaupmeeste ärikontaktid ulatusid teisalt mitte sugugi ainult Lübeckini, vaid kaugele Lääne-Euroopasse – Brüggesse, Amsterdami, Antverpeni. Londonisse ja koguni Lissaboni. Hansakaubanduse puhul ei tohi muidugi unustada, et meretaguste kaupmeeste peahuvi koondus tulutoovale vahtuskaubandusele Vene turgudel. Eesti linnadele ei jäänud Hansa kaugkaubanduses siiski mitte ainult transiidi vahendamise tehnilised ülesanded. Suur hulk Läänest tulnud kaubaartikleid turustati kohapeal ning koos sellega jõudsid mitmed kohaliku päritoluga kaubad hansakaupmeeste vahendusel Lääne turule, esmajoones siinsete talupoegade toodetud rukis, millel eriti 16. sajandi esimesel poolel oli Läänes suur nõudlus.

Eesti tee Euroopa Liitu. Tallinn, 1995, lk 38.

2.4 Pulmapeod keskaegses Tallinnas

Katke I. Põltsami raamatust

Oma rikkuse ja mõjukuse näitamise kõige paremaks viisiks pidasid linnakodanikud aadlike eeskujul toretsemist ning varanduse pillavat kulutamist. Siin sekkusid asjasse otsustavalt linnavõimud. Nimelt hakkas raad välja andma **luksusmäärusi**, mis olid suunatud liigse ja mitteseisusekohase toretsemise vastu. 16. sajandini oli igasuguse piiramise aluseks varanduslik tsensus, hilisemal ajal sai vahetegemise aluseks seisus ja sellega seotult rahvus. Linnaelu reglementeerimine Liivimaal süvenes aja jooksul. Algas see 14. sajandi teisel poolel, kui asuti määrama, kes võib teatud aladel töötada ja kes mitte. Edasi tungiti üha enam inimese eraellu, normeeriti rõivastust, pidude pidamise korda, söömist, kingitusi jm.

Tallinna varaseimas teada olevas, 14. sajandi lõpust või 15. sajandi algusest pärit luksusmääruses on pulma suurus seatud sõltuvusse pruudi kaasavarast. Kõige uhkemad pulmad peeti 120 külalisega, kellele serveeriti pidulauas 60 vaagnaga 4 käiku. Vähem jõukasse pulma, kus pruudi kaasavara oli 20–40 marka, lubati kutsuda 40 külalist ning pakkuda samuti 4 käiku. 10–20-margase kaasavara puhul võis kutsuda 20 külalist. Kui aga kaasavara oli alla 10 marga, siis anti vaid lihtne õhtusöök. 1538. aastal on Tallinna rae protokolliraamatuse kantud määrus või vähemalt selle kavand linnas peetavate pulmapidude suuruse kohta, seejuures on vahetegemise aluseks juba seisus. Luksusmääruse järgi lubati Suurgildi majja pulmapeole kutsuda 80 raehärrat, kodanikku ja vaimulikku, 80 naist ja neitsit ning 60 selli. Toitu arvestati sellise hulga külaliste peale kokku 55 “vaati” (*vathen*), arvestusega, et igast vaadist jätkub süüa neljale külalisele (*by ein yblick ock 4 personen*). Pulmapeole Kanuti gildi võis kutsuda vastavalt 64 + 64 + 32 külalist.

Kõik pulmas toimuv oli rangelt reglementeeritud: külaliste ja abiliste arv, kingituste suurus, toitude valik, tantsude arv jne. Tallinna rae määrusega oli pillimeestel kahe söömaaja vahepeal lubatud mängida kokku üheteistkümneks tantsuks – üks kostihärra tants ja 5 topelttantsu. Pärast õhtusööki tantsiti veel 10 tantsu. Kindlaks oli määratud ka peo kestus: kui harilikult algas Tallinnas öörahu kell 9, siis pidustuse puhul oli see viidud kaks tundi hilisemale ajale. 16. sajandil keelati lõplikult pulmade öised järelpidustused (*nachtcollation*).

Tõenäoliselt 1540. aastast pärit Tallinna rae luksusmääruses on ära toodud ka pulmasöömaaja menüü. Suurgildi majas peetavas pulmas oli roogade valik lõunaseks pidusöögiks järgmine.

Esiteks: must paks supp (leem) (*swart Juchen speise*). Keelatud oli pakkuda kollast suppi (leent) (*gele Juchen speise*), nagu oli varasemal ajal kombeks olnud, samuti mädarõikaga maitsestatult valmistatud värsket liha, sh kabunaliha (*capaunen*).

Teiseks: praad lamba- või loomalihast (*gebradt*), mille juurde anti ühte sorti veini (tavaliselt reinveini). Veini võis laual hoida ainult senikaua, kui söödi praadi.

Kolmandaks: sink, suitsuvorst ja keel.

Neljandaks: “riis ja mitte mandlipuding”.

Viiendaks: või ja juust.

Kuuendaks: õunad, pähklid ja koogid.

Õhtusöögiks pakuti pajapraadi ja lõunasöögist ülejäänud külma toitu, värsket lihast toitu juurde valmistada oli keelatud; lõpetuseks serveeriti võid ja juustu.

I. Põltsam. Söömine-joomine keskaegses Tallinnas. Tallinn, 2002, lk 83–85.

2.5 Eesti idapiir keskajal

Katke A. Selarti raamatust

Inimkontaktid Eesti ala keskaegsel idapiiril olid tihedamad, kui esmapilgul võiks arvata. Piiriveekogud olid elavad liiklused, mida mööda veeti kaupu ja liikusid reisijad: voorilised, kaupmehed, saadikud, lihtrahvas, seiklejad. Peamised piiriületuskohad on olnud Narva, Vasknarva, Lämmijärv ja Vastseliina. [---]

Eesti ala keskaegne idapiir ei olnud Euroopa kontekstis mingi erandlik nähtus, paljudele siinsetele ilmingutele leiab paralleele teistestki Venemaa läänepiiri lõikudest. Ka ajaline areng on olnud enam-vähem sünkroonne. Siiski on just Eesti ala piir olnud Ida-Euroopas aja jooksul üks püsivamaid, eriti võrreldes näiteks Poola või Soome idapiiriga. Olulisi põhjusi piiri põlistamisel olid nähtavasti poliitiline tasakaal ja laialdaste asustamata alade puudumine keskaja jooksul, mil kujunesid välja kultuurilised, konfessionaalsed ja etnilised erinevused mõlemal pool rajajoont, selgelt määratletud ja tegeliku mõjuga piir. Vahest just keskajas tuleb seega näha Eesti territooriumi kujunemisele määravat ajajärku.

A. Selart. Eesti idapiir keskajal. Tartu Ülikooli Kirjastus, 1998, lk 131–133.

2.6 Läänekristluse idapiir aastal 1500

Return to the Western World. Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition. Tartu University Press, 1997, p. 131.

2.7 Mustpeade maja esifassaad

Vallaliste hansakaupmeeste Mustpeade vennaskonna maja Tallinnas Pikal tänaval oli algul kaupmeheelamu, mida vennaskond esialgu rentis, 1531 aga päriseks ostis ja ühiskondlikuks hooneks ümber ehitas. Hoone madalmaalikus renessanssstiilis fassaad pärineb aastast 1597 ning selle autor on tuntud kiviraider Arent Passer. Fassaadi raidkaunistused (ülevalt alla ja vasakult paremale): Jeesus Kristus; Õigluse (kaaludega) ja Rahu (palmioksaga) allegoorilised naisfiguurid; turniirivarustuses ratsarüütlid (mustpead olid vajaduse korral ühtlasi ratsaväeosa ja korraldasid sõjalisi harjutusi) alam-saksakeelsete kirjadega “Aita, Jumal, aita!” ja “Jumal on minu abi”; Brügge, Novgorodi, Londoni ja Bergeni hansakontori vapid; esimese korruse akende ehisviiludel Rootsi ja Poola-Leedu kuninga, hilisema Moskva vallutaja Zygmunt III ning tema esimese abikaasa, Habsburgide keisrikojast kuninganna Anna skulptuurportreed; uksele vennaskonna mustanahalise kaitsepühaku Mauritiuse kujutis; etikukivid aastast 1575. Paremat näidet hansalinna rahvusvahelise olemuse kohta oleks raske leida!

Mustpeade maja esifassaad

2.8 Mustpeade vappepitaaf ajalooallikana

1560. aasta 11. septembri hommikul toimus Tallinna külje all Jeruusalemma mäe taga lahing tallinlaste (250 ratsa- ja 500 jalameest) ning kuni 6000 venelase vahel, kes Läänemaalt riisunud röövsaagi ja vangidega linnast möödusid. Jeruusalemma mägi asus Tallinna hukkamiskoha Völlamäe

Mustpeade vappepitaaf

taga, umbes praeguse Pärnu maantee viadukti alguses. Lahing oli tallinlastele kokkuvõttes võidukas. Langes mõnisada venelast ja kuuskümmend liivimaalast, saagiks saadi hulk voorivankreid, hobuseid ja tuhatkond kari-looma, vabastati arvukalt vange, kuid ise kaotati kaks kergesuurtükki koos veohobustega. Lahingus osalenud mustpeade ratsasalk kaotas surnutena kümme meest, kelle mälestuseks telliti arvatavasti samuti lahingus kaasa teinud kunstnik Lambert Glandorpilt epitaaf, mis tänapäeval asub Tallinna

Detail: Tallinna linnamüüri vanim kujutis.

Linnamuuseumis. Epitaaf on väljapaistev kunstiteos ja põnev ajalooallikas. Sellel on kujutatud langenud mustpäid palvetamas ristilöödud Kristuse juures. Langenute nimed on ära toodud nende peade kohal, ülalpool on tekstis nimetatud lahingu toimumisaeg ja epitaafi valmimisaeg – *anno Domini* 1561. Põlvitavate mustpeade vahel on Püha Mauritiuse kujutis, epitaafi alumises paremas nurgas selle tellija ja annetaja, Mustpeade vennaskonna oldermanni Simon Fünffleutneri kaupmehe- või peremärk.

Detail: Ratsaväe kokkupõrge, milles epitaafil kujutatud mustpead langesidki.

Küsimused ja ülesanded

1. Mis juhtus Jüriöö!?

Kujutlege, et elate 19. sajandi teisel poolel. Eestis on rahvuslik ärkamisaeg. Nii eesti kui ka saksa rahvusest elanikel on erinevaid kultuurilistse, kellel on kombeks pidada kõne- ja ettekandeõhtuid. Ajaloo rolli rahvuse eneseteadvuse kujunemises tunnetavad mõlemad rahvusrühmad

ja kumbki püüab ajalookirjutuses kehtestada nn oma tõde. Carl Robert Jakobson on “Kolmes isamaakõnes” kutsunud ka saksa poole haritlasi Eesti ajaloo tõlgendamises oma tõde jalule seadma. Üldise arutelu tulemusena leitakse nii eesti kui ka saksa ringkondades, et õpikus peab olema üks peatükk Jüriöö sündmustest.

1.1. Jagage pinginaabrite vahel rollid, kus üks teist on:

- 1) noor sakslasest korporant, kes on teoloogihariduse saanud Heidelbergis ja kelle suguvõsa on Eestis 13. sajandi teisest poolt mõisu omanud. Teilt tellitakse õpik saksa eragümnaasiumi noormeestele;
- 2) noor eestlasest jurist, Tartumaa taluniku poeg, EÜSi liige, C. R. Jakobsoni äge pooldaja. Teilt tellitakse õpik eesti talurahvakooli õpilastele.

1.2. Kirjutage Jüriöö ülestõusu käsitlev peatükk pikkusega 150 sõna ja leidke peatükile sobiv pealkiri. Kasutage selleks allikates 2.1 ja 2.2 leiduvat materjali.

1.3. Millist illustreerivat pildimaterjali kasutaksite? Põhjendage oma valikut.

1.4. Võrrelge saadud tekste omavahel. Millest erinevused tulenesid, kas allikate erinevast kasutamisest, sihtrühma arvestamisest või veel millestki?

2. Hansakaubandus keskajal

2.1. Koostage Jüri Kivimäe artikli põhjal teemakaart Tallinna ja Tartu rollist hansakaubanduses.

2.2. Kasutage Euroopa kaarti ja märkige sellele artiklis mainitud linnad, kaubateed ja vastavate tingmärkidega ka kaubad, mis neil aladel liikusid. Võrrelge oma kaarti “Gümnaasiumi ajalooatlas” leiduvaga.

2.3. Mis linnad olid Soome lahe ääres hansakaubanduse keskusteks? Kas mõnel neist oli eeldusi olla Tallinnale konkurendiks? Milliste ajalooliste dokumentide võrdlemise alusel võiks kontrollida J. Kivimäe hinnangute paikapidavust?

3. SÕDADE AEG, 1558–1625

3.1 Liivimaa mõisnike seisuslikud eesõigused

Refereeringuid ürikust “Privilegium Sigismundi Augusti” (1561) ja Maapäeva otsustest

Kogu ühiskondlike koormiste ja maksude koorem lasub eranditult talumaadel, mis kuuluvad mõisale, ja ei puuduta ei aadliku isikut, kes on vabastatud kõikidest maksudest, ega mõisa põlde ja maad. [---]

Iga matriklisse kantud aadlik omab oma mõisas:

- 1) ainuõigust viina põletada ja õlut pruulida;
- 2) õigust rajada igasuguseid vabrikuid;
- 3) õigust veskeid ehitada;
- 4) õigust vabalt metsa kasutada;
- 5) õigust kõrtse pidada;
- 6) jahi- ja kalapüügiõigust. [---]

Iga aadlik omab oma mõisas kohtupidamisõigust tsiviilasjades, kaasa arvatud kodukariõigus, kuid talupojal on õigus oma isanda peale kaevata. Kaelakohtuõigus, mida aadlikud varem omasid, kuulub praegu kubernangu kohtuinstantsidele. [---]

Baltimaade ajaloo lugemik. Avita, 2001, lk 65.

3.2 Rüüstesõda Liivi sõja ajal

Katked Balthasar Russowi kroonikast

Tallinlaste kemplemine venelastega. Talupoegade teod, 1576.

Terve juulikuu läbi tegid venelased ja tatarlased Paidest ja Padisest muudkui rüüstekäike Tallinna alla. Nad langesid tihti kodanikkude hobuste, sulaste ja ümmardajate peale ja viisid Tallinna ümbrusest palju vaeseid talupoegi ühes naiste ja lastega vangi. Siis oli kodanikkudel ja talupoegadel palju nuttu ja kaebamist.

20. juulil olid Rootsi ratsa- ja jalamehed end kõike jõudu mööda täiendanud ja läksid venelastele ja tatarlastele tehtud kahjude eest kätte maksma ja olid teel Padise alla, et tatarlastele äkitselt kallale tungida. Samal ajal läks ka 50 mittedaksa vabadikku salaja öösi välja, millest ükski hing Tallinnas ei teadnud, ja nimelt teist teed pidi. Nende seas oli vaid 16, kellel olid pikad musketid. Ning kui tatarlased Padise all rootslaste tulekut märkasid, põgenesid nad nende eest, mis vabadikkudele õnneks tuli. Kuid see oli täielik juhus, sest nad ei teadnud enne midagi teineteisest. Vabadikud ei sõandanud päevavalgel tatarlastele kallale tungida, kuna neid selleks liiga vähe oli, vaid nad peitsid end võsasse ja rägasse ja luurasid hoolega, kuhu tatarlased vastu ööd leeri jäävad. Ning kui tatarlased Orrendali külas sügava jõe kalda peal, kus nad üht oma külge kaitsta võisid sakslaste ja rootslaste vastu, leeri asusid ja magama heitsid ja oma hobused rohu peale sööma lasksid, siis tulid nimetatud mittedakslased öösel oma musketitega nendele kallale ja tegid suurt kisa saksa keeles, nii palju kui igaüks seda oskas. Tatarlased ei arvanud muud, kui et need on aina sakslased ja rootslased, põgenesid sellepärast võssa ja rägasse ja jätsid neile kõik oma hobused ja sõjariistad saagiks. Siis said nad seal üle 80 hobuse ja kihutasid nendega jalamaid Tallinna poole ja olid sellega rahul. Enamus neist ei olnud nimelt oma elupäevil ühegi hobuse omanik olnud. Ning kui nende arv oleks olnud natuke suurem või kui needsamad aga südikamad oleksid olnud ja veidi kindlamini seal püsinud, siis oleksid nad küll kõik tatarlaste ruunad, arvult üle 400, kätte saanud. Pärast seda ei tahtnud mõningad sakslased mittedakslastest maha jääda. Sellepärast läksid nad samal viisil välja, võsast ja rägast läbi ning tungisid samuti venelastele ootamatult kallale ja tõid kõik nende ruunad ära.

Kuna venelased ja tatarlased vahet pidamata Järvemaal, Harjumaal ja Tallinna all määratsesid ja mässasid ning paljusid küüditasid ja sagedasti öö- kui ka päevaajal Tallinna linna all segadusi tekitasid, nii et vahet pidamata hädakella löödi, ja paljud talupojad kogu maalt oma perega ilma ühegi varata Tallinna põgenesid, nii et kõik alad, küünid ja nurgad talurahvast täis olid ja suur häda ja nälg neid pigistama hakkas, siis pidasid Rootsi valitsejad Tallinna lossis kohaseks talupoegadele lubada igalt poolt Liivimaa venelase maadest röövsaaki tuua. Siis määrati neile pealikuks Ivo Schenkenberg, üks müntmeistri sell, ja see oli oma talupoegade varsti jalul ja tõi suure saagi ühes paljude vangistatud venelastega Tallinna. Kuna see ettevõtte hästi õnnestus ja talupojad ka sellest julgust said, siis püüti seda kõige agarusega jätkata.

Pärast seda läksid ka mõned sakslased samal viisil välja ja liikusid Virumaale läbi võsa ja räga ja leidsid seal eest 40 venelast lamamas,

nende seas uhkeid bojaare. Ning kui sakslased üsna ligidale olid jõudnud, hüppasid need püsti ja lasksid särgiväel metsatuka poole jalga, nõndaviisi kõik oma hobused ja uhked kaftanid vaenlasele saagiks jättes. Sest nad olid nii muretud olnud, et heitnud kuni särgini oma riided ära ja nõnda magama jäänud. Siis võtsid sakslased nende kaftanid, sõjariistad ja ruunad, hüppasid sadulasse ja ratsutasid uhkesti vaenlase riietes Tallinna sisse justkui oleksid nad moskoviidid.

Lõpuks söandas 60 linna tingisõdurit kuni Vigala alla Läänemaale tungida, et ka oma õnne katsuda. Need said suure hulga loomi härgade ja lehmade näol kätte ja ajasid need endaga kaasa kuni Ralskeni. Seal leidsid nad eest üle 400 venelase ja tatarlase, kes neilt loomi jälle ära võtta tahtsid ja saksa tingisõduritele ägedasti kallale tungisid. Sakslased aga hakkasid vaprast vastu nii kaua, kuni nad ühte tarasse jõudsid, kust nad palju venelasi maha lasksid ja nii ennast kui ka oma saaki kaitsesid. Kui aga 400 venelast väevõimuga 60 sakslasest jagu ei saanud, siis tahtsid venelased neid oma saksa tõlgi kaudu ülejooksmisele meelitada, neile suurt armu töötades ja peale selle neid ka ohtrasti ähvardades. Kõik see aga ei aidanud, sest tingisõdurid pääsesid oma saagiga tükkis haavamata minema, välja arvatud üks sõjamees, kes käsivarrest noolega veidi vigastatud sai, kuid mitte elukardetavalt.

Pärast seda asutasid ka talupojad, kandjad ja igasugu muu rahvas majasulaste ja vabadikkude näol härraste soovil mõned lipkonnad ja määrasid saksa kombe järele oma seast pealikuid, lipnikke ja teisi ülemaid. Nõndaviisi tungisid nad sagedasti venelase alla kuuluvale maale, üks lipkond sinna, teine tänna. Nad luurasid venelasi võsas ja rägas, röövisid nende vara ja töid tihti venelasi vangidena koju ja tegid venelasi ja tatarlasi nii argadeks, et nad lossidest oma ninagi välja pista ei julgenud. Säärast häbi tuli neil nüüd omakorda talupoegade ja mõningate orjade käest kannatada. [---]

Rüüstekäigud venelaste vastu, 1577.

Pärast moskoviidi äraminekut aprillikuus anti Tallinnas kõikidele sõjameestele, nimelt mõisameestele, tingisõduritele, kodanikkudele ja vabadikkudele vaba voli venelase alla kuuluvaid Liivimaa maid laastata. Siis läksid isegi tänavasandid, jalutud ja vigased, kes käia ei saanud ja keda hobuse selga ja seljast maha tuli tõsta, teistega koos välja. Nad laastasid ja riisusid vahet pidamata Lääne-, Järva- ja Virumaa maid, kogu Tartu piiskopkonda ja üldse kõiki eesti maid ning viisid tohutult palju loomi, arvult tuhandeid ja igasugu vara Tallinna ja müüsid seal odava raha eest maha. Selle suve vältel veeti seda nii palju Tallinna, et seda enam ostagi ei tahetud ega võidud.

Selsamal ajal võtsid nad ka tihti venelastelt nende ruunad karjamaalt, samuti kõik nende veised mõisatest ja kõikide Eestimaa losside alt ära ja lõid maha kõik mõisates ja külades eest leitud venelased ja võtsid nad vangi, samuti palju kaitseväelasi, kes lossidest alla taplema ja röövsaaki tagasi võtma tulnud. Siis läks üks sakslaste ja mittesakslaste salk üle 20 penikoorma kaugusele Pärnu. Seal rüüstasid nad Vana-Pärnu ja viisid sealseid venelasi ja moskoviidile truudust vandunud sakslasi vangidena Tallinna. Peale seda läksid saksa mõisamehed, tingisõdurid ja talupojad Paidesse ja tormasid alevi peale, mis lossi all on ja mille ümber vägevatest palkidest blokkhauside ja bastionidega püsttara oli ehitatud. Seal põletasid ja tapsid nad palju venelasi, noori ja vanu, ja said sealt suure saagi ja vedasid ära.

Siis läksid mõned talupoegade salgad Rakvere, Laiuse, Haapsalu, Koluveri ja Lihula alla, nimetatud losside kariloomi ja ruunasid röövima. Siis põletasid nad peaaegu kõik puust eelkindlused nimetatud losside all maha. Lihula lossi valli alt kraavist tõid nad üle 600 härja, lehma ja hobuse ega hoolinud sellest, et venelased vallilt nende pihta tulid andsid ja kividega viskasid. Siis lõid ka paljud viiekesi, kümnekesi, enam või vähem kokku ja võtsid mõneks päevaks või nädalaks moona pikemaks teeks kaasa. Nad peitsid end kitsaste teede ja sildade juurde ning rägastikukudesse, kust venelased mööda pidid ratsutama. Nõndaviisi varitsesid nad ööd kui päevad venelasi ja võtsid uhkeid bojaare ja teisi tähtsaid venelasi äkilise kallaletungiga vangi ja lasksid maha.

Sel viisil tegid nad kõik venelased kogu Eestimaal nii araks, et need lossidest kuskile ratsutada ei julgenud ja nagu piiramises või vangis lossidesse pidid jääma. Ning kui venelased vajalikkude toimingute pärast kuskile just ratsutama pidid, siis ei julgenud nad vana harilikku teed või väeteed pidi reisida, vaid tegid suure ringi kõrvalteid minnes ja kartsid siiski igal pool, kus nad silda või metsatukka silmasid, et selle taga Hannibali rahvas oma pikatoruliste musketitega maas lamab ja neid luurab. Siis peeti venelasi vahet pidamata ärevil, nagu need varem Tallinna all olid teinud, nii et nüüd venelaste hädakellad rahu ei saanud.

Talumehed ühes oma poegade ja sulastega, kelledelt kõik nende loomad ja vili olid röövitud, ei teadnud muud nõu, kui et rüüstajate seltsi läksid ja samuti kui need teisi talupoegi, kellel veel midagi järel oli, ka röövima ja rüüstama hakkasid. Siis valitses säärane riisumine, viletsus, ohkamine ja hädakaebamine kogu Eestimaal, et ei saagi seda kõike kirjeldada. Talupoegadel aga oli parem seisukord röövimisel kui saksa mõisameestel ja tingisõduritel, sest nad olid sel maal sündinud ja üles kasvanud ja tundsid maa ja talurahva olukorda ja viise, sellele lisaks kõiki salajasi radu ja teid läbi heinamaade ja padrikute, võsa ja räga. Ning nendest olid

paljud venelaste all elanud ja teeninud ja teadsid, kus venelased tavatse-
sid oma hobuseid ja loomi pidada ning ise liikuda, mille tõttu nad ka tihti
oma heade sõprade ja sugulaste teadete kaudu suuremat tasu oma saagi ja
vangistatud venelaste eest said. [---]

Tatarlaste rüüsteretked Eestimaal, 1579.

Kui rootslased olid kojuminekul, siis olid tatarlased kogu teel nende kan-
nul ning löid palju sõjasulaseid maha, kes rammetud, haiged ehk väsinud
olid ja teistega koos ei suutnud enam edasi minna; paljud surid ka teel ja
ega neid keegi ei matnud. Siis said tatarlased ka palju voorivankreid ühes
hulga hobustega ilma ühegi takistuseta kätte. Selsamal ajal, kui Viru-
maa talupojad nägid, et tatarlaste käsi nii hästi käis, läksid paljud noored
sulased vabatahtlikult tatarlaste juurde ja jäid ka nende teenistusse nii, et
Virumaa peremehed selle üle igäuhele hädaldasid, et neil ei olevat enam
ühtki sulast järele jäänud.

Siis löid needsamad tatarlased oma leeri Uuemõisa juures üles, kuus
penikoormat Tallinnast, ja laastasid nii selle maa-ala kui ka kogu Har-
jumaa hirmsal kombel tapmise ja röövimisega ära, löid vanad maha ja
viisid noored kaasa. Selleks tulid nad oma hobuste seljast maha ja tuhni-
sid võsad ja rägastikud läbi. Nad ehmatasid ja ajasid inimesi kiljumisega
ette, nii nagu tavatsetakse metsloomi kiljudes peidukohtadest välja ajada,
nad hoidusid põletamast, et mitte näha ei oleks, kust nad tulevad ja kuhu
lähevad ning kuhu nende eest peitu minna.

Kui nüüd kogu Harjumaa üsna haledal kombel tühjaks oli laastatud,
siis läksid tatarlased Läänemaale, et Haapsalu lossi päästa, kus mitusada
talumeest Narva käigu õnnestumisele lootes piiramas olid ja nii suurt kit-
sikust tegid, et Haapsalu venelased tatarlastelt päästmist pidid paluma.

Nendele tatarlastele oleks võidud üsna kergesti vastu seista, kui rootsi
sõjamehed ei oleks julguse ja agaruse kaotanud Narva õnnetu piiramise
pärast. Eelmisel aastal oli see rootslastel sootuks tühine asi väikese sal-
gaga moskoviiti üles otsida, kattes üle viiekümne saksa penikoorma
vahemaad kuni Võnnuni. Nüüd aga otsis see tatarlaste väike salk roots-
lasi ja ajas neid taga, seda võisid tatarlased kergesti oma kasuliku sei-
sukoha juures teha, kuna rootslased raskest Narva käigust ja piiramisest
üsna väsinud olid.

Kui tatarlased Haapsalu lossi päästnud olid, siis märatsesid nad Läänemaal
niisama jälgilt nagu enne Harjumaal ja võtsid vangi ning viisid ära
palju vaeseid inimesi hoolimata sellest, et Läänemaa seekord tatarlaste
omaenda isanda, moskoviidi, maa oli. Varsti pärast seda, kui see tatarlaste

hulk Harjumaalt ja Läänemaalt lahkudes Riia piiskopkonda oli läinud, tungis vaestele talupoegadele, kes metsades, rabades ja rägastikes peidus olnud ning jälle koju olid tulnud, nüüd sama teed pidi Rakverest tulles teine venelaste ja tatarlaste salk peale. Need tulid ootamatult ja teadmata-
tult ja võtsid armetul kombel vangi palju talupoegi ühes naiste ja lastega, kes veel eelmisest tatarlaste pealetungist üle olid jäänud. Siis oli kogu Harjumaal häda häda peale. Sündinud oktoobris, aastal 1579.

B. Russow. Liivimaa kroonika. Tallinn, 1993, lk 250–253, 271–273, 314–315.

3.3 Liivimaa ülemkihtide poliitiline orientatsioon Liivi sõja ajal

Katke A. Adamsoni artiklist

Analüüs näitab, et Liivi sõja ajal oli olemas Liivimaa aadli ja linnakodanikkonna iseseisvusmeelne tiib. Ühtlasi moodustasid just nemad ka n-ö rahuerakonna. Need jõud nägid pääsemist sõjakoledest ja Liivimaa jagamisest mitte sõjas, vaid kokkuleppes Venemaaga. Just seetõttu sobis Taanit esindanud ja hiljem Ivan Julmaga sobingusse astunud hertsog Magnus selle erakonna käilakujuks kõige paremini. Teiste kandidaatidena tulid eri ajal ja mitte tingimata kogu Liivimaal kõne alla Gotthard Kettler, Soome hertsog Johan, Södermanlandi hertsog Karl ja hertsog Christoph von Mecklenburg.

Rahuparteil olid ka oma relvajõud – laialipillatud, erineva juhtimise all olnud mõisameeste salgad, mis enam-vähem ühtsema jõuna esinesid küll ainult aastail 1565, 1570–1571 ja 1574–1576. Kõikidel nendel puhkudel oli mõisameeste tegevus suunatud või pöördus Rootsi vastu ja nii või naa seotud ka hertsog Magnusega. Oletada võib – ehkki tõestamisele ei kuulu –, et liivimaalaste enamiku (mõeldes selle all eelkõige kandvaima, ühiskonda koos hoidva kihi – maa-aadli – ja linnakodanike enamiku) poliitiliste eelistuste gradatsioon Liivi sõja ajal oli järgmine: omariikluse säilimine uuendatud Liivimaa konföderatsioonina (Taani, Poola-Leedu, Rootsi või Moskoovia protektoraadi all) – Taani – Poola-Leedu – Rootsi – Moskoovia. Läks peaaegu täpselt vastupidi.

A. Adamson. Liivimaa mõisamehed Liivi sõja perioodil. – Acta Historica Tallinnensia 2006, nr 11, lk 46.

3.4 Näljahäda aastail 1601–1603

Katke Saaremaa rüütelkonna sekretäri Thomas Hiärne kroonikast

1601. ja 1602. aastal oli Liivi- ja Eestimaal nii suur nälg, et seda peaaegu võimatu kirjeldada. Mõned arvavad, et vaevalt kümnes osa talupoegadest jäi elama, Selles hädas püüdsid nad oma nälga vaigistada surnud hobuste, koerte, kasside, rottide ja sellesarnaste ebaloomulikkude asjade söömisega. Kus nad sattusid koerale, kes jäänud inimese surnukeha kallal, tapnud nad selle ja õginud ära. Ja et kurjategijad kistud, niipea kui nad hukatud, võllastest ja rataste pealt maha, nende lihaga püüdnud viletsad inimesed vaigistada oma nälga.

Kus reisimees tulnud külasse, leidnud ta need enamasti tühjad ja leidnud igal pool talumajades hunniku inimluid, millelt koerad ja teised loomad liha ära närinud. Seal jooksnud ka koerad suurtes karjades ümber ja tunginud reisimehele kallale, nii et peaaegu mitte keegi ei ole tohtinud julgeda reisida üksi. Seesugust viletsust maal ei olnud mitte vähe edendanud ja suurendanud Poola sõjaväed, kes vaatamata sellele, ei nad pidid maad kaitsma, siiski käitusid nii metsikult, et ükski türk ega tatar ei tee hullemat ja halvemat.

S. Vahtre, H. Piirimäe. Eesti NSV ajaloo lugemik. Tallinn, 1987, lk 75–76.

3.5 Tühjad talud ja külad Lõuna-Eestis

Rootsi 1624. aasta maarevisjoni protokollide põhjal

Tarvastu mõisa Tarvastu vakus.

Tarvastu külas oli varem 9 taluperet, nüüd elab seal 2 peret.

Mustla külas oli varem 13 peret, nüüd elab seal 3 peret.

Suislepa külas oli varem 6 peret, nüüd elab seal 1 pere.

Emmuste külas oli varem 10 peret, nüüd on küla täiesti tühi, aga küla juures on veski, kuhu asus kahe aasta eest möldriks üks vana mees.

Kivilõpe külas oli varem 9 peret, nüüd elab seal 2 peret.

Järvekülas oli varem 2 peret, nüüd elab seal 3 peret.

Leostekülas oli varem 2 peret, ka nüüd elab seal 2 peret.

Laiuse lossimõis. Kodisma vakus.

Tähkvere külas elas varem 9 talupoega, nüüd elab seal 4 talupoega.

Kodisma külas elas varem 4 talupoega, nüüd elab seal 2 talupoega.

Ookatku külas elas varem 5 talupoega, nüüd elab seal 1 talupoeg.

Katkukülas (Lullikatku) elas varem 4 talupoega, nüüd elab seal 1 talupoeg.

Tõikvere külas elab 1 talupoeg.

Näduvere küla on tühi.

Tehema küla on tühi.

Kilbavere küla on tühi.

Sadala küla on tühi.

Iravere küla on tühi.

Sätsuvere küla on tühi.

Ojataga küla on tühi.

Palupere küla on tühi.

Kivijärve mõis.

Kivijärve külas on 4 talupoega.

Lemuvere küla on tühi.

Kaude küla, Teilma küla ja Vetvälja veskikoht on tühjad.

Märkus Laiuse lossi piirkonna revisjoniprotokolli lõpus: Siinkohal tuleb märkida, et palju külasid on küll kirja pandud, kuid ei ole võidud saada mingeid teateid selle kohta, mitu adramaad kuulub nende alla, sest et hulk külasid on juba umbes 50 aastat tühjalt seismud ja peaaegu võssa kasvanud. Talupoeg-kond on ka nii välja surnud, et keegi ei võinud meile sellest teateid anda.

S. Vahtre, H. Piirimäe. Eesti NSV ajaloo lugemik. Tallinn, 1987, lk 76–77.

Küsimused ja ülesanded

Liivi sõda ja selle mõjud

Jaan Kross on romaanis “Kolme katku vahel” muu hulgas kirjeldanud, kuidas Tallinna kõrged aukandjad pidasid Balthasar Russowit tema kroonika kirjutamise ajal vaenutsevate poolte luurajaks ning kuidas kroonikut püüti mõjutada ühe või teise poole kasuks kirjutama. Hilisemad ajaloolased on tõdenud B. Russowi luterluse-, Rootsi- ja Tallinna-meelsust – just selles järjekorras.

1. Millise hinnangu annate teie kroonikakatkete põhjal vaagides:
  - 1) autori objektiivsusele;
  - 2) autoripoolsele lugejate huvi arvestamisele;
  - 3) tõesuse ja täpsuse taotlemisele?
2. Võrrelge allikaid 3.4 ja 3.5. Kuivõrd toetavad maarevisjoni andmed Thomas Hiärne kroonikas kirjeldatud?

4. ROOTSI AEG, 1625–1710

4.1 Tartu ülikooli avamine

Katke ajaloo professor Friedrich Meniuse kirjeldusest

Kui nüüd määratud päev, 15. oktoober [1632], kätte jõudis, kogunesid professorid koos suure osa üliõpilastega suurde auditooriumi, mis oli kaunistatud tapeetidega [---]. Umbes kella kaheksa paiku hakkasid kõik kirikukellad lööma ja härra kindralkuberner [Johan Skytte] läks täies rongkäigus koos nendega, kes võõrastest või kodumaalastest olid tema juurde lossi tulnud, sealt ülikooli. Härra kindralkuberner ühes eelnimetatud saadikutega asetus kantslist paremale, ülikooli senat vasemale; neile sealviibijaile olid kohad väarikusele ja oludele vastavalt valmis seatud. Aktus avati hea muusikaga ja kui see oli ära kuulatud, pöördus härra kindralkuberner koosolijate poole kauni ladinakeelse kõnega .., mis umbes järgmiselt käis:

Tema Kuninglik Majesteet tahtis siin asuva gümnaasiumi asutada selleks, et kõhnad ja puudulikud teadmised ja vabad kunstid saaksid küpsmaks. Ja et selles midagi ei puuduks, muudeti ta seejärel akadeemiaks ehk ülikooliks.

Seejärel jätkas Tema Kõrgeausus kõnet ja selgitas mõnes punktis seda, miks nimetatud ettevõtet tuleb pidada paljudest teistest enam hinnatavaks. [---]

4. Sellest kõrgest heateost peavad osa saama mitte ainult aadel ja linnakodanikud, vaid ka vaesed talupojad, kellel seni oli täiesti keelatud midagi õppida, et ühes nende kehaga oleks võimalik omandada ka nende hing ja teha nad pärisorjadeks. Nüüd aga oleks iseäranis suur heategu, et ka need alamast seisusest inimesed, kellel on puudus ihutoidust, siiski võiksid omandada vaimuvara (mis on mugavaks vahendiks saavutamaks ka muud). Et see aga seni pole sündinud, selle eest kandku vastutust need, kes selles süüdi. [---] Annaks Jumal, et rüütelkond sellest aru saaks ja selle järgi toimiks. Siis tuleks suure hävitamise järel uus suur ülesehitamine. Lõpuks soovis ta .., et see ülikool oleks tarkuse kabel, vooruste eluase, kunstide kindlus, igasuguste teaduste avalik turg. Ja et sinna oleks avatud juurdepääs kõikidele rahvustele päikese all.

[Järgneb ülikooli asutamisiriku kätteandmine ja kõnekunsti professori kõne.]

Kui kõne oli lõppenud, järgnes jälle muusika. Pärast muusikat läks härra kindralkuberner oma saatjaskonnaga Püha Maarja kirikusse, mis oli igast seisusest inimesi nii tulvil täis, et pidi imestama, et kuidas sellises linnas nii palju inimesi võis olla. Kiriku ukсед olid kaetud trükitud ja kirjutatud tervitussalmidega igasugustelt õpetlastelt, mitte ainult siit linnast ja ülikoolist, vaid ka Riiast ja Tallinnast. Rongkäik läks läbi kiriku koorini, kus härra kindralkuberner ühes saadikutega ühel pool koori aset võttis, kuna ülejäänud osa end siin ja seal kirikus ära mahutas. Toolid, eriti need, mis kuulusid rongkäigule, olid ehitud vaipade ja punase riidega.

[Järgneb jutlus, uued kõned ja rektori ametisse seadmine.]

Algas muusika, mis mõnda aega kestis. Siis astus selleks pidustuseks määratud ametnik sisse, andis professoritele märku lahkumiseks. Temale järgnesid teenrid rektori hõbedast ametikeppidega, siis rektor koos professoritega. Veidikese aja pärast järgnesid neile härra kindralkuberner ja saadikud, ühe sõnaga, terve rongkäik. [---]

Vallidel paugutati suurtükke, anti korra järgi rootsi aupauke, sõdurid olid üles seatud mõlemale poole tänavat kuni raekojani, kus päeva lõpp veedeti sõbralikus koosviibimises, teised päevad kuni nädala lõpuni möödusid akadeemiliste harjutustega, vaidluste ja deklamatsioonidega.

S. Vahtre, H. Piirimäe. Eesti NSV ajaloo lugemik. Tallinn, 1987, lk 98–100.

4.2 Katked Rootsi kuninga Karl XI kirjadest riigimõisate talupoegade pärisorjusest vabastamise kohta Eestis

Esimene kiri, 11. september 1681

[---] Vastasel korral Me tahame vastumeelsuse tõttu, mida aadel Liivimaal näitab, niihästi reduktsiooni enda vastu kui ka rentimise kohta ette pandud tingimuste suhtes, kaalutleda mõisate välja rentimist teistele isikutele, linnakodanikele, kaupmeestele ja teistele, kes selleks suutlikud olla võiksid, ja aadlist seejuures täiesti peab mööda mindama. Me nõustume sealjuures Teie alandliku arvamuselga .., et talupoegadele ka pisut järeleandmisi teha nende .. andamites. Ja talupoegade vabakskuulutamise suhtes nende orjusest, kuhu nad allaheidetud on, ei või aadli põhjendus, mis sellesama vabastamise vastu on esitatud, viia arvamusel, nagu Me ei jääks mõtte juurde nendes mõisates, mis reduktsiooniga Meile ja kroonile

tagasi tulevad, orjus kaotada ja vabadus sisse juhatada; ja et nende kuritarvituste tõttu, mis sellest võib karta koos pikkade kohtuprotsesside ja tülidega peremehe ja talupoja vahel, kui talupoeg peaks milleski eksima, tuleb koostada ja kehtestada kindel seadus, moel ja viisil nagu mõisakohututes siin Riigis (s.t päris-Rootsis – tõlkija märkus) on ...

Teine kiri, 31. juuli 1687

[---] Meie sügavaim ja armuline lahkus Kõikväelise Jumalaga. Me oleme, usaldusmehed, kätte saanud ja Endale ette lugeda lasknud Teie truualamliku jutustuse ja vastuse Meie kirjale 20. juunist, eelmisest kuust, mis puudutab siinkohal liiga suurt ühe osa (mõisnike – tõlkija märkus) poolt rakendatud orjust Meile tagastatud mõisates, mistõttu Me oleme kohustatud samas Meie kirjas End lähemalt selgitama, (et) Meie kavatsus mitte ei ole loobuda oma õigusest, mida aadel proovib põhjust otsides saada samade talupoegade üle, või et talupoegadel võiks lubada omatahtsi mõisast lahkuda ja joosta teise juurde, vaid et nad peaks jääma mõisa, täitma oma kohustust maksude ja teotööga, nii nagu seatud maa- või vakuraamatuse ette on nähtud, ja kõiges ülejäänus kokkuleppe järgi rentnikele kui Meie õiguse omanikele kuulekad olema, siiski et talupoegadele teatataks, et nad on Meie talupojad ja alamad, ja rentnikule üksnes teatud tingimustel rendile antud, tahtes neid toetada mitte rohkem kui teisi Meie ustavaid alamaid, (ega) midagi põhjendamatu juhtuda lasta; ja et rentnikud ei tohi talupoegi koormata suuremate maksude, küüdi ja teotööga kui sisseseatud vakuraamat ja kokkuleppe sisaldab ja räägib. Kuid eeskätt, et nad ei takistaks ega vaevaks talupoegi ja nende rahvast küüdi ja tööga nendel tundidel, mis Jumala Nime auks ja nende õndsuse pühitsemise abinõudega tegelemiseks korraldatud ja jäetud on, mis niisamuti ühe osa kergemeelsete (mõisnike) poolt kuuldavasti siinkohal toimunud on, vaid pigemini peaksid nad innukalt tegelema sellega, et neile hästi õpetada Jumala Sõna ja vooruslikke kombeid, siis peavad rentnikud talupoegade tööst saama suuremat õnnistust. Ja nagu talupojad nüüd ei ole nende pärisorjad, vaid Meie alamad, siis ei taha Meie ka järele anda rentnikele, et (lubada) müüa või transportida talupoegi või nende (teenija)rahvast nagu loomakarja või teisi hingetuid pudulajuseid, vaid et nad, nagu eespool öeldud, jäävad paigale Meie mõisatesse. Ja kui seejuures peaks leitama, et ühes osas Meie mõisates on liiga palju rahvast, nii et nad seal end elatada ei saa, võiks Meie kubermanguvalitsuse loal ja heakskiidul (neid) üle viia mõne Meie söödimaa hõivamiseks, või nendesse Meie mõisatesse, kus rohkem töökäsi vajatakse, kuid nii, et nendega mingit kaubandust ei aetaks, ega

ka lubada, et rentnikel, kel vahest on oma aadlimõisad ja kes seejuures tahaks (nendega) asustada oma enda maad ja lasta Meie maad sööti jääda; vaid rentnikud on kohustatud kristlikult ja hästi kohtlema talupoegi, ja mõisa igal tingimusel edendama ja mitte halvendama, kui nad tahavad Meie kuninglikku armu nautida ja seaduse ees vastutusest pääseda. Edasi tahame Me ka armus lubada, et juhul, kui kellelgi talupoja poegadest on tahtmist ja nad on sobivad raamatulikeks kunstideks, või omavad erilist soovi, südant ja kalduvust Meie sõjateenistuseks, siis ei tohi neid selle juures mitte takistada ega tõkestada seni, kuni nad seal usinuse ja ustavusega jätkavad.

K. Kroon. Kolme lõvi ja greifi all Põhjasõjas. Tallinn, 2007, lk 317–324.

4.3 Talupoegade vabastamine pärisorjusest suure reduktsiooni ajal

Katke A. Loidi artiklist

Karl XI mitte ainult ei kavatsenud talupoegi vabastada, vaid ta ka teostas selle kavatsuse. Selle eredaks tõendiks on tema propositsioon Liivimaa maapäevale 1681. aastast ja tema kiri Eestimaa reduktsioonikomisjonile 1687. aastast, kus ta ühetähenduslikus sõnastuses teatab oma otsusest vabastada kroonumõisate talupojad pärisorjusest. Selles otsuses ei kõigutanud teda ei Liivimaa ja Eestimaa reduktsioonikomisjonide vastuväited ning hoiatused ega ka Liivimaa rüütelkonna hirmu- ja õudusejutud sellest, mida kõike talupoegade vabakslaskmine enesega kaasa võiks tuua. Vastupidi, oma vastustes jäi Karl XI kindlalt oma otsuse juurde ning täpsustas ja isegi laiendas seda. [---]

Reduktsiooniga tuli riigi kätte 5/6 asustatud maast Liivimaal ja üle poole Eestimaal. Veelgi enam – reduktsiooni käigus avastati, et ka hulk reduktsioonist vabastatud aadlimõisaid oli juba enne Rootsi aega pärandatud väljapoole algses läänikirjas fikseeritud pärijate ringi, mistõttu need mõisad pidanuks langema tagasi maahärra kätte, nüüd seega Rootsi kuningale. [---]

Sunnismaisusliku korra vastu olid suunatud veel mitmed teisedki korraldused ja määrused, näiteks anti talupoegadele võimalus endale muuga kui mõisaorjusega leiba teenida .. Reduktsiooni käigus vabastati praktilistel kaalutlustel ja proovi mõttes mõned külad kõigist suhetest mõisaga: mõisategu asendati otse kroonuametnikele tasutava kahekordse feodaalrendiga rahas ja loomises. Ent tõsist tähelepanu leidsid

veelgi radikaalsemad plaanid. Redutseeritud mõisate ühe alternatiivse majandamisvormina kaaluti võimalust mõisamajapidamised hoopis likvideerida ning jagada nende maad uute talude vahel.

Ülalesitatul alusel võib väita, et talupoegade vaba liikumine oli kitsendatud ka pärast nende vabastamist pärisorjusest, kuid varem valitsenud sunnismaisuslik kord enam ei kehtinud.

Pärisorjuslikus korras valitseva talupoegade vaba ameti- või elukutsevaliku keelu tühistas suuresti Karl XI korraldus mitte takistada talupoegadel õppima või sõjaväkke teenima minekut. Küsimus oli päevakorral ka ühenduses suurte plaanidega manufaktuuride asutamiseks. Redutseeritud mõisate, eriti suuremate mõisakomplekside, edasiste majandamisvormide arutlusel figureeris ühe alternatiivina manufaktuuride rajamine, kus kohalike toorainete töötlemine pidi toimuma küll väikeses, aga siiski industriaalses skaalas. See alternatiiv lähtus faktist, et talupojad olid isiklikult vabad ja võisid endale vabalt valida manufaktuuritöölise kutse.

Talupoegade müümise või muul viisil võõrandamise maast lahus – veel üks tähtis kriteerium pärisorjusliku korra kindlaksmääramisel – keelustas Karl XI nii Eestimaal kui Liivimaal. Sama saatus tabas mõisahärrade senist politseivõimu, kohtupidamisõigust ja karistusnormide suvalist kasutamist. Rentnikele jäeti vaid piiratud kodukariõigus ja õigus lahendada talupoegade omavahelisi pisitülisid. Näiteks taluperemeest ei tohtinud rentnik ise karistada, tema eksimusi pidid üürimaja karistuse määrama talupoegadest endist koosnevad kohtud mõisate piires. Kõik muud raskemat laadi distsiplinaarüleastumised ja eraõiguslikud asjad läksid maakohtu pädevusse. [---]

Reduktsiooni ühe tulemusena seati sisse uued vakuraamatud, kus olid täpselt fikseeritud talupoegade kohustused mõisa vastu. Samaaegselt kehtestati ranged eeskirjad mõisarentnikele, et need ei vaevaks talupoegi ülemääraste koormiste nõudmisega. Vastasel juhul ootas rentnikke rahatrahv või isegi rendilepingu tühistamine. Isegi normeeritud maksude ja teo nõudmisel oli rentnik kohustatud üles näitama mõõdukust, eriti ikalduse, loomataudide ja muude õnnetuste puhul, et mitte ruineerida talumajapidamisi. [---]

Kui pärisorjad ei tohtinud relvi kanda, siis sellest järeldub, et nad ei sobinud ka sõjaväeteenistuseks. See põhimõte üldiselt kehtiski, aga kriitilistes sõjaolukordades võeti väkke ka pärisoriseid talupoegi. Baltimail oli siiski piirijooneks nähtavasti Põhjasõda: enne seda oli eesti ja läti talupoegade teenimine Rootsi sõjaväes küllaltki mõõduka ulatusega. Põhjasõja ajal muutus see aga juba massiliseks ja talupoegadest moodustati terved maamiilitsa rügemendid. Mõned sõjast osavõtnud talupojad avansseerusid isegi ohvitserideks. [---]

Kohalikus kohtupidamises hakkasid talupojad jälle mingit rolli mängima, eriti ülalnimetatud mõisakohtute juures. Need kohtud pidid koosnema spetsiaalselt määratud *õiguseleidjaist* ning erapooletuist ja mõõdukaist talupoegadest. [---]

Kohalik kiriku- ja koguduseelu oli ainus ühiskonnasektor väljaspool kodu ja mõisa, kus talupojad alati mingisuguseid funktsioone olid täitnud. Ka selles sektoris näib nende tegevus pärast pärisorjusest vabastamist olevat laienenud ja elavnenud. Siinjuures olid olulisteks eeldusteks osalt aadlikest mõisahärrade patronaadiõiguse kaotamine redutseeritud mõisate kogudustes, samuti Rootsi 1686. aasta kirikuseaduse kehtestamine Baltimail. Üks konkreetne näide talupoegade kasvavast mainest ametlikul tasandil on nende tunnustamine ühe isikutekategooriana, mille seast tuli valida kirikueestseisjad.

Lõpuks avanes ka koolimaailm – veel üks avaliku elu sektor – eesti ja läti talupoegadele, nii õpilastele kui koolmeistritele. 1680. aastate lõpul oli reduktsioon Eesti- ja Liivimaal juba lõpufaasis ja talupojad pärisorjusest vabastatud. Samal ajal algas rahvakoolide asutamine loosungi all: igasse kihelkonda oma kool; koolmeistrite kool, Forseliuse seminar, oli juba töötanud mõne aasta. Seost reduktsiooni ja talupoegade vabastamise vahel ühelt poolt ja rahvakoolide asutamist teiselt poolt on raske näha vaid kronoloogilisena; seos on pigemini kausaalne. See oluks ju täiesti absurdne idee: pakkuda talupoegadele, keda kavatsetakse jätkuvalt pidada pärisorjuses, nii ambitsioonikat haridusprogrammi, millele vastavat ei leidunud kusagil kaasaegses Euroopas, Rootsi kaasa arvatud. [---] Siiski töötas Eesti alal 1680. aastate lõpul ligi 50 kooli ja õpilasi oli ühe õppeaasta jooksul üle tuhande. [---]

Kas siin esitatud lugu pärisorjuse kaotamisest Eestis on uus kiidulaul “vanale heale Rootsi ajale”? Ei. Minu nägemus Rootsi ajast, mis langeb kokku mitme teise omaga, on väga kokkusurutult järgmine. Talupoegade õiguslik ja sotsiaalne – tõenäoliselt ka majanduslik – olukord halvenes pidevalt, vähemalt reduktsioonini. Halvenemist tuleb esmajoones näha Kesk- ja Ida-Euroopa üldise majandusliku ja sotsiaalse arengu taustal. Talupoegade seisund nõrgenes võimsalt laieneva mõisamajanduse, mitte aga Rootsi keskvalitsuse teadliku poliitika tulemusena. Rootsi keskvalitsusel oli kaua raskusi enda maksmapanemisega Baltimail. See tulenes pikadest sõdadeperioodidest, aadli ulatuslikest privileegidest, riigimaade peaaegu täielikust läänistamisest ja pikaajalistest eestkostevalitsustest. Pööre tuli Karl XI ainuvalitsusliku korruga, mil reduktsioon ja pärisorjuse kaotamine löid eeldused talupoegade olukorra radikaalseks paranemiseks. Uued pealetulnud õnnetused nälja-aastate, suure sõja, uue

poliitilise režiimi ja aadlivõimu taastamise näol ei andnud neile eeldustele realiseerimiseks võimalust.

A. Loit. Pärissorjuse kaotamine Eestis Rootsi ajal. – Kleio 1996, nr 1, lk 11–16.

4.4 Narva lahingu hind

Katke M. Laidre raamatust

Keskmiselt kaotati haavatutena aga vaid 9,4% isikkoosseisust. Kõige raskemalt said kannatada kuninga ihutragunid, kes võitlesid läbimurdekoahas. Tervikuna kaotas Rootsi armee Narva lahingus 700 meest langenute ja 1200 haavatutena, mis moodustab 18% vägede algsuurusest. Haavatuid oli niivõrd palju, et velskrid lihtsalt ei jõudnud suurele nurinale vaatamata kõiki siduda. [---]

Venelaste kaotused olid veelgi suuremad, kõikudes 8000–9000 tapetu ja haavatu vahel. [---]

Narva lahing oli seega mõlemalt poolt kaotusterohke. Väga suureks loeti juba üle 20% kaotusi, millele rootslased olid siin väga lähedal ja venelased isegi ületasid selle. Üldiselt arvestati, et võitja pool kaotas keskmiselt 15% meestest, kaotaja 30% surnutena ja 20% vangidena. Narva lahing kuulub kahtlemata verisemate lahingute hulka, mis Eesti pinnal kunagi on peetud. See oli ka üks Põhjasõja suuremaid lahinguid, ehkki sõja käigus polnud tal kaugeltki otsustavat tähtsust. Olulisem oli moraalne löök, millest ülesaamiseks kulus Vene tsaaril mitu head aastat. Arvuliselt tuli küll enamik sõduritest tagasi, kuid tegelikult olid need vaid armee riismed. Sisuliselt tuli kogu sõjavägi uuesti üles ehitada. Terve kõrgem väejuhatuse oli rootslaste käes vangis. [---]

Ka noorele Rootsi kuningale mõjus võit kaudselt negatiivselt, tekitades liigset enesekindlust ja vastase alahindamist, mis aastate pärast tõi endaga kaasa katastroofi. Samas ei saa alahinnata võidu hetkelist propagandistlikku tähendust. Teade Vene armee purustamisest levis kulutulena üle kogu Euroopa, tekitades inimestes nii imetlust kui hirmu. Tundmatu piirilinn Narva sai üleöö tuntuks kogu kontinendil. [---] Venemaal püüti teha kõik, et halb uudis ei leviks. Novgorodist alates paigutati maanteedele välja valvepostid, mis ulatusid kuni 60 versta kaugusele Moskvast, ainsaks ülesandeks takistada kaotusteate viimist pealinna.

M. Laidre. Lõpu võidukas algus. Tartu Ülikooli Kirjastus, 1995, lk 220–222.

Küsimused ja ülesanded

---

1. Eesti rahva ajaloo teadvuses on mälestus Rootsi ajast säilinud üsna positiivses valguses.
  - 1.1. Kirjutage allikatele 4.1, 4.2 või 4.3 toetudes kõne või ood Rootsi kuningate (Gustav II Adolf, Karl XI või Karl XII) kiituseks. Pidage silmas, et ülistuslaulule on iseloomulik sinavorm ja retooriline pöördumine. Kandke oma kõne või ood klassis ette. Võrrelge oma töid. Millega te neis nõustute ja millega mitte? Põhjendage oma arvamust.
  - 1.2. Oodi vormi tõi eesti kirjandusse Kristjan Jaak Peterson. Arutlege, kellele võinuks tema oode pühendada. Leidke raamatukogus üks K. J. Petersoni ood ja kandke see klassis ette.
2. Kas on õige rääkida “vanast heast Rootsi ajast” Eestis? Milliste eluvaldkondade kohta allikatest vastust leiab? Töötage kolme-neljaliikmelistes rühmades läbi allikad 4.1, 4.2 ja 4.3. Koondage oma vastused. Otsige lisafakte, et anda Rootsi ajale üldhinnang. Milliseks teie rühma hinnang kujunes?
3. M. Laidre on valinud oma raamatu pealkirjaks “Lõpu võidukas algus”. Kasutades allikat 4.4, leidke fakte, mis sellist pealkirjavalikut selgitaksid.

5. VENE VÕIMU ALGUS, 1710–1800

5.1 Tallinna kapituleerumine Vene vägede ees

Katke maanõunik O. F. Wrangeli kroonikast

22. augustil 1710. aastal vastu õhtut piirati linn maa poolt ümber. Kindralmajor ja viitsekuberner Patküll (Patkul) laskis panna põlema majad Tõnismäel ja mujal eeslinnades, niisamuti ka Soome kiriku. Otse Rootsist tulid mitmel korral mõned sajad mehed jalasõdureid garnisoni kõvenduseks kohale, aga niipea kui nad kohale jõudsid, haaras neid äge katkutõbi ja nad surid ära hunnikute viisi. Nagu on ka ühe teatud mehe poolt üles tähendatud, et iga päev suri ainuüksi sõdureid 150 kuni sada ja mõnikord 70, kaasa arvamata [nende] naise ja lapsi. Kõnelemata juba sellest, mis kodanikkude seast iga päev välja langes ja peale selle veel haiged olid.

Tallinna linnas läks iga päevaga viletsamaks ja kurvemaks, majad olid täis surnute laipu ja ei olnud enam võimalik seada kirstusid, veel vähem saadi nii paljusid laipu matta; igal pool on puudus inimestest. Vaimulikud olid enamasti surnud, samuti kõik arstid.

Linna põgenenud aadlist oli veel väga vähe järel. Garnison koos kodanikkonnaga oli otsas ja ei olnud võimalik enam pidada sõjasalku ega kasutada suurtükiohvitseride ja konstaablite puuduse tõttu suurtükke vallidel. Sellepärast siis pidi kindralmajor ja viitsekuberner Patküll pärast sõjanõukogu otsustama kapituleeruda.

Akkordiga saadi valmis 29. septembril ja veel samal päeval marssis [Vene] garnison Toompea väravast sisse, rivistus üles Toompea turule ja vahetas välja rootslaste poolt mõnel määral peetud vahipostid. Siiski pidasid rootslased Suure Rannavärava kindlusetorne nii kaua enda käes, kuni nad, ilma haigeteta, kes jäid maha, olid läinud sõiduvalmis laevadele, et purjetada üle mere Stokholmi.

Selle üleandmise järel läksid need, kes rüütelkonnast veel ellu olid jäänud, linnast maale, leidsid aga vähe rõõmustavat ees, kuna mõisad olid rüüneritud ja ka talupojad oli ära hävitanud katk, mille sarnast küll mõnesaja aasta jooksul ei olnud nähtud. Paljud aadlikest surid veel ka maal ja kestis see kõige kõrgema karm karistus kuni 1711. aasta alguseni, nii et mitmed

mõisad ja külad jäid tühjaks ja lagedaks. Tallinnas siiski lõppes katk kohe külmade talvepäevade alates.

J. Kahk, H. Palamets, S. Vahtre. Eesti NSV ajaloost. Tallinn, 1982, lk 58–59.

5.2 Võit Põhjasõjas ja selle tähtsus Venemaa jaoks

Katke V. I. Galtsovi artiklist

1721. aastal kinnitasid võit Põhjasõjas ja Nystadi [Uusikaupunki] rahu Venemaa kui Euroopa rahvusvahelistes suhetes vahetu osaleja positsiooni, st toimus Venemaa välispoliitika euroopastumine. Mida selle all mõistetakse?

17. sajandi lõpus pidasid paljud eurooplased Venemaad iseseisva tulevikuta riigiks; teiste hulgas ka kuulus Leibniz, kes 20. sajandi Euroopa ühtsuse ideede põhjal töötas välja Euroopa Liidu loomise plaani, mis võiks tagada kestva rahu Euroopas. Selleks pidi igal juhtival riigil olema oma kindel mõjusfäär.

Pärast Nystadi rahu sõlmimist püüdis enamik Euroopa riike teha Venemaast oma liitlast. Esimest korda kuulus Venemaa Euroopa valitud riikide ringi, kellele pandi vastutus ja kontroll Euroopa peamiste kokkulepete täitmise üle. Esimest korda oma ajaloo jooksul osales Venemaa 1728–1730 Euroopa rahvusvahelisel kongressil Soissons'is, kus tehti katset lahendada suurriikidevahelisi erimeelsusi.

Keskaegsetele põhimõtetele toetuv Venemaa diplomaatia kujundati ümber euroopalikul alusel. Esimest korda tekkis Venemaa alaliste diplomaatiliste esinduste võrk välismaal.

V. И. Гальцов. Северная война как фактор европеизации России. – Балтийский регион в международных отношениях в новое и новейшее время. Калининград, 2004, с. 36–37.

5.3 Balti autonoomia kinnitus Liivimaa ja Eestimaa ühendamisel Venemaaga

Katke Uusikaupunki rahulepingust

30. august 1721

9. Tema Tsaarilik Kõrgus lubab, et Rootsi valitsusajal säilitatakse kõikidele Liivimaa ja Eestimaa provintsidele, samuti Saaremaa elanikele, nii aadlikele kui ka mitteaadlikele, nendes provintsidest paiknevatele linnadele,

magistraatidele, gildidele ja tsunftidele antud privileege, tavasid, õigus- ja õigluskorda ja kaitstakse alatiselt ja kõigutamatult.

10. Niisamuti ei kavatseta allutatud maadel avaldada mis tahes usu- list survet. Kui evangeelset usku, kirikuid ja koole ning kõike, mis sinna juurde kuulub, säilitatakse ja hoitakse samal alusel, nagu see oli viimase Rootsi valitsuse all, siis nõndasama võib nendel aladel ka edaspidi levida kreeka usk vabalt ja ilma mingi vahelesegamiseta.

11. Kuna eelmise Rootsi kuningliku valitsuse ajal põhjustasid Liivimaal, Eestimaal ja Saaremaal läbiviidud mõisate riigistamine ja likvideerimine paljude alamate ja elanike kaebusi [---], siis lubab Tema Tsaarilik Kõrgus, et igaüks, asugu ta maal või maalt väljas, kes esitab sel puhul õigustatud pretensiooni või nõudmise maavaldusele Liivimaa, Eestimaa või Saaremaa provintsis ja võib seda kohasel viisil tõestada, saab oma õiguse takis- tamatult kätte ning võib selliste pretensioonide ja nõudmiste kohese uuri- mise ja selgitamise järel talle õiglaselt kuuluvad valdused tagasi saada.

Baltimaade ajaloo lugemik. Avita, 2001, lk 71.

5.4 Allegooriline kunstiteos ajalooallikana

Kadrioru lossi pidusaali laemaal ja selle tõlgendus

Arvatavasti on enamik täiskasvanud eestimaalastest vähemalt korra silmitsenud Kadrioru lossi peakorruse pidusaali laemaalingut. Saali stukklae keskele paigutatud kompositsioon kujutab müüti jahimees Aktaionist, kel jätkus jultumust vaadata pealt jahijumalanna Artemise ja nümfide sup- lemist, mille eest ta karistuseks hirveks muudeti ning omaenese koerte poolt lõhki kisti. Tempera- ja õlivärvidega maalitud maal pärineb arva- tavasti 1720. aastatest, Peeter I või Katariina I valitsusajast. (On küll ole- tatud ka hilisemat valmimisaega, sest 1745. aasta tulekahju järel koostatud kahjude ja varade loetelus pole seda nimetatud.) Aastal 1754, nende tütre keisrinna Jelizaveta valitsusajal, restaureeriti ja tõenäoliselt muudeti maali mõnevõrra. Maali kompositsioon on arvatavasti laenatud Magdalena de Passe vasegravüürilt Rembrandt Harmensz van Rijni maalist “Diana sup- lus”. Vaatamata nii auväärsele eeskujule on isegi vilumatule silmale ilmne kontrast küllaltki talutava (ehkki kaugeltki mitte professionaalse) maasti- kukujutuse ja täiesti diletantlike figuuride vahel. Õigemini – kui Aktaioni ja pildi paremas ülanurgas aimuvate kahe tegelase proportsioonid on üldiselt õiged ning kujutamislaad samalaadne taustaga, siis jumalanna ja nümfide alasti kehad oleksid tulnud nagu mõne algaja õpipoisi pintslilt. Muidugi

Kadrioru lossi pidusaali laemaal

võis autoreid algusest peale olla rohkem kui üks. Pärimisele Peeter I eluajast viitab ka pildis peituv poliitiline allegooria. Seda on ikka tõlgendatud läbinähtava vihjena Karl XII-le, kelle liitlased pärast Poltaava lahingut maha jätsid. Näib aga, et see seletus pole ammendav. [---]

Saja aasta eest avastati ühes Narva lihakarnis soliidsete mõõtmete ja kaaluga puuplaat, mida peremees kasutas liharaiumisalusena. Lähemal uurimisel selgus, et tegemist oli ilmselt linnaväravale kinnitatud või spetsiaalse triumfikaare osaks olnud kilbiga, millel kujutati allegooriliselt rootslaste võitu. Kilp ise on tänapäeval arvatavasti jäädavalt hävinud, kuid 1908. aastal kirjeldas ja tõlgendas seda spetsiaalses trükises Peterburi ajaloolane Nikolai Vertogradski. Meid huvitab hetkel kilbi alumine pool, millel kujutati vööni paljast hirvepeaga meest, kelle rinnal rippus rist, paremas käes oli sarv, vasakus aga oda, ning keda ründasid koerad. Mehest vasakul oli kivist kits, veidi ülalpool jänes, piip ühes ja nui teises käpas. Kitse ees põõsas istus varblaselaadne lind. Mehest paremal kümblesid laineis kaks teineteisel käest kinni hoidvat alasti naist, kellest ühe pea kohal oli poolkuu. Kogu kompositsiooni kohal rippusid pilved.

Vertogradski tõlgendas seda kõike šifreeritud allegooriana: Aktaioni rollis oli Peeter I; teda rebivad koerad olid Vene armee juhid, kelle kooskõlastamatu tegevus viis kaotuseni; jumalanna Artemisena kujutati Narvat, tema samas (s.o Narva) jões suplev kaaslanna oli Ivangorod; oda või piik (*Id pilum*) viitas major Pilile, kes saadeti lahingu järel Rootsi laagrisse alistumisläbirääkimisi pidama; rist Aktaioni kaelas kujutas Vene armee ülemjuhatajat Narva lahingus feldmarssal Charles Eugene de Croy'd (ka *de Croix* – rist); sarv – Narva komandanti ooberst Henning Rudolf Horni (*Horn* – sarv); kivist kits oli lahingus silma paistnud hilisem feldmarssal krahv Magnus Stenbock (tõlkes – kivijäär); lind – oma pataljoniga esimesena rünnakule läinud krahv Sperling (tõlkes – varblane); jänes – eestlane, kes tõi rootslased salaradu pidi Vene laagri. Viimase all pidas Vertogradski arvatavasti silmas hilisemas ajalookirjutuses müstilise järjekindlusega esinevat Stefan Rabet, kellest meil on tehtud eesti talupoeg Ronga Tehvan, Lätis Stefans Krauklinš ja teadagi lätlane, keda allakirjutanu ühes hiljuti ilmunud Vene käsitluses kohtas Ingerimaa partisanina ning kes tollastel lendlehtedel kujutatuna sarnaneb eelkõige venelasega. Rootsi armee teejuhiks olevat ta olnud mitte Narva all, vaid paar päeva varem Pühajõe üleminekukohal (selle väikese kokkupõrke kirjeldustes taolist episoodi aga pole ja selleks polnud ei maastikuliselt ega lahingukäigu järgi vajadustki; Stefan Rabe oli üsna selgelt vaid sõjapropaganda produkt). Pilved tohiksid kõige eelöeldu valguses viidata lumetormile, mis Narva lahingu alguses puhkes ja mis tuiskas venelastele otse näkku ning rootslastele selja tagant.

Venelased tundsid rootslaste poolt Narvas võidu auks loodud allegoorilisi rajatise hästi. Alandav kaotus muutis linna hilisema vallutamise

Peeter I jaoks väga oluliseks ka propagandistlikus mõttes – see pidi varjama varasema lüüasaamise häbi. Narva vallutamise puhul püstitati Moskvasse 1704. aastal koguni seitse triumfvärvavat (üks ehitati ka Narva). Sama palju, seitse, rajati neid Moskvas veel vaid 1709. aasta lõpus seoses Poltaava võidu auks peetud pidustustega; Põhjasõja võiduka lõpu puhul oli väravaid viis. Säilinud kirjelduste kohaselt kopeeriti 1704. aastal ehitatud võiduvärvavail (mõistagi vastupidise suunitlusega) rootslaste teemasid.

Kogu eelnev jutt võimaldab pakkuda Kadrioru laemaali järgmise dešifreeringu: Aktaioni rollis on loomulikult Karl XII; Artemis oma paarilisega kujutab Narvat ja Ivangorodi (Karl sõandas ju just Narva all “pühadust teotada”, mille eest saigi karistada!); ülejäänud nümfid on muud Rootsilt vallutatud linnad, sh Riia, Tallinn, Tartu, Pärnu, Haapsalu, Viiburi jne, kaldal istuv nümf on Laadoga-äärne Käkisalmi; veesilm, milles nad suplevad, on Läänemeri; purskkaevu veejuga kujutab Narva jõge ja koske; selle kohal olev (ja võimalik, et hiljem maalitud) kroon – Venemaa kuulutamist impeeriumiks 1721. Puudele riputatud vibud ja nooled võiksid sümboliseerida Põhjasõja lõppemist samal aastal. Pildi paremas ülanurgas kujutatud naine ja talle järgnev mees, kes toimuvat kohkunult jälgivad, on aga Karl XII mõistatusliku surma (tõenäoliselt mõrva) järel 1718 trooni pärinud õde, kuninganna Ulrika Eleonora ning viimase loobumise järel 1720 kuningaks tõusnud õemes Fredrik I.

A. Adamson. Mis lugu võiks jutustada Kadrioru lossi pidusaali laemaal. – Eesti Päevaleht 31.03.2007.

5.5 Keisrinna Katariina II Balti-poliitika

Katke M. Lauri raamatust

Nagu Katariina II hiljem tunnistas, puudus tal esimestel valitsusaastatel selge ettekujutus Balti privileegidest. Õige pea aga oli ta sunnitud tõdema Balti erikorrast tulenevaid takistusi. Nii lubas kehtiv kord rentida Eesti- ja Liivimaal kroonumaid üksnes Balti matrikliaadlile. Baltikumi linnadele antud privileegid tõkestasid keisrinna kaubanduspoliitikat. Eesti- ja Liivimaal kehtiv sisekubermangudest erinev maksukorraldus ei suutnud katta siin viibiva arvuka sõjaväe ülalpidamise kulusid. Kõigele lisaks tekitasid Balti aadli privileegid kadedust Vene aadlis, kelle huvidega pidi esialgu veel ebakindlalt troonil püsiv keisrinna samuti arvestama. Juba oma olemuselt oli Balti erikord vastuolus nii keisrinna absolutistlike valitsemistaotlustega kui ka eesmärgiga kehtestada uus, valgustuspõhimõtetest kantud õiguskorraldus kogu riigis. [---]

Katariina II poliitika uudsus seisnes selles, et erinevalt oma eelkäijatest lähtus ta ennekõike Vene riigi kui terviku huvidest, rakendades nii Balti kubermangud kui ka teised autonoomsed piirkonnad kindlamalt kui kunagi varem impeeriumi teenistusse, tegemata “võõramaistele” provintsidele mingeid mööndusi.

Oma poliitika võttis keisrinna kokku 1764. aasta alguses antud instruksioonis uueks kindralprokuröriks nimetatud vürst Aleksandr Vjazemskile: *Ukraina, Liivimaa ja Soome on oma loomult provintsid, mida valitsetakse neile konfirmeeritud privileegide alusel. Neid rikkuda äkilise lahtiütlemisega kõigist oleks üpris sündsusetu. Neid võõramaisteks nimetada ja nendega sel kombel ümber käia oleks veel suurem viga, ühtlasi täielik rumalus. Nimetatud provintse .. tuleb mõjustada muutuma venelikumaks (обруселу) ja et nad ei vahiks enam nagu hundid metsa poole. [---]*

Katariina II uue Balti poliitika teljeks ei saanud olla niivõrd soov Balti erikorda kaotada, kuivõrd seda valgustuslikus vaimus ümber korraldada. See võimalus keisrinnal Venemaa sisekubermangudes puudus. [---]

Pole põhjust kahelda, et Balti kubermangud jätsid keisrinnale ja õukonnale meeldiva mulje. Vene ajaloolase Bilbassovi arvates *sai Katariina II just 1764. aasta reisilt kaasa veendumuse, et Läänemere provintside sisekorraldus peab olema eeskujuks Venemaa kohalike asutuste eelseisvale ümberkorraldamisele.*

M. Laur. Eesti ala valitsemine 18. sajandil (1710–1783). Tartu, 2000, lk 208–209, 239.

5.6 Eesti rahvastik 1782. aastal

Katke H. Palli raamatust

Sotsiaalne struktuur:

aadlikud	0,6%
linlased	4,2%
talurahvas	95,2%

Rahvuslik struktuur

eestlasi	462 000	95,3%
sakslasi	12 000	2,5%
rootslasi	6 000	1,2%
venelasi	3 000	0,6%
teisi rahvusi	2 000	0,4%
kokku	485 000	100,0%

H. Palli. Eesti rahvastiku ajalugu 1712–1799. Tallinn, 1997, lk 138–139.

Küsimused ja ülesanded

---

1. Kasutades allikat 5.1, otsustage, kui oluline oli Tallinna kapituleerumises maad laastanud katku roll? Andke hinnang Rootsi võimude otsusele jätta katku haigestunud inimesed Tallinna.
2. Koostage mõistekaart “Balti erikord”, toetudes allikale 5.3. Kellele oli Balti autonoomia kinnitamine kasulik, kas Venemaale või siinsele balti aadlile?
3. Andres Adamson pakub allikas 5.4 Kadrioru lossi pidusaali laemaali tõlgenduse. Leidke kõik selles tekstis esinevad kindlad faktid ning arvamuselised ja oletused. Millised kolm fakti toetavad kõige enam autori tõlgendust? Miks usaldate just neid?
4. Allikas 5.6 toodud arvandmetes on esitatud Eesti tollase elanikkonna jaotus rahvuste ja seisuste kaupa. Millisesse seisusesse tollal Eestis elanud inimesed valdavalt kuulusid? Millal kaotati Eestis seisused? Miks eestlaste osakaal rahvastikust oli toona suurem kui tänapäeval?

6. RAHVUSLIK LIIKUMINE JA MODERNISEERIMINE, 1800–1900

6.1 Pärisorjuse kriitika

Katke saksa valgustaja J. C. Petri raamatust

Ei saa mõelda, et pärisorjus oleks üheski kultuurriigis karmim ja seotud suurema rõhumisega ning vaevadega kui Eestimaal. Inimesed, kes on olnud Aafrikas ja Ameerikas, kinnitavad, et isegi kõige karmim neegriorjus ei ole palju hirmsam ja metsikum kui siin maal. Inimestega kauplemine on vaba igale pärishärrale, kui ta leiab, et see on tema huvides kasulik. Küll ei tohi talupoegi enam müüa avalikul turul või oksjonitel, aga Tallinna ja Riia nädalalehtedes leidub peaaegu igas numbris pärisorjade üksikult ja perekonnaviisi väljapakkumisi. Mina olin enam kui üks kord tunnistajaks selle juures, kui mõni aadlimees vahetas teenri või talupoja külast ilusa hobuse või mõne koera vastu.

Vabastamine ei toimu veel mitte nii ruttu, sest seni on kõik katsed ja korraldused jäänud mõjuta, ja seda ei ole näha praeguste ajamärkide järgi, kus juba paljas sõna vabadus äratav viha ja hirmu; aga kord tuleb see ikkagi, varem või hiljem, kindlasti.

S. Vahtre, H. Piirimäe. Eesti NSV ajaloo lugemik VII–VIII klassile. Tallinn, 1987, lk 129.

6.2 1812. aasta sõja mõju Baltimaadele

Katke R. Helme raamatust

Teenides massiliselt Vene sõjaväes, liitus Läänemere-provintside valitseva kihi tähtsaim osa, Balti aadel, veelgi tihedamalt tsarismiga, kelles ta nägi oma huvide parimat kaitsjat. Ilmselt mõjutas 1812. aasta sõda või Napoleoni sõdade epohh tervikuna Balti aadli sisepoliitikat. Kindlasti võib Napoleoni sõdade ajal puhkenud talurahvarahutuste ja mõisnikes

prantslaste revolutsioonilise armee sissetungi tõttu tekkinud hirmu kaudseks tagajärjeks pidada eesti ja läti talupoegade pärisorjusest vabastamist aastatel 1816–1819. Selle eeskujuks oli muidugi Preisi reformijate tegevus 1808.–1812. aastal, kuid üks toimiti Preisimaalgi prantslaste kihutusel puhkeda ähvardava talurahvarevolutsiooni hirmus. Nii on meie talupoegade vabastamine kindlasti Napoleoni sõdade üks kaudne tagajärg.

XVIII sajandi lõpu ja XIX sajandi alguse suurte vapustuste taustal said Balti aadelkonnale ja linnakodanlusele selgeks mitmed Vene riigi koosseisu kuulumise eelised – välispoliitiline stabiilsus, tsarismi igakülgne toetus mõisnikele nende privileegide alalhoidmisel, Vene siseturu avarus jne. Ka sõjast laastatud piirkondade kiire ülesehitamine teostus suurel määral Venemaa siseressursside rikkuse tõttu. Ükski teine Euroopa riik ei saanud anda sõjas purustatud linnade taastamiseks nii ulatuslikku abi, kui seda tegi Vene riik näiteks Riia eeslinnade ülesehitamise heaks.

R. Helme. 1812. aasta Eestis ja Lätis. Tallinn, 1990, lk 187.

6.3 Pärisorjuse kaotamine Liivimaal Katke Liivimaa talurahvaseadusest

26. märts 1819

I. Liivimaa ja Saaremaa rüütelkond loobuvad igaveseks ajaks senisest pärisorjusest, saades täieliku õiguse maaomandile ja selle piiramatu kasutamisele. [---]

II. Riik kingib Tema Keiserliku Majesteedi tahtel samamoodi oma Liivimaa mõisate talupoegadele isikliku vabaduse, nagu ka Liivimaa linnad loobuvad pärisorjusest linnamõisate talupoegade üle.

III. Vabastamine laieneb ka kõikidele Liivimaa pärisorjadele, kes kuuluvad mõisaid mitteomavatele omanikele, või sellistele omanikele, kes ei kuulu Liivimaa rüütelkonda, kuid omavad pärisorje koos maaga või ilma maata. [---]

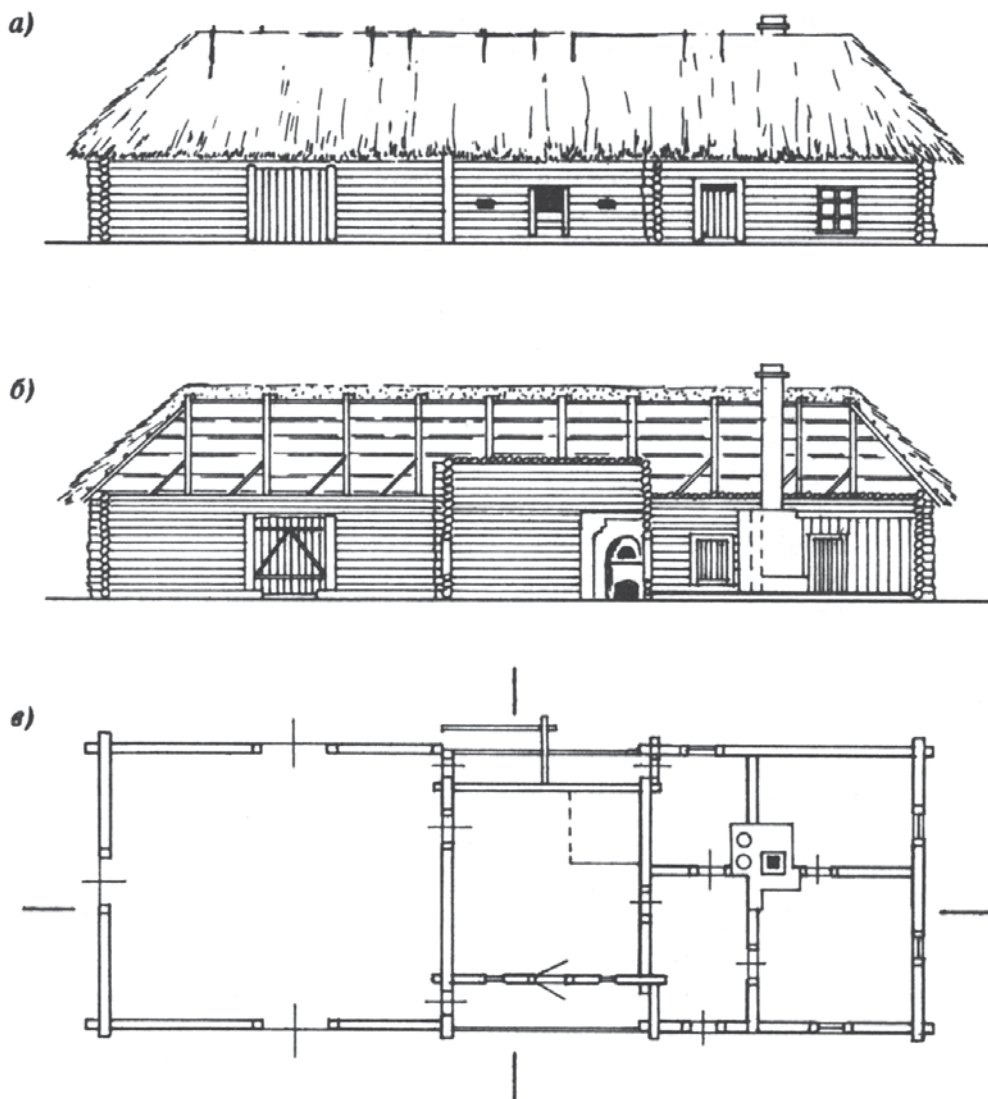
V. Kõik Liivimaa talupoegade lapsed, kes näevad ilmavalgust pärast selle seaduse väljakuulutamist, loetakse vabana sündinuks. [---]

Baltimaade ajaloo lugemik. Avita, 2001, lk 91.

6.4 Eesti talupojaelamu

Katke J. V. Richteri raamatust

Eesti talurahvaelamul – rehielamul (joon 2) – ei ole ühegi naaberrahva, seahulgas mitte põhjalätlaste juures analoogi. Teadlased on arvamisel, et rehielamu tekkis juba II aastatuhandel.

Joonis 2. Eesti rehielamu koos lisatud kambritega: a) fassaad; b) lõige; c) põhiplaan

Vajadus sellise ehitise järele tekkis seoses maaviljeluse arenemisega, rukki ilmumisega. Sügisel, kui vili oli koristatud, muutus kerisahjuga elamu viljakuivatiks. Rehetoa seinad ehitati kõrged, üle 3 meetri. Ülal lae all olid õrred ja parred, millele pandi viljavihud. Pärast kuivatamist peksti

vihkusid rehialuses, mis asetses rehetoa kõrval, õigemini ümbritses seda. Eesti rehetoa võtsid kasutusse Pihkvamaa vene talupojad, kes nimetasid seda “rei”, “rja”, kuid nad ei kasutanud seda eluruumina.

Eesti talupojad kolisid rehetuppa elama pärast seda, kui viljavihud olid kuivatatud ja viidud rehealusesse rehepeksuks. Rehetoa elati talv läbi kuni soojade ilmade saabumiseni. Nii osutus rehetuba ühtaegu nii elu- kui ka majandushooneks. Mitte asjata ei ehitanud Saksa mõisnikud samasuguseid rehetubasid vilja kuivatamiseks. Põhjamaa tingimustes, arvestades siinset pikka ja vihmast sügist, oli võimalik vilja säilitada vaid seda korralikult kuivatades. Vilja kvaliteeti hinnati Euroopa turgudel. Siinsete sadamate kaudu veeti välja suures koguses nii mõisa kui ka talupoegade põldudelt pärit leivavilja.

E. В. Рихтер. Кто и как жил на земле Эстонии. Этнографические очерки. Таллинн, 1996, с. 9–11.

6.5 Baltisakslaste slavofiilne kriitika

Katke J. F. Samarini kirjast M. P. Pogodinile

Riia, 1848

Teile on juba ammu teada, et Läänemere sakslaste vihkamine ja kibestumine on keskendunud peamiselt kahe asja – vene keele ja õigeusu – vastu. Põhjus on arusaadav: parunid ja bürgerid teavad väga hästi, et vene keele ülimuslikkus kubermanguvalitsuses toob möödapääsmatult kaasa Vene seaduste ja nende vene rahvusest elluvijate ülimuslikkuse, aga õigeusu levik mõisnike tegude alaliste, lihtrahvale truude tunnistajate kinnistumise Läänemere maades (sealjuures mitte ainult rahvarohketes linnades, vaid ka külades), kelle ametikohti igasuguste intriigide puhul ei saa mitte kuidagi täita sakslastega, sest võib küll saavutada sakslase määramise kindralkuberneriks, kuberneriks, prokuröriks jne, kuid isegi sakslastel on raske loota, et keegi nende seast pühitsetaks piiskopiks või vaimulikuks. Vürst Suvorov, kes kas tänu Peterburis Meiendorfidelt, Pahlenitelt ja kaaslastelt saadud õppetundidele, aga võib-olla hoopis tänu loomulikule instinktile aimas neid kahte kurjust ja ma ei tea, kas sihilikult või tahtmatult, kuid oma populaarsuse tõttu sakslaste seas tulutoovalt oskas neile kohe algusest peale meeltnööda olla.

Б. Э. Нольде. Юрий Самарин и его время. Москва, 2003, с. 483.

6.6 Läänemere maade valitsemise korralduse kriitika

Katke J. L. Mihhailova artiklist

Erinevat suhtumist Läänemere maade küsimusse kajastasid eelkõige arvukad vaidlused selle üle, missuguste põhimõtete ja seaduste järgi peaks arenema Vene impeerium, missugune koht ja staatus peaks impeeriumis olema mittevene rahvastel, kuidas üldse määratleda vene identiteeti. Sellega seoses muutus 19. sajandi teisel poolel impeeriumi ääremaade valitsemine, sealhulgas Läänemere maade küsimus, ajakirjanduses ja publitsistikas laialt käsitletud teemaks.

Läänemere maade küsimus oli eriline ja seda arutati laialdaselt ka selle tõttu, et võim ja eliit pörkusid Balti regioonis kokku etniliste rühmadega, kellel olid suured õigused ja privileegid, ent ka suure assimileerumispotentsiaaliga, mis puudutas kohalikku elanikkonda. Moskva natsionalistlikult meelestatud pressis hinnangul on baltisakslased vene rahvuse ja riigi aluste ehitamise vastased. Läänemere maade küsimuse arutamine äratas kahtlemata pealinna üldsuse tähelepanu Baltimaade probleemide vastu. M. I. Katkovi ja slavofiilide osavõtt arutelust mängis oma osa – see tõukas ühiskonna konservatiivset osa veel rohkem eemale Balti provintsidest ning kutsus esile uue kriitikalaine Läänemere rahvaste vastu. Kõik see väljendub hiljem tsaarivalitsuse eemaldumises 1860. aastate liberalistlikust poliitikast ning üleminekus ääremaade rahvaste venestamise poliitikale, mida viib ellu Aleksander III.

Ю. Л. Михайлова. Остзейский вопрос в русской прессе в 1860-е годы. – Балтийский регион в международных отношениях в новое и новейшее время. Калининград, 2004, с. 102–103.

6.7 Ärkamisaegne ajalookäsitlus

Katke C. R. Jakobsoni isamaakõnest

6. oktoober 1868

Mis meie teame, on siis lühidalt see, et vanad eestlased kui üks prii rahvas hoolsasti põldu harisid, mere peal palju kauplesid ja vahvate sõjameeste nime all kõigis põhjapoolseis maades kuulsad ja kardetud olid. [---] Kui meie nüüd selle peale mõtleme ja meelde tuletame, mis pärast tuli, siis peame hüüdma: Tõesti see aeg oli eesti rahva valguseaeg! [---]

Sest ajast, mis nüüd tuli, tahame siis ka veel natuke rääkida. [---] Ühte viisi riisumist ja tapmist, muud meie sealt ei leia. Maa pärisrahvas oli nüüd ka ju ammugi pärisorjadeks tehtud, ja ega need siis enam sakste silmis inimesed ei olnud.[---] Et see aeg eesti rahva pimeduseaeg olnud, kes tahaks seda valeks teha? [---]

Aga pimedus ei kesta igavesti ja tõusis koit hommiku poolt ja kuulutab heledat valgust. Meie Keisrihärja arm on oli see koit, mille ees pimeduse tegudel enam pidamist ei ole.

Baltimaade ajaloo lugemik. Avita, 2001, lk 101.

6.8 Laulupidude traditsioon Eestis

Katke M. Salupere raamatust

Mida arvata sellest, et kõik meie laulupidude põhielemendid on otseselt üle võetud (balti)saksa laulupidudelt? Kõigepealt seda, et polnud vaja uuesti asuda jalgratast leiutama. Kuhu ja kuidas sõita, on iseasi. Ülemaalised laulupeod on eriti sobivad väikerahvaste identiteedi kinnitajad, sest ühele lauluväljakule saab koondada esinejate või kuulajatena sõna otseses mõttes iga küla ja pere esindajad. Esialgu oli küll tegemist tunduvalt väiksemate mastaapidega, aga juba esimese laulupeo 800 lauljat ja ligikaudu 15 000 vaatajat-kuulajat andsid tohutu resonantsi ja mõjutasid eestlaste eneseteadvust rohkem, kui ükskõik milline muu propaganda oleks suutnud aastate jooksul saavutada. Laulukooride, pasunakooride ja muude seltside areng, aga ka uute ajakirjandusväljaannete asutamine võttis seninägematu ulatuse. Ei möödunud kahtkümmet aastatki, kui ajakirjanduse ja üldse kirjanduse levik Eestis ületas suurte kultuurirahvaste näitajaid, nagu ka üldine kirjaoskus, mis 1896. aasta rahvaloenduse alusel oli 96% (kogu Vene impeeriumis 29%).

Laulupidude traditsioon sai alguse enda vastandamisest võõrvõimule, kestis läbi venestuse surve ja oli oluliseks eneseteadvustamise vahendiks Eesti Vabariigis (XI laulupidu oli pühendatud iseseisvuse 20. aastapäevale). Identiteedi teadvustamise ja säilitamise rolli kandis see ka nõukogude võimu ajal (XII–XX laulupidu), aga praegu, 2009. aasta XXV laulupeo eel on Eesti ja Läti laulupeod jõudnud UNESCO kaitsealuse maailma kultuuripärandi nimekirja.

M. Salupere. Postipapa. Mitmes peeglis, mitmes rollis. Tänapäev, 2006, lk 170.

6.9 Kuidas laulupeole tuldi

Katke H. Palametsa raamatust

130 aastat tagasi olid liiklusolud Eestis teadagi hoopis midagi muud kui tänapäeval. Tartusse pääsemine oli kaugematele kooridele ja lauluhuvilistele tõsine probleem. Sedavõrd tõsine, et Saaremaa ja Läänemaa koorid jäidki peamiselt sõiduraskuste tõttu kahest esimesest laulupeost kõrvale.

1869. aasta suvel ei olnud Eestis veel ühtegi raudteed. Paldiskist läbi Tallinna ja Narva Peterburini ulatuvat Põhja-Balti raudteed alles ehitati ja liiklus sellel 390 versta ehk 410 km pikkusel liinil avati alles 1870. aasta hilissügisel. Tartust Pihkvasse sai sõita ka aurulaevaga, kuid seda veeteed said kasutada vähesed. Peamiseks jäi hobustransport.

Eestis oli olemas postijaamade ja reisijateveo küllalt tihe võrk, kuid postihobused võtsid peale piiratud arvul reisijaid ja pealegi oli veohind küllaltki kallis. Nii tuli maksta Tartust Peterburi sõidu eest tõlla sees 16 rubla, tõlla katusel 11 rubla, mis oli vaesemale inimesele vägagi suur raha. Koorid leidsid väljapääsu selles, et üürisid Tartusse sõiduks kodukoha voorimeestelt suured plaanvankrid, millele mahtus istuma õige palju inimesi koos teemoonaga. Nii sõitsid Emajõelinna Tallinna “Estonia” koori ja Sindi vabriku lauljad. Eks siis voorimees oodanud kolm pidupäeva Tartus, kuni oli aeg võtta tagasitee jälle jalge alla.

Talumehed kasutasid muidugi oma tööhobuseid ja lihtsaid vankreid. Selline sõit nõudis aega ning loomagi tuli vahepeal sööta ja puhata lasta. Puhkamiseks ja ööbimiseks peatuti tavaliselt koolimajade juures. Kuna tolleaegne talupoeg pääses harva kodust kaugemale, siis pakkusid võõrad maakohad ja kena varasuvine loodus neile suurt huvi.

Kehvemad pidulised tulid laulupeole jalgsi. Südimad olla võtnud selle teekonna ette isegi 100 versta kauguselt. Pole siis imestada, et ainult teekonnale kulus 4–5 päeva. Kui lisada veel kolm pidupäeva otsa, oligi nädal või rohkemgi läinud. Kaasas kanti mahukat leivakotti, millest pidi nädalaks ajaks jätkuma. Linnatoit oli teadagi kallis ja maainimene kahtlustas, kuidas linnas üldse selle suupoolisega on. Võtta oma toidupoolne kaasa tundus igal juhul hoopis kindlana.

H. Palamets. Lugusid toonasest Tartust. Kleio, 2003, lk 130–131.

6.10 Eestlaste rahvusliku liikumise sihid**Katke J. Hurda kõnest***6. juuli 1870*

Kas väikene Eesti rahvas ka suureks ja vägevaks võib saada? [---] Minu mõtted sellest on järgmised. Suurus ja vägevus on rahvastel kahesugune. Mõned on suured rahvaarvult ja vägevad poliitika väljal. Neil on siis ka suur riik ja suur sõjavägi. Sedaviisi suureks küll Eesti rahvas iialgi saada ei või. [---] Pisike Kreeka rahvas näitas vanal ajal, mis vaimu suurus ja vägevus ning haritud elukombed võivad ja jaksavad. Pärsia riigi miljonid ei jõudnud teda ära võita ja kui Kreeka maakonnad ka lõpuks oma poliitilise vabaduse kaotasid ja roomlaste alamaks said, võitsid nad roomlasi jälle oma haritud meele, mõistuse ja elukommetega ära, nii et kreeklaste peremehed kõiges nende õpipoisteks said, nende juures koolis käisid, neid austasid ja kiites lugu pidasid. – Sellesarnasest suurusest ja vägevusest pole ka eesti rahval keelatud oma osa saada, kui aga ise seda tahame ja nimelt mehise meelega tahame. Ja niisugune suurus ja vägevus, olgu teda kellelgi rohkem või vähem, kui palju tahes, on iga kord hinnalisem kui välimine suurus pindalalt, rahvaarvult ja poliitika väelt, niisamuti kui vaimu suurus keha suurusest ning mõistus rusikast üle käib.

Baltimaade ajaloo lugemik. Avita, 2001, lk 101.

6.11 Eestlaste rahvusliku liikumise nõudmisi**Katke eesti seltside saadikute palvekirjast keiser Aleksander III-le***19. juuni 1881*

Eestlased elavad kahes kubermangus, Eestimaal ja Põhja-Liivimaal, mille kohtutes mitut keelt kasutatakse: vene, saksa, eesti ja läti keelt, lisaks veel vanasti kasutusel olnud saksa kohtukeelt, mis ladina keele sõnadega segatud. Võib arvata, kui raske on eestlastel kohut käia, eriti Liivimaa eestlastel, kui ta peab oma kubermangu pealinna Riiga minema, kus keegi tema

sõna ei mõista. [---] Õiglaselt peaks kohtukeel rahva keel olema. Sest maal oskavad sakslased kõik eesti keelt, aga maarahvas oskab saksa keelt harva. Et eesti keelt mõistvaid kohtuametnikke tuleks, oleks soovitav, et iga Tartu ülikoolis õigusteaduse õppijat, kes nõutab enesele kohtuametit Eesti- või Liivimaal, saaks ka eesti keele tundmises eksamineeritud.

On kahetsusväärne, et Baltikumis, kus elavad kaks pärisrahvast, eestlased ja lätlased, .. ei ole seda maad mitte rahvaste järgi kahte kubermangu jaotatud, mis võimaldaks Eestimaal riigikeele kõrval kasutada ühtainsat ametlikku või kohtukeelt – eesti keelt.

Baltimaade ajaloo lugemik. Avita, 2001, lk 101–102.

6.12 Eestlaste rahvusliku ärkamise tulemused

Katke M. Laari raamatust

Lõhenemisest ja tagasilöökidest hoolimata muutis rahvuslik liikumine Eestit kahekümne aastaga pöördumatult. Kuigi 1880. aastate esimesel poolel tabas rahvuslikku liikumist mõõn, mida süvendas venestuse pealetung, ei kadunud saavutused kuhugi. Eesti ühiskond oli jõudnud poisieast meheikka. Maarahvast, kes ei osanud ennast kindlalt määratlada, oli saanud moodne ja sotsiaalselt diferentseerunud Euroopa rahvus. Rahvuslik ärkamine oli haaranud järjest suuremaid rahvahulki, muutudes massiliseks. Need olid saavutused, mida polnud võimalik tagasi pöörata.

Rahvusliku liikumise jõudu näitab iseäranis tema jätkumine tugevneva venestuse kiuste. 1880. aastate teisel poolel hoogustus Eestis rahvuslike organisatsioonide asutamine. Seejärel, kui rahvuslikus liikumises juhtivat osa etendanud liikumised takerdusid või käisid alla, keskendus aktiivsus väiksematesse organisatsioonidesse. Baltisaksa ülemkihi positsioone nõrgestades tugevdas venestus eestlaste võimalusi ning pakkus neile senisest suuremaid tegevusvõimalusi. Kui sellest 1890. aastatel lõpuks aru saadi, oli juba hilja midagi muuta. Rahvuslik liikumine Eestis arenes peatamatus tõusujoones. Seda kroonis iseseisva Eesti riigi loomine 20. sajandil.

M. Laar. Äratjad. Rahvuslik ärkamisaeg Eestis 19. sajandil ja selle kandjad. Tartu, 2006, lk 136.

6.13 Eesti poliitikute suhtumine Vene riiklusesse

Katke T. Karjahärmi ja V. Sirgi raamatust

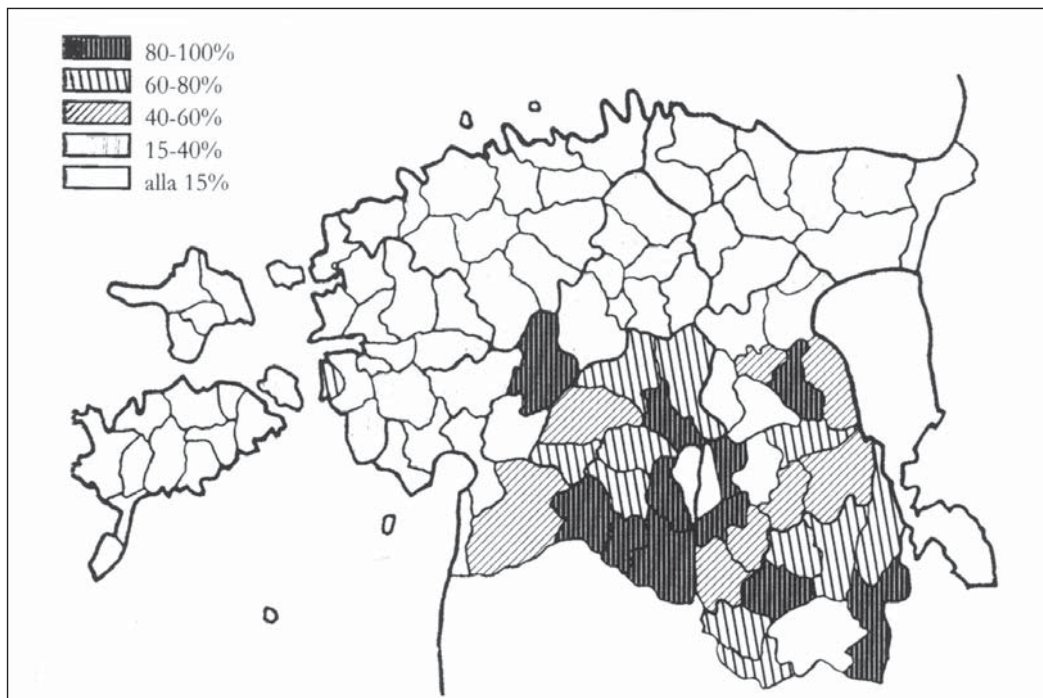
Kuni 1917. aastani ei seadnud ükski tõsine eesti poliitik avalikult kahtluse alla riiklikku ühendust Venemaaga. Hiigelriigist eraldumise võimalusse ei usutud niisamuti, nagu ei usutud, et Eesti väikeriik võiks iseseisvalt toime tulla. Eesti poliitika oli oma sünnist peale kohanemine ja laveerimine kahe rivaalitseva suurjõu, kahe kohaliku võimu kontrahendi – Vene valitsuse ja baltisaksa aadli – vahel. [---]

Iseseisvuseelsed rahvuslikud juhid leidsid, et eesti ühiskonda on võimalik ehitada Vene riigi raames saksa ja vene ühiskonna kõrvale. Kultuurirahvuslane J. Hurt oli veendunud, et eestlaste rahvuslikku ja läänelikku identisust saab kokku sobitada idapoolse Vene riiklusega, sest rahvus oli tal kultuurivorm, mida riiklik kuuluvus suurt ei muuda. Hurda argumentid Vene riikluse kasuks on kokkuvõtlikult järgmised: Jumala tahtmine, geograafiline asend, eesti rahva väike arv, riigi puudumine minevikus, valitsuse poliitika, mis olevat taganud rahu, eesti rahva vabastamise pärisorjusest ja tema olukorra paranemise, lootused uutele reformidele. Riiklikku (poliitilist) ja sotsiaalset venestumist pidas Hurt Balti rahvas-tele vältimatuks. Vastu tuli aga seista slaavistamisele, s.o. kultuuri, keele ja kiriku venestamisele. [---]

Ärkamisaja tegelased idealiseerisid sageli Venemaa sisekubermangude poliitilist ja agraarkorda (talupoegadel oli semstvoomavalitsus ja hingemaa). Palvekirjades taotlesid nad Vene kohaloleku suurendamist Balti provintssides ja Vene seadusi, mis pidid eestlastele andma rohkem õigusi sakslaste eesõiguste kärpimise arvel.

Administratiivset venestamist, mis lammutas keskaegse poliitilise korra Baltikumis, on põhjendatult peetud moderniseerimise vahendiks, kuid põlisrahvaste õigused oluliselt ei laienenud; kasvas hoopis bürokraatia võim. Eestlaste kultuuriline venestamine 1880.–1890. aastail läks liiga kaugele (eriti koolis) ning kutsus esile sügava šoki ja pettumuse.

Et Eestis puudus prominentne vene seltskond ja kultuur, siis polnud kultuuriline venestamine – erinevalt saksastumisest – eestlaste jaoks prestiižne ega atraktiivne. [---] Samal ajal tegid haritud eestlased Venemaal tõhusamat karjääri, kui oli võimalik kodus. Vene kultuurisfäär avas eestlastele uusi horisonte ja tasakaalustas ühekülgset saksa mõju.

6.14 Talude päriseksmüümise tase Eestis 1881. aastaks**Joonis M. Laari raamatust**

M. Laar: *Äratjad. Rahvuslik ärkamisaeg Eestis 19. sajandil ja selle kandjad*. Tartu, 2005, lk 205.

6.15 Baltimaade seosed Saksamaaga**Katke K. K. Slutševski reisimärkmetest****1886****JURJEV**

[---] Võõrastemaja numbritubades ilutsesid seintel Bismarcki pildid. See tähelepanu Lääne, aga mitte Ida vastu väljendub siin üllatavalt ereda joonena. Kummaline on näha, et meie iidsetel Vene aladel, mis tingimusteta ja tervikuna kuuluvad Venemaale, ulatuvad ja sirutuvad Lääne poole kõikvõimalikud kütked, isegi kõige peenemad, et need vaid tõestaks ja toetaks seost, mis kunagi kauges minevikus eksisteeris, ega tunnista mingitki läbikäimist Venemaaga peale administratiivse – läbikäimist, mida kaasajal justkui ei oleks saanud kahtluse alla seada. Siinse kohaliku elu ja kirjanduse loos otsitakse kõikvõimalikke pisiasju, kui need ainult räägik-

sid seosest Saksamaaga. Nii teab praegu näiteks iga gümnasist, et “Don Carlose” esmavariandi, mis oli kirjutatud proosateosena, müüs Schiller Riia kirjastajale; et Kanti “Puhta mõistuse kriitika” anti esimest korda välja samuti Riias; et kuulus Herder teenis kunagi Riias, ehkki vanust oli tal siis ainult 25 ning veetis ta siin kõigest neil aastat; ja lõpuks, et suur Goethe ise, kes “rebasena” sai tudengidueellil haavata ei kellegi muu kui liivlase käe läbi. Kas pole need siis tugevad sidemed? Krimustust masiivse Goethe nahal siin arvestatakse, samal ajal kui vene eneseteadvuse areng kogu oma terviklikkuse ja olulisusega, kogu iseseisev vene kirjandus, kas või tema suurimad esindajad, ei tähenda lastele, kes juhitud Jurjevi ülikooli kirjanduskäsitlustest, mitte midagi. See pole süüdistus, see on fakt ..

K. К. Случевский. От Либавы до Митавы. – От Лифляндии – к Латвии. Прибалтика русскими глазами. Москва, 1993, с. 45–46.

6.16 Õigeusk Eestimaa kuberner S. V. Šahhovskoi poliitikas

Katke kirjast Sinodi ülemprokurörile K. P. Pobedonostseville

8. august 1886

Sügavalt austatud Konstantin Petrovitš!

[--] Mis puutub sellesse ühisüritusse, siis olen veendunud, et see kulgeb edukalt vaid siis, kui kaob ühendamise juhuslik iseloom ning asutakse selge programmi alusele, mida süstemaatiliselt ja kindlalt ellu viiakse. On aeg lõpetada peitusemärg ja esitada küsimus otse. Suurvürst Vladimir Aleksandrovitš suu läbi kuulutas valitsus valjul häälel välja oma programmi – Balti krai ühendamise Venemaaga ja siinse elanikkonna tiheda ühteliitmise venelastega üheks suureks perekonnaks. Seda programmi ei saa täita üksnes kohtu- ega politseireformidega. Need reformid samuti nagu minu poolt päevakorda tõstetud küsimus kohaliku aadli organisatsioonide poliitilise osa kaotamise kohta ei lahenda iseendast valitsuse seatud ülesandeid, vaid võivad siin olla üksnes vahendeiks. Asja olemus seisneb ainsa poliitilise sideme, s.o religiooni ühtsuse hävitamises siinsete muulastest isandate ja nende orjade vahel. Kellelegi pole saladus, et siin-ses kraisis on protestantlus üsna tugev poliitiline relv baltlaste käes, kes järgivad oma ideaale ja eesmärke, mis on valitsuse eesmärkidega vastupidised. Kuigi talurahvast elanikkonna hiigelsuur enamus tunnustab protestantlikku

usku, jääb see rahva loomusele jätkuvalt võõraks ega rahulda tema hingelist janu, millega saabki seletada talupoegade kerget üleminekut mitte ainult õigeusku, vaid isegi sektantlusse. Seda eestlaste ja lätlaste hingelist rahuldamatust peab valitsus ära kasutama, et saavutada siinsete rahvaste tegelik ühinemine Venemaaga. Eestlased ja lätlased võivad saada vene inimestele lähedaseks, omaks ja tõeliselt ühineda suure vene perekonnaga kõige kiiremini siis, kui neist saavad õigeusklikud. Seepärast tuleb ühendamispoliitika aluseks otse ja avalikult seada õigeusk.

Protestantluse kadumisega kaob ka niinimetatud Läänemere maade küsimus.

Из архива князя С. В. Шаховского. Материалы для истории недавнего прошлого Прибалтийской окраины (1885–1894 гг.). Т. III. С.-Петербург, 1910, с. 5–7.

6.17 Talurahvakool

Katke J. V. Richteri raamatust

Esmane lugema õppimine toimus kodus. Lugemist ja jumalasõna õpetas lastele ema. Seetõttu oskasid lapsed kooli tülles üldjuhul lugeda. Aga kelle käest õppis lugemist noor naine, kui ta ei saanud koolis käia? Tõenäoliselt oma ema käest, see omakorda oma ema käest ja nii kuni vaa-remadeni, st kuni 17. sajandini välja. [---]

19. sajandi teisel poolel oli kool igas vallas ja igas kihelkonnas. Kõik kümne- kuni kolmeteistaastased lapsed pidid käima vallakoolis. Peale lugemise õppisid lapsed katekismust, piiblilugu, kirjutamist ja arvutamist. Koolis õpetati ka loodusõpetust, anti esialgseid teadmisi talupidamisest. Peale selle õpetati lastele noodikirja, kahehäälselt laulmist. Järgmiseks astmeks hariduse teel oli 14. kuni 17. eluaastani kahe- või kolmeaastase õppeajaga kihelkonnakool. Kihelkonnakooli programm sisaldas märksa rohkem õppeaineid ja kihelkonnakooli õpetajad olid lõpetanud õpetajate seminari (Valgas ja Tartus). Lastele õpetati üldist ajalugu, füüsikat, vene ja saksa keelt. Kihelkonnakoolidesse ilmusid järk-järgult uued head õpikud, mis olid varustatud jooniste, piltide, skeemide, gloobuste ning Baltimaade, Euroopa ja Venemaa kaartidega. 1878. aasta koolireformi järgi “peab kihelkonnakooli kasu olema selles, et suunata lapsi täielikumate teadmiste poole .. ja valmistada neid ette kõrgemaks kooliks, eriti seminariks“. Pärast kihelkonnakooli lõpetamist võis noormees töötada kirjutajana, mõisaametnikuna või õpetajana. Võib öelda, et kui külakool õpetas lugemist ja jumalasõna, siis kihelkonnakool koolitas külaintelligentsi.

Õppeaasta kestis koolides kuus kuud. Poolaasta oli kohandatud talutöödele. Lapsed lasti vaheajale 15. aprillil kevadiseks karjalaskeajaks, tagasi tuldi aga 15. oktoobril, kui sügisesed põllutööd olid lõpetatud. Sel viisil said õpilased teha peamisi talutöid isatalus, minna karjaseks võõraste peremeeste juurde jne.

E. V. Рихтер. Кто и как жил на земле Эстонии. Этнографические очерки. Таллинн, 1996, с. 22–23.

6.18 Leeriskäimine

Katke J. V. Richteri raamatust

Leer ehk konfirmatsioon on kiriklik talitus, mis oma tähenduselt võib olla võrdsustatud ristimistalitusega. Leer tähistas täisealisuse saavutamist, noore inimese (tütarlapse puhul 16aastaselt ning noormehe puhul 18aastaselt) vastuvõtmist koguduse liikmeks ning täiskasvanute hulka arvamist. Konfirmatsiooni läbinud noor inimene sai õiguse süüa laua taga ning sekkuda täiskasvanute jutuajamisse. Pärast leeri hakkasid neiud kandma riideid ja ehteid nagu täiskasvanud naised ning osalema vanema noorsoo pidustustel. Sulastest noormeestele maksti nüüdsest nende töö eest täiskasvanute palka. Leeriks pidid noored selgeks õppima katekismuse (ristiusu põhiõpetuse), omama teadmisi piiblist ning oskama laulda koraale (vaimulikke laule). Nendel, kes lõpetasid kihelkonnakooli, olid teadmised värskemad. Need aga, kes lõpetasid külakooli 13–14aastasena, pidid kõike seda kordama. Noored sõitsid pastori juurde ning majutusid tema juures, et “värskendada” oma teadmisi.

Leeritalitus peeti tavaliselt kas kevadel või suvel. Määratud päevast teavitati varakult, kiriku juures kogunesid sugulased ja lähedased (eelkõige ristivanemad) ning ümbruskonna talude elanikud. Seda kaunist ja pidulikku sündmust tasus vaadata. Neiud olid rahvariietes, hiljem valgetes kleitides, käes olid neil lilled. Noormehed kandsid pidulikke ülikondi. Pärast talitust said leerilised kinke ning kõige hinnalisemad kingitused tulid ristivanematelt. Kodus ootas rikkalik laud.

Leeritalitus andis noortele õiguse abielluda ning luua oma pere. Vanasõna ütleb: “Kus kolm leeritud tütart majas on, sinna ei lähe kuratki enam kosja.” Teine vanasõna aga kõlab nii: “Pealejaanipäevane kask ja leeritud tüdruk ei lõhna.”

E. V. Рихтер. Кто и как жил на земле Эстонии. Этнографические очерки. Таллинн, 1996, с. 23–24.

6.19 Elementaarkoolide venestamine**Tartu õpperingkonna kuraatori korraldus venekeelse õpetuse kehtestamise kohta riiklikes (elementaar)koolides***7. juuni 1887*

Käsin eelseisvast õppeaastast alustada alljärgnevais riiklikes algkoolides kõigi ainete õpetamist vene keeles, välja arvatud luteri usu jumalasõna ja kirikulaul, mida võib õpetada vene, läti, saksa või eesti keeles vastavalt õpilaste rahvuslikule koosseisule. Lätlastest, sakslastest ja eestlastest õpilaste emakeelt lubatakse õpetamise algul kasutada abivahendina.

Algkoolid, kus tuleb alustada õpetamist vene keeles selle aasta augustis on järgmised:

Eestimaa kubermangus: Paldiski, Rakvere, Paide, Haapsalu ja Lihula algkool.

Liivimaa kubermangus: Sloka, Põltsamaa, Kuressaare, Valmiera, Valga, Limbaži algkool, Tartu I algkool ja Tartu I algkooli juures asuv õpetajate seminar.

Kuramaa kubermangus: Jelgava, Tukumsi, Aizpute, Piltene, Bauska ja Jēkabpils algkool.

Kõigis nimetatud koolides peab õppekursus vastama 1872. aasta määrusega asutatud linnakoolide esimese klassi kursusele, nii et algkooli lõpetajad võiksid astuda linnakooli teise klassi või vähemalt esimese klassi vanemasse osakonda.

Käesoleva korralduse täitmise panen rahvakoolide direktorite ja inspektorite vastutusele.

Venestamine Eestis 1880–1917. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1997, lk 45–46.

6.20 Õigeusu kirikute ehitamine**Katke Eestimaa kuberner S. V. Šahhovskoi üleskutsesest impeeriumi õigeusklikele****1888*****Õigeusklikud!***

Teie usuvennad, kes elavad Balti mere rannikul Tallinna linnas, saavad teile sellelt Venemaa ääremaalt tervituse ja paluvad teilt vennalikku abi.

Aidake meid lõpule viia püha üritus – ehitada Tallinna linnas peakirik vürst Aleksander Nevski auks.

Teie, õigeusklikud vennad, ei tea seda viletsust, millega paistavad silma Tallinna kirikud. Igas Vene linnas, nii suures kui väikeses on jumalakojal väärikas koht; mitme versta kauguselt võib Vene linna ära tunda kirikute ja kloostrite rohkearvuliste kuplite järgi, mida kroonivad pühad ristid; kaugele ümberringi kostab pidulik kirikukellahelin. Kes ehitas need kirikud? Ühed on ehitanud kõrgeaulised tsaarid ja bojaarid, teised on rajanud pühad heategijad, ülejäänud on ehitanud tundmatud, ja kõik need kirikud on rajatud Jumala auks, nad rõõmustavad õigeusklikku südant, neid kaunistatakse, hoitakse alal ja ehitatakse üles õigeuskliku rahva hoolitsusega.

Midagi niisugust pole meil Tallinnas. Kas mere või maa poolt, kust-poolt te ka ei läheneks, ei tunne te ära Vene linna. Linnas on kõrged tornid, palju ilusaid teravatipulisi kellatorne, ent kõik need on võõrusulised luteri kirikud. Pole näha õigeusu risti, pole kuulda pühapäevast kellahelinat. Meie kirikud on ahtad, vaese sisseseadega ja ehitatud linnakodanike majade keskele nii, nagu eksisteeriksid nad vaid kellegi armust ning maad nende jaoks oleks kokku hoitud. [---]

Pärast kaua kestnud tagakiusamist paneb taas ausse tõstetud õigeusu kiriku seisund siin meile kohustuse hoolitseda ka jumalakoja välise ilme eest. On vaja, et Tallinna linna kohal lööks õigeusu võidu õnnistusrikka märgina ning vaprate usklike mälestuseks nii mere kui maa poolt kõrgel särama vene peakiriku rist.

Venestamine Eestis 1880–1917. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1997, lk 37–38.

6.21 Aleksander III reformid Baltimaades

Katke J. V. Tšešihhini raamatust

Riia, 1894

Praeguse Imperaatorliku Kõrguse Aleksander III valitsemise ajal viidi Baltimaades ellu hulk põhjapanevaid reforme, mis olid juba ammu küpsenud. 1888. a 9. juuli politsei ümberkorralduse seadus eelnes veelgi olulisemale 1889. aasta 9. juuli seadusele. Esimese seaduse järgi asendas valitsuse politsei endist mõisapolitseid, mis maarahva elus pani talupoja tihedasse sõltuvusse mõisnike võimust. Talupoegade vabastamine mõisnike tingliku eestkoste alt oli alanud juba 1866. aasta 19. veebruari määrusega, mis käsitles talupoegade ühiskondlikke vallavalitsusi. 1889. aasta

9. juuli seadus 1964. aasta 20. novembri kohtumäärustike kohaldamisest Baltimaades ja kohalike talurahvaasutuste ümberkorraldamisest lõpetas nimetatud vabastamise; ümberkorraldamine seisnes selles, et talurahva vallakohus ja vallavalitsus omandasid rangelt valitsusliku iseloomu, millel puudus juba täielikult mõisniku mõju. Valitsuse talurahvaasjade komissaridele pandi 1889. aasta 9. juuli seadusega järelevalvekohustus vallavalitsuste ning seaduse õige rakendamise üle, mis kindlustasid talupoegade maakorralduse ja reguleerisid nende suhteid mõisnikega jne. 1864. aasta kohtumäärustikud tagasid 1889. aasta 9. juuli seaduse põhjal elanikele riigikeelse avaliku suulise kohtupidamise varasema saksakeelse asemel, mis põhines formaalsel kantseleilikul ja salajasel asjaajamisel.

Samal ajal toimus Baltimaades ka koolireform. 1884. aastal asutati ja kujundati saksa õppeasutusest ümber terve hulk linnakoole vene õppekeelega koolideks. 1889. aasta 23. mai ja 1890. aasta 17. aprilli seadusega seati sisse kohustuslik kõikide ainete, välja arvatud evangeelse-luterliku usutunnistuse jumalasõna, õpetamine vene keeles kõigis poeglase ja tütarlaste eraõppeasutustes, kusjuures on lubatud seda peamist ja otsustavat abinõu rakendada järk-järgult viie aasta jooksul nii, et 1895. aasta alguseks toimuks kogu õpetamine kõigis eraõppeasutustes vene keeles. 1886. aasta 19. veebruaril järgnes ukaas kõigi evangeelsete-luterlike külakoolide ja õpetajate seminaride üleminekust rahvahariduse ministeeriumi alluvusse. Samal ajal viidi lõpule ka keskhariduslike õppeasutuste ümberkorraldamine, kus 1887. aasta 10. aprilli seaduse alusel rakendati kõikjal vene õppekeelt.

Reformidest ei jäänud puutumata ka kõrgemad õppeasutused. Jurjevi veterinaariainstituudis kehtestati venekeelne õpe juba 1883. a; Tartu ülikoolis, kus 1884. a juurutati üldine ülikooli seadus, nähti kõikide loengute (v.a usuteaduskond) lugemine vene keeles ette 1885. a; Riia polütehnilises koolis soovitati üleminek venekeelsele õppele lõpetada 1898. a. Vene keele kasutusele võtmine (nt linnavalitsustes jm) – Dorpati [*Tartu*] Jurjeviks ja Dünamünde [*Daugavgrīva*] Ust-Dvinskiks ümbernimetamine kaasa arvatud – oli kogu piirkonna üldise venestamise ilmekaim väljendus.

6.22 Vene üliõpilased Tartus

Katke V. E. Grabari mälestustest

Erinevuse tõttu kasvatuses, kommetes, harjumustes ja vahendites elasid eri rahvustest üliõpilased eraldunult, üksteisega harva suheldes.

Eriti eraldunult elasid saksa üliõpilased, kelle käsutuses oli ka kõige enam vahendeid. Nad elasid sulgunult, saksa üliõpilaste jaoks traditsioonilistesse korporatsioonidesse jagunedes. [---]

Lisaks viiele saksa korporatsioonile eksisteeris veel läti korporatsioon “Lettonia”, millesse olid koondunud jõukamad läti üliõpilased. Paljud selle korporatsiooni üliõpilased jõudsid hiljem, Läti kodanliku vabariigi moodustamise ajal, ministrikohtadeni.

Kaks vanemat korporatsiooni – vene “Ruthenia” ja poola “Polonia” – olid minu saabumise ajaks oma tegevuse lõpetanud: korporantlik distsipliin ei olnud kooskõlas slaavi loomusele omase priiuselembusega. [---]

Eestlastest üliõpilased tahtsid samuti oma korporatsiooni luua ning said selleks loa üheaegselt poolakatega. Nimeks sai see “Fraternitas Estica”. Sellesse kuulusid jõukamad üliõpilased. [---]

Enamik üliõpilasi jäi korporatsioonidest eemale; hoopis eraldunud olid venelased ja juudid. Üliõpilaste see osa kandis metsikute nime: ta võitles korporatsioonide vastu ning suutis omal ajal jääda sõltumatuks nende kesksest esindusorganist (*Chargierten-Konvent*).

Vanema perioodi, kaheksakümnendate aastate lõpus alanud ülikoolireformi eelne vene üliõpilaskond koosnes pea eranditult teistest ülikoolidest väljaheidatud ja isegi “Venemaa kaugemates kohtades” viibinud “rahututest elementidest”. [---]

Vene üliõpilaskonna koosseis muutus tugevasti, kui saadi luba võtta ülikooli õigeusu seminaride kasvandikke pärast seda, kui nad on lõpetanud neli klassi. Seminaristide vastuvõtmise küsimuse tõstatas Riia õppe-ringkonna kuraator Lavrovski juba 1894. aastal. Eesmärgiks oli lahkunud saksa üliõpilaste tõttu tekkinud tühjade kohtade täitmine; samal ajal toetas ja kiirendas ülikooli ümberkorraldamist Venemaa sisekubermangudest tulev vene üliõpilaste tung. Seminaristide vastuvõtuks andis valitsus loa 1897. aastal.

Tung oli tohutu ja peagi saavutasid vene üliõpilased ülikoolis valdava koha. [---]

Vene Üliõpilaste Seltsil ja üldse kogu ülikoolis õppival vene üliõpilaskonnal oli peale üliõpilaste hümnid “Gaudeamus” oma, vene üliõpilashümn; selleks sai endise Tartu ülikooli üliõpilase, luuletaja Jazõkovi joo-gilaul:

Kaugest, väga kaugest kaarest,
Volga-emakese äärest,
kokku siia tulime,
sest tööd ja priiust ihkame jne.

Ilma selle hümnita ei möödunud ükski vene üliõpilaste koosolemine. [---]

Väga head olid üliõpilaste ja professorite suhted. Puudus see pealinn ülikoolidele iseloomulik eraldatus, kus professor oli üliõpilastele kättesaamatu. Ma ei mäleta, et keegi professoritest – pean silmas progressiivse grupi professoreid – oleks kunagi keeldunud üliõpilast kodus vastu võtmast. Sellised vastuvõetud olid üliõpilaste jaoks täiesti võimalikud, seejuures suvalisel ajal.

V. Grabar. Veerand sajandit Tartu (Derpti, Jurjevi) ülikoolis. – Mälestusi Tartu ülikoolist (17.–19. sajand). Tallinn, 1986, lk 412–415.

6.23 Baltimaade iseärasused

Katke G. Belinski reisimärkmetest

1902

Vene imperaatoriliku residentsi läheduses, eraldunud oma üksinduses, asetses hallivõitu maa täis minevikumälestusi, otsekui tardunud oma praeguses spliinis. See rahulik, külm põhjamine nurgake, nii lähedal meie riikliku elu kesksele tuiksoonele ja ometi nii kaugel kõigest venelikust nii oma mineviku kui ka tänapäevaga: nii elanike keele, kultuuri kui ka rahvuse poolest – see on vana Eestimaa, asustatud peamiselt tšuudidega, keda ilusama nimetusega kutsutakse estideks. Välimus eristab neid vene päritolu inimestest; keel ja kombad on neil niisama vanad kui kontinendi põliskasukate keel ja kombad. [---]

Üllatav on, millise fanaatilise kangekaelsusega on eestlased oma keelde kiindunud; ei ole nad seotud ei saksa ega vene keelega, milles väljendub enam-vähem vabalt ainult elanikkonna haritud osa. Seega siis vaid paari sammu kaugusel pealinnast Peterburist ignoreeritakse täielikult ametlikku vene keelt, mida samal ajal mõistetakse märksa kaugemal, isegi endise Poola vürstiriigi kubermangudes, hoolimata poola ja vene

rahva erinevast päritolust. Need venelaste esindajad, keda mul oli võimalus jälgida – ja neid polnud mitte vähe –, hämmastasid mind oma nõrga rahvusliku vastupidavuse ja kummalise tõmbega kõige kohaliku vastu. Eestlasi on meil millegipärast kombeks pidada üsna haritud, kultuurseks ja arenenud rahvaks ning selles suhtes alati vene rahvast paremaks, ehkki selline arvamus pole tegelikult mitte millegagi põhjendatud ja on lihtsalt meie tuntud rahvusliku tagasihoidlikkuse peegeldus, mis on saanud legendaarseks “enesepiitsutamise” nimetuse all, kus nähakse võõrastes häid omadusi, aga omade puhul üksnes puudusi.

G. Белинский. В Эстляндской губернии. – От Лифляндии – к Латвии. Прибалтика русскими глазами. Москва, 1993, с. 69–77.

6.24 Linnastumine Eestis

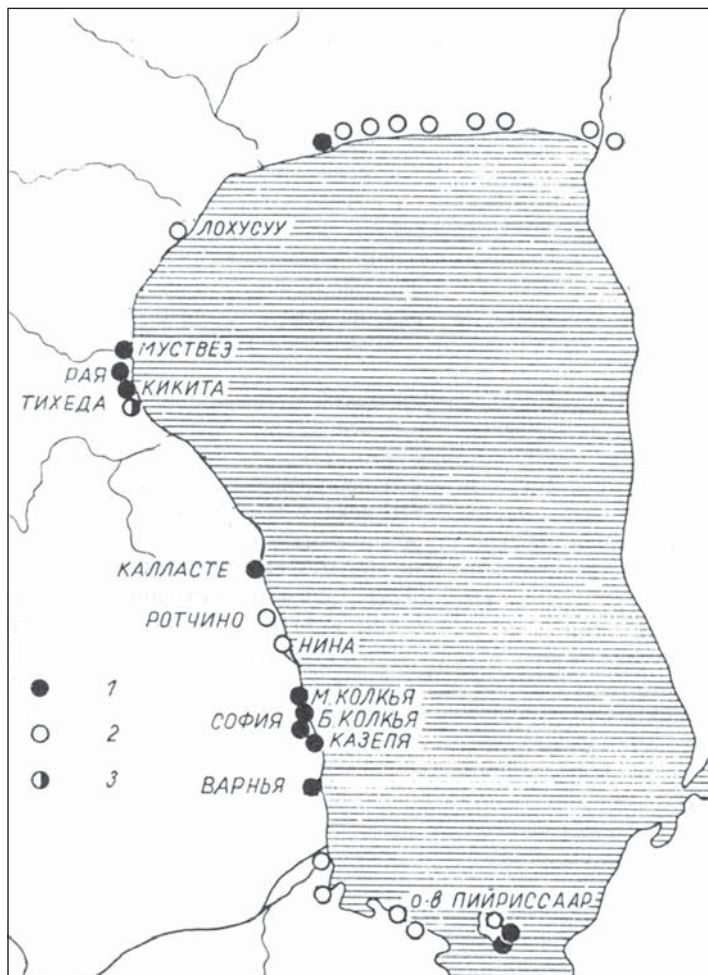
Katke T. Karjahärmi ja V. Sirgi raamatust

Ärkamisaegne Eesti oli ülekaalukalt agraarne: 1860. aastate algul elas linnas alla 10% rahvastikust, neist eestlasi oli vähem kui pool. 1897. aasta ülevenemaalise rahvaloenduse andmeil elas linnades 19,2% rahvastikust ja eestlasi oli neist veidi enam kui kaks kolmandikku. Sama loenduse järgi oli põllumajandusliku rahvastiku osatähtsus langenud 64,2%-ni ja see tendents jätkus. Kuigi linnastumise tasemelt jäi Eesti kaugele maha Lääne-Euroopa tööstusriikidest (suurlinnad puudusid) ja maal elas ikka üle 80% rahvastikust, andis üha enam tooni linn. Sinna koondus rahvuslik eliit, sh akadeemiline haritlaskond ja poliitiline juhtkond. Linnades kujunesid moodsa ühiskonna alged, seal avaldus kõige selgemalt uus kultuuriline ja poliitiline pluralism, kulgesid rahvusliku konsolideerumise ja integratsiooni protsessid. Linn pakkus eestlastele sotsiaalseks tõusuks enam võimalusi kui maa. Rahvusliku liikumise järsk politiseerumine ja jõudmine massiliikumise faasi 20. sajandi algul seostub eelkõige linnaga. Siiski ei tõrjunud linn maad välja, rahva enamikule oli endiselt omane talupoeglik elulaad ja mõtteviis.

T. Karjahärm, V. Sirk. Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917. Tallinn, 1997, lk 219–220.

6.25 Põlisvenelased Peipsi ääres

Joonis J. V. Richteri raamatust

Läänepoolse Peipsimaa külade elanikkond: 1 – vanausulised; 2 – õigeusklikud; 3 – õigeusklikud ja vanausulised

Е. В. Рихтер. Кто и как жил на земле Эстонии. Этнографические очерки. Таллинн, 1996, с. 73.

6.26 Kohalik venekeelne ajakirjandus

Katke S. G. Issakovi artiklist

Vene ajalehed ja ajakirjad, mis ilmusid 19. sajandi Eesti linnades, on osa siinsest kultuurist, kohalikest kultuurielust, mis pole kunagi olnud mononatsionaalne. Koos sellega moodustavad need ka osa vene ajakirjanduse ajaloost.

Kõige sagedamini teenisid need kohalikke venekeelseid lugejaid, keda sajandi lõpuks polnudki nii vähe; osa ajakirju oli aga mõeldud pigem Euroopa lugejale üldiselt. Muidugi on kohalikel väljaannetel vene ajakirjanduse ajaloos tagasihoidlik koht arvukate provintsiväljaannete hulgas, kuid see ei vähenda nende rolli nt vene lugejale eesti kultuuri ja kirjanduse tutvustajana. Tähelepanu väärib muuseas ka asjaolu, et mõned kohalike ajalehtede lehekülgedel ilmunud eesti kirjanduse tõlked avaldati hiljem esimeses venekeelses eesti luule antoloogias “Soome ja Eestimaa poeedid” (1898). Märksa tagasihoidlikum on nende roll eesti lugejale vene kultuuri tutvustajana, kuna eestlastest lugejaid oli siinsetel vene ajalehtedel vähe. Ometi ei või ka seda nende [ajalehtede ja ajakirjade] rolli päriselt arvestamata jätta. Eesti ajakirjanduses ilmusid ümbertrükitud kohalikest vene ajalehtedest. Vene ajakirjandus Eestis jätkas arengut ka 20. sajandil, kusjuures sajandi alguse perioodikaväljaanded olid 19. sajandi väljaannete otseseks jätkuks.

C. Г. Исаков. Русская периодическая печать в Эстонии в XIX в. – Балтийский архив. Русская культура в Прибалтике. I. Таллинн, 1996, с. 53.

6.27 Kirjaoskus Eestimaa kubermangus 1897. aasta rahvaloenduse andmeil rahvuste järgi (%)

Rahvus	Mehed	Naised
Eestlased	79,89	81,57
Venelased	69,24	52,89
Sakslased	84,81	87,57
Rootslased	72,92	74,01
Juudid	59,84	55,40
Poolakad	71,66	70,89

T. Karjahärm, V. Sirk. Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917. Tallinn, 1997, lk 150.

6.28 Elanikkonna jaotumine usutunnistuse järgi Baltimaade kubermangus 1897. aasta rahvaloenduse andmetel (%)

	Liivimaa	Kuramaa	Eestimaa
Protestandid	79,6	76,2	89,7
Õigeusklikud	14,5	3,7	9,1
Katoliiklased	2,3	11,1	0,5
Juudiusulised	2,3	7,6	0,3

Эсты и латыши, их история и быт. Москва, 1916, с. 284.

Küsimused ja ülesanded

1. Seletage mõisteid *rahvus* ja *rahvuslus*. Kas *rahvuslik liikumine* ja *rahvuslik ärkamine* on samasisulised mõisted?
2. Nimetage allikate 6.1, 6.2 ja 6.3 põhjal talupoegade pärisorjusest vabastamise kolm olulisemat põhjust.
3. Rein Helme on oma teoses (allikas 6.2) väitnud, et “XVIII sajandi lõpu ja XIX sajandi alguse suurte vapustuste taustal said Balti aadelkonnale ja linnakodanlusele selgeks mitmed Vene riigi koosseisu kuulumise eelised – välispoliitiline stabiilsus, tsarismi igakülgne toetus mõisnikele nende privileegide alalhoidmisel, Vene siseturu avarus jne”. Millised sündmused Euroopas võisid autorit sellistele järeldustele viia?
4. Kasutades allikat 6.3, leidke vastus küsimusele, millised õigused talupojad pärast seaduse vastuvõtmist said? Keda vabastab seadus pärisorjusest?
5. Võrrelge allikaid 6.2, 6.5 ja 6.6. Kuivõrd usaldusväärseks peate allikates olevat infot? Mis võiks olla aadlike suhtumise muutumise põhjus? Mida tuleb silmas pidada, hinnates ajalooallikana erakirjavahetust?
6. Millised olid modeerniseerumise peajooned tööstuses ja põllumajanduses Eestis 19. sajandil?
7. Iseloomustage eesti-vene-saksa rahvuslikke vahekordi Eestis 19. sajandi teisel poolel. Kuidas suhtusid eestlaste rahvuslikku liikumisse Vene

- valitsus ja baltisaksa aadel? Mis oli allika 6.6 põhjal otsustades üks venestuspoliitika olulisemaid põhjusi?
8. Iseloomustage allikate 6.7, 6.8 ja 6.11 alusel eesti rahvusliku ärkamisaja ideid, üritusi ja eesmärke. Miks muutus laulupidu eestlastele oluliseks identiteedikandjaks, kuigi traditsioon oli saksa algupärane? Kasutage vastamisel allikaid 6.8, 6.9 ja 6.10.
  9. Mil viisil oleks Eestimaa kuberner S. Šahhovskoi arvates tulnud lähendada eestlasi Vene impeeriumile? Leidke vastus allikatest 6.16 ja 6.20.
  10. Milliseid reaalseid samme eestlaste õigeusku pööramise toetamiseks tehti? Kuivõrd tulemuslik see poliitika oli? Kuidas iseloomustada keiser Aleksander III Balti-poliitikat ja reforme?
  11. Miks eestlased ei saksastunud ega venestunud?
  12. Millised olid administratiivse ja kultuurilise venestamise tulemused Eestis?
  13. Carl Robert Jakobsoni kolm isamaakõnet

C. R. Jakobsoni kõnes (allikas 6.7) on lugemikus mitmeid tekstikärpeid. Mis võis seal kirjas olla? Püüdke luua tekstist taas tervik ning kirjutage igaüks kärpete asemele umbes kümnelauseline lõik. Arvestage teksti sisemist loogikat ja temaatikat. Püüdke järgida ajastule ja autorile omast keelekasutust. Võrrelda saadud tulemusi omavahel ning C. R. Jakobsoni kõnetekstiga. Kas kärped olid algtekstiga võrreldes teksti sisu oluliselt muutunud? Kirjeldage, millised tunded ja mõtted teis klassikaaslaste loodud tekstidega tutvudes tekkisid.
  14. Loominguline rühmatöö

Eestis kavatsetakse välja anda uut entsüklopeediat. Toimetuses käib vaidlus, millised on peamised teemad, mida tuleks kajastada 19. sajandi teist poolt käsitledes. Moodustage klassis õpilaste arvust lähtudes rühmad – toimetuse kolleegiumid. Jagage allikatekstid õpilaste (toimetuse liikmete) vahel. Igaüks tutvub oma tekstiga ning koostab ja esitab lühikese kaitsekõne, miks peab just selles allikas olev info teatmeteosesse jõudma. Kaitsekõnet koostades lähtuge allikakriitika elementidest. Leidke ühiselt viis olulisemat teemat, mida oleks vaja käsitleda. Koostage entsüklopeediaartikkel pikkusega kuni 100 sõna. Liitke viis artiklit ühtseks esitlusmaterjalliks kas arvutis või paberil ning lisage sellele illustratsioonid.

15. Aktiivõpe

15.1. Tõestage faktidega, et venestusaja reformid olid kasulikud:

- a) siinsele põlisrahvale eestlastele,
- b) baltisakslastele,
- c) kohalikele vanausulistele venelastele.

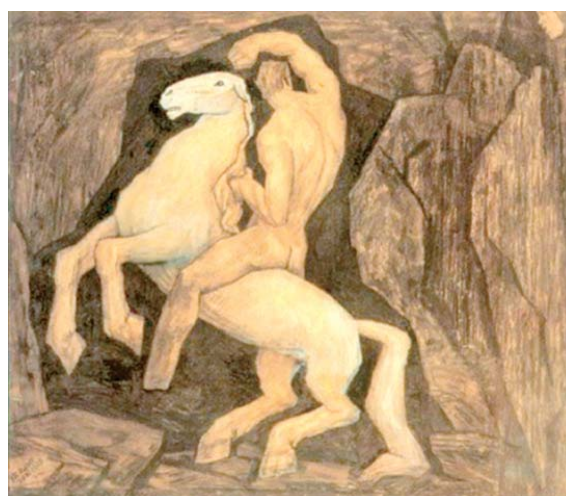
Saadud argumente kasutage väitluses teemal “Kellele ja mille poolt oli venestus kasulik ning kellele oli see kahjulik?”

15.2. Kasutades allikates toodut, koostage teemakaart Eesti elu moderniseerumise kohta 19. sajandi lõpul. Leidke vastus küsimusele, miks ajaloolased, poliitikud ja haritlased näevad arengut sageli erinevates protsessides.

PILTALLIKAID

Talu Lõuna-Eestis Tarvastus

Kristjan Raud. Kalevipoeg põrgu väravas (1936)

Illustratsioon rahvuseeposele “Kalevipoeg”, mille koostas Friedrich Reinhold Kreutzwald. Eepose mütoloogiline vägiline Kalevipoeg kaotas enda mõõga läbi mõlemad jalad ning, käsi kaljus, valvab ta hobuse seljas, et sarvik ei pääseks põrgust välja. Sellele episoodile järgnevad eepose prohvetlikud ja emotsionaalselt väga mõjuvad lõpuread, mis ennustavad kangelase kojutulekut oma rahvale õnne tooma ja tema elu uueks looma. Eepose teaduslik väljaanne ilmus eesti ja saksa keeles aastail 1857–1861, rahvaväljaanne 1862. aastal. “Kalevipoeg” on ülemaailmselt tuntud ja tõlgitud paljudesse keeltesse. Vene keeles ilmus see esimest korda 1886–1889. “Kalevipoeg” põhineb rahvaluulel, kuid on siiski kunsteepos.

Johann Köleri akvarellmaal “Katkenud lõng” (1863), tuntud ekslikult ka kui “Ketraja”. Kunstnik on jäädvustanud rahvariides eesti neiu lüürilise kuju. Madala laega rehetares nukralt voki kohale kummardunud hiiu rahvarõivais neiu on jäänud mõttesse. Aknast paistab eemalduva noormehe – tõenäoliselt tema armastatu – kuju, kes on võetud nekrutiks. Selleks ajaks oli eestlasi Vene armee nekruteiks võetud üle 100 000 mehe, kellest enamik ei naasnud kunagi koju.

Johann Köler (1826–1899) oli eesti rahvusliku maalikunsti rajajaid ja rahvusliku liikumise üks juhte. Pärinedes vaesest talurentniku perekonnast ja olles end rasketest oludest üles töötanud, pooldas ta eesti talupoegade olukorra radikaalset parandamist. Ta õppis maalikunsti ja töötas peamiselt Peterburis, kus ta tegi peadpööritava karjääri, sai akadeemikuks ja keiserlikuks õuekunstnikuks. J. Köler koondas enda ümber Peterburis kõrgetel positsioonidel asuvaid eestlasi, nn Peterburi patrioote. Oma poliitilises tegevuses pooldas ta tuginemist Vene riigivõimule, kelle abiga ta lootis baltisakslaste privileege kärpida ning eestlaste olukorda kergendada.

Kaarli kirik (1870)

Tõnismäel asus keskajal Püha Antoniuse kabel (sellest ka koha nimi), mis hävis Liivi sõjas. Rootsi ajal asus seal eesti-soome Kaarli koguduse puukirik, mis hävis Põhjasõjas. Kaarli oli ja on koguduse nimi Rootsi kuningate auks. 19. sajandi keskel kasvas Tallinnas taas vajadus ehitada suurem pühakoda uue (tegelikult taastatava) eesti koguduse tarbeks. Senised kogudused ei suutnud enam aina uusi eestlastest linnakodanikke vastu võtta. Raha kogumist kiriku ehitamise jaoks alustati 1850. aastate lõpu poole. Korjanduses osalesid peamiselt eestlased, kellele sakslaste kirikutega võrdse pühakoja rajamine muutus omamoodi auasjaks ja kellest mitmed annetasid märkimisväärselt suuri summasid. Ka krunt ja osa ehitusmaterjale saadi annetustena. Rajatava kiriku asukohas polnud algusest peale kahtlust, see ehitati juba varasemast pühaks peetud kohale. 1862 pandi kirikule nurgakivi. 1870. aasta lõpus peeti uues pühakojas esimene jumalateenistus. Selleks ajaks ei olnud hoone veel lõplikult valmis, puudusid altarimaal ja tornid. Eesti 19. sajandi sakraalehitistest on Kaarli kirik suurejoonelisim mitte üksnes mahutavuse (1500 istekohta), vaid ka arhitektuuri poolest. Pühakoja väärtuslikumaks ehteks on kutsuvat Kristust kujutav freskotehnikas altarimaal “Tulge minu juurde kõik, kes Te vaevatud ja koormatud olete, mina tahan teile hingamist saata” (Matt. 11,28). Selle maalil Johann Köler 1879. aastal sümbolse tasu eest, kasutades Kristuse modellina Kassari mõisa kutsarit. Aastatel 1919–1939 oli Kaarli kirik Eesti Evangeelse Luteriusu Kiriku piiskoplik peakirik – tähtsaim pühakoda Eestis, mille asukatest oli enamik luterlased.

Aleksandr Nevski peakiriku koha õnnistamine Tallinnas Toompeal. Kirik (1900, Mihhail Preobraženski) ehitati Eestimaa kuberneri vürst S. V. Šahhovskoi algatusel ja ülevenemaalise korjanduse abil kui Vene ülemvõimu sümbol saksalik-luterlikus linnamiljööös. Kirik ehitati kohta, mida eesti rahvamuistendite järgi peetakse Kalevi kalmuks. Kiriku asukoha õnnistamisliturgia toimetas Riia ja Miiitavi peapiiskop Arseni. Taamal on näha Toompea loss (1773, Johann Schultz) – ajalooline võimukeskus ja Eestimaa kuberneri residents. 30. august 1893

Nikolai II koos kaaskonnaga väljub Aleksandr Nevski peakirikust Toompeal. Viimane Venemaa isevalitseja käis Eestis korduvalt. Siin kohtus ta Saksa keisri Wilhelm II-ga (1902, 1912) ja Inglise kuninga Edward VII-ga (1908). 23. juuli 1902

7. REVOLUTSIOON JA SÕDA, 1900–1917

7.1 8-tunnise tööpäeva nõudmine

Lendleht

Jaanuar 1905

Vennad, nõudkem 8-(kaheksa) tunnilist tööaega nagu meie vennad Piiteris. Nüüd on aeg, kui me võime seda nõuda. [---]
Edasi, vennad.

Революция 1905–1907 гг. в Эстонии. Сборник документов и материалов. Таллин, 1955, с. 21.

7.2 Rühmituse Noor-Eesti üleskutse

Katke G. Suitsu kirjutisest

1905

Kui laine on vajunud, tõuseb ta uuesti.

Meie tunneme, kuidas uuesti ülespoole tõusev liikumine hoogu võtab ja läbi maa veereb. Loomulikul arenemise käigul on meie elu jälle võimsamaid avaldusi ja uusi püüdeid saanud, nagu seda iseäranis nähtused meie kodumaa ühiskonna-olude küsimustes viimastel aegadel tõendavad.

Kas meie, noored, tahame maha suruda kõik mõtted ja aated, mis ajavaim meie rinda loob?

Ennemalt öeldi: *Noblesse oblige* – aadel kohustab!

Meie ütleme: *Jeunesse oblige* – noorus kohustab!

Ja meie seisame teelahkmel.

On paljugi sihtisid ja püüdeid meie maal, aga noorte ülesanne ja püüe olgu: kui aeg kitsas ja madal on, siis tuleb seda laiendada avaramaks, tarviduste kohasemaks teha!

See, mis olusid inimestele ja rahvastele aitab tarviduste kohasemaks teha, mis inimesi kannab ja tõstab, on haridus. Ja meie hüüe on: Enam

kultuuri! See on kõigi vabastavate aadete ja püüete esimene tingimine. Enam eurooplast kultuuri!

Olgem eestlased, aga saagem ka eurooplasteks! [---]

Meie tahame otsida neid sihtisid ja vormisid, millede juurde meid ühest küljest meie oma rahva vaim, meie rahva loomulikud omadused ja vajadused, teiselt poolt euroopaline kultuur juhatab.

[G. Suits]. *Noorte püüded*. – *Noor Eesti*. I. 1905. Tartu, 1905, lk 17–19.

7.3 S. J. Witte Vene-Jaapani sõjast ja revolutsioonist Katke mälestustest

Oma Ameerikast tagasijõudmise päevast peale nägin selgesti, et segadus kasvab mitte päevade, vaid tundidega, aina tugevnedes ja tugevnedes.

Septembri lõpul ja oktoobri alguses ta hakkas jugadena esile porskuma. Rääkimata piirimaadest, murdus revolutsioon esile kõikjal.

Algasid ulatuslikud streigid kõigis vabrikute rajoonides; hiljemini hakkasid streikima ka raudteed. Kõrgemad õppeasutised, mis alul olid olnud revolutsiooniliste miitingute kollektiks, suleti ja enamik üliõpilasi veetis oma aega sellesamaga, mis töölised. Ajakirjandus unustus igasugused piirid ja lugupidamise seadustest. Tänavaraudteed streikisid, üldse katkes sõidukite liikumine tänavail peaaegu täielikult; tänavate valgustamine katkestati. Pealinna elanikud ei julgenud õhtuti tänavale ilmuda; ka veevarustus toppas, telefonivõrk ei töötanud. Kõik Peterburi viivad raudteed streikisid. Revolutsiooniline propaganda tungis tegelikult sõjavägedesse ja leidis agente puhkusel-käijais, kes nõudsid eneste kojulaskmist. Mõnedes sõjaväeosades leidsid aset korratused, madrused loobusid üldse sõnakuulmisest, mässud Musta mere laevastikus muutusid alatisteks (lugu soomusristleja “Potjemkiniga”, mis leidis aset juba mõni kuu varemini, oli lihtsalt muinasjutuline). Peterburis hakkas mässama meriekippaž, mis asus ratsaarmee kasarmute naabruses, ja ta tuli öösi areteerida sõjalise jõu abil ning parvedel Kroonlinna toimetada. Ka Kroonlinnas polnud asi korras, madrused hoolitsesid kogu aeg selle eest, et segaduste-keeris ei vaibuks.

Peaasi ja tähtsaim selle juures oli see, et kogu Venemaa polnud rahul olemasoleva asjade seisukorraga, s. t. valitsuse ja kehtiva režiimiga. Kõik nõudsid enam või vähem teadlikult, mõned ehk ka ebateadlikult, muudatusi, pööret, kõigi nende pattude lunastamist, mis olid viinud mõtte- ja häbistavaima sõjani, mis oli nõrgestanud kümneteks aastateks.

Keegi ei astunud siiralt välja valitsuse ja olemasoleva režiimi kaitseks või õigustuseks. Vahe seisis ainult selles, et ühed süüdistasid teda ühe, teised hoopis vastupidise asja eest.

S. J. Witte. Mälestused, II. Tallinn, 1938, lk 159.

7.4 Massimõrv Tallinnas Uuel turul 16. oktoobril 1905

Katke ajalehe Novaja Žižn sõnumist

1. november 1905

Üldise poliitilise streigi laine haaras kaasa ka Tallinna proletariaadi. 9.–10. oktoobril kõik suuremad vabrikud ja tehased, kus kokku on 15 000 – 20 000 töolist, jätsid töö seisma. Streigiga käisid kaasas miitingud, demonstratsioonid ja üksikud kokkupõrked sõjavägedega. [---] Võimud olid seejuures täiesti teguvõimetud: kuberner Lopuhhin vastas kõigile kohaliku kodanluse abinõudmistele, et tema on rahutuste ees jõuetu, kuna tal on vähe sõjaväge ning raudteeliikluse seismajäämise tõttu pole abiväge kuskilt oodata. Linnavolikogu otsustas siis linna kaitse anda tööliste kätte. Viimased võtsid volikogu ettepaneku vastu tingimusel, et vabastatakse poliitvangid ning kõrvaldatakse tänavatelt sõjaväepatrullid, kes muide tegid ainult niipalju, et otsisid läbi möödaminejaid, võttes ära revolvriv, aga sealjuures ka raha ja väärt-asjad.

Nii volikogu kui ka kuberner nõustusid mainitud tingimustega otsekohe, kuid kuberner, harjumist mööda, täitis need ainult poolest saadik. 15. oktoobril vabastati kõik poliitvangid ning linnavolinikud esitlesid neid tööliste koosolekule kohalikus “Estonia” seltsis, kuid patrulle ei koristatud ära ning kuigi õõ vastu 16. oktoobrit möödus tööliste valve all üldiselt rahu-likult, tungisid sõdurid viimaste valvesalkadele kohati kallale ja peksid neid.

16. oktoobri hommikul toimus miiting, millest võttis osa 8 kuni 10 tuhat töolist. Juhtis kohalik s[otsiaal]d[emokraatlik] organisatsioon. Enne koosoleku sulgemist teatati, et töölised, võttes enda peale korra kaitsmise linnas huligaanide vastu, võtavad endale sellega moraalse kohustuse mitte vähimatki põhjust anda sõjavägedega kokkupõrkamiseks; igauks, kes julgeb tänaval tulistada, kuulutatakse juba ette provokaatoriks. See avaldus võeti vastu üksmeelse aplausiga. Kuid see ei takistanud tragunite salka ühegi põhjusega kallale tungimast miitingult tagasipöörduvate tööliste grupe. Sel ajal kogunes turule pooleteise tuhande pealine rahvahulk, peamiselt töölised, kes peatusid, et kuulata oma delegaate, kes pidid koosolekule

teatavaks tegema oma läbirääkimiste tulemused linnavolikoguga. Ka kõnemehed ilmusid kohale. Äkki juhtus midagi, mis pani kõik, kes olid sinna paika kogunenud õudusest tarduma. Tugevdatud sõjaväepatrull, 100–120 meest ohvitseri komando all, kes valvas ringkonnakohtu hoonet, tuli ilma ühegi põhjusega kiirmarsiga rahvahulga peale, rivistus poolringi 30 sammu kaugusele koosolijatest ning avas ühegi hoiatuseta tapva järgutitule otse rahva peale. Üksteise järel anti 5 kogupauku ning 300 inimest langesid siinsamas pikali, ülejäänud põgenesid paanilises hirmus laiali.

Tapetuid oli üle 100, haavatuid kaks korda rohkem. Esimestel minutitel oli hädaohtlik anda haavatutele abi, kuna sõdurid tungisid ka pärast neid kogupauke rahvale kallale ning tulistasid üksikisikuid, siis tegid tääkide ja püssipäradega haavatutele lõpu peale, röövisid tapetud paljaks ega lasknud kellelgi tapatalgu kohale läheneda. Nii tapeti sealsamas üks kojamees, pärast seda kui ta oli jõudnud haavatu voorimehele panna; ühelt tapetult (Goldman) võeti sõrmused ära jne. Seepärast võib täiesti kindlasti öelda, et paljud haavatud jooksid verest tühjaks enne, kui neile jõuti esmaabi anda. Tunni-poolteise pärast kujutas turuplats endast vereloikudes ujuvate surnukehadega ülekülvatud välja. Keegi ei saa praegusenigi aru, mis kutsus selle ennekuulmatu kuriteo esile. Kuberner veeretab süü joobnud ohvitserile, joobnud ohvitser kubernerile, aga kõik koos vaesele telefonile, mida olevat kasutanud keegi õel vembumees, et nalja teha. Teisel päeval kuberner andis siiski välja valeliku ja laimava teadaande, milles 16. oktoobri juhtum oli tundmatuseni moonutatud ja kus õigustati sõjaväe tegevust, aga rahulikke elanikke kutsuti korralt samasuguste katastroofide kordumise ähvardusel. Ja see oli koosolekutevabaduse eelõhtul. Rahvas võttis “vabaduste” manifesti vastu hauavaikusega.

20. oktoobril toimusid 50 tapetu matused. Kogu linn oli leinarüüs. Kogu argielu suri välja, kogu rahvas voolas tänavale ja suundus katastroofikohale.

50 puusärki, mis uppusid pärgadesse mitmesuguste pealkirjadega (“Vägivalla ohvritele”, “Vabaduse eest võitlejatele” jne.), olid toodud sinna paika mitmetest haiglatest ning siit suundus 30 000 inimesega leinarong, mida töölised kaitsesid, täies korras [Rahumäe] kalmistule, mis asub 7 versta kaugusel [kesk]linnast ja kuhu on 16. oktoobril hukkunutele spetsiaalselt eraldatud plats. Kõigil tänavatel lehvisid mustad lipud, laternapostide ümber olid mähitud vaheldumisi valge ja musta riide ribad.

7.5 Kodanikuvabaduste “kinkimine”

Keiser Nikolai II manifest

17. oktoober 1905

MANIFEST

Segadused ja rahutused pealinnades ning paljudes kohtades meie riigis täidavad Meie südant suure ja raske murega. Vene keisri heaolu on lahutamatult seotud rahva heaoluga ja rahva kurbus on ka Tema kurbus. Nüüdsed rahutused võivad põhjustada korralagedust rahvas ja ähvardavad Kõikvene Impeeriumi puutumatus ja ühtlust. Keiserliku ülesande suur tõotusvanne käsib Meid kogu Meie mõistuse ja võimu jõuga püüda kõige kiiremini lõpetada riigile nii hädaohtlikku segadust. Andes vastavaile võimudele käsu tarvitusele võtta abinõusid, et lõpetada korratuste ilmseid avaldusi, ja kaitseda omavoli ning vägivalla vastu rahulikke elanikke, kes püüavad rahulikult täita igapäev lasuvaid kohuseid – oleme Meie riikliku elu rahustamiseks antud üldiste kavade edukamaks teostamiseks tarviliuks pidanud kokkukõlastada kõrgema valitsuse tegevust.

Teeme valitsusele ülesandeks teostada Meie vankumatut tahet: 1. Kinkida rahvale kodanliku vabaduse kõigutamatud alused tõelise isikupuutumuse, südametunnistuse, sõna, koosolekute ja liitude vabaduse põhjal. 2. Mitte katkestada kindlaksmääratud valimisi riigiduumasse, kaasa tõmmata juba nüüd osavõtuks duumast sel määral, kuidas duuma kokkuastumiseni jääv lühike aeg seda võimaldab, neid rahvaklasse, kel praegu üldse pole valimisõigust, jättes seejärel üldise valimisõiguse algsed edasise arengu vastse seadusandliku korra (s. t. vastavalt 1905. a. 6. aug. seadusele, Duuma ja Riiginõukogu) hooleks. 3. Määrata kindlaks kõigutamatu reeglina, et ükski seadus ärgu saagu endale kehtivusjõudu muidu kui Riigiduuma heakskiitmisel ja et rahva poolt valituil olgu kindlustatud võimalus tõeliselt osa võtta kontrollist Meie poolt määratud võimude tegude seaduspärasuse üle.

Kutsume üles kõiki Venemaa truid poegi meelde tuletama oma kohuseid kodumaa ees, kaasa aitama ennekuulmatu segaduse lõpetamiseks ja koos Meiega pingutama kõiki jõude vaikuse ja rahu taastamiseks kodumaa pinnal.

7.6 Revolutsiooniline programm

Katke rahvaesindajate nn aulakoosoleku otsustest

27.–29. november 1905

Rahvasaadikute koosolek leiab, et Venemaa väljakannatamata ja meeleäraheitlik seisukord ainult selle läbi paraneda võib, et praegune vägivaldavalitsus revolutsioonilise rahva poolt kukutatud saab. Meie, saadikud, kutsume praegusel revolutsioonilisel silmapilgul kõiki kaaskodanikke linnas ja maal üles nüüdse vägivaldavalitsuse vastu kõikide abinõudega võitlema.

Võitluse abinõudest tuleb järgmisi iseäraldi nimetada:

1. Revolutsiooniline omavalitsus tuleb niihästi linnas kui ka maal viibimata sisseseadida. Üksikud revolutsioonilised omavalitsused astuvad ülemaalsesse ühendusse.

2. Praeguse valitsuse asutusi ja asemikke tuleb tingimata boikoteerida ja kõiki asju uute sellekohaste omavalitsuse asutuste läbi ajada. [---]

Koosolek otsustab võitlust praeguse valitsuse vastu senikaua edasi pidada, kuni asutaja kogu üleüldise, üheõiguslise, otsekohese, sala ja proportsional valimise viisi järele – sugu peale vaatamata – kokku on kutsutud. Valimise õigus algab valija 20. eluaastast peale.

Koosolek leiab tarviliku olevat nõuda, et Venemaal demokratiline vabariik sisse saaks seatud. [---]

Rahva-asemikkude koosolek leiab, et terve põlluharija rahvas, niihästi väike-kohaomanikud, kui ka rentnikud ja maata inimesed, majandusliselt ärakannatamata viletsas seisukorras elab. – Oma kõigeparema läbikaalumise järele jõuab koosolek otsusele, et agrarküsimus ainult sotsialdemokratia õpetuse põhjal kõigele rahvale kõige kasulikumalt võib otsustatud saada, ja nimelt, et kõik maa nagu kõik muudgi tarbeasjade valmistuse abinõud, terve seltskonna ühiseks omanduseks saab. [---]

Ajutise revolutsioonilise omavalitsuse valivad linnas ja maal täisealised kogukonna liikmed mõlemast soost üleüldise, üheõiguslise, otsekohese, sala ja proportsional valimise viisi järele.

Omavalitsuse võimupiirid rahva hariduse, politsei ja kohtu kohta on ajutise revolutsioonilise omavalitsuse kestvuse ajal piiramata ja kõik antavad määrused peavad demokratilise healetamise põhjal otsustatud saama.

7.7 Mõõdukas programm

Katke rahvaesindajate nn Bürgermusse koosoleku otsustest

27.–29. november 1905

Et maal rahu ja korda alal hoida, paneb koosolek riigivalitsusele järgmised **nõudmised ette, mis viibimata peab täidetama:**

1. Viibimata peab 17. oktoobri manifest täielikult teoks tehtama.
2. Sõjaseadus tuleb meie maal viibimata ära kaotada.
3. Rahva-asemikude kogu tuleb ajaviitmata kokku kutsuda, kes riigi põhjuskorra kindlaks teeks ja üleüldised kodaniku-õigused ära määraks. Valimised sündigu üleüldisel, ühetaolisel, otsekoheisel salaja hääleandmisel, vaatamata sugu, seisuse, rahvuse ja usu pääle.
4. Politilised süüdlased tulevad viibimata vabastada.
5. Nõuame, et meie maal veel enne rahva-asemikude kogu kokkuastumist ajutiste määruste kujul 17. oktoobri manifesti mõttes uus omavalitsuse kord maksma pandaks.
6. Maa rahu ja korra pärast tuleb 17. oktoobri manifesti põhjal maa-asemikude kogu maa omavalitsuse korra ettevalmistamiseks kokku kutsuda.
7. Eesti keel pandagu rahvakoolides õpekeelena maksma. Viimaseks tähtjaks määratakse 1. jaanuar 1906.

Võitlemise abinõuud.

Koosolek tunnistab ühelmeel, meie tahame **konstitutsioni** vaimus töötada ja sellele alusele, mis konstitutsion meile annab, jääda, niikaua kui olukord seda kuidagi lubab. Meie ei lähe ägedusega nende abinõuude juurde, mis konstitutsioni põhjusemõttest kaugel on, vaid läheme oma teel samm sammult edasi. Meie nõudmisi peab määratud tähtjaks täidetama; kui seda ei sünni, astume võitlusesse, võimalikult konstitutsioni piirides. Meie ei astu valitsusele mitte algusest saadik välispidi võimu-abinõuudega vastu, aga **jätame kohused valitsuse vastu täitmata**. [---]

I. Üleriiklised küsimused.

1. Koosolek on konstitutsionalise riigikorra poolt. Rahva-asemikude kogul on seaduseandja võim; ta otsustab riigi tulude ja kulude eelarve üle ja võtab ministrid vastutusele. [---]

2. Rahva-asemikud valitakse üleüldise, ühetaolise, otsekohe ja sala hääleandmise teel sugu, rahvuse, seisuse ja usu pääle vaatamata. [---]

5. Kõikidele riigi rahvastele antakse täieline rahvusline ja kultuuriline enesemääramise õigus. Igal rahval on õigus

avalikus elus, kirjanduses ja hariduslistes püüetes oma keelt kitsendamata tarvitada. See õigus tuleb riigi põhjuskorda üles võtta. [---]

II. Kohalik omavalitsus.

Meie kodumaal tuleb laialine omavalitsus sisse seada. Meil peab õigus olema kodumaa asjade üle ise otsustada, kuna välimine politika, sõjavägi, raha-asjandus, raudteed, post ja telegrahv ja üleriiklised maksud kogu riigiga ühised oleksivad.

1. Omavalitsusel olgu õigus: a) sunduslikka määrusi oma piirkonna kohta teha, b) maaomavalitsuse tegelasi ja ametnikka valida, lahti lasta jne., c) asjades, mis üleüldisriikliste küsimuste kohta käivad, seaduse eelnõusid sisse anda.

2. Omavalitsuse piirkonda käib: politsei, rahvaharidus, kohutud, tervishoid jne.

3. Valimised kodumaa omavalitsuses sünnivad üleüldisel, üheaolisel, otsekohesel, salajal ja proportional hääleandmisel.

Venestamine Eestis 1880–1917. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1997, lk 167–177.

7.8 Noore naisrevolutsionääri mõtted armastusest ja abielust Katke M. Lepa mälestustest

Meil põrandaalustel revolutsionääridel tol puhtal idealistlikul ajal ei olnud ilusaid ega inetuid. Meil olid ainult “ilusad hinged”, sest ennastanduvad revolutsionäärid võisid ideeliselt, tähendab hingeliselt ainult ilusad olla. Keha ilu oli tähtis ainult sellele ilmale, kust meie lahkusime, – noile maistele magajatele hingedele, kes polnud veel ideeliselt ärrganud. Me ainult kahetsesime neid. Me olime leidnud vendluse, uue sõpruse ja ka uue armastuse naise ja mehe vahel. Meie armastusel ja meie abielul ei tohtinud midagi ühist olla teise ilma armastuse ja abieluga. Meie armastuse aluseks pidi olema puhas, võltsimata sümpaatia – ideeline ühendus ja hingeline kokkukõla. Meie abielu ei sõlmitud kodanlise seaduse põhjal kiriku rüpes, vaimuliku härra õnnistusel, vaid vabal kokkuleppel. Vastastikune usaldus oli abielu kihlaks ja kõik seltsimehed olid tunnistajateks, kellele ilmutati sellest ühendusest. Me leidsime, et säärane kiriklik-seaduslik abielu kinnitamine oli lihtsalt alandav kahele isikule, kes üksteist usaldasid ja armastasid. Selle ametliku talitusega oleksime usku inimesse, peaasjalikult “seltsimehesse” eitanud, mis oli püha tol ajal.

Enne oktoobri revolutsiooni peeti põrandaaluseis ringkondes abieluühendus üleüldisele asjale kahjulikuks. Sellest hoiti kõrvale ja elati puhasvennalikult, ainult ideele. Mina igatahes uskusin omas lapselikus meeles, et see oli tõesti ka nõnda. Vist oli see ka nõnda, sest me olime kõik veel liig noored, veel liig vaimustatud suurest ideest, mis nõudis ohvreid, enesalgamist, andumist, mis nõudis fanaatilist usku. Tõesti, ma ei suutnud enesele revolutsionääri kujutella, kel olid loomulikud ihad, nõrkused ja pahed. Mu imestus ja pettumus oli suur, kui hiljem kõneldi parteijuhtide rikastest sündmustest armastuse kurjastitarvitamise alal. Mõnel tähtsamal juhil olnud igas provintsis-organisatsioonis oma “naine”.

M. Lepp. 1905. aasta romantika. Mälestused. I. Tartu, 1922, lk 42–43.

7.9

Põhja kubermangudesse deporteerimise ähvardus

Baltimaade ajutise kindralkuberner V. U. Sollogubi teadaanne linnadele ja valdadele

12. detsember 1905

TEADAANNE

Kõiki Baltikumi linna- ja vallakogukondi, samuti neis elavad üksikisikuid kutsutakse üles sõjaväeüksuste ülemate esimesel nõudmisel:

1. Kõigist, kes on seadusevastaselt võtnud kohaliku omavalitsuse, andami või maksukogumise kohustusi, teatama ja neid üles andma.
2. Ära andma kõik relvad, mis asuvad linnade, valdade, mõisate ja häärberite territooriumil.
3. Nimetatud nõudmiste täitmata jätmine, samuti ülemuste korraldustele vastuhakkamine, eriti aga relvade välja andmata jätmine toob kaasa sõjalise jõu kasutamise, need aga, kes on süüdi sõjaväele vastuhakkamises, raudteede, mannteeülesõitide, telegraafi ja telefonide rikkumises või kallaletungis vallavalitsusele või riigivarale või üldse omavolis ning vägivalda tarvitamises rahulike elanike ja nende vara kallal, kannavad vastutust sõjakriminaalseaduse alusel.
4. Lisaks selle määrannendele valdadele, kes süüdi tunnistatakse, rahalise trahvi, mille suurus on vastavuses avastatud süü suurusega. Vallad, kes on kõige rohkem süüdi, saadetakse välja põhjakubermangudesse, aga vabanevatele kohtadele majutatakse ümberasujad sisemaa kubermangudest.

5. Seejärel võtan ma tarvitusele kõik abinõud, et tagada nende usaldusväärsete elanike isiklikku julgeolekut, kes täidavad seadusliku võimu nõudmisi.

Riia, 12. detsember 1905. a

Baltikumi ajutine kindralkuberner kindralleitnant Sollogub

Имперская политика России в Прибалтике в начале XX века. Тарту, 2000, с. 20–21.

7.10 Mõisnike abipalve

Eestimaa rüütelkonna peamehe parun E. von Dellingshauseni telegramm siseminister P. N. Durnovole

13. detsember 1905

Ülestõus kogu Reveli maakonnas, vargused, tulekahjud, mõisnike vangid võtmise nõudmisega sõjaseisukord tühistada ja anda välja poliitilised kinnipeetud. Garnisoni ülem võib vaid linna lähiümbrusse nõrgad üksused välja saata. Teised maakonnad väeüksusteta. Vastuhaku laienemine ja üldine pogromm möödapääsmatud, kui kubermang jääb kaitseta, sõjaseisukord ilma valitsusepoolse energilise juhtimiseta mõeldamatu. Palun tungivalt taastada vara ja elu kaitsmine.

Parun Dellingshausen, rüütelkonna peamees

Революция 1905–1907 гг. в Эстонии. Сборник документов и материалов. Таллин, 1955, с. 319.

7.11 Mõisahoonete hävitamine ja kahjustamine Balti kubermangudes aastail 1905–1906

Kubermang	Mõisahoonete arv	Kahjud miljonites rublades
Eestimaa	114	2,80
I.iivimaa	230	4,24
Kuramaa	229	5,01
<i>Kokku</i>	<i>573</i>	<i>12,05</i>

Имперская политика России в Прибалтике в начале XX века. Тарту, 2000, с. 239–240.

7.12 Sõjalis-politseiline terror

Katke karistussalga ülema parun Ferseni ettekandest mereminister A. A. Birilevile

3. jaanuar 1906

14. laevastikuekipaaži pataljon väljus Kroonlinnast 22. detsembril 1905 ja jõudis Revalisse [Tallinna] 24. kuupäeval, kus ma sain kindralleitnant Voronovilt käsu jaotada pataljon neljaks rooduks ja paigutada see Eesti-maa kubermangu lääneossa. [---]

Olles jätnud 1. roodu selle majutuskohta Kohilas, läksin 2. rooduga edasi, ja olles jõudnud Valtu mõisa lähistele, piirasin selle mõisa ümber varem koostatud plaani järgi, kusjuures arreteeriti mitu tähtsat agitaatorit. Arreteeritute ja kohalike elanike küsitlusest selgus, et üks peamistest agitaatoritest Mart Lauriman asub naabermõisas, mistõttu sinna saadeti otsekohe leitnant Pini juhtimisel konduktor Jatškovi üksus. Üksusega läks samuti kaasa vanemvelsker Garvilov. Sisenedes tarre, kus asus Lauriman, tabasid meie mehed seal 10–12 inimest, kes nõudmisele Lauriman välja anda vastasid keeldumisega. Kui seejärel teatati, et kõik arreteeritakse, tulistas naiseks riietunud Lauriman revolvrüst ja haavas väga raskelt velsker Gavrilovit. Pärast seda, olles kustutanud tule, tungisid tares olnud talupojad meeskonnale nugaodega kallale, kuid siinsamas asunud konduktor Jatškov valgustas taret taskulambiga ja meeskond, avanud tule, hävitas hetkega kaheksa inimest, nende hulgas ka Laurimani, kelle esimesena tappis kortermeister Grošev peaaegu samal ajal revolvrilasuga.

Järgmisel hommikul põletasime selle maja maha ja hoiatasime elanikke, et samuti talitatakse iga majaga, kus leitakse mis tahes relvi. [---]

Meie salkade tegevus seisneb alljärgnevas: saabudes mis tahes paika oma rajoonis, teeb rajooniülem, olles kohalikud elanikud kokku kogunud, neile teatavaks vägede saabumise eesmärgi ning nõuab kohest relvade äraandmist, agitaatorite väljaandmist ja tavalise elukorralduse taastamist, hoiatades, et rahulike elanike kaitse võtab ta enda peale, kuid allumatuse korral, seda enam kallaletungi korral sõjaväelastele tegutseb väga energiliselt. Elanikud abistavad meid meelsasti. Relvi, kuigi need on enamasti vanad, antakse ära massiliselt, kuid ässitajate väljaandmisel on elanikud äärmiselt ettevaatlikud, näitavad nende asukohti vastumeelselt, kartes, et kuigi agitaatorid arreteeritakse ja antakse üle kohtuvõimudele, siis tuleb osa neist kas mingil moel õigeksmõistetuna või jõuga vabastatuna tagasi ja, kogunedes jõukudesse, maksab julmalt kätte.

Meie saabumise päeval Revalis viibinud kindralmajor Bezobrazov, aga samuti kindralleitnant Voronov rääkisid ohvitseridele, et nad tegutseksid

ülimalt energiliselt ja otsustavalt, lastes peaagitaatorid maha, ei hoiaks kokku mingeid vahendeid, et saavutada riigis rahu, kusjuures kindral Bezobrazov rääkis, et kedagi vastutusele ei võeta, isegi kui peaks mingeid vigu tehtama. Selle käsu alusel lasid rajooniülemad, olles kohtuga süü kindlaks teinud, rahutuste pealikulid maha ja rahulikud elanikud andsid kättemaksu kartmata ise oma ninamehed välja.

Революция 1905–1907 гг. в Эстонии. Сборник документов и материалов. Таллин, 1955, с. 439–441.

7.13 Võimuesindajad revolutsiooni põhjustest

Katke Eestimaa kubeneri N. G. von Büntingi kirjast siseminister P. N. Durnovole

10. jaanuar 1906

*Täiesti salajane
Revel*

Oma 6. jaanuari telegrammis, mille sain kätte 8. jaanuaril, tegi Teie Ekstsellents mulle ülesandeks avaldada oma arvamust küsimuses, mis on minu arvates rahutuste põhjused maal: kas revolutsiooniline agitatsioon, võimude tegevusetus ja materiaalse jõu puudumine või talupoegade maa-puudus. [---]

Tegelikult iseloomustab talurahvaliikumist Eestimaal kolm peamist tunnust: rahvuslik, agraarne ja revolutsiooniline.

Igaüks neist talurahvaliikumise kolmest elemendist, arenedes iseseisvalt, tugevnes rahva teadvuses vastastikusel toimes ja soodsate olude mõjul, mille löid ühest küljest kolme rahvuse – vene, saksa ja eesti – alaline vaen, teisest küljest vene poliitika ebastabiilsus ja ebajärjekindlus Eestimaal.

Laskumata nimetatud stiimulitest igaühe üksikasjalikumale hindamisele, pean oma kohuseks märkida, et kohaliku talurahval liikumise kogu sisu ammendub mainitud kahe põhilise defektiga, mille kooseksisteerimine on viinud krai praegusesse raskesse olukorda.

Naastes Eestimaa talurahvaliikumise iseloomustamise juurde, on vajalik lisada, et kolmest elemendist – rahvuslikust, revolutsioonilisest ja agraar-sest – tuleb juhtiv koht anda rahvuslikule elemendile ja kogu liikumist, vaatamata ülejäänud kahe tunnuse tähtsale osale, võib pidada rahvuslikuks.

Niisugust veendumust kinnitab terve rida üksikuid fakte ja momente liikumise enda arengus. Näitlik tõend on aga asjaolu, et mitte ükski

Eestimaa kubermangu vene küla ei ühinenud liikumisega ega valmistunud avalikuks ülestõusuks. Ei tekita kahtlust seegi asjaolu, et peamiselt eesti päritoluga Eestimaa talurahvas, kes on olnud palju aastaid täielikus majanduslikus sõltuvuses nende tööd ekspluateerinud kohalikest mõisnikest-sakslastest, ei saanud jätta tundmata sügavat vihavaenu rahva vastu, kes käsitas neid vaevalt inimese nime vääriva tööjõuna. Seda on kõnelnud ja kinnitatud eestlastele avalikult paljude aastate vältel.

Parem arvamus ei kujunenud eestlastel Vene võimust. Nad ju mõistsid, et vaatamata saksa partei näilisele jälitamisele kohaliku haldusaparaadi poolt, anti kõik valitsuse seadused ja määrused, mis olid mõeldud talurahva olukorra parandamiseks ja talupoegade maaomandi tugevdamiseks, välja saksa partei vaimus ning eesti elanikkond jäi endiselt maatuks ja mõisnikest-sakslastest täiesti sõltuvaks. Hiigelsuurt osa selles mängis eesti ajakirjandus rahvusliku revolutsioonilise partei peahäälekandja ajalehe Teataja näol, kes eranditult pühendus rahvusliku vaenu õhutamisele eestlaste ja saksa partei vahel ning kohalike valitsusorganite tegevuse mustamisele.

Revolutsioonilisel agitatsioonil oli talupoegade-eestlaste hinges kantud vihavaenus kõige saksaliku ja veneliku vastu kerge leida soodsat pinnast propaganda edasiarendamiseks, samuti oli lihtne leida eesti elanikkonnas kindlaid inimesi, kes oma rahvuse nimel olid valmis esialgu pidama varjatud võitlust, lõpuks aga heiskama avaliku ülestõusu lipu.

Tallinnas tekkinud revolutsiooniline komitee, kes agiteeris peamiselt vabriku-tehaseelanikkonna hulgas, tõmbas enda poolele eesti natsionaliste ja kandis nende vahendusel revolutsiooni propagandat edasi maale. Mängides hõimlaste rahvuslikul teadvusel, suutsid eesti revolutsionäärid lühikese aja vältel talupojad üles ärritada lubadustega vabaneda saksa valitsemisest ja Vene võimust. Iseendast rahulik eesti talurahvas, kes on pikka aega talunud maaomanikust mõisniku rasket ülemvõimu, võttis naabruses asuvas Liivimaa kubermangus toimunud sündmuste mõjul kuulda revolutsionääride ahvatlevaid lubadusi ja allus sihikindlale veenmisele, et on saabunud aeg oma jõudu kasutada, kukutada mõisnike ike ja haarata enda kätte maa omandiõiguse alusel. [---]

Talurahvaliikumise uue faasi kulminatsiooniks pidi saama 11. detsembrile määratud kõigi valdade saadikute kongress Tallinnas, kus pidi vastu võetama resolutsioon vandeadvokaat Teemandi programmi järgi. Selle olemus seisnes Eestimaa eraldamises /Venemaast/ ja Eesti vabariigi väljakuulutamises, mis tuli saavutada relvade abil. [---]

Kuberner hoovmeistri ametis Bünting /allkiri/

7.14 Emakeelse õpetuse lubamine erakoolides

Riiginõukogu arvamus kohalikes keeltes õpetamise lubamise kohta Balti krai erakoolides

19. aprill 1906

Riiginõukogu, vaadanud tööstuse, teaduse ja kaubanduse, seaduste, tsiviil- ja usuasjade ning riigimajanduse ühendatud departemangudes ja üldkogul läbi haridusministri esildise kohalikes keeltes õpetamise kehtestamise kohta Balti krai erakoolides, arvamusega määras:

Vastavate seaduste muutmiseks ja täiendamiseks /Riiginõukogu/ otsustab:

Eestimaa, Liivimaa ja Kuramaa kubermangu erakoolides lubatakse õpetada kohalikes keeltes järgmistel alustel:

1) Kohalikes keeltes õpetamist lubatakse ainult neis erakoolides, mida peetakse ülal kohalike vahenditega ilma igasuguse toetuseta riigilt ning maa- ja linnaomavalitsuselt.

2) Vene keelt, vene kirjandust, Venemaa ajalugu ja geograafiat peab õpetama vene keeles.

3) Haridusest tulenevate õiguste saamiseks peavad erakoolide kasvandikud kehtestatud korras sooritama eksamid vastavate riigikoolide juures. Need eksamid on kõigis ainetes vene keeles, välja arvatud muu-usuline jumalasõna ja eksamineeritava emakeel.

Erakoolide korraldus määratakse kindlaks nende põhikirjadega, mille esimese järgu koolide puhul kinnitab haridusminister, teise ja kolmanda järgu koolide puhul Riia õpperingkonna kuraator.

Valitseja keiser suvatses esitatud Riiginõukogu arvamuse kõige kõrgemalt kinnitada 1906. aasta aprillikuu 19. päeval ja käskis selle täide viia.

Venestamine Eestis 1880–1917. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1997, lk 65.

7.15 Impeeriumi ühtsus ja riigikeel

Katke Vene impeeriumi põhiseadusest

23. aprill 1906

1. Vene riik on ühtne ja jagamatu.

2. Soome Suurvürstiriiki, mis on Vene riigi lahutamatu osa, valitsevad siseasjades erilised asutused ja erilise seadusandluse põhjal.

3. Vene keel on üldriiklik keel ja on kohustuslik armees, laevastikus ning kõigis riigi- ja avalikes asutustes. Kohalike keelte ja dialektide kasutamine riigi- ja avalikes asutustes määratakse kindlaks eriseadustega.

Venestamine Eestis 1880–1917. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1997, lk 74.

7.16 Sõjaväesalkade poolt tapetute arv Baltimaades 1905 – 18. veebruar 1906

Katke Ministrite Nõukogu kantselei osakonnaülema P. A. Apraksini kokkuvõttest

Oktoober 1907

Kuni 18. veebruarini 1906. a. kaotasid sõjaväesalkade tegevuse tagajärjel elu: Eestimaa kubermangus sai sõjariistaga vastuhakkamisel surma 50 inimest ning lasti maha 68 inimest. Saaremaal lasti maha 2; Liivimaa kubermangus sai sõjariistaga vastuhakkamisel surma 14, aga põgenemiskatsel 1, maha lasti 120; Lõunasalk tappis põgenemiskatsel 2 inimest, laskis maha 39; Kuramaa kubermangus sai sõjariistaga vastuhakkamisel surma 36, põgenemiskatsel 37 ning maha lasti 64 inimest; alampolkovnik Prinzi salgast tapeti sõjariistaga vastuhakkamisel 5 inimest, mahalaskmisi ei olnud üldse; kindralmajor Bezobrazovi salga poolt lasti maha 63 inimest. Kokku surmati sõjariistadega vastuhakkamisel 105 inimest, põgenemiskatsel 52 inimesi, maha lasti 356 inimest.

Eesti NSV ajaloo lugemik, II. Valitud dokumente ja materjale Eesti ajaloost XIX sajandi keskpaigast kuni 1917. aasta märtsini. Tallinn, 1964, lk 113.

7.17 Emakeelse õpetuse taaskitsendamine algkoolides

Katke haridusminister L. A. Kasso korraldusest

14. juuni 1913

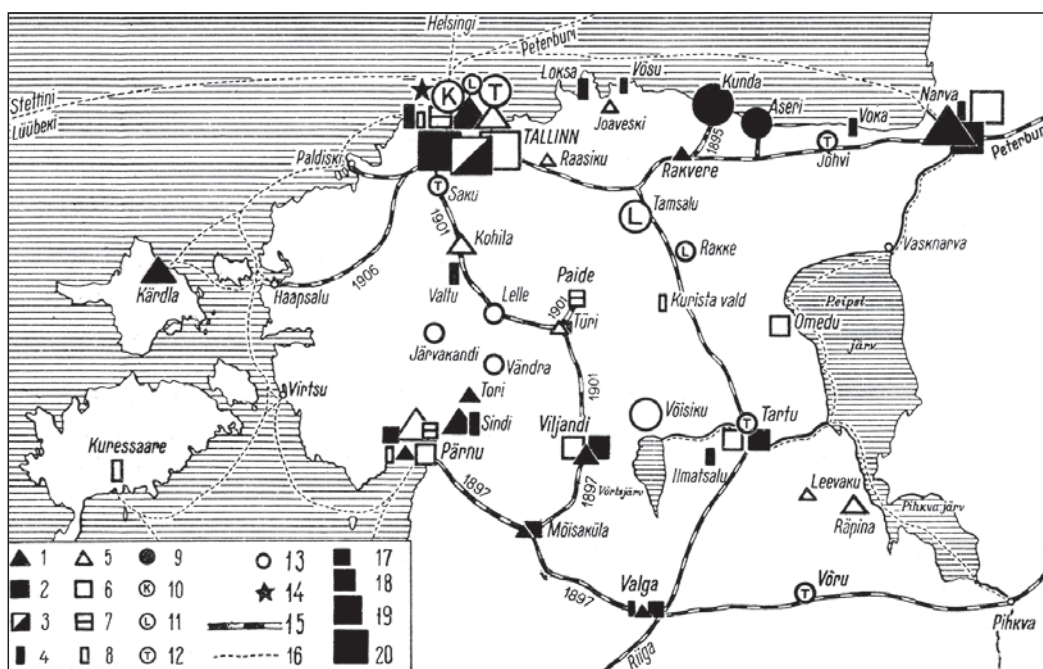
1907. aasta novembri reeglite praktikas rakendamise viieaastane kogemus on näidanud, et reeglitega kehtestatud muulaste keelte õppekeelena ulatusliku kasutamise ja vene keele õppimise hilise alguse tõttu pole isegi kooli lõpetajatel võimalik kasutada vene keele praktilisi kogemusi. Need lapsed, kes lahkuvad koolist enne kursuse lõpetamist, ei oska sageli üldse vene keelt. Seega jääb saavutamata üks nende reeglite kehtestamise põhieesmärke –

levitada muulaste hulgas vene keelt ning lähendada neid vene rahvale. Sel-
line asjade seis ei vasta riigi huvidele ega vene keele kui riigikeele väärtu-
sele; vene keelel peab olema auväärne koht igas koolis. Muulaste algkooli
ülesanne pole mitte üksnes õpilastele vajalikke teadmisi anda, vaid kaasata
ka muulaste kasvav põlvkond isamaa ühiskonnaelusse. Et seda eesmärki
saavutada, on vene keele oskamine tingimata vajalik. [---]

Et muulaste koolide õpilased vene keele kiiremini omandaksid ja või-
malikult vara vene õppekeele üle läheksid, tuleb võtta tarvitusele kõik
abinõud selle keele õpetamise parandamiseks esimestel õppeaastatel.

Venestamine Eestis 1880–1917. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1997, lk 117–118.

7.18 Suurtööstus Eestis 1913. aastal

1 – tekstiilitööstus; 2 – masinaehitus- ja metallitööstus; 3 – laevaehitus;
4 – tellisetööstus; 5 – paberi- ja tselluloositööstus; 6 – puidutööstus, 7 –
tikutööstus; 8 – nahatööstus; 9 – tsemenditööstus; 10 – keemiatööstus; 11
– lubjatööstus; 12 – toidu- ja maitseainete tööstus; 13 – klaasitööstus; 14 –
elektrijaam; 15 – raudtee eksploatatsiooni andmise aasta; 16 – laevaliinid;
17 – tööstused 16–100 töölisega; 18 – 101–500 töölisega; 19 – 501–1000
töölisega; 20 – üle 1000 töölisega (suuruse astmestus kehtib kõigi tingmär-
kide kohta)

Eesti NSV ajalugu kolmes köites, II. Tallinn, 1963, lk 484.

7.19 Tööliste korteriolud Tallinnas 20. sajandi algul

Katke E. Mäsaki raamatust

20. sajandi algul elas töölispere tavaliseks eluasemeks olevas 9–25-ruutmeetrises toas keskmiselt 4–5 inimest. Vähe oli kortereid, kus elas vaid kaks inimest. Küllalt sagedased olid juhud, kus ühes toas leidis peavarju 7–8-liikmeline perekond. Meenutame, et sajandivahetusel oli laste arv peredes suurem kui hilisemal aastakümneil. Viieliikmelist perekonda (isa, ema ja kolm last) ei saanud veel suurearvuliseks pidada, sest viis, kuus ja rohkem last peres ei olnud mingi haruldus. Nii näiteks elas Lutheri vabriku tööline Kriisa ajavahemikul 1907–1915 18-ruutmeetrises kööktoas (Liivalaia tänav nr. 15) oma naise ja viie lapsega. Maakri tänava majas nr. 13/15 elas 18-ruutmeetrises toas kaua aastaid lihttööline Johanson oma naise ja viie lapsega.

Paljulapselistel peredel ei olnud lihtne elukorterit leida, sest majaomanikud harilikult kartsid majarahu ja oma iluaia pärast lapsi majja võtta. [---]

Sageli elasid ühes toas koos vanemad oma abielus laste ning lastelastega. Eerika Rüdja näiteks elas Siini tänava majas nr. 8 umbes 20-ruutmeetrises kööktoas koos vanaisa, vanaema, isa, ema ja onuga alates 1910. aastast kuni 1917. aastani, mil E. Rüdja vanemad said endale korteri (kööktoa) Alimanni tänav majas nr. 52. Sõja tänava majas nr. 40 elas säärvandiga toas (23 m²) perekond Krõõla: isa, ema ja kaks vallalist tütar kasutasid toosa; kolmas, abielus tütar mehe ja lapsega elas köögiosas.

Väga sageli võis pisikorterites kohata allüürnikke, s.o. voodikoha üürijaid. Enamasti olid need vallalised inimesed, harvem perekonnad. harilikult võeti allüürnikuks pererahva vallalisi sugulasi, kes maalt linna tööle või õppima olid tulnud. [---] Niisuguseid allüürnikke võeti eeskätt kohusetundest, sest märkimisväärset majanduslikku abi nendelt ei saadud, mõnikord siiski saadeti maalt toiduaineid ja küttepuid.

Väiksem osa allüürnikke olid pererahvale võõrad ja neid sundis võtma majanduslik kitsikus.

7.20 Impeeriumi strateegilised huvid**Katke välisminister S. D. Sazonovi kirjast Ministrite Nõukogu asjadevalitsejale I. N. Lodõženskile***19. mai 1916**Nr 417/10**Küire**Armuline härra Ivan Nikolajevitš!*

[---]

Impeeriumi välispoliitiliste huvide seisukohalt on Balti krai maaomavalitsusreformil oluline tähtsus. Nagu võib ette näha, tuleb Venemaal pärast rahu sõlmimist paljude aastate vältel oma välispoliitilisi eesmärke ellu viies kokku põrgata Saksamaaga, kelle vastu võitlemine jääb endiselt päevakorda. Sellises olukorras on Saksamaaga geograafiliselt piirneval Balti äärealal Vene riikluse igakülgtsel tugevdamisel esmajärguline riiklik tähtsus. [---]

Ma ei suhtu eelarvamusliku umbusaldusega ühtegi impeeriumi rahvasse, kuid arvan, et Venemaa huvides pole imperiaalse seadusandlusega kaasa aidata väikeste hõimurühmade tugevnemisele meie ääremaalidel. Sellest lähtuvalt pean kahjulikuks Balti maaomavalitsuse reformi aluseid, mida 93 Riigiduuma liiget kaitsevad. Maaomavalitsusasutuste moodustamine krais peab olema allutatud impeeriumis kehtestatud maaomavalitsuse korralduse põhimõtetele, millega kaasnegu riigikeele tingimusteta valitsemine.

Iseenesest mõista tuleb nende põhimõtete rakendamisel arvestada puhtvene elementide väikest arvu krais ja omavahel võitlevate muulastest hõimurühmade olemasolu. Lubamatu on muidugi säilitada saksa elanikkonna endist valitsevat seisundit kolmes kubermangus, ent sama lubamatu on loovutada mõju ja maaomavalitsusvõim eestlastele ja lätlastele. Ainult hästi läbimõeldud kuriaalsete valimiste süsteem võib luua kõigi elanikkonna kihtide vajaliku tasakaalu ning ainult niisuguse tasakaaluga saab kindlustada nende kõigi allumise üldriiklikele ülesannetele.

7.21 Eesti üliõpilaste ja vilistlaste jagunemine õppimiskoha järgi 1915. aastal (sulgudes %)

Õppimiskoht	Vilistlased	Üliõpilased
Tartu	301 (47,8)	386 (46,5)
Peterburi	111 (17,6)	257 (31,0)
Riia	87 (13,8)	95 (11,4)
Moskva	24 (3,8)	58 (7,0)
Varssavi	7 (1,1)	9 (1,1)
Helsingi	6 (1,0)	4 (0,5)
Saksamaa	7 (1,1)	14 (1,7)
Mujal	2 (0,3)	1 (0,1)
Teadmata	85 (13,5)	6 (0,7)
Kokku	630 (100,0)	830 (100,0)

T. Karjahärm, V. Sirk. Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917. Tallinn, 1997, lk 157.

7.22 Tartu ülikooli üliõpilaste rahvuslik koosseis 1916. aastal

Rahvus	Arv	%
Venelased	678	26,9
Juudid	568	22,6
Sakslased	394	15,7
Eestlased	364	14,5
Poolakad	172	6,8
Lätlased	159	6,3
Grusiinlased	44	1,7
Leedulased	26	1,0
Armeenlased	20	0,8
Muud rahvused	1	0,1
Välismaalased	2	0,1
Teadmata	88	3,5
Kokku	2516	100,0

Tartu ülikooli ajalugu kolmes köites, II. 1798–1918. Tallinn, 1982, lk 282.

7.23 Peterburi Teaduste Akadeemia sidemed Eestiga

Eriti tihedad olid sidemed Peterburi akadeemia ja Tartu ülikooli vahel. Peterburi Teaduste Akadeemia ja NSVL Teaduste Akadeemia akadeemikute, korrespondentliikmete ja akadeemia auliikmete hulgas oli 156 isikut, kes olid Eestis sündinud, siin hariduse saanud või elasid ja töötasid siin. Neist 80 olid Tartu ülikooli õppejõud ja 61 selle kasvandikud. [---]

Peterburi, Venemaa akadeemia ja NSVL Teaduste Akadeemia liikmetest moodustasid Eestiga seotud sakslased 66,8%. Nende roll oli eriti tähtis ka 19. sajandi esimesel poolel, kuid mida lähemale kaasajale, seda nõrgemaks muutus nii sakslaste mõju üldises kui ka suhtelises mõttes. Kui aastatel 1801–1850 oli akadeemia liikmete hulgas Eestiga seotud 58 sakslast, siis 1918. kuni 1976. aastani oli neid vaid 2, vähenemine oli 29kordne. Sakslaste juhtiv roll Eesti teaduses hakkas järsult kaduma 20. sajandi esimestel kümnenditel.

Samal ajal Eestiga seotud sakslastest akadeemia liikmete tähtsuse vähenemisega hakkas suurenema vene teadlaste roll. Kui viimased moodustasid 19. sajandi esimesel poolel ainult 8,1% akadeemia liikmetest, kes sisalduvad allpool toodud nimekirjas, siis sama sajandi teisel poolel kasvas see protsent kolm korda. Kahekümnenda sajandi algusest kuni 1917. aastani moodustasid vene rahvuse esindajad juba poole akadeemia liikmeskonnast. Pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni oli neid juba 61,5%.

Alles 20. sajandil tekkis eesti rahvusest teadlastel võimalus olla valitud maailma suurima teadusorganisatsiooni liikmeks.

Петербургская академия наук и Эстония. Таллин, 1978, с. 3, 202.

7.24 Eestlase iseloom

Katke P. Semjonovi artiklist

1916

Üldiselt on praegu arengu ja hirmsa ajaloolise mineviku rasked tingimused jätnud oma jälje eestlaste iseloomule. Eestlased on sünged, kinnised, umbusklikud, kuid samal ajal energilised, lausa äärmuseni sihikindlad ja suutelised läbi lööma uskumatutes tingimustes. Kui viibid mingil rahvakogunemisel ja vaatad neid inimesi, kes on keskmist või tihti ka pikka kasvu ja äärmiselt tugeva kehaehitusega, peamiselt heledapoolse naha-

värviga, kohmakate liigutustega ning sihikindluse ja jõulisuse värvinguga näos, siis tunned neist õhkuvat jõudu ja saab selgeks, miks see rahvas kõige hirmsama 700-aastase orjuse järel lõplikult ei hukkunud.

Eestlased tahavad elada ning tunnevad endas piisavalt jõudu edasiseks arenguks ja rahvuslikuks enesemääramiseks. Nende jõudude olemasolule viitavad ka nende juba saavutatud kultuurilised edusammud.

Puhkenud maailmasõjas on eestlased üles näidanud ehedat patriotismi ja innukust võitluses oma ajaloolise vaenlase ja rõhuja vastu ning loodavad, et võidukas sõda loob ka nende jaoks soodsamad elutingimused. Aga kui paljud isegi kõige elementaarsemad õigused arenguks eestlastel kui rahvusel puuduvad! Eestlased ootavad, et kaoksid lõpuks ometi saksa aadlike eesõigused ja privileegid, mis maa arengut pidurdavad, ja et neil õnnestub lahendada õiglaselt maaküsimus, demokratiseerida maaomavalitsus ja saavutada selles eestlaste osavõtt, mis vastab nende arvule ja tähtsusele omal maal, saada oma keelele riigikeele staatus valitsus- ja kohtuorganites, luua oma rahvuskool, kus õppetöö toimuks lastele arusaadavas keeles. Need ongi eestlaste elementaarsed nõudmised, mida on vaja nende edasiseks normaalseks rahvuslikuks arenguks, ning eestlased loodavad kindlalt, et nende soovid suure ja nende õiglastesse soovidesse kaasatundlikult suhtuva vene rahva kaasabil täituvad.

П. Семенов. Эсты. – Эсты и латыши, их история и быт. Москва, 1916, с. 178–179.

7.25 Eesti kolonistid Venemaal

Katke T. Karjahärmi raamatust

Uues asupaigas maad osteti, renditi või asuti elama kroonumaadele. Mõnikord pani iga perekond maaostuks välja mitu tuhat rubla (maad osteti ka kollektiivselt tervete mõisatena). Maa hinnad, samuti rendihinnad olid Venemaal mitu korda, kohati palju kordi odavamad kui Eestis. Kroonumaid sai osta ka järelmaksuga. Vajaduse korral võisid ümberasujad saada riigilt toetust.

Baltimaade asunikud olid kirjaoskajad ja tõid oma uutesse asukohtadesse kaasa Balti põllutöökultuuri, mitmeväljasüsteemi ja masinate kasutamise. Nad tõid kaasa krunditalude süsteemi ning isegi külades elades harisid nad ühtesid ja samu maatükke. Ümberasunud eestlased etendasid oma piirkondades moderniseerimise pioneeride osa. Nad ehtasid välja mitukümmend tuhat talu, millest enamiku majandustulemused olid head.

Tekkisid suurtalud, mis kasutasid palgalist tööjõudu, ulatuslikult kasutati masinaid. Kohati elasid eesti talunikud Venemaal jõukamalt, kui see olnuks võimalik kodumaal.

Venemaale rändas Eestist välja mitmesugust rahvast: maa- ja linnainimesi, vaeseid ja jõukaid, alg- ja ülikooliharidusega. Enamasti olid need elujõulised ja aktiivsed inimesed, kes olid raha kogunud ja igatsesid oma maa ja talu järele. Suhteliselt kõige enam siirdus Venemaale haritlasi.

T. Karjahärm. Ida ja lääne vahel. Eesti-vene suhted 1850–1917. Tallinn, 1998, lk 290–291.

7.26 Eestlastest väljarändajad Venemaa linnades

Katke R. Raagi artiklist

Suurem osa, umbkaudu 80% väljarändajatest asus elama maale, kuigi ka tsaaririigi mõned linnad suutsid rahvast ligi meelitada haridust omandama või elamist ja elatist otsima. Jätkuvalt tõmbas siirdlasi pealinn. Peterburi saigi oma ligi 50 000 eestlasega (1917. aastal, sõjaväelased kaasa arvatud); .. eestlaste arvu poolest teiseks linnaks maailmas: esikohal oli Tallinn 90 000, kolmandal Tartu 30 000 eestlasega. Teised linnad väljaspool Eesti ala, kuhu arvestataval arvul siirduti, olid Riia, Pihkva ja Moskva.

R. Raag. Pilguheit Venemaa eesti asunduste kujunemisele. – Eesti kultuur vöörsil. Loode-Venemaa ja Siberi asundused. Tartu, 1998, lk 22.

7.27 Eestlased Vene riigis väljaspool Eesti- ja Liivimaad aastail 1850–1917

Aasta	Arv	%
1850	30 000	3–4
1897	110 000	11
1917	200 000	17

T. Karjahärm. Ida ja Lääne vahel. Eesti-vene suhted 1850–1917. Tallinn, 1998, lk 290.

Küsimused ja ülesanded

---

1. Kuidas mõjutasid revolutsioonid ja sõjad Eesti ühiskonda 20. sajandi algul?
2. Mille poolest erines radikaalne revolutsiooniline programm mõõdukast liberaalsest programmist?
3. Miks sai 1905. aasta revolutsioon pöördepunktiks Eesti ajaloos?
4. Kuidas hinnata mõisate massilist purustamist detsembriülestõusu ajal?
5. Rühmatöö. Mida taotleti 1905. aastal?
  - 5.1. Kirjutage vabas vormis ümber väljavõtted allikates 7.6 ja 7.7 esitatud otsustest. Koostage programmide peamisi sõnumeid arvestades poliitilised plakatid 1905. aasta revolutsiooni vaimus.
  - 5.2. Olete ajalehe Helsingin Sanomat kirjasaatja Eestis. Teie ülesanne on kirjeldada Eesti 20. sajandi alguse olusid ja revolutsioonisündmusi. Kirjutage viis reportaaži Eestis toimunust.
6. Mälestused kõnelevad

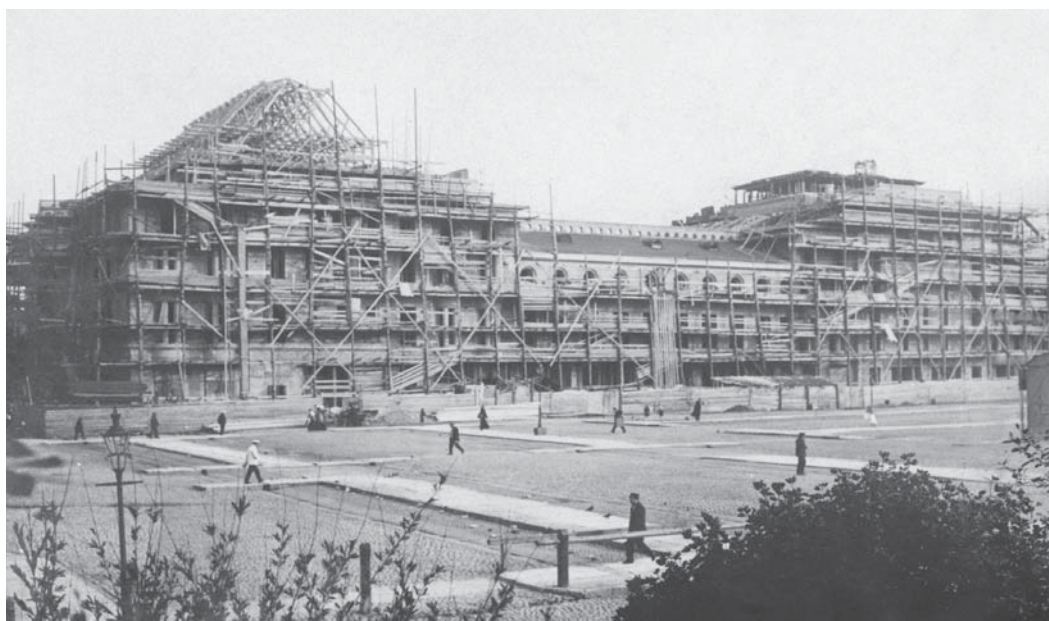
Milliseid detaile lisavad 20. sajandi alguse mälestused teie ajaloopilti? Millal on mälestused kirja pandud? Kas 20. sajandi alguse eluolu saab kirjeldada ilma mälestusi kasutamata? Põhjendage oma arvamust.
7. Saagem eurooplasteks

Jagage klass kaheks rühmaks, kelle ülesanne on valida enda hulgast väitlejad, keda aidatakse üheskoos väitluseks ette valmistada, leida argumente allikatest ja lihvida esinejate esitlust. Pidage väitlus teemal “Eestlaste tulevik on Peterburis, mitte Pariisis”.

PILTALLIKAID

Elmar Kitse maal “Massimõrv Tallinna Uuel turul 1905. aastal” (1949) on pühendatud 16. oktoobri veristele sündmustele, kus Vene sõjavägi tulistas rahumeelset demonstratsiooni. Tapeti ja suri haavadesse üle 90 inimese (umbes niisama palju kui Peterburis Verisel Pühapäeval 9. jaanuaril 1905). E. Kitse maal on üks Stalini võimu ajal ametlikult tellitud ajaloolis-revolutsioonilise temaatikaga eesti kunsti paremaid näiteid.

Estonia teatri- ja kontserdimaja ehitati kultuuriseltsi Estonia algatusel Soome arhitektide Armas Lindgreni ja Wivi Lönni projekti järgi. Teatrimaja katustele anti kirstukaante kuju 1905. aasta 16. oktoobri veretöö ohvrite mälestuseks. Ehitatud aastail 1910–1913.

Estonia teatri- ja kontserdimaja avamine. Tallinna eesti koorekihile kõneleb Eestimaa kuberner Izmail Korostovets. Etendus William Shakespeare'i "Hamlet". 24. august 1913

Estonia hoone valmiskujul. Estonia on aegu olnud üks imposantsemaid eesti rahvuskultuuri keskusi ja sümboleid.

Oktoobrirevolutsiooni 22. aastapäeva pidulik tähistamine Estonia kontserdisaalis. See pidi rõhutama Eesti-Nõukogude sõbralikke suhteid pärast baaside lepingu allakirjutamist. 7. november 1939

Estonia teatri varemed pärast Tallinna pommitamist Nõukogude lennukite poolt 9. märtsil 1944. Hoone taastasid pärast sõda peamiselt Saksa sõjaväelased Alar Kotli ja Edgar Johan Kuusiku projekti järgi. Estonia taasavati 1947, ehitus jõudis lõpule 1951. Nüüd asub hoones Rahvusoper Estonia. 1944

Valli Lember-Bogatkina klaasmosaiikpannoo “Läheme suurele peole” (1950) renoveeritud Estonia teatri Valge saali seinas. Nüüd on see teos eksponeeritud laulukaare II korrusel.

8. RIIKLIKU ISESEISVUSE SÜND, 1917–1920

8.1 Vene revolutsiooni iseloom

Katke N. A. Berdjajevi raamatust

1917. aastaks oli ebaõnnestunud sõja õhkkonnas kõik küps revolutsiooniks. Vana režiim oli kõdunenud ning sellel ei olnud korralikke kaitsjaid. Langes püha Vene impeerium, mille vastu oli ja millega oli võidelnud vene intelligents terve sajandi. Rahva seas nõrgenesid ja lagunesid need religioossed veendumused, mis olid toetanud isevalitsuslikku monarhiat. Ametlikus sõnakasutuses kaotasid “õigeusk, isevalitsus ja rahvalikkus” reaalse sisu, need kõlavad sõnad muutusid ebasiiraks ja valelikuks. Venemaal oli liberaalne kodanlik parempoolset riigikorda nõudev revolutsioon utoopia, see ei vastanud Vene traditsioonidele ja Venemaal valitsevatele revolutsioonilistele ideedele. Venemaal sai revolutsioon olla ainult sotsialistlik. Liberaalne liikumine oli seotud Riigiduumaga ja kadettide parteiga, kuid sellel ei olnud rahvamasside toetust ega innustavaid ideid. Vene hingelaadi kohaselt sai revolutsioon olla ainult totalitaarne. Kõik Vene ideoloogiad olid alati olnud kas totalitaarsed, teokraatlikud või sotsialistlikud. Venelased on maksimalistid ning just see, mis tundub utoopiana, on Venemaal kõige realistlikum. Nagu teada, on sõna “enamlus” tuletatud enamusest 1903. a Sotsiaaldemokraatliku Partei kongressil, sõna “vähemlus” aga selle kongressi vähemusest. Sõna “enamlus” osutus suurepäraseks Vene revolutsiooni sümboliks, sõna “vähemlus” aga kõlbmatuks. Vene vasakpoolsele intelligentsile oli revolutsioon alati olnud nii religiooniks kui ka filosoofiaks, revolutsiooniline idee oli jagamatu. Sellest ei saanud aru mõõdukamad suundumused. Väga lihtne on tõestada, et marksism on täiesti sobimatu ideoloogia revolutsiooniks agraarriigis, kus on talurahva ülekaal, mahajäänud tööstus ja väga väikesearvuline proletariaat. Kuid revolutsiooni sümbolika on tinglik, seda pole vaja mõista liiga sõna-sõnalt. Marksism sobitati Vene oludesse ja venestati. Marksismi messiaseidee, mis on seotud proletariaadi missiooniga, ühendati ja samastati Vene messiaseidega. Vene kommunistlikus revolutsioonis ei valitsenud mitte empiiriline proletariaat, vaid proletariaadi idee, proleta-

riaadi müüt. Kuid kommunistlik revolutsioon, mis oligi ju tõeline revolutsioon, oli universaalne messianism, ta soovis tuua hüvangut ja rõhumisest vabastamist kogu maailmale. Tõsi, ta lõi kõige suurema rõhumise ja hävitas igasuguse vabaduse, kuid tegi seda, arvates siiralt, et see on ajutine vahend, mis on hädavajalik kõrgemate eesmärkide elluviimiseks. [---] Vene kommunism on Vene messiaseidee loomuvastane moonutus.

Н. А. Бердяев. О русской идее. Мыслители русского зарубежья о России и ее философской культуре. – О России и русской философской культуре. Философы русского послеоктябрьского зарубежья. Москва, 1990, с. 263–264.

8.2 Balti rahvaste püüdlus autonoomia poole

Katke Venemaa teaduskeskuse Russika väljaandest

Eesti ja läti kultuuri järkjärguline vabanemine Saksa mõju alt ja leedu kultuuri vabanemine Poola mõju alt ei nõrgendanud ometi selles regioonis lääneeuroopalikke traditsioone, mida toetasid katoliiklus ja protestantism. Baltikumi rahvad tundsid end rohkem “eurooplastena” kui nende naabrid idas ning püüid säilitada oma eripära, oma kultuuri seostati oma olemuselt Soomega sarnase autonoomia ideega.

Национальная политика России: история и современность. Москва, 1997, с. 180.

8.3 Eesti kubermangu valitsemise uus kord

Ajutise Valitsuse määrus

30. märts 1917

Ajutise Valitsuse otsused Eesti kubermangu administratiivse halduse ja kohaliku omavalitsuse ajutise korra kohta

I

Eesti kubermangu külge liita Liivi kubermangu Tartu-, Võru-, Viljandi-, Pärnu- ja Saaremaa maakonnad. [---]

III

Kuni uue Baltimaa administratiivlise korralduse seaduse väljaandmiseni määrata:

1. Eesti kubermangu valitsemine antakse ajutise valitsuse komissari kätte. Komissaril on kaks abilist; ühe kätte nendest usaldatakse Tartu-, Võru-, Viljandi-, Pärnu- ja Saaremaa juhtimine.

2. Komissari juures asub ajutine kubermangu maa-nõukogu.
3. Kubermangu maa-nõukogu liikmed on maakondade ja linnade asemikud, keda iga 20 000 elaniku kohta üks valitakse, kusjuures vähema elanikkude arvuga linnadel igaühel 1 asemik on. [---]
5. Kubermangu komissari ja ajutise kubermangu maa-nõukogu võimupiiri kuulub:
- a) kubermangu omavalitsuse asjade ja maa-majapidamise juhatamine;
  - b) üleüldis-administrativliste asjade juhatamine; [---]
10. Kubermangu ja maakonna maa-nõukogudel on õigus täidesaatvaid organisid asutada, kes koos seisavad ühest ehk mitmest isikust.
11. Kubermangu ja maakonna maa-nõukogude asjaajamise keele määravad need asutused ise ära, kuid sealjuures on igaühel õigus nende asutuste poole pöörata ja nendelt vastuseid saada kas Vene või ühes kohalikus keeles.
12. Kõik läbikäimine riigi keskvalitsusega niisama ka kohalikkude valitsuseasutustega sünnib Vene keeles. [---]
16. Valimistest on õigus kõigil osa võtta, kes 21 aastat vanad ja kuni 1. märtsini 1917. aastal vähemalt aasta vallas või valla piiridesse kuuluvates mõisates või alevikudes on elanud. [---]

Eesti omariikluse arengust. Dokumentide kogumik. Tallinn, 2002, lk 5–7

8.4 Balti-Skandinaavia liitriigi idee

Katke J. Tõnissoni kõnest Eesti Maanõukogu istungil

25. august 1917

Tõnisson: Politiliseks ideaaliks peab meil ikkagi olema oma-riiklus. Selle ideaali täidesaatmiseks peame eeltöösid tegema ja mitte ainult pealtvaatajana ootama jäema, mis saatus meile teiste armust kätte toob. Kui meie kui rahvus, omariiklise ideaali täideviimiseks mitte ei suuda nüüdset momenti kasulikult tarvitada, siis ei tea, millal võiks veel parem silmapilk tulla. Kas nüüd või mitte iialgi. Meie riikline paleus leiaks rahuldust Venemaa rahvaste föderatsionis. Kuid sellest nähtavasti asja ei saa. Meid kistakse Venemaa küljest vägivaldselt lahti. Nüüd peaksime siis katsuma teiste Balti-Skandinavia rahvastega käsikäes oma-riikluse aadet täide saata. Kui igal väikesel rahvusel kindel tahtmine on ühise politilise ideaali teostamiseks, siis on rahukonverentsil igatahes palju rohkem võimalust oma ühiseid rahvuspolitilisi huviseid läbiviia.

Skandinaavia-Balti rahvaste liidu asutamine ei ole mitte lihtne unistus. Kes seda unistuseks loeb, see ei ole veel mitte seesuguse ideega küllalt tuttav. Meie ei pea mitte ainult seda nõudma, mis Venemaa seisukohalt hea on, vaid peame palju rohkem seda nõudma, mis meie rahva tuleviku kohta tähtis on. Kui meie praegust silmapilku mitte kasulikult ära ei tarvita, et ennast poliitilise iseseisvuse sihis püsti ajada, siis ei tule meil seks teist seesugust silmapilku vististe mitte.

Jaan Tõnisson Eesti välispoliitikas 1917–1920. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1993, lk 14–15.

8.5 Rahvaste enesemääramise õiguse kuulutamine Nõukogude võimu poolt

Venemaa rahvaste õiguste deklaratsioon

2. novembril 1917

Tööliste ja talupoegade Oktoobrirevolutsioon algas üldise orjusest vabastamise lipu all.

Talupojad vabanevad mõisnike võimu alt, sest ei ole enam mõisnike maaomandust – see on kaotatud. Soldatid ja madrused vabanevad isevalitsuslike kindralite võimu alt, sest nüüdsest peale on kindralid valitavad ja asendatavad. Töölised vabanevad kapitalistide kapriiside ja omavoli alt, sest nüüdsest peale seatakse sisse tööliste kontroll tehaste ja vabrikule üle. Kõik, mis on elav ja elujõuline, vabaneb nüüd vihatud köidikuist.

Jäävad ainult Venemaa rahvad, kes on kannatanud ja kannatavad praegugi rõhumise ja omavoli all; nende vabastamisele tuleb asuda viivitamata, nende vabastamine tuleb läbi viia kindlalt ja lõplikult.

Tsarismi ajastul ässitati Venemaa rahvaid süstemaatiliselt üksteise kallale. Niisuguse poliitika tulemused on teada: veresaunad ja pogrommid ühelt poolt, rahvaste orjus teiselt poolt.

See häbiväärne ässitamise poliitika ei tule ega tohigi enam tulla tagasi. Nüüdsest peale tuleb see asendada Venemaa rahvaste vabatahtliku ja ausa liidu poliitikaga.

Imperialismi ajal, pärast Veebruarirevolutsiooni, kui võim oli läinud kadetliku kodanluse kätte, andis avalik ässitamise poliitika aset Venemaa rahvaste argliku usaldamatuse poliitikale, norimise ja provokatsioonide poliitikale, mida maskeerisid suulised avaldused rahvaste “vabadusest”

ja “üheõiguslusest”. Niisuguse poliitika tulemused on teada: rahvusliku vaenu suurenemine, vastastikuse usalduse õõnestamine.

Sellele alatule poliitikale, vale ja usaldamatuse, norimise ja provokatsioonide poliitikale tuleb teha lõpp. Nüüdsest peale tuleb see asendada avaliku ja ausa poliitikaga, mis loob täieliku vastastikuse usalduse Venemaa rahvaste vahel.

Ainult niisuguse usalduse tulemusena võib välja kujuneda aus ja kindel Venemaa rahvaste liit.

Ainult niisuguse liidu tulemusena saab Venemaa rahvaste töölised ja talupojad ühte liita üheks revolutsiooniliseks jõuks, kes suudab igasugustele imperialistliku ja anneksionistliku kodanluse kallalekippumistele vastu seista.

Nendest põhimõtetest lähtudes kuulutas I nõukogude kongress käesoleva aasta juunikuus, et Venemaa rahvastel on vaba enesemääramise õigus.

Teine nõukogude kongress käesoleva aasta oktoobrikuus kinnitas seda Venemaa rahvaste lahutamatu õigust veelgi resoluutsemalt ja kindlalt.

Rahvakomissaride Nõukogu, täites nende kongresside tahet, otsustas Venemaa rahvaste küsimuses võtta oma tegevuse aluseks järgmised põhimõtted:

1. Venemaa rahvaste üheõiguslus ja suveräänsus.
2. Venemaa rahvaste õigus vabale enesemääramisele kuni lahkulöömiseni ja iseseisva riigi moodustamiseni.
3. Kõigi rahvuslike ja usuliste eesõiguste ning kitsenduste kaotamine.
4. Venemaa territooriumil elavate vähemusrahvuste ja etnograafiliste rühmade vaba arenemine.

Konkreetsed dekreedid, mis sellest tulenevad, töötatakse välja kohe pärast rahvasajade komisjoni loomist.

Vene vabariigi nimel
Rahvasajade rahvakomissar
Jossif Džugašvili-Stalin
Rahvakomissaride Nõukogu esimees
V. Uljanov (Lenin)

8.6 Eesti bolševike seisukoht riikluse küsimuses

Katke M. Grafi raamatust

Eesti bolševikud lähtusid riigi väljasuremise marksistlikust seisukohast proletariaadi diktatuuri tingimustes, mistõttu lükkasid Eesti riigi sotsialistliku vabariigina kehtestamise kõrvale.

Nende arvamuse kohaselt oli imperialismi perioodil väikeriikide moodustamine regress, katse ajalooratust tagasi pöörata. Tegelikuses oli see tööliste petmine.

Eesti bolševikud olid Nõukogude Venemaa föderaalriigiks muutmise vastu, mille autonoomseks osaks (osariigiks) Eesti oleks olnud. Nende arvamuse kohaselt pidi Eestil olema autonoomia ühtsete konstitutsiooniliste normidega ühtse riigi koosseisus.

Eesti peab olema just Venemaa Sotsialistliku Vabariigi autonoomne osa. Eesti bolševikud kartsid, kas mitte Eesti riigi väljakuulutamise, ehkki sotsialistliku vabariigina, ei kutsu esile negatiivset reaktsiooni Vene armee revolutsiooniliste soldatite ja madruste hulgas, kelle arv oli Eestis 1917. aasta sügisel kasvanud 200 000ni.

M. Граф. Эстония и Россия 1917–1991: анатомия расставания. Таллинн, 2007, с. 91.

8.7 Eesti osariik demokraatlikus Venemaa föderatsioonis

Katke Eesti Tööerakonna eeskavast

1917

§ 4. Igasuguste usuliste, seisusliste ja rahvusliste eesõiguste kaotamine.

§ 5. Venemaa olgu föderaal-demokraatline vabariik. Föderatsiooni osadeks on rahvuste vabariiklised territoriaal osariigid.

§ 6. Föderatsiooni seaduseandliseks asutuseks on üle üldise, ühetasase, otsekohe, salajase ja proportsionaalse valimiseõiguse alusel valitav parlament.

Föderatsiooni esitajaks on piiratud aja peale valitav president.

Täidesaatvaks võimuks on parlamentaarne ja parlamentline ministeerium.

§ 7. Parlament on koguföderatsiooni rahva üksikute osariikide esitus.

§ 8. Osariik E e s t i on demokraatline vabariik üleüldise, ühetasase, otsekohe, salajase ja proportsionaalse valimiseõigusega.

§ 9. Osariigi E e s t i riigikeeleks olgu Eesti keel.

Venestamine Eestis 1880–1917. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1997, lk 213–215.

8.8 Maanõukogu otsus kõrgema võimu kohta

Katke Maanõukogu koosoleku protokollist nr 59

15. november 1917

2.

M[aa]n[õunik] J. Tõnisson paneb Vanemate-kogu nimel ette järgmist resolutsiooni vastu võtta, seda rutuliseks tunnistada ja kohe maksma panna:

“Kuna Venemaal riikline võim üleüldise korralageduse ja üksikute rühmade vastastikuse võitluse läbi täielikult on hävitatud ja keskvõim puudub, kelle määruste alla kõik riigiosad heidaksid, tunnistab Ajutine Eesti Maanõukogu, kui seaduspärane demokraatliselt valitud maa ja rahva esitus Eestis, oma kohuseks Eestimaa kaitseks Venemaal järjest kasvava korralageduse ja kodusõja hädaohtlikkude tagajärgede vastu ja Eesti rahvuspoliitilise tuleviku kindlustamiseks järgmist välja kuulutada:

Eesti Maanõukogu tunnistab ennast Eestimaa ainsaks kõrgema võimu kandjaks, kelle määruste ja korralduste järele kõikidel Eestimaal tuleb käia, kuni Maanõukogu poolt demokraatlise valimiseaduse põhjal viibimata kokku kutsutav Eesti Asutav Kogu kokku astub, et Eestimaa riiklist korda kindlaks määrates maal lõpulikku seadusandlist ja valitsuslist võimu luua.

Igasugused määrused, käsud ja dekreedid, tulgu nemad kelle poolt tahes, on Eestimaal kuni Eesti Asutava Kogu kokkuastumiseni maksvad ainuüksi siis, kui Eesti Maanõukogu nemad välja on kuulutanud, kuna vastasel korral neid mitte ei tule täita.

Seks ajaks, kui Eesti Maanõukogu mitte koos ei ole, antakse Maanõukogu juhatusesele ja Vanemate-kogule ühes Maavalitsusega, kui Eestimaa kõrgema võimu esitajale, õigus rutulikku määrusi ja käskusid Eestimaa elu korraldamiseks välja kuulutada ja maksma panna, kuni Maanõukogu kokku astudes nende määruste kohta oma otsuse annab.” [---]

Mn J. Tõnisson juhib tähelepanemist selle pääle, et Maanõukogu praegustel oludel, kus muu enam seaduslik võimu esitus Maal puudub, tingimata ka võimu enese kätte peab võtma.

Vanemate-kogu ettepanek saab poolt kõik hääled, 9-sa maanõuniku erapooletuks jäämisel.

Selle resolutsiooni rutuliseks tunnistamise ja kohe maksma panemise poolt on kõik pääle 1-e, kes vastu hääletab ja 6-e erapooletu.

8.9 Eesti iseseisvuse väljakuulutamise põhjused

Katke A. Pajuri artiklist

Saavutanud pärast Venemaal toimunud Veebruarirevolutsiooni ajalooliste Eesti alade ühendamise ühtseks rahvuslikuks kubermanguks ja kubermangu omavalitsusasutuste – Maanõukogu ning Maavalitsuse – loomise, hakkasid Eesti poliitikud tulemusi kindlustama. Kuid seoses segaduste süvenemisega Venemaal ning Vene armee demoraliseerumisega, mis ähvardas Saksa okupatsiooni laienemisega Eesti aladele, hakkasid 1917. aasta suve lõpus tekkima uued ideed. Kuna Eesti jaoks tundus kujunenud olukorras suhete jätkamine Venemaaga ohtlik, algasid otsingud, et vabaneda olemasolevatest sidemetest. Selle idee juurdumisele aitas kaasa enamlik riigipööre 1917. aasta oktoobris. Sai lõplikult selgeks, et oodata Venemaalt kaitset Saksamaa vastu ei ole mõtet, pealegi ilmus uus ja suur oht – enamlaste tegevus ähvardas kogu impeeriumit kodusõja või täieliku anarhiaga ning alustatud sotsiaalsed eksperimendid seadsid küsimärgi alla väikerahvaste säilimise.

A. Паюр. Рождение манифеста о независимости Эстонии. – Типа, Спецвыпуск по истории Эстонии с 17 по 20 век. Тарту – Таллинн, 2006, с. 107.

8.10 Eesti iseseisvuse väljakuulutamine

Manifest kõigile Eestimaa rahvastele

24. veebruar 1918

Eesti rahvas ei ole aastasadade jooksul kaotanud tungi iseseisvuse järele. Põlvest põlve on temas kestnud salajane lootus, et hoolimata pimedast orjaööst ja võõraste rahvaste vägivaldavalitsusest veel kord Eestis aeg tuleb, mil “kõik piirud kahel otsal lausa löövad lõkendama” ja et “kord Kalev koju jõuab oma lastel õnne tooma”.

Nüüd on see aeg käes.

Ennekuulmata rahvaste heitlus on Vene tsaaririigi pehastanud alustoed põhjani purustanud. Üle Sarmatia lagendiku laiutab end hävitav korralagedus, ähvardades oma alla matta kõiki rahvaid, kes endise Vene riigi piirides asuvad. Lääne poolt lähenevad Saksamaa võidukad väed, et Venemaa pärandusest omale osa nõuda ja kõige pealt just Balti mere rannamaid oma alla võtta.

Sel saatuslikul tunnil on Eesti Maapäev kui maa ja rahva seaduslik esitaja, ühemeelsele otsusele jõudes rahvavalitsuse alusel seisvate Eesti poliitiliste parteidega ja organisatsioonidega, toetades rahvaste enesemääramise õiguse peale, tarvilikuks tunnistanud Eesti maa ja rahva saatusse määramiseks järgmisi otsustavaid samme astuda:

Eestimaa

tema ajaloolistes ja etnograafilistes piirides,

kuulutatakse tänasest peale

iseseisvaks demokraatlikuks vabariigiks.

Iseseisva Eesti vabariigi piiridesse kuuluvad: Harjumaa, Läänemaa, Järvamaa, Virumaa ühes Narva linna ja tema ümbruskonnaga, Tartumaa, Võrumaa, Viljandimaa ja Pärnumaa ühes Lääne mere saartega – Saare-, Hiiu- ja Muhumaaga ja teistega, kus Eesti rahvas suures enamikus põliselt asumas. Vabariigi piiride lõpulik kindlaksmääramine Lätimaa ja Vene riigi piiriäärsetes maakohtades sünnib rahvahääletamise teel, kui praegune ilmasõda lõppenud.

Eeltähendatud maakohtades on ainsamaks kõrgemaks ja korraldavaks võimuks Eesti Maapäeva poolt loodud rahvavõim *Eestimaa Päästmise Komitee* näol.

Kõigi naabririiikide ja rahvaste vastu tahab Eesti vabariik täielikku poliitilist erapooletust pidada, ja loodab ühtlasi kindlaste, et tema erapooletus nende poolt niisama ka täieliku erapooletusega vastatakse.

Eesti sõjavägi vähendatakse selle määrani, mis sisemise korra alahoidmiseks tarvilik. Eesti sõjamehed, kes Vene vägedes teenivad, kutsutakse koju ja demobiliseeritakse.

Kuni *Eesti Asutav Kogu*, kes üleüldise, otsekohese, salajase ja proportsionaalse hääletamise põhjal kokku astub, maa valitsemise korra lõplikult kindlaks määrab, jääb kõik valitsemise ja seaduseandmise võim Eesti Maapäeva ja selle poolt loodud Eesti Ajutise Valitsuse kätte, kes oma tegevuses *järgmiste juhtmõtete* järele peab käima:

1. Kõik Eesti vabariigi kodanikud, usu, rahvuse ja poliitilise ilmavaate peale vaatamata, leiavad ühtlast kaitset vabariigi seaduste ja kohtute ees.

2. Vabariigi piirides elavatele rahvuslikele vähemustele, venelastele, sakslastele, rootslastele, juutidele ja teistele kindlustatakse nende rahvuskultuurilised autonoomia õigused.

3. Kõik kodanikuvabadused, sõna-, trüki-, usu-, koosolekute-, ühiste-, liitude- ja streikidevabadused, niisama isiku ja kodukolde puutumatus peavad kogu Eesti riigi piirides vääramata maksma seaduste alusel, mida valitsus viibimata peab välja töötama.

4. Ajutisele Valitsusele tehtakse ülesandeks viibimata kohtuasutusi sisse seada kodanikkude julgeoleku kaitseks. Kõik poliitilised vangid tulevad otsekohe vabastada.

5. Linna- ja maakonna- ja vallaomavalitsuse asutused kutsutakse viibimata oma vägivaldselt katkestatud tööd jätkama.

6. Omavalitsuse all seisev rahvamiilits tuleb avaliku korra alalhoidmiseks otsekohe elusse kutsuda, niisama ka kodanikkude enesekaitse organisatsioonid linnades ja maal.

7. Ajutisele Valitsusele tehtakse ülesandeks viibimata seaduse-eelnõu välja töötada maaküsimuse, töölisteküsimuse, toitlusasjanduse ja rahaasjanduse küsimuste lahendamiseks laialistel demokratlistel alustel.

Eesti! Sa seisad lootusrikka tuleviku lävel, kus sa vabalt ja iseseisvalt oma saatust võid määrata ja juhtida! Asu ehitama oma kodu, kus kord ja õigus valitseks. et olla vääriliseks liikmeks kulturarahvaste peres! Kõik kodumaa pojad ja tütreid, ühinegem kui üks mees kodumaa ehitamise pühas töös! Meie esivanemate higi ja veri, mis selle maa eest valatud, nõuab seda, meie järeltulevad põlvkonnad kohustavad meid selleks.

Su üle Jumal valvaku

Ja võtku rohkest õnnista,

Mis iial ette võtad sa,

Mu kallid isamaa!

Elagu iseseisev demokraatiline Eesti vabariik!

Elagu rahvaste rahu!

Tallinnas, 24. veebr. 1918. a

Eesti Maapäeva Vanemate Nõukogu

Eesti omariikluse arengust. Dokumentide kogumik. Tallinn, 2002, lk 8–10.

8.11 Eesti staatus Bresti rahulepingu järgi

Katke rahulepingust

3. märts 1918

Artikkel VI

[---] Ka Eestimaa ja Liivimaa puhastatakse viivitamatult Vene vägedest ja Vene Punakaardist. Eestimaa idapiir läheb üldiselt mööda Narva jõge. Liivimaa idapiir läheb üldiselt läbi Peipsi järve ja Pihkva järve kuni selle edelanurgani, edasi läbi Lubāna järve Lääne-Dvinaa jõel asuva Livenhofini.

Eestimaa ja Liivimaa jäävad Saksa politseivõimu alla seni, kuni seal maa kohalikud asutused tagavad ühiskondliku julgeoleku ning kehtestatakse riiklik kord. Venemaa vabastab otsekohe kõik areteeritud või Eestimaalt ja Liivimaalt äraviidud isikud ja tagab neile kõigile ohutu tagasituleku.

Kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis 1918–1920. Dokumente ja materjale, I. Tallinn, 1984, lk 34.

8.12 Nõukogude diplomaadi hinnang Bresti rahule

Katke V. V. Sokolovi mälestustest

Bresti rahu oli Nõukogude Venemaa jaoks väga raske ja alandav, kuna see nägi ette Baltikumi, Ukraina, Valgevene jt ulatuslike territooriumide riigist eraldumise. Nõukogude Venemaa oli sunnitud sõlmima rahu Ukraina natsionalistide kodanliku valitsusega, demobiliseerima armeed, desarmeerima sõjalaevastiku, nõustuma mitme alandava majandusliku nõudega, kaasa arvatud kahjude tasumine seoses Saksamaa alamate ja teiste maade – Nelikliidu liikmete – kodanike maaomandi, kontsessioonide ja aktsiate eksproprieerimisega.

V. V. Соколов. На боевых постах дипломатического фронта. Москва, 1983, с. 55–56.

8.13 Baltimaade okupeerimise õigustus

Katke Eestimaa rüütelkonna peamehe E. von Dellingshauseni mälestustest

Iialgi ei tohi aga unustada, et maa okupeerimine Saksa vägede poolt veebruaris 1918 toimus küll rüütelkonna esinduse kaasabil ja algatusel vastu Eesti Vanematekogu tahtmist, kuid ilma selle perioodita oleksid Eestimaa ja Liivimaa bolševistlikku soomülkasse ära uppunud ja praegu ei oleks mingisugust iseseisvat Eestit või Latviat, vaid Baltimaadel valitseks bolševistlik-asiatlik-venelik kaos. Tänu Saksa vägede sissetungimisele jäi Eestimaa Euroopa kultuurisfääri. Pärast Saksa võimu kokkuvarisemist aitasid meie kaasmaalased kodumaad bolševistlike hordide rünnaku vastu kaitsta ja sellest hoolimata, et nende õigusi on rikutud, et nad on oma harjunud elukutsest ilma jäänud, päritud või ausalt omandatud vara kaotanud, osalevad nad tekkinud uue Eesti riigi ülesehitamisel. Et nad saksa

kultuuri ja tsivilisatsiooni säilitamise kõrval kodupõldudel ja -nurmel jälle kanda tahavad kinnitada, on nende loomulik õigus ja kõlbeline kohustus.

E. v. Dellingshausen. Kodumaa teenistuses. Tallinn, 1994, lk 216–217.

8.14 Balti maanõukogu palve Saksa keisrile Baltimaade Saksamaaga liitmiseks

Maanõukogu juhataja telegramm Saksa keisrile

17. aprill 1918

Tema Majesteedile Keisrile ja Kuningale

Ühises maanõukogus ühinenud kogu Liivimaa, Eestimaa, Riia ja Saaremaa elanikkude esitajad tänavad Teie Majesteeti sügavast südamepõhjust meid raskest survest peastmise eest. Vabastatuna surmahädast ja vägivallast, võivad elanikud nüüd oma soove maa tuleviku kohta terve maailma ees avalikult tunnustada ja paluvad sellepärast üksmeelselt Teie Majesteeti Baltimaid alatiseks Teie keiserliku ja kuningliku Majesteedi vägeva valitsuskepi all Saksa riigi külge isiklikus ühenduses Preisi kuningaga liita.

Maanõukogu nimel Eesistuja
parun Pilar

Kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis 1918–1920. Dokumente ja materjale, I. Tallinn, 1984, lk 42.

8.15 Nõukogude võimu taastamise katse

Katke Eesti Tööraha Kommuuni nõukogu manifestist

29. november 1918

Kõigi maade töölised, ühinegem!
Eesti Tööraha Kommuuni valitsuse manifest.
Kõigele Eesti linna- ja maa töörahvale.

Revolutsioonilise Eesti tööraha, revolutsioonilise Eesti punase sõjaväe nimel.

Eesti Tööraha Kommuuna valitsus tunnistab “Eesti ajutise valitsuse” tühjaks ja kuulutab E e s t i s t ö ö r a h v a n õ u k o g u d e v a l i t s u s e u u e s t e j õ u s s e . [---]

Eesti Revolutsioonikomitee nimel, kes meid revolutsiooniliste töörahva hulkade volitusel Eesti töörahva valitsuse liikmeteks määras, teatame meie kõigele Eesti töörahvale:

1. “Eesti ajutine valitsus”, kõik tema agendid ja toetajad, kõik mõisnikud ja pastoriid, kelle kuritegelised käed Eesti töörahva verest nõretavad, on väljaspool seadust ja linnupriid.

2. Igaüks, kes “Eesti ajutise valitsuse” või tema agentide käskude täitmist nõuab, tuleb samas paigas maha lasta.

3. Kõik seadused, määrused, lepingud ja korraldused, mis “Eesti ajutise valitsuse” või tema agentide poolt välja antud, on tühjaks tunnistatud ja nende täitmine keelatud.

4. Kõik dekreedid, mis nõukogude valitsuse poolt enne seda välja anti, kui Saksa sõjaväed Eesti oma alla võtsid, tulevad maksvateks lugeda ja neid täpisealt täita.

5. Astutakse kõige kiiremaid sammusid, et teiste nõukogude maadega kaubavahetus lähemal ajal ära korraldada.

6. Võetakse kõige kiiremad ja armuheitmata abinõud tarvitusele, et igasugust spekulatsiooni ära kaotada.

Niipea kui kontrrevolutsioonilised salgad Eestis on ära hävitatud ja kõigis maaosades töörahva nõukogud asutatud, kutsub Kommuuna Valitsus töörahva nõukogude kongressi kokku, et sellele oma tegevusest aruannet ette kanda ja kõike võimu Eestis tema kätte anda.

Seltsilised töölised, maatainimesed, punasesõjaväelased, kõik töörahvas Eesti linnades, alevites, külates ja mõisates! Teie ise olele nüüd oma vabaduse ja hea käekäigu sepad! Ainult teie ise suudate nõukogude vabariigi Eestis kindlustada, töörahva isamaad oma verivaenlastest ära puhastada ja teda nende kallaletungimise eest kaitsta.

Kodanlus, kes hambaid kiristades meelest vihas samm-sammult töörahva hulkade püssitikkude eest taganema peab, ei kaota veel viimast lootust, et ta jälle oma õigused tagasi saab ja uueste töörahva turjale suudab ronida. [---]

Seltsilised! Viimne võitlus on ees. Võit on meie päralt. Selleks kõik üles. Kõik sõjariistad kätte. Kõik punasesse sõjaväkke.

Edasi lõpuliku võidu nimel.

Eesti Tööraha Kommuuna Nõukogu: J. A n v e l t , J o h . M ä g i ,
H. P ö ö g e l m a n n , A . V a l l n e r

8.16 USA seisukoht Balti küsimuses 1918. aastal.
Eesti diplomaadi F. Kulli jutuaamine Ameerika
Stockholmi saadiku N. Morrisega

Katke mälestustest

1918

“Kuulge, armas sõber,” ütles ta [Morris]. “Kas ei ole see siiski liig utoopiline mõte nii väikest rahvast iseseisvaks teha? Kust võtate teie raha oma riigi ülalpidamiseks, kas ei satu te majanduslikku kitsikusse, kui Venemaast täiesti lahku lööte ja viimasega koguni vaenujalale asute? Enamlus ei kesta ju kaua, ja miks ei või teie siis demokraatliku Venemaa autonoomse osana tervet oma jõudu kultuurilisele ja majanduslisele arenemisele pühendada? Ameerika demokraatia soovib ju Eesti rahvale kõige paremat, kuid küsimus seisab selles, mis on Eestile tegelikult kõige parem.”

F. Kull. Mässumehi ja boheemlasi. Esimesi Eesti diplomaate. Eesti Rahvusraamatukogu, 1996, lk 196–197.

8.17 Baltisakslaste hinnang maareformile Eestis

Katke ajalehest *Revalsche Zeitung*

21. august 1919

Maauuendus on ainult meie põllumajandusliku maa brutaalne laastamine ja rüüstamine, ülekohtu kuristik ja kasulikkude kodanikkude ja üldsuse mõttetu kahjustamine, vanade kultuurikeskuste lõplik laostamine ja hävitamine.

Baltimaade ajaloo lugemik. Avita, 2001, lk 150.

8.18 Maareform Eestis

Katke maaseadusest

10. oktoober 1919

I. Võõrandatav maa ja inventaar

§ 1. Riikliku maatagavara loomiseks võõrandatakse riigi omanduseks kõik Eesti vabariigi piirides olevad mõisad ja maad, mis Balti Eraseaduse (1864. a. väljaanne) § 597 tähendatud, ühes kõigi nende päraltolemise ja kõlbulise põllumajandusliku inventaariga, olgu viimane mõisa omaniku, pidaja ehk rentniku päralt. [---]

§ 2. Võõrandatud maad ja inventaar lähevad üle Eesti vabariigi omanduseks selle seaduse jõustumise päevast alates ja vastutavad nende eest pidajad, kui ilma volitusega asjade ajajad .. kunni varanduse üleandmiseni põllutöoministeeriumile.

II. Võõrandatava varandusega ühendatud õigused ja kohustused

§ 3. Kõik võõrandatava varandusega ühendatud õigused ja eesõigused lähevad sennistelt omanikkudelt üle Eesti vabariigile. [---]

IV. Riikliku maatagavara tarvitamine

§ 15. Riikliku maatagavara maa antakse a) põllumajapidamiseks põliseselt (pärandatavalt) tarvitada väikemaapidamistena sellekohase eriseaduse järele: b) hariduselistele, omavalitsuselistele, ühistegeliste, kaubanduselistele ja tööstuselistele asutustele pikaajaliseks tarvitamiseks, kui ka artellide ühisharimiseks; d) rendile lühikeseks ajaks üksikutele isikutele.

Tähendus: Riik võib maid ka oma kätte jätta pidamiseks.

§ 16. Maad antakse neile, kes seda harivad üksikult ehk teistega koos, olgu et nad endid ainult maapidamisest elatavad, ehk maad peavad kõrvaltööhäruna.

§ 17. Põliseseks tarvitamiseks antakse maa neile, kes ainult maapidamisest elavad ühe perekonna ja kahe hobuse töönormi suuruses, silmas pidades maa headust, seisupaika ja muid kohalikke olusid. [---]

§ 18. Neile, kes maad peavad kõrvaltööhäruna ehk aiapidamisena, antakse maa põliseseks pidamiseks tarbe järele, kuid mitte üle § 17 määratud suuruse.

§ 19. Linnade ja alevite lähedusse jäetakse tarvilik osa maad linnade, alevite ja nende elanikkude vajadusteks.

§ 20. Väikemaapidamiseks maasaamise järjekorra määrab kindlaks maakonnaavalitsus vallandõukogu ettepanekul.

§ 21. Esimestena saavad maad: 1) kodanikud, kes Eesti vabastussõjas väerinnal iseäralikku vahvust on näidanud; 2) sõdurid, kes vabastussõja võitlustes vigastatud; 3) vabastussõjas langenud sõdurite perekonnad; 4) sõdurid, kes vabastussõjas tegevusest vaenlase vastu osa võtnud, silmas pidades tegevuse kestust. [---]

§ 22. Riigistatud maade saamiseks, mis senni väiketaludena rendil olid, antakse eesõigus nende talude rentnikkudele, kuid selle juures võib riik maid uuesti kruntida (§ 17 ja 18 alusel).

§ 23. Võõrandatud mõisate metsad ei tule mitte jagamisele, vaid jäävad riigi omanduseks.

§ 24. Kehvematele maatarvitajatele annab riik abi ehituste, inventaari muretsemise ja maaparanduse jaoks pikajalise kustutatava laenu näol. Suuremaulatuselised ja põhjalikumad maaparandused tehakse riigi ehk omavalitsuse kulul ja korraldusel.

§ 25. Inventaar antakse väikepõllupidajatele eraomanduseks väljaostu teel.

V. Maapõue loodusvarad

§ 26. Kõik maapõues peituvad loodusvarad eesti riigi piirides tunnistatakse riigi omaks. Maapõue varade valitsemise ja kasutamise kohta antakse eriseadus.

VI. Maapank

§ 27. Kõigi maauendusega ja tarvitamisega seotud rahaliste operatsioonide jaoks asutatakse Maapank.

VII. Seaduse maksmapanemine

§ 28. Selle seaduse tegelik maksmapanemine, ühes õigusega korraldavaid määrusi anda jääb vabariigi valitsuse hooleks.

Asutava Kogu esimees: A. Rei
sekretäri abi: H. Raudsepp

8.19 Valge liikumine ja Eesti iseseisvus**Katke Pariisi Vene Poliitilise Nõupidamise memorandumist***1919*

Tuleb märkida, et Poliitilise Nõupidamise liikmed, kes ei olnud põhimõtteliselt Soome *de facto* tunnustamise vastu, suhtusid eitavalt Eestile ja Lätile iseseisvuse andmisesse. Balti küsimuse memorandumis, mille nõupidamine ette valmistas, tehti järgmised järeldused:

“1. Balti provintsid ei saa riigist eraldumisel elada iseseisvat elu nii majanduslikel kui ka poliitilistel põhjustel.

2. Majanduslikult sattuvad need provintsid eraldudes kohe Saksa ekspuuteerimise mõju alla, sest nende endi areng on alles liiga nõrk ..

3. Eraldumise korral on hädavajalik panna nimetatud provintsidele Vene riigivõla osa proportsionaalselt kohalike elanike arvuga, niiviisi koormata nende kohalikku eelarvet, et elanikkond ei oleks võimeline kandma võlakoormat ..

4. Venemaa on eluliselt huvitatud vabast juurdepääsust Läänemerele ..

5. Poliitiliselt ei saa Balti provintsid eksisteerida iseseisvate riikidena oma väikese suuruse ja vähese jõu tõttu; nad kujutavad endast liiga muga- vat strateegilist platsdarmi, millel iga Venemaa vaenlane .. saab vabalt laiali laotada oma ükskõik millises suuruses armee, et anda sõjaline löök otse Venemaa südamesse ..

6. Iseseisvad Balti riigid lõikaksid Venemaa ära Läänemerest ja viiksid ta poliitilises suhtes tagasi keskaegse Moskoovia aegadesse .. Sellega hävitataks igasugune võimalus Vene sõjalaevastiku eksistentsiks ..

7. Lõppude lõpuks, Venemaa ei saa lubada Balti provintside iseseisvat rahvusvahelist poliitikat; olles Venemaa küljest lahti rebitud, võivad nad sõlmida Venemaale vaenuliku lepingu või isegi liidu, mida hakkavad ära kasutama Venemaa vaenlased.

8. Saksamaa on Bismarcki aegadest peale järjekindlalt välja töötanud Balti provintside riikliku eraldamise plaani, et lõigata sellega Venemaa ära Läänemerest ..

9. Nende provintside riikliku iseseisvuse nõudmine ongi väga kasulik just Saksamaale; ühest küljest antakse niiviisi sakslaste käsutusse suure- pärane koloonia, mida majanduslikult ekspuuteerida; teisest küljest on Baltimaad eriti soodne strateegiline platsdarm Venemaa-vastasteks sõja- listeks ähvardusteks ..

10. Tagasipöördumine endise unitaarse absolutistliku riigikorra poole Venemaal on täiesti võimatu; eestlasi ja lätlasi ei ähvarda selles mõttes mitte mingi oht.

11. Baltimaade nimetatud majandusüksuste erakordse poliitilise ja majandusliku nõrkuse tõttu on neil vaid üks väljapääs – nende vabatahtlik lülitamine Vene föderatsiooni koosseisu koos laiaulatusliku rahvuslik-kultuurilise autonoomia ja täieliku kohaliku omavalitsuse garanteerimisega ..”

Kuidas peaks käituma sellisel juhul, kui lätlased ja eestlased ei taha siiski vabatahtlikult Venemaa koosseisu astuda, sellele ei olnud memorandumis viidatud.

И. А. Кукушкина. Небольшевистская Россия и проблема независимости Прибалтийских государств (1918–1920 гг.). – Россия и Балтия. II. Эпоха перемен (1914–1924). Москва, 2002, с. 167–168.

8.20 Eesti valitsuse ja Vene valgete koostöö

Eesti Ajutise Valitsuse ja Põhjaarmee ülema leping

6. detsember 1918

1. Põhjaarmee ja Eesti valitsuse vastastikuste suhete aluseks on ühine tegevus võitluses enamlaste ja anarhia vastu, kusjuures armee tegevuse peasuunaks on Pihkva piirkond.

2. Põhjaarmee tagab Eestimaa piirides viibimise ajal Eesti siseasjadesse täieliku mittesekkumise.

3. Ühise sõjalise tegevuse ajal Eesti piirides allub Põhjaarmee Eesti sõjavägede ülemjuhatusel.

4. Eesti piirides viibimise ajal saab Põhjaarmee Eesti valitsuselt ühiseks sõjaliseks tegevuseks armeed täielikult kindlustavad rahalised vahendid, riidevarustuse, relvastuse, rakmed, voori ühes rakenditega ja toidumoona väljatöötatud tabelite järgi natuuras. Põhjaarmeele Eesti valitsuselt antav rahaline tasu arvestatakse Venemaa organiseeritava valitsuse võlaks.

5. Esimesed kolm nädalat, alates Põhjaarmee osade paigutamisest temale määratud rajooni Eestis ja Eesti valitsuselt kogu p. 4 tähendatud varustuse saamisest, on Põhjaarmeele ette nähtud ainuüksi organiseerimistöök, mis on vajalik pärast rasket taandumist.

6. Eesti Sõjaministeerium ja Põhjaarmee korpuse staap lähetavad vastastikku esindajaid olukorra ja ülesannete selgitamiseks.

7. Põhjaarmeele jäetakse õigus end komplekteerida isikuist, kes ei kuulu Eesti kodakondsusse.

Kuni liitlaste saabumiseni ei või armee arvuliselt ületada 3500 inimest.

8. Põhjaarmee staabi juures viibib Eesti sõjaväe varustusvalitsuse esindaja, kellele antakse kontrollimisõigus Põhjaarmeele väljaantud raha, toidumoonaga ja kõigi varustusesemete kulutamise üle.

Põhjaarmee komandör polkovnik Neff

Eesti Ajutise Valitsuse sõjainistri eest sõjainistri abi T. Jürine

Kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis 1918–1920. Dokumente ja materjale, II. Tallinn, 1986, lk 43.

8.21 Vene valgete Loodearmee tegevusest

Katke R. Rosenthali raamatust

Mis puutub Eesti vägede osavõttu Loodearmee sügispealetungist, siis 1919. a oktoobris puudusid poliitilised ja sõjalised eeldused vähegi masstaapsemaks Eesti-poolseks toetuseks. Seda takistas juba Eesti sõjaväelaste enamiku soovimatus seda teha, mida Eesti ülemjuhatus, kes ilmselt oli valmis Loodearmeed toetama, pidi kahtlemata arvestama. Samas umbusaldas Eesti tollane poliitiline juhtkond Vene valgeid, kartes, et viimaste võidu korral satub ohtu Eesti iseseisvus, ja see kartus ei olnud põhjendamata. Eesti väed avaldasid 1919. a oktoobris siiski aktiivsust Loodearmee mõlemal tiival, millega viimast kindlasti aitasid.

Lahingud novembri esimesel poolel kuni Jamburgi langemiseni näitasid, et Loodearmee ei olnud nimetatud perioodil veel füüsiliselt ja moraalselt sugugi purustatud ja oli võimeline tõsist vastupanu osutama. Kuid lootused Soome sõttaastumisele luhtusid ning Eesti piiridele surutud armee oli määratud hukule, kui kõik kavad väekoondis mõnele teisele rindele toimetada läbi kukkusid, ja Eesti valitsus ei olnud huvitatud Loodearmee edasisest eksisteerimisest. Eesti väejuhatus soovis samas armee võitlusvõimelisi väeosi ära kasutada Eesti piiride kaitsel. Mitmed Loodearmee üksused võitlesidki seal novembri teisel poolel ja detsembris kuni Eesti ja Nõukogude Venemaa vahelise sõja lõpuni, sealjuures paljud neist löid ilmselt mitte vähem ägedaid lahinguid kui Eesti üksused.

R. Rosenthal. Loodearmee. Tallinn, 2006, lk 612–613.

8.22 Punaarmee väejuhatuse hinnang kindral N. N. Judenitšile**Katke N. E. Kakurini ja J. Vācietise raamatust**

Me ei saa nõustuda väidetega, mida võib kohata sõjakirjanduses, et Judenitši pealetung oli ennekõike Inglismaa surve tagajärg. Hinnates vääri-
liselt seda vaieldamatut survet, peame vajalikuks rõhutada, et Judenitši
oktoobripealetungi kutsus esile terve hulk asjaolusid, mis halastamatult
tõukasid teda ettevõtmistele, mida võib iseloomustada vaid kui stratee-
giat “täispangale”.

Peamised neist asjaoludest olid:

a) kasvav vastasseis Eesti oma “iseseisvuse” eest võitleva kodanluse
ja Judenitši kui “ühtse ja jagamatu Venemaa” idee kandja vahel; neid
vastuolusid ei saanud pehmedada ka butafoorne Lianozovi Loodevalit-
sus, mis loodi Inglise kindrali käsul 45 minutiga;

b) Eesti ja VNFSV vahelise rahu sõlmimise lähedus, mille võis
peatada üksnes Judenitši edukas pealetung. Sellise rahu oht püstitas
Loodearmee ette teravalt oma baasi (Petrograd) loomise ülesande;

c) vastuolud ja tülid Judenitši armee sees (näiteks Bulak-Balahho-
vitši opositsioon Judenitši vastu);

d) Loodearmee halb ettevalmistus talviseks retkeks.

Jõudude mittevastavust seatud eesmärkidega püüdis Judenitš kompen-
seerida hoogsa pealetungiga ja manöövrivate kiirusega.

N. E. Какурин, И. И. Вацетис. Гражданская война 1918–1921. Санкт-Петербург, 2002, с. 190.

8.23 Vabadussõda Punaarmee väejuhatuse silme läbi**Katke N. E. Kakurini ja J. Vācietise raamatust**

Me juba märkisime seda klassijõudude organiseerumist, mis algas saks-
laste poolt okupeeritud tsoonis okupatsioonirežiimi nõrgenedes ja eriti
okupeeritud territooriumide vabanemisel Saksa vägedest. Sel ajal kui
tsensuslik element oma territooriumil Saksa täakide varjus vabalt orga-
niseerus, püüdis Venemaa territooriumile laiali pillutatud Eesti, Läti,
Soome, Leedu, Valgevene ja Poola proletariaat sellesama poole Nõuko-
gude võimu kaitse all. Nõukogude Venemaa kui maailma esimene prole-
taarne riik toetas ääremaade töölisi ja talurahvast, kes soovisid luua oma
kodumaal nõukogude vabariike. Nõukogude võim lubas luua VNFSVs

rahvusarmeesid nii nende rahvuste alade vallutamiseks kui ka enda külge kinnistamiseks.

Parimas olukorras olevaks osutus Nõukogude Läti valitsus, kelle käsutuses olid lahingutes karastunud sõjalised jõud Läti Laskurdiviisi 9-polgulise koosseisu näol, kellest seejärel sai Nõukogude proletaarse Läti Punaarmee. Tsensuslikul Lätil ei olnud oma käsutuses valmis sõjalist jõudu ning ta ei saanud seda luua ilma rahvamasside toetuseta, kuid välismaa abi polnud veel kohale jõudnud. Sellised olid kodusõja Läänerinde formeerumise ja aktiveerumise poliitilised eeltingimused.

Selle rinde operatsioonide suunad ühtisid teedega, mis viisid Eestisse, Lätti, Leetu, Valgevenesse ja Poolasse. Eesti hõivamine oli tehtud ülesandeks Eesti punavägedele*; peamine löök anti Narva suunal. Eesti punaväeosi pidid abistama Punaarmee 7. armee ja Punalaevastik. Läti pidid vallutama Läti laskurväeosad. Vabariigi RSN 4. jaanuari 1919. a määrusega otsustati moodustada Läti eriarmee koosseisuga kaks laskurdiviisi ja ratsavägi. Nõukogude Läti proletaarse armee juhatajaks määrati sm Vacetis, kes jäi samal ajal kõigi VNFSV sõjaliste jõudude ülemjuhatajaks. Operatsioonid Leedus, Valgevenes ja Poolas tehti ülesandeks erilisele Läänearmee-nimelisele armeeüksusele. Pealetungi algus sõltus selleks eesmärgiks ette nähtud väeosade valmisolekust, kuid mitte hiljem kui 1918. a detsembri lõpus. [---]

1918. a detsembri alguses tehti katse vallutada Narva, mis luureandmete põhjal oli juba ülestõusnud tööliste käes. Kuid ilmnes, et Narva positsioonidel olid veel Saksa väed, mis koos Eesti valgete vägedega kaitseks Narvat. Eesti-vastane operatsioon omandas pikale veniva iseloomu. Valge-Eesti valitsus lõi Saksa armee riismete, Vene ja Soomest pärit Soome valgekaartlaste abil kiiresti üsna suure jõu**, mida kohe murda ei õnnestunud. Eestlased tegutsesid edukalt siseoperatsioonide suundadel, toetudes kahele Tallinnast algavale raudteemagistraalile ja kasutades laialdaselt soomusronge. Tuli üle minna kavakindlale tegevusele, arendades seda kolmel suunal: 1) Narva – Rakvere – Tallinn, 2) Pihkva poolt Võru ja Tartu suunal ning 3) Võrust Valga ja Pärnu suunal. Sellise operatsiooni jaoks oli vaja üsna suurt jõudu, seda enam, et valgekaartlikud väed võitlesid visalt. [---]

Eesti valgete rinne tugevnes talve jooksul märgatavalt, iseäranis emigrantliku kodanluse poolt organiseeritud Vene valgekaartliku elemendi formeerimise arvelt. Eestis oli juba tekkinud tulevase Loodearmee tuumik Rodzjanko Vene vabatahtliku korpuse näol. Suurt abi osutasid valgetele eestlastele Saksa kodanlus ja maa-aristokraatia, kes oli siia põgenenud pärast Lätist pagendamist. Valgete katseid minna üle pealetungile

Narvast Jamburgi poole ja edasi saatis edu. Samasugune edu saatis nende tegevusi Valga ja Võru suunal. See viimane asjaolu sundis Läti armee juhatajat (sellele ametikohale oli 1919. a määratud Slaven) eraldama valgete eestlaste vastu kolm laskurpolku.

- * Narva suunal tegutses 6. laskurdiviis. Eesti punadiviisi alles formeeriti.
- ** Selle arvukus ulatus 25 000 täägi ja mõõgani. Armee koosnes kahest jalaväediviisist ja Vene valgekaartliku Loodearmee korpusest.

H. E. Какурин, И. И. Вацетис. Гражданская война 1918–1921. Санкт-Петербург, 2002, с. 173–179.

8.24 Välisabi tähtsus Vabadussõjas

Katke kindral J. Laidoneri mälestustest

Kui Inglise laevastik ei oleks 1918. a. detsembris tulnud Tallinna, oleks meie maa ja rahva saatus kujunenud küll sootuks teisiti, kui ta praegu on, – meie oleksime sattunud enamluse keerisesse. Ja ma arvan, et ka teiste Balti maade saatusekäik oleks siis olnud teine kui nüüd.

J. Laidoner. Inglaste tulek. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt, II. Tallinn, 1930, lk 20.

8.25 Tartu rahu

Katked Eesti Vabariigi ja Nõukogude Venemaa rahulepingust 2. veebruar 1920

EESTI ühelt poolt ning VENEMAA teiselt, juhitud kindlast tahtmisest nende vahel tekkinud sõda lõpetada, otsustasid rahuläbirääkimistesse astuda ning võimalikult pea kindla, ausa ja õiglase rahu teha ja määrasid selleks oma volinikkudeks:

**EESTI DEMOKRAATLIKU VABARIIGI VALITSUS –
Asutava Kogu liikme Jaan Jaani poja P O S K A ,
Asutava Kogu liikme Ants Jaani poja P I I P I ,
Asutava Kogu liikme Mait Aleksandri poja P Ü Ü M A N N I ,
Asutava Kogu liikme Julius Jüri poja S E L J A M A A
Kindral-staabi kindralmajor Jaan Heinrichi poja S O O T S I
ja**

**VENEMAA SOTSIALISTLIKU FÖDERATIIVSE NÕUKOGUDE
VABARIIGI RAHVAKOMISSARIDE NÕUKOGU –
Ülevenemaalise Tööliste, Talupoegade, Punaväelaste ja Kasakate
Saadikute Nõukogu Täidesaatva Kesk-Komitee liikme Adolf Abrami
poja J O F F E ja Riigikontrolli Rahvakomissariaadi Kolleegiumi
liikme Isidor Emmanueli poja G U K O V S K I.**

Nimetatud volinikud, kokku tulnud Tartus, leppisid, pärast vastastikust volituste ettenäitamist, mis tarvilikus vormis kokkuseatteks ning täitsa korrasolevateks tunnistati, järgnevas kokku:

ARTIKKEL I

Selle rahulepingu jõusse astumise päevast arvates lõpeb lepinguosaliste vahel sõja seisukord.

ARTIKKEL II

Minnes välja Venemaa Sotsialistliku Föderatiivse Nõukogude Vabariigi poolt kuulutatud kõigi rahvaste vabast, kunni täieliku lahtilöömiseni riigist, mille hulka nad kuuluvad, enesemääramise õigusest, tunnustab Venemaa ilmtingimata Eesti riigi rippumatust ja iseseisvust, loobudes vabatahtlikult ning igaveseks ajaks kõigist suverään-õigustest, mis olid Venemaal Eesti rahva ja maa kohta maksvuselt olnud riigiõiguslike korra, kui ka rahvusvaheliste lepingute põhjal, mis nüüd siin tähendatud mõttes edaspidisteks aegadeks maksvuse kaotavad.

Eesti rahvale ja maale ei järgne endisest Vene riigi külge kuuluvusest mingisuguseid kohustusi Venemaa vastu. [---]

ARTIKKEL IV

Eesti territooriumil elavatel mitte Eesti soost isikutel, kes üle kaheksateistkümne aasta vanad, on õigus Venemaa kodakondsust opteerida ühe aasta jooksul selle traktaadi ratifitseerimise päevast arvates, kusjuures mehe kodakondsuse järele käivad lapsed alla kaheksateistkümne aasta ja naine, kui abikaasade vahel ei järgne kokkulepet selles asjas. Venemaa kodakondsuse opteerijad peavad optatsiooni päevast arvates ühe aasta jooksul Eesti piiridest lahkuma, kuid hoiavad alal õigused liikumata varanduste peale ja on õigustatud kaasa võtma oma liikuva varanduse. Samuti võivad Venemaa territooriumil elavad Eesti soost isikud opteerida sama aja jooksul ja neilsamadel tingimustel Eesti kodakondsust.

Selle ja teise poole Valitsus on õigustatud keelduma neid oma kodakondsusesse vastu võtmast.

Märkus. Kahtluse tekkimise korral mõistetakse Eesti soost isikute all isikuid, kes ise või kelle vanemad olid praegu Eestit moodustaval territooriumil kogukondade või seisusliste asutuste hingekirjades.

ARTIKKEL V

Kui Eesti alaline neutraliteet rahvusvaheliselt tunnustatakse, siis kohustub Venemaa ka oma poolt seda neutraliteeti pidama ning selle neutraliteedi alalhoidmise tagamisest osa võtma. [---]

ARTIKKEL VII

Mõlemad lepinguosaliselised kohustuvad:

1. Igasuguste vägede viibimise oma pinnal ära keelama, peale Valitsuse omade ja nende sõprusriikide vägede, kellega ühel lepingosalisel sõjaline konventsioon tehtud, kes aga teise lepinguosalisega tegelikult sõjajalal ei seisa; samuti oma territooriumi piirides ära keelama meeskonna kogumise ning mobiliseerimise seesuguste riikide, kui ka organisatsioonide ja rühmade väeridadesse, kes oma eesmärgiks seavad sõjariistus võitlust teise lepinguosalisega.

1940. aasta Eestis. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1990, lk 23–37.

8.26 Tartu rahu tähtsusest Nõukogude Venemaa jaoks **Katke raamatust “Diplomaatia ajalugu”**

Nõukogude valitsus tunnustas Eesti iseseisvust ja sõlmis diplomaatilised suhted. Pooled kohustusid mitte lubama oma territooriumil teisele poolele vaenulike organisatsioonide ja gruppide tekkimist ning viibimist. V. I. Lenin hindas seda dokumenti nii:

“See rahu on aken Euroopasse. Sellega avaneb teil võimalus alustada kaubavahetust lääneriikidega. Meie vastased kinnitasid, et revolutsioon Läänes on veel kaugel ja et ilma selleta me vastu ei pea. Kuid meie mitte ainult ei pidanud vastu, me hoopis võitsime.”

Imperialistide relvastatud interventsioon Nõukogude Venemaale kukkus läbi. Luhta läksid ka nende diplomaatia katsed ässitada Saksamaa ja Balti vabariike Nõukogudemaa vastu. Denikini vägede hävitamine andis tunnistust Nõukogude Venemaa vastase sõjalise plaani organisaatorite nn 14 riigi ristikäigu täielikust läbikukkumisest.

История дипломатии, III. Москва, 1965, с. 184–185.

8.27 Bolševike taktika välispoliitikas**Katke VSFNV välisasjade rahvakomissari G. V. Tšitšerini kirjust***8. juuli 1921*

Oleme juba mitu korda rääkinud sellest, et enesemääramine on põhimõte, mida saab rakendada üldiselt ja tervikuna, aga mitte üksikutes geograafilistes punktides. Kõigis meie lepingutes, mitte ainult Bresti [lepingus], vaid ka kõigis meie järgnevates lepingutes oleme üksikute asupaikade suhtes seda põhimõtet rikkunud. Me andsime Eestile tükikese Venemaast, me andsime Soomele Petšenga [Petsamo], kus elanikkond sellele kindlalt vastu oli, me ei küsinud Latgale käest, kui andsime ta Lätile, me andsime Poolale ära puhtalt valgevenelaste alad. See on kõik seotud sellega, et praeguses üldises olukorras, Nõukogude Vabariigi võitluses kapitalistliku ümbruskonnaga on ülimaks põhimõtteks Nõukogude Vabariigi kui revolutsiooni tsitadelli alalhoidmine. Selle ülima põhimõtte nimel tuleb sõlmida lepinguid kodanlike riikidega, kus meie printsiipe ei järgita. Sellesama põhimõtte nimel tuleb järjekindlalt püüda säilitada teatud geograafilisi punkte, mis on vajalikud ainuüksi Nõukogude Vabariigi eksisteerimiseks, st enesesäilitamise ülima eesmärgi saavutamiseks. Me ei juhindu mitte natsionalistlikest, vaid maailmarevolutsiooni huvidest.

*Военно-исторический журнал, 1990, № 4, с. 28.***8.28 NSV Liidu kõrgem juhtkond Eesti iseseisvusest****Katke NLKP KK Poliitbüroo liikme J. V. Andropovi kõnest***27. detsember 1973***Nõukogude rahvaste sõprus – meie võitude ammendamatu allikas**

Ettekanne vabariigile Rahvaste Sõpruse ordeni ja Tallinna linnale Lenini ordeni andmisele pühendatud Eestimaa Kommunistliku Partei KK ja ENSV Ülemnõukogu ühisistungil.

Nõukogude riigi vaenlased arvestasid, et natsionalismi tsentripetaalsed jõud saavutavad võidu internatsionalismi üle. Kuid vastupidi nende ootustele sündis endise tsaarimpeeriumi varemetel maailma ajaloos seni nägemata, kvalitatiivselt uus sotsialistlik riigikord. Revolutsioonilised ideed aitasid miljonitel töelistel ja talupoegadel teadvustada, et nende

jõudude ühendamises peitub sotsiaalse õigluse ja rahvusliku võrdõigusslikkuse püüdluste ellurakendamise pant.

Eesti kommunistid kirjutasid oma üleskutses 1918. aasta jaanuaris: “Mitte eraldumine Venemaast, vaid kõige tihedam ja vennalikum liit Venemaa töötava rahvaga – see on meie loosung.

Tööliste revolutsioon sidus meid Venemaa töötava rahvaga ..

Linna ja maa töötajad ei tohi hetkekski unustada, et nad on tööliste internatsionaalse pere liikmed.”

Kõikide karmide revolutsiooniaastate vältel olid Eestimaa töötajad truud sellele leegitsevale üleskutsele.

Imperialismimaailm võttis revolutsiooni võidu Venemaal vastu piikidega mitte ainult kaudses, vaid ka kõige otsesemas mõttes. Interventsioon, blokaad, šantaaž – kõik lasti käiku, et tõmmata koomale silmus sotsialistliku revolutsiooni kaelas. Rahvusvaheline imperialism koos sisemiste kontrrevolutsiooniliste jõududega kägistas tol ajal Nõukogude võimu Eestis. Ta liideti kapitalistlikku süsteemi. Mida andis see Eestile, mida tõi töötavale rahvale?

Kaks aastakümnet kodanluse võimu tõi kaasa poliitiliste reaktsionääride sünge ülemvõimu, töötava rahva kannatused, muutis riigi kapitalistliku turu agraartoorainet tootvaks ripatsiks. Kodanliku korra ajal jagas Eesti väikeriikide saatust, “poliitiliselt, formaalselt iseseisvate, kuid – Lenini sõnade järgi – tegelikkuses finants- ja diplomaatilise sõltuvuse võrkudesse mässitud“. Imperialistlikud suurriigid püüdsid Eestit ja teisi Balti riike ära kasutada nn sanitaarkordonina Nõukogudemaa vastu.

Kuid Eestimaa rahvas ütles oma sõna. Ta teatas otsustavalt, missuguse tee on otsustanud valida. Nõukogude Eesti astus vabatahtlikult nõukogude vabariikide vennaliku pere liikmeks. See tagas eesti rahvale rahvuslike huvide kaitse, põhiliste sotsiaal-poliitiliste probleemide eduka lahendamise. Noorte Balti riikide astumine Nõukogude Liidu koosseisu suurendas omakorda nõukogude rahva jõudu ja võimalusi.

Küsimused ja ülesanded

---

1. Millised olid Eesti ja teiste Baltimaade riikliku iseseisvumise sisemised ja välised tegurid? Kasutage vastamisel allikaid 8.8 ja 8.10.
2. Mis ajendas eestlaste poliitilist eliiti Vene suurriigist lahku lööma? Kasutage vastamisel allikaid 8.7 ja 8.8.
3. Rahvaste enesemääramise õiguse kuulutas Nõukogude võim välja Venemaa rahvaste õiguste deklaratsioonis. Eesti oli valinud iseseisvuse. Otsustage allikate 8.5 ja 8.6 põhjal, kuidas sai punaarmeelestele põhjendada Eesti vastu sõja alustamist.
4. Millega on põhjendatud Ameerika Ühendriikide seisukohta Balti küsimuses 1918. aastal allikas 8.16?
5. Mis rolli etendasid Vene valgekaartlased Eesti Vabadussõjas? Kasutage vastamisel allikaid 8.19, 8.20 ja 8.21.
6. Milline saatus ootas Eestit Vene valgekaartlaste tulevikupiltides? Kasutage vastamisel allikaid 8.19, 8.20 ja 8.201.
7. Kelle otsustada oli Eesti saatus?

1917. aastast oli Eestil võimalik jääda erinevate riikide ja võimude valitsemise alla. Kujutlege ennast sellesse aega. Koostage analüüs eestlaste huvidest lähtuvalt. Kasutage allikates leiduvat infot enamlaste, sakslaste, Vene valgekaartlaste ja Eesti iseseisvust toetavate jõudude arusaamade kohta.

7.1. Milliseks võinuks kujuneda olukord, kui:

- a) Eesti Vabariik oleks iseseisvunud ja eraldunud Venemaast;
  - b) võimu oleksid võtnud bolševikud;
  - c) Venemaast oleks korraldatud föderatsioon, kuhu kuulunuks ka Eesti
- jne

7.2. Millised muutused toimunuks erinevate arenguvariantide korral poliitikaelus, ühiskonnamuudelites ja riigikorras, elanikkonna majanduslikus, sotsiaalses ja kultuurilises arengus ning elustiilis? Kuidas mõjutanuks see arengusuundumusi kohalikul tasandil – maakondades, valdades?

- 7.3. Millised oleksid olnud iga arenguvariandi tugevad küljed, eelised?
  - 7.4. Millised oluksid nõrgad küljed? Mida oleks tehtud eesti rahvuse tuleviku seisukohalt halvasti?
  - 7.5. Millised oleksid olnud võimalused? Milliseid huvitavaid suundumusi või kasulikke võimalusi võinuks üks või teine variant pakkuda?
  - 7.6. Millised olid ohud, sealhulgas eestluse püsimise seisukohalt?
8. Rahu, ainult rahu
- Miks sõlmis Nõukogude Venemaa Eestiga Tartu rahu? Kujutlegem situatsiooni, et A. Joffe on Tartu rahu sõlmimiselt naasnuna kohustatud esinema bolševike partei juhtkonnale ettekandega Tartu rahu sõlmimise tähtsusest Nõukogude Venemaale. Esitage neli argument, mida A. Joffe võinuks kasutada oma esinemises. Kasutage vastamisel allikaid 8.25, 8.26 ja 8.27.
9. Probleemülesanded
- 9.1. Kas Eesti iseseisvus saavutati peamiselt tänu välismaa toetajatele? Põhjendage oma arvamust.
  - 9.2. Kas võime väita, et eestlased olid iseseisvat rahvusriiki tahtnud luua juba rahvuslikust ärkamisajast alates? Põhjendage oma arvamust.

PILTALLIKAID

Eesti rahvusväeosad. 1. Eesti jalaväepolgu õppekomando Rakveres. 1917. aasta suvi

Soomusrong nr 1 Kapten Irv Vabadussõjas. 1919

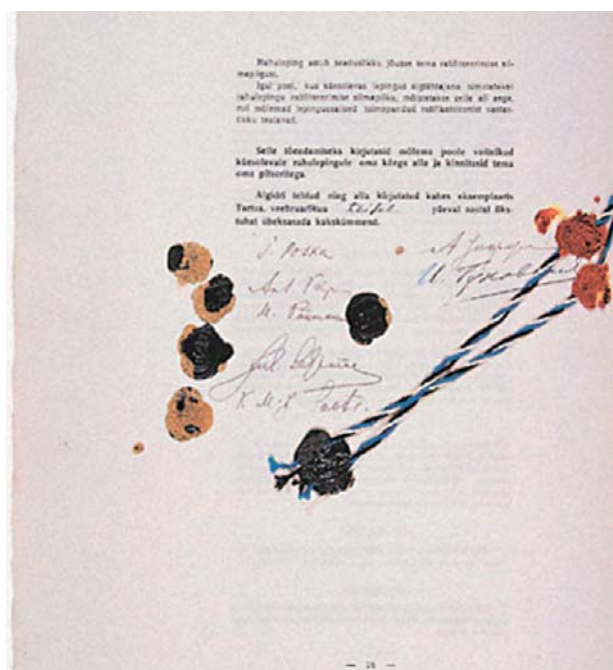
Ataman Stanislav-Marian Bulak-Balakhovištš (pildil esiplaanil vasakult esimene) ja Eesti sõjavägede ülemjuhataja kindral Johan Laidoner (vasakult teine) Pihkvas. 25. august 1919

Loodearmee juhtkond. Esiplaanil kindral Nikolai Judenitš. Sügis 1919

Loodearmee riismed lahkuvad pärast Tartu rahu sõlmimist Eestist Venemaale. Veebruar 1920

Eesti Vabariigi ja Nõukogude Venemaa vahel sõlmitud rahulepingu viimane lehekülj. 2. veebruar 1920

9. EESTI VABARIIK, 1920–1938

9.1 Kodanike põhiõigused Eesti Vabariigis Katke Eesti Vabariigi põhiseadusest

15. juuni 1920

Eesti rahvas, sõltumatus usus ja vankumatus tahtes luua riiki, mis on rajatud õiglusele ja seadusele ja vabadusele, kaitseks sisemisele ja välisele rahule ning pandiks praegustele ja tulevatele põlvedele nende ühiskondlikus edus ja üleüldises kasus, võttis vastu ja määras Asutava Kogu kaudu järgmise põhiseaduse:

Peatükk I

Üleüldised määrused

§ 1. Eesti on iseseisev, rippumatu vabariik, kus riigivõim on rahva käes.

§ 2. Eesti maa-alasse kuuluvad Harjumaa, Läänemaa, Järvamaa, Virumaa ühes Narva linna ja ümbruskonnaga, Tartumaa, Viljandimaa, Pärnumaa, Valga linn, Võrumaa, Põhja- ja Lõuna-Eesti ja muud piiriäärsed mannermaa kohad, kus Eesti rahvast asumas, Saaremaa, Muhumaa, Hiiumaa ja muud Eesti vetes olevad saared ja leetseljakud.

Eesti piiride kindlaksmääramine sünnib rahvusvaheliste lepingute läbi.

§ 3. Eesti riigivõimu ei saa keegi teostada muidu, kui põhiseaduse või põhiseaduse alusel antud seaduste põhjal.

§ 4. Eestis maksavad tema enese asutuste poolt antud või tunnustatud seadused. Rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud määrused maksavad Eestis tema õigusliku korra lahutamatuina osadena.

Keegi ei või end vabandada seaduse mitteteadmiselega.

§ 5. Eesti vabariigi riigikeeleks on Eesti keel.

Peatükk II

Eesti kodanikkude põhiõigustest

§ 6. Kõik Eesti kodanikud on seaduse ees ühetaolised. Ei või olla avalikõiguslikke eesõigusi ja paheõigusi, mis olenevad sündimisest, usust, soost, seisusest või rahvusest. Seisusi ja seisuslikke tiitleid Eestis ei ole.

§ 7. Eesti vabariik ei anna autähti ja aumärke oma kodanikkudele, väljaarvatud kaitseväelastele sõja ajal. Samuti ei ole Eesti kodanikkudel õigust vastu võtta võõraste riikide aumärke ja autähti.

§ 8. Isikupuutumatus on Eestis kindlustatud.

Kedagi ei või jälgida muidu kui seadustes ettenähtud juhtumistel ja korras.

Välja arvatud kuriteolt tabamisel, ei või kedagi vangistada või kitsendada isikulises vabaduses muidu kui kohtuvõimude otsusel, kusjuures see otsus põhjendatuna peab olema kuulutatud vangistatule mitte hiljemalt kui 3 päeva peale vangistamise. Otsuse kuulutamist vangistatule on õigus nõuda igal kodanikul, kui kuulutamine mitte sündinud ei ole eelnimetatud tähtajal.

Ühtki kodanikku ei või vastu tema tahtmist temale seaduse poolt määratud kohtu alt üle viia teise alla.

§ 9. Eestis ei või karistada kedagi tema teo pärast ilma, et see tegu karistusvääriliseks oleks tunnistatud seaduses, mis enne selle teo kordasaatmist maksma hakanud.

§ 10. Kodu on puutumatu. Ei või olla tungimist eluasemesse või selle läbiotsimist muidu kui juhtumistel ja nõuete täitmisel, mis on seaduses tähendatud.

§ 11. Eestis on usu ja südametunnistuse vabadus. Keegi ei ole kohustatud korda saatma usutunnistuslikke tegusid, olema usutunnistusliku ühingu liige ega kandma selle kasuks avalikke kohustusi.

Usuliste talituste täitmine on takistamatu, kui see ei käi avaliku korra ja kõlbluse vastu.

Usutunnistus ega ilmavaade ei või vabanduseks olla kuriteo kordasaatmisele või kodaniku kohuste täitmisest kõrvalehoidmisele.

Riigiusku Eestis ei ole.

§ 12. Teadus, kunst ja nende õpetus on Eestis vaba. Õpetus on kooliealistele lastele sunduslik ja rahvakoolides maksuta. Vähemusrahvustele kindlustatakse emakeelne õpetus. Õpetusandmine seisab riigi ülevalve all.

Kõrgemaile õppeasutustele kindlustatakse autonoomia neis piirides nagu seda ette näeb nende asutuste seadusandlikul teel kinnitatud põhikiri.

§ 13. Eestis on vabadus omi mõtteid avaldada sõnas, trükis, kirjas, pildis või kujutuses. Seda vabadust võib kitsendada ainult kõlbluse ja riigi kaitseks.

Tsensuuri Eestis ei ole.

§ 14. Eestis on kindlustatud sõnumite ja kirjade saladus, mis edasi antakse posti, telegraafi ja telefoni või mõnel muul üldtarvitataval teel. Erandeid teha on õigus kohtuvõimudel seadustes ettenähtud juhtumistel.

§ 15. Eestis on kindlustatud õigus pöörata kaebustega ja palvetega

vastavate avalikkude asutuste poole. Pööramiste kaasas ei tohi käia mingi surveabinõu. Vastavad asutused on kohustatud asjale andma seadusliku käigu.

§ 16. Ei ole tarvis mingisugust eelluba riigiametnikkude kohtulikule vastutusele võtmiseks.

§ 17. Liikumine ja elukoha muutmine on Eestis vaba. Selles vabaduses ei või kitsendada ega takistada kedagi muidu kui kohtuvõimude poolt.

Tervishoidlikel põhjustel võivad seda vabadust kitsendada või takistada ka teised võimud vastavais seadustes ettenähtud juhtumistel ja korras.

§ 18. Kõigil Eesti kodanikkudel on õigus avalikku rahu rikkumata koosolekuid pidada sõjariistadeta.

Ühinguisse ja liitudesse koondumine on Eestis vaba.

Streigi vabadus on Eestis kindlustatud.

Neid õigusi võib seadus piirata ainult avaliku julgeoleku huvides.

§ 19. Eestis on kindlustatud vabadus elukutset valida ja ettevõtteid avada ning kasutada põllutöös, kaubanduses, tööstuses, samuti muil majandusaladel. Selles vabaduses ei või kedagi kitsendada või takistada muidu kui seaduste põhjal ja piirides.

§ 20. Iga Eesti kodanik on vaba oma rahvuse määramises. Juhtumistel, mis isiklik määramine mitte võimalik ei ole, sünnib see seaduses ettenähtud korras.

§ 21. Eesti piirides elavate vähemusrahvuste liikmed võivad ellu kutsuda oma rahvuskultuurilistes ja hoolekande huvides sellekohaseid autonoomseid asutusi, nii palju kui nad vastu ei käi riigihuvidele.

§ 22. Neis kohtades, kus elanikkude enamus ei ole Eesti, vaid kohalikul vähemusrahvusel, võib kohalikkude omavalitsusasutuste asjaajamise keeleks olla selle vähemusrahvuse keel, kusjuures igäihel õigus on tarvitada neis asutustes riigikeelt. Kohalikud omavalitsusasutused, kus vähemusrahvuse keel tarvitusel, peavad riigikeelt tarvitama läbikäimises riiklikkude asutustega, kui ka nende teiste omavalitsusasutustega, kus ei ole tarvitusel sama vähemusrahvuse keel.

§ 23. Saksa, Vene ja Rootsi rahvusest kodanikkudel on õigus pöörata riiklikkudesse keskasutustesse kirjalikult oma keeli. Eriseaduses määratakse ligemalt nende rahvuste keelte tarvitamine kohtus ja kohalikkudes riiklikkudes asutustes, kui ka omavalitsusasutustes.

§ 24. Eraomandus on Eestis igale kodanikule kindlustatud. Ilma omaniku nõusolekuta võib seda võõrandada ainult üleüldistes huvides seaduste põhjal ja seadustes ettenähtud korras.

§ 25. Majandusliku elu korraldamine Eestis peab vastama õigluse põhimõttele, mille sihiks on inimeseväärilise ülespidamise kindlustamine

sellekohaste seaduste läbi, mis käivad harimiseks maasaamise, eluaseme- ja töösaamise, samuti omakaitse, tööjõukaitse ning nooruse, vanaduse, töövõimetuse või õnnetuste puhul tarviliku toetuse saamise kohta.

§ 26. Kodanikkude õiguste ja vabaduste üleslugemine eelseisvais §§(6-24) ei kõrvalda mitte teisi õigusi, mis järgnevad selle põhiseaduse mõttest ehk on temaga kokkukõlas.

Kodanikkude vabaduse ja põhiõiguste erakorralised kitsendused astuvad jõusse seaduslikus korras kindla tähtajani väljakuulutatud kaitseseisukorra puhul vastavate seaduste põhjal ja piirides.

Eesti omariikluse arengust. Dokumentide kogumik. Tallinn, 2002, lk 18–26.

9.2 Kommunistide mäss Tallinnas

Vabariigi Valitsuse ametlik teadaanne (erakorraline bülletään) kommunistide mässukatsesest

Tallinn, 1. detsember 1924 kell 11.10 min.

Ametlik

Täna kell 5.30 pandi Tallinnas toime kommunistide sõjariistus kallaletungimine mõne sõjaväeosa staabi ja riigiasutuse peale. Kallale tungimine likvideeriti kohe ja paari tunni pärast valitses linnas täielik kord. Mujal riigi piirides pole korda rikutud.

Eesti Vabariigi sisepoliitika 1921–1929. Dokumentide kogumik. Tallinn-Tartu, 2002, lk 306.

9.3 Vähemusrahvuste õigused

Katke kultuurautonoomia seadusest

12. veebruar 1925

§ 2. Vähemusrahvuste kultuur-omavalitsuse asutuste võimupiiri kuulub:

a) vastava vähemusrahvuse emakeelsete avalikkude ja eraõppeasutuste organiseerimine, valitsemine ja järeelvalve;

b) vastava vähemusrahvuse muude kultuurülesannete eest hoolitsemine ning selleks ellukutsutud asutuste ja ettevõtete valitsemine. [---]

§ 5. Vähemusrahvuste kultuur-omavalitsuse organideks on vastava rahvuse kultuur-nõukogu ja -valitsus. Nende asukohaks on vabariigi pealinn.

Kohalikkude küsimuste lahendamiseks ja korraldamiseks kutsutakse ellu vastava rahvuse kultuur-nõukogu poolt tarviduse järele kohalikud kultuur-hoolekogud, mille tegevuspiirkonnaks maakond ühes linnadega. [---]

§ 8. Vähemusrahvusteks käesoleva seaduse mõttes tunnustatakse Saksa, Vene ja Rootsi rahvused ning need eesti piirides elavad vähemusrahvused, kelle üldarv mitte vähem kui kolm tuhat.

§ 9. Kuuluvus vähemusrahvuse kulturomavalitsusse tehakse kindlaks rahvusnimekirjaga, kuhu võivad endid lasta üles võtta § 8 tähendatud Eesti kodanikud, kes vähemalt 18 aastat vanad.

Vähemusrahvuste registreeritud liigete lapsed kuni 18 eluaastani loetakse vähemusrahvusse kuuluvaks vanemate järgi. Vanemate kahte rahvusse kuulumisel sünnib laste rahvuse määramine vanemate kokkuleppel. Kui kokkuleppele ei jõuta, kuulub laps isa rahvusse. [---]

§ 16. Vähemusrahvused, kes soovivad kultuur-omavalitsuse asutusi ellu kutsuda, teatavad sellest kas oma rahvaesitajate või oma kultuurorganisatsioonide kaudu Vabariigi Valitsusele.

Eesti omariikluse arengust. Dokumentide kogumik. Tallinn, 2002, lk 27–31.

9.4 Natside agressiivsed plaanid idas

Katke A. Hitleri kõnest natsionaalsotsialistliku partei juhtivate tegelaste koosolekul

1932

Minu parteikaaslased, see, millest me siin kõneleme, peab jääma salajaseks. Kiidan üldiselt heaks, mida eespool on kõneldud idapoliitikast või “idaruumipoliitikast”. Me ei saa kunagi teostada suurt poliitikat ilma kindla teraskõva võimutuumata Kesk-Euroopas. Tuum peab koosnema 80 või 100 miljonist ühinenud sakslasest. Minu esimeseks ülesandeks on luua selline tuum, mis teeb meid mitte ainult võitmatuks, vaid mis meile alatiseks kindlustab otsustava ülekaalu kõikide Euroopa rahvaste üle.

Sellesse tuuma kuulub Austria, see on arusaadav.

Sinna kuuluvad Böömi-Määrimaa, Poola läänepiirkonnad teatud strateegilise piirini. Sinna kuuluvad ka Balti riigid, kellel sajandeid oli õhuke saksa ülemkiht. Tänapäeval elavad neis piirkondades ülekaalus võõrad

rahvad. Ja meie kohuseks on, kui tahame igaveseks luua suurriigi, kõrvaldada need rahvad.

Ei ole mingit põhjust seda tegemata jätta. Meie aeg annab tehnilised võimalused selliste ümberasustamiskavade kergeks läbiviimiseks.

Sotsialistlikud revolutsioonid Eestis 1917, 1940. Eesti NSV astumine NSV Liidu koosseisu. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1986, lk 61.

9.5 Rahu tagamise katsed

Katke Eesti, Läti, Poola, Rumeenia, Türgi, NSV Liidu, Pärsia ja Afganistani vahel sõlmitud mittekallaletungi (agressiooni) defineerimise konventsioonist

3. juuli 1933

Eesti Vabariigi Riigivanem, Läti Vabariigi President, Poola Vabariigi President, Tema Majesteet Rumeenia Kuningas, Türgi Vabariigi President, Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu Täidesaatev Keskkomitee, Tema Keiserlik Majesteet Pärsia Shahh ja Tema Majesteet Afganistani Kuningas,

soovides kindlustada endi maade vahel valitsevat rahu, arvestades asjaolu, et Briand-Kellog'i leping, mille nad alla kirjutanud, keelab iga kallaletungi;

lugedes tarvilikuks defineerida üldise julgeoleku huvides võimalikult täpsemalt kallaletungi, et kõrvaldada igasuguse ettekäände tema õigustamiseks; [---]

konstateerides, et kõigil riikidel on võrdselt õigus iseseisvusele, julgeolekule, oma territooriumide kaitsele ja oma asutuste vabale arengule;

juhitud soovist kindlustada üldise rahu huvides kõigile rahvastele nende maa territooriumi puutumatus;

lugeda kasulikuks üldise rahu huvides panna maksma endi maade vahel täpsed reeglid, mis defineerivad kallaletungi, oodates seni kuni need reeglid leiavad üldist tunnustamist,

on otsustanud neil eesmärkidel sõlmida käesoleva konventsiooni ja on vastavalt volitanud seks otstarbeks: [---]

Artikkel I

Iga Kõrge Lepinguosaline kohustub võtma vastu endi vastastikustes suhetes iga teise Lepinguosalisega, arvates käesoleva Konventsiooni maksmapanemise päevast, kallaletungi definitsiooni nii, nagu see on seletatud

Julgeoleku küsimuste Komitee esitistes 24. mail 1933 (Politis'i esitis) relvastuse vähendamise konverentsil, milline esitis tehti Nõukogude Delegatsiooni ettepaneku põhjal.

Artikkel II

Järelikult tunnustatakse kallaletungijaks mõnes rahvusvahelises konfliktis, konflikti osaliste vahel maksvate kokkulepete reservatsioonil, riik, kes paneb esimesena toime ühe järgmistest toimingutest:

1. Sõjakuulutamine mõnele teisele riigile;
2. Oma relvastatud jõududega, ka ilma sõda kuulutamata, mõne teise riigi territooriumile tungimine;
3. Kallaletung oma maa-, mere- või õhujõududega, ka ilma sõda kuulutamata, mõne teise riigi territooriumile, laevadele või õhusõidukitele;
4. Mõne teise riigi randade või sadamate meriblokaad;
5. Toetuse andmine relvastatud salkadele, kes, olles tema territooriumil moodustatud, on tunginud mõne teise riigi territooriumile, või loobumine, hoolimata selle riigi palvest, kelle territooriumile tungitud, astumast kõiki tema võimuses olevaid samme oma territooriumil, et jätta nimetatud salgad ilma igasuguse abita ja kaitseta.

Artikkel III

Ükski poliitilise, sõjaväelise, majandusliku või mõne muu iseloomuga kaalutlus ei või olla vabanduseks või õigustuseks kallaletungile, mis ette nähtud artiklis II.

1940. aasta Eestis. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1990, lk 37–41.

9.6 Autoritaarse riigipöörde õigustus

Katke riigivanem K. Pätsi raadiokõnest

31. detsember 1934

Ma tean, et meil on inimesi, kes meile heidavad ette, nagu oleksime tahtnud mingit diktatuuri Eesti riigis sisse seada, nagu oleksime tahtnud meie riiki kõrvale juhtida neilt alustelt, mis 15 aastat olnud aluseks.

Aasta lõpul võin ma avalikult kogu maa ja rahva ees öelda, et niisugust mõtet ei ole minul, kaitseväge ülemjuhatajal ega vabariigi valitsuse liikmetel olnud. Kui meie 12. märtsil võtsime raske koorma enda

peale, siis olime kõik teadmises, et seega võtame endile raske vastutuse ja vastutusrikka ülesande. Meie nägime, et teist pääseteed ei olnud.

Nüüd meil on vahekordades selgus, näeme, et kui meie seda sammu 12. märtsil ei oleks astunud, siis ei oleks võinud ka algavat uut aastat nii rahulikus meeleolus vastu võtta, nagu meie seda praegu võime. Meie astusime viimse sammu ja me teame, et see sündis meie maa ja rahva ning riigi päästmiseks. Meie tundsim juba siis, et ei või võimu lasta minna nende inimeste ja hulkade kätte, kus pole tagatist, et nad suudaksid seda võimu käes pidada ja meie riigi ja rahva saatust juhtida. Meie teadsime, et võimu halvasti tarvitamine võib tuua raskeid kaotusi. Ja meil seisid niisugused kaotused kaalul.

K. Päts. Eesti riik, II. Tartu, 2001, lk 416.

9.7 Poliitiliste ühenduste keelamine

Siseministri sundmäärus

5. märts 1935

§ 1. Erakondade ja teiste samu sihte taotlevate poliitiliste ühingute ning nende liitude tegevuse panen seisma.

Eelmises lõikes tähendatud ühingute ja liitude hulka kuuluvad ka igasugused komiteed ja muud organisatsioonid, mis taotlevad poliitilise võitluse sihte või mis asutatud poliitilise kihutustöö tegemiseks valimistel või muil säärastel juhtudel.

§ 2. Politseivalitsuse direktori loal käesoleva sundmääruse § 1 tähendatud poliitiliste ühingute ja liitude organid võivad tulla kokku ühingu või liidu või nende majanduslikkude ettevõtete likvideerimise üle otsustamiseks, kui neil selleks tarvidus.

§ 3. On keelatud: 1) pidada poliitilisi, nii kinniseid kui ka avalikke koosolekuid, mille korraldajaiks on eraisikud või eraorganisatsioonid ja mis võivad tekitada lahkkelisid rahva seas või mis ei ole kokkukõlas maksva korraga või üldsuunaga rahva üksmeele saavutamisel; 2) pidada sama iseloomuga poliitilisi kõnesid; 3) korraldada eraisikuil või eraorganisatsioonil sama iseloomuga poliitilisi meelevaaldusi, rongikäike ja matuseronge.

§ 4. Käesoleva sundmääruse vastu eksijaid karistan arestiga või vangistusega kuni kolme kuuni või rahatrahviga kuni kolme tuhande kroonini.

§ 5. Käesoleva sundmääruse maksmahakkamisega kaotab maksvuse Kaitsevägede ülemjuhataja sundmäärus nr. 18 (RT79–1934).

§ 6. Käesolev sundmäärus hakkab maksma 20. märtsil 1935.

Tallinnas, 5. märtsil 1935.

K. Eenpalu

Siseminister sisekaitse ülema ülesannetes

Sotsialistlikud revolutsioonid Eestis 1917, 1940. Eesti NSV astumine NSV Liidu koosseisu. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1986, lk 62.

9.8 Eesti valitsuse rahvuspoliitika karmistumine 1930. aastatel

Katke K. Lõuna raamatust

1930. aastale lõpul tahtsid venelased saada kultuurautonoomiat. Vene Rahvuslik Liit, Vene Haridus- ja Heategevate Seltside Liit ja Vene Õpetajate Keskliit esitasid 26. veebruaril 1937 valitsusele taotluse kutsuda ellu vene vähemusrahvuse kulturomavalitsuse asutused. Siseminister lükkas selle 5. oktoobril 1937 tagasi, tuues ettekäändeks erinevused vana ja kehtima hakkava põhiseaduse vahel. Venelastele kultuurautonoomia seadust ei laiendatudki, vaatamata nende protestidele. Vene haritlased korraldasid mitmeid koosolekuid, kus käsitleti kultuurautonoomia küsimust ja kasutati ka valitsuse poliitikat halvustavaid väljendeid. 1938. aasta põhiseaduses ei ole vähemusrahvustele selge sõnaga tagatud emakeelset kooliharidust. 1930. aastate lõpp tõi seega kaasa vähemusrahvuste poliitika muutumise.

K. Lõuna. Petserimaa integreerimine Eesti Vabariiki 1920–1940. Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2003, lk 110.

9.9 Poliitvangide amnestia 1938. aastal Eestis

Katke O. Kuuli raamatust

Samal ajal kui Nõukogude Liidus hukati eesti kommuniste, toimus Eesti Vabariigis teatud mõttes vastupidine protsess. Mai alguses 1938 kiitis Riigikogu heaks valitsuse esitatud amnestiaseaduse. Selle alla kuulus ka enamik poliitvange. 7. mail 1938 vabanes vanglast 104 kommunistliku tegevuse eest vangimõistetut (neist umbes 2/3 olid EKP liikmed) ja

79 vabadussõjalast. Selle demokraatliku sammuga demonstreeris riigivõim oma kindlust. Ilmselt arvestas K. Päts, et pärast EKP juhtkonna likvideerimist NSV Liidus ei kujuta siinsed kommunistid endast enam märkimisväärt ohtu. [---]

1938. aasta suvel tegutses Eestis umbes 120–130 EKP liiget. Kahe aasta jooksul (1940. aasta kevadeni) võeti vastu 22 uut liiget. Enamik kommunistidest elas suuremates linnades – Tallinnas, Tartus, Narvas, Pärnus.

Enamik poolteisesajast kommunistist, kes kuulusid EKP-sse enne juunipööret, olid omamoodi idealistid. Nad olid palju aastaid võidelnud uue ühiskonnakorra eest ning uskusid ja lootsid, et just sotsialism toob rahvale õnne. Selles usus andsid nad ka oma osa Eesti iseseisvuse hävitamiseks.

O. Kuuli. Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917–1991. Tallinn, 1999, lk 64–65, 74.

9.10 Stalinlikud repressioonid Venemaa eestlaste vastu

Katke Vilniuse rahvusvahelise tribunali süüdistusest (2000)

Venemaal suleti 1934.–1938. aastani rahvusvähemuste koolid, kultuuriasutused, trükiväljaanded. 1924. aastal töötas NSVLis 182 eesti kooli suuremates eestlastega asustatud piirkondades. Venemaal elavate sakslaste, poolakate, soomlaste, eestlaste, lätlaste, leedulaste ja teiste rahvusvähemuste esindajate jälitamisel, arreteerimisel, hukkamisel ja deporteerimisel olid genotsiidi tunnused. [---]

Nt 1938. aasta 28. juuni öösel Krasnodari krai (Elbruse mäe läheduses) Novo-Estonka eesti külas arreteerisid NKVD töötajad 95 meest ja 1 naise. 423 elanikust ehk 115sse selle küla peresse jäi alles vaid 5 tööjõulist meest. Kirjavahetust omastega pidas vaid neli arreteeritud ja kaks, olles oma aja ära istunud, tulid haigetena koju tagasi ja surid varsti. Paljud neist lasti maha 1938. aasta 4. oktoobril. Naaberkülas Banatovis oli eesti meeste saatus samasugune: kõik tööjõulised mehed arreteeriti samuti ühe öö jooksul 1938. aasta 28. juulil. Kuni 1990. aastani ei olnud ühegi arreteeritu käest ühtegi kirja tulnud. Juba 1929. a oli Novo-Estonka külas 6 peret ja Banatovis 2 eesti peret tunnistatud kulakuks, st perekonnapead arreteeriti, pered aeti kodust välja, varandus konfiskeeriti. Pered pidi otsima endale uue eluaseme kaugel endisest kodust. 1933. a arreteeriti eestlased “sabotaaži” eest (Hilda Sabbo. Häving. Tallinn, 1990, 80 lk., illustr.)

Kolme raamatu “Ленинградского мартиролога 1937–1938” (1.–3. kd, Санкт-Peterburg, 1998) lehekülgedel 574–638 on toodud hukatute

nimekirjad. Neist on eestlasi 7,8%, venelased moodustasid 40,8%; poolakaid 24,5%, soomlasi 6,4%, valgevenelasi 5%, juute 4,4%, sakslasi 2,9%, ukrainlasi 1,7%, karjalasi 1,5%, leedulasi 0,9%, lätlasi 0,8% jne. Kokku lasti Leningradis 1937. aastal salaja maha 18 718 ja 1938. a 20 769 ehk ühtekokku 39 488 inimest. Maetud on nad salajasele Levašovi kalmistule. Järelikult pidi nende hulgas olema üle 3000 eestlase (~7,8%), kes olid pärit Leningradi oblasti küladest ja linnadest. Kuid mahalaskmised toimusid ka teistes linnades: Novgorodis, Borovitšis, Pihkvas, Lodeinoje Poles, Murmanskis ja laagrites. Eestlasi arreteeriti ja hukati tihti vaid rahvusliku tunnuse põhjal, ankeetandmete alusel. Taolised salajased KGB surnuaiad asusid ka Bõtovos Moskva lähistel, Kuropatõs Minski lähedal, Bõkovnos Kiievi lähistel ja mujal.

Peale ülaltoodud andmete on Eesti Seadusevastaselt Represseeritute Ühingu “Memento” poolt KGB Eesti arhiivist esialgselt kogutud represseeritud isikute registris rohkem kui 800 varem Venemaal elanud põhilselt enne Teist maailmasõda hukatud eestlase andmed.

Vilniuse rahvasvahelise avaliku tribunali kohtuotsus (2000) koos fotode ja lisadega. Tallinn, 2003, lk 116.

9.11 Haritlaskonna kiire kasv ja eestistumine

Katke T. Karjahärmi ja V. Sirgi raamatust

Tsaariaja lõpuni oli eesti haritlastel raske leida tööd kodumaal ja asutada oma erialaorganisatsioone. See sünnitas sotsiaalset ebaõiglust ja takistas rahvusliku intelligentsi kujunemist. Riikliku iseseisvumisega leidsid Eesti haritlaskonnas aset drastilised muutused. Suur hulk vene intelligente – ametnikke, ohvitseri, õpetajaid, teadlasi jt. – lahkus Eestist, osa baltisakslasi siirdus Saksamaale. Ent peagi põgenes enamlaste vägivalla eest Eestisse eesti, saksa ja vene rahvusest haritlasi. 1920. aastate algul saabus Eesti Vabariiki palju haritlasi optantidena Nõukogude Venemaalt.

Omariikluse aastaid iseloomustab eesti rahvusest kõrgintelligentsi tormiline kasv ja tema domineerima pääsemine kõigis tähtsamates eluvaldkondades. Samas jäi Eesti kõrgharitlaskond siiski mitmerahvuseliseks. Sakslaste ja juutide suhtarv haritlaskonnas oli palju kordi suurem kui nende osakaal kogurahvastikus.

Demokraatlikus vabariigis kadusid varem haridusega kaasnenud seisuslikud jm. eesõigused. Kodanikuühiskonnas avanesid peamiselt endisest talurahvaseisusest pärit eesti haritlastele võimalused sotsiaalseks ja

ametialaseks tõusuks. Haritlased pidid kohanema sellega, et nende eneseteostus on võimalik vaid väikeriigi piirides ja küllaltki kitsastes majanduslikes oludes. Noor Eesti riik vajas rohkesti haritud inimesi ülesehitavaks tööks riigivalitsemise, kultuuri, teaduse ja hariduse alal. [---]

Kahe aastakümne jooksul arendati Eestis välja kõrgharidussüsteem, mis hõlmas lisaks tsaariajal Tartus õpetatud erialadele põllumajandust, muusikat, kujutavat kunsti, tehnikaharidust ülikoolitasemel ja sõjalist haridust. See oli haritlaskonna kiire erialase diferentseerumise ja professionaliseerumise eeldus. Üliõpilaste rahvuslik koosseis Tartus muutus tsaariaja lõpuga võrreldes tundmatuseni. 1926. aastal, mil üliõpilaste arv oli kõrgpunktis, oli eestlasi ülikoolis 1916. aastaga võrreldes üle kümne korra rohkem. Venelaste arv oli vähenenud enam kui kolm korda, juutide arv kolm korda, vähenenud oli ka sakslaste, lätlaste, leedulaste ja poolakate arv.

T. Karjahärm, V. Sirk. Vaim ja võim. Eesti haritlaskond 1917–1940. Tallinn, 2001, lk 380–382.

9.12 Venelased iseseisvas Eestis

Katke R. Ruutsoo artiklist

Eesti Vabariigi sünd endise Vene impeeriumi territooriumil tõi endaga kaasa sügavad muutused venelaste ja sakslaste olukorras, kellest paljud olid varem kuulunud ühiskonna kõrgema kihi hulka. Nad muutusid rahvusvähemuseks riigis, mille moodustas üsna väike ja “mitteaajalooline” rahvas – eestlased.

Erinevalt sakslastest, juutidest ja rootslastest sattusid venelased ebasoodsamasse olukorda. Esiteks osutusid nad olevat jaotatud gruppidesse nagu Peipsi-äärsed talupojad, suurte linnaettevõtete töölised, endised riigiametnikud ja emigrandid, kes esindasid peamiselt intelligentsi. Teiseks ei omanud nad siin niisuguseid sügavaid juuri nagu näiteks sakslased, kes olid sellel maal mitme sajandi jooksul hästi organiseerunud ja loonud oma majanduslikud, kultuurilised ja muud ühendused. Kolmandaks kaotasid venelased mis tahes sidemed oma ajaloolise kodumaaga. Uus enamlaste riik, kirjutanud alla Tartu rahulepingule, eemaldus siin elavate kaasmaalaste probleemidest, ei toetanud neid materiaalselt, ei saatnud õpetajaid ega kultuuritegelasi jms. Samal ajal pidasid sakslased, rootslased ja soomlased kultuurivahetuse kaudu tihedat sidet kodumaaga.

Teiselt poolt puutus noor Eesti riik kokku probleemidega seoses Narva-taguste ja Petseri kandi “uute territooriumidega”, mille elanikkond luges neid piirkondi põlisteks Vene aladeks ega kiitnud saabuvaid muutusi heaks.

Need asjaolud selgitavad paljuski, miks vene kogukonna loomine edenes väga vaevaliselt ja miks venelastel tol ajal ei õnnestunud saavutada täielikku kultuurautonoomiat (taas kord erinevalt sakslastest ja juutidest), kuigi pool sajandit enne Esimest maailmasõda olid neil Eesti territooriumil omad tsiviilstruktuurid olemas – raamatukogud, koorid, kirikukultuur jne. Peamiselt tänu neile struktuuridele adapteerusid venelased esimese Eesti vabariigi ajal kiiremini kui pärast 1991. aastat, st pärast riikliku sõltumatuse taastamist.

Vene rahvusvähemuse killustatud “tükkidest” kokkupanemise protsessi võib jagada kolme perioodi:

1920.–1922. a – frustratsiooni ja meelepaha periood, kindla pinna kaotamine, usu kaotamine oma tulevikku ja Eesti Riigi tulevikku, osa elanike emigreerumine piiri taha, peamiselt Lääne-Euroopasse.

1923.–1930. esimene pool – adaptatsiooniperiood, erinevate organisatsioonide, koolide jms struktuuri loomine. Suur rolli selles asjas mängisid arvukad Euroopa emigrantide keskused, kes koordineerisid ja soodustasid pikaajalisele emigratsioonile viibimisele orienteeritud inimeste ühenduste tegevust. Teisalt töötas Eesti Vabariik välja Petseri piirkonda puudutava poliitika.

1930. aastate teine pool – vene rahvusvähemuse ja Eesti riigi vahelise teatava sümbioosi tekkimise periood. Kasvanud oli uus põlvkond venelasi, kes ei jaganud ajutise kohalviibimise tunnet ega keskkonnavõõrastust. Noored oskasid juba eesti keelt ja sidusid oma tuleviku Eesti Vabariigiga. Kohalikke traditsioone järgides korraldasid venelased oma laulupidusid, näitusi. See oli balti-venelaste formeerumise periood.

Kuid 1930. aastatel koguvad juba jõudu eestlaste natsionalistlikud meeleolud, eriti piiriäärsetel aladel. Siin saavad alguse n-ö kaadri eestistamise protsessid, kirikukoguduste jaotamine keele alusel ja muud liialdused. Vaatamata sellele edeneb kultuuri- ja majanduselu kodanliku demokraatia rööbastes. Kultuuritaseme poolest ligineb Petserimaa naaberregioonidele.

1930. aastate lõpuks muutub eestlaste ja venelaste, kes moodustasid umbes 9 protsenti kogu rahvastikust, sotsiaalne ja hariduslik struktuur samuti sarnaseks. Kuid seoses sellega, et Petserimaa oli tugevalt ülerahvastatud, aga Peipsi-äärsed kalurid olid kaotanud oma traditsioonilise turu Peterburis, osutus vene elanikkonna majanduslik olukord märksa

madalamaks vabariigi keskmisest. Keskklass – ettevõtjad ja töölised – puutus vaatamata rahvuslikule kuuluvusele kokku sarnaste raskustega.

Eesti Vabariigi anneksiooni Nõukogude Liidu poolt ja sellel järgnenud inkorporeerimisse suhtusid erinevatesse ühiskonnakihtidesse kuuluvad venelased erinevalt. Vene kodanlus ja emigrandid jagasid üldiselt eestlastega sama saatust. Kohalik “mittenõukogude” kultuurielu mitte ainult ei surnud välja vaid unustati pooleks sajandiks. Sellega läksid kaotsi siinsete venelaste suured saavutused, nende kogemused, traditsioonid. See on kõigi Eestimaa rahvaste jaoks korvamatu kaotus.

R. Ruutsoo. Vene rahvusvähemuse ja tema identiteedi kujunemine Eesti Vabariigis 1920–1940. – Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised. Humanitaar- ja sotsiaalteadused, 45, 1996, nr 2, lk 203–204.

9.13 Vene haritlaskond Eestis

Katke V. Sirgi artiklist

Niisiis, kuigi Eesti vene kogukonna kujunemine edenes erinevatel põhjustel võrdlemisi aeglaselt, küpses ja organiseerus vene rahvusvähemus. Loodi oma kultuurivõrgustik: koolid, perioodikaväljaanded, teatrikollektiivid, raamatukogud, rahvamajad. Nooremad inimesed ei tundnud enam, nagu viibiksid nad Eestis ajutiselt. Vene päritolu intelligents tegi jõupingutusi, et säilitada rahvuslikke traditsioone kultuuris, hariduses ja religioonis. Kuid tal oli ka üsna suur tähtsus riigi paljudel elualadel (pedagoogikas, meditsiinis, tehnikas, õigusteaduses, muusikas ja koreograafias). Väikeses riigis lähendasid eesti ja vene intelligentsi paljud faktorid, millest üks tähtsamaid oli ühesuguse kvaliteediga haridus. Nii eesti kui ka vene vanema ja keskmise põlvkonna haritud inimesed läbisid gümnaasiumi- ja ülikoolikursused Tsaari-Venemaal: Tartus, Peterburis, Moskvas, Riias, aga noorema põlvkonna intelligents, sõltumata rahvuslikust kuuluvusest, õppis Eesti ülikoolides Tallinnas ja Tartus, ning väike osa välismaal (Lääne- ja Kesk-Euroopas). Ühiseks jooneks intelligentsi, sealhulgas vene intelligentsi arengus Eestis oli see, et ta muutus kohalikuks nii päritolult, hariduselt kui ka mentaliteedilt.

V. Сирк. Русская интеллигенция в Эстонии с последних лет царской власти до Второй мировой войны. – Россия и Балтия. II. Эпоха перемен (1914–1924). Москва, 2002, с. 124.

9.14 Venelaste kultuurielu Eestis 1920.–1930. aastatel

Katke S. G. Issakovi raamatust

Venelaste peamiseks poliitilise tegevuse sfääriks olid Eesti parlamendi (Riigikogu) valimised. Suurimat edu õnnestus saavutada Riigikogu valimistel 1932. aastal, kui parlamenti, mis koosnes 100 inimesest, valiti vene nimekirja järgi 5 inimest.

Kui venelaste osalemine Eesti Vabariigi poliitilises elus oli nõrk, siis huvi kultuuri vastu oli elav. Kusjuures Eestimaa venelaste jaoks oli kultuurisfääril, kultuuri vallas tegutsemisel täiesti eriline tähendus, eriline mõte. Haritud venelaste jaoks – eriti 1930. aastatel pärast K. Pätsi poolt autoritaarse režiimi kehtestamist ja eestistamistendentsi tugevnemist – muutus väga teravaks oma rahvuse, rahvusliku identiteedi säilitamine. Nagu enamik arvas, viis tee selle juurde oma kultuuri, oma keele säilitamise ja arendamise kaudu. See moodustaski tegelikult kogu venelaste kultuurilise tegevuse põhiidee Eestis 1910.–1930. a, läbiva idee, mis määras selle tegevuse suuna, iseloomu.

Peale selle olid venelased end 1930. aastate lõpuks Eesti Vabariigi lõplikult määratlenud: nad tunnetasid end kui erilist etnokultuurilist rühma, eraldiseisvat ka venelastest NSVLis ja vene emigrantidest teistes maades, tunnetasid oma erilise vene subkultuuri loomise vajadust Eestis.

Venelaste kultuurielu 1920.–1930. aastatel oli üsna intensiivne ja mitmekesine. Keskmeks olid arvukad vene kultuuri-, eriala-, spordi- ja muud organisatsioonid, mis 1923. aastal ühinesid Vene Haridus- ja Heategevuslike Ühingute Liiduks Eestis (loomise algataja ja esimene esimees oli A. Janson). Liit ühendas 1930. aastate lõpuks enam kui 90 ühingut ning oli mitme ulatusliku üldvene kultuuriettevõtmise korraldamise initsiaatoriks. Eriline tähtsus oli alates 1924. aastast igal aastal korraldatavatel *vene hariduspäevadel*. Need olid omamoodi vene rahvuslikud kultuuripäevad mitmekülgse kultuuriprogrammiga, kooride ja orkestrite esinemistega, teatrietendustega, kõnedega. Väärrib märkimist, et just Eestimaa venelaste eeskujul hakati ka teistes maades, kus oli vene kogukond, korraldama vene kultuuripäevi. Eestimaa venelased olid nende oluliste välisvenelaste kultuuriürituste algatajad.

Lisaks arvukatele kohapealsetele vene ühingutele (neid leidis peaaegu igas vene külas Eesti idapiiril ja kõigis suuremates linnades) korraldas 1930. aastatel kultuuritööd ka mitmes maas esindatud Vene Üliõpilaste Kristlik Liikumine (Eestis oli selle juht I. A. Lagovski). Muide, Eesti oli üks selle jõulise vaimse liikumise olulisi keskusi.

Ühingute, vahel ka kirikute ja gümnaasiumide juures tegutsesid koorid ja orkestrid, mis ajuti saavutasid peaaegu professionaalse taseme: need olid Tallinna koorid I. H. Stepanovi ja I. B. Vassiljevi juhatusel, Narva koorid I. I. Tultšijevi ja I. F. Arhangelski juhatusel, Tartu koor A. K. Korovnikovi ning Petseri koor M. F. Grivskovi ja N. A. Vehnovski juhatusel. Narva Emigrantide Gümnaasiumi juures töötas suurepärase vene rahvapilliorkes-ter K. G. Verežnikovi juhtimisel. Alates 1930. aastatest korraldati piirkond-likke vene laulupidusid, aga 1937. aastal peeti Narvas ja 1939. aastal Petse-ris ülevabariigilised vene laulupeod, mille eeskujuks olid eesti laulupeod.

Eestis oli üle saja vene algkooli, mida subsideeris riik. Keskhariduse võisid noored omandada tasulises gümnaasiumis, mille arv 1920. aastate alguses oli märkimisväärne, kuid 1930. aastate lõpuks kahanes kolmele (kaks riiklikku, Tallinnas ja Narvas, ja üks erakool Tallinnas). Aktiivselt tegutses Vene Õpetajate Liit. Vene õppeasutustes töötasid suurepärased pedagoogid (G. Barhov, V. Sokolov jt).

Ainsaks vene õppekeelega kõrgemaks õppeasutuseks olid 1922. aastal loodud Vene Kõrgemad Pedagoogilised Kursused, mis 1935. aastal nime- tati ümber Polütehniliseks Erainstituudiks. Üsna palju vene üliõpilasi õppis Tartu Ülikoolis, kus 1920. aastatel peeti osa loenguid vene keeles (profes- sorid I. M. Tjutrumov, M. A. Kurtšinski, D. D. Grimm, V. G. Aleksejev jt). Algkooliõpetajaid valmistas lühikest aega – 1930.–1936. a – ette Tallinna Pedagoogiumi vene osakond; vaimulikke ja usuõpetuse õpetajaid Petseri kloostri juures asuv vaimulik seminar. Alates 1920. aastast eksisteeris Vene Akadeemiline Rühm Eestis, mis ühendas vene teadlasi. Narvas, Tallinnas, Tartus ja Petseris töötasid vene rahvaülikoolid. Vene insenerid mängisid samuti olulist rolli põlevkivi kaevandamise ja põlevkivitööstuse arengus Eestis.

Eestis olid nagu ka varem vene raamatukogud. Tegutses kaks pool- professionaalset-poolisetegevuslikku teatrit – Tallinnas ja Narvas. Nende truppide koosseisu kuulus häid artiste (S. R. Arbenina, G. G. Rahma- tov, N. I. Merjanski, A. N. Kuskovski, L. A. Eberg jt). Eestis töötas mitu suurt vene lauljat ja muusikut, kes olid varem esinenud Moskva Suures Teatris ja Peterburi Maria Teatris (tenor D. A. Smirnov, bass I. F. Filipov, Suure Teatri kontsertmeister S. I. Mamontov, kelle tegevus Eestis aitas kaasa eesti ooperi tekkele). Eriti suur tähtsus oli aga vene balletiartistide ja balletistuudio tegevusel, eriti E. V. Litviniva balletistuudio tegevusel Tallinnas. See stuudio eksisteeris 1918. aastast kuni 1930. aastate lõpuni ning sel oli oluline roll eesti rahvusliku balleti tekkimises ja arengus.

Vene kultuurielu osa oli Eesti Vabariigis 1918.–1940. aastal ka trüki- sõna, nii perioodika kui ka raamatud. Nende aastate jooksul ilmus Eestis

ligi sada vene perioodikaväljaannet, tõsi küll, suurem osa neist olid n-ö ühepäevaväljaanded. Kuid olid ka ajalehed, mis ilmusid märksa pikema aja jooksul (Последние известия, 1920–1927; Вести дня, 1926–1940; Старый нарвский листок, 1925–1940 jt). Kirjandusalmanahhidest kujutavad suurimat väärtust kogumikud “Новь” (8 annet, 1928–1935), millel on kogu välismaise vene kirjanduse mastaabis suurem tähtsus. Eestis trükiti ka venekeelseid raamatuid (kirjastus Библиофил 1920. aastail, Русская книга 1930ndail jt). Kokku anti Eestis 1918.–1940. aastal professor M. Loti arvestuste kohaselt välja 928 venekeelset raamatut ja brošüüri.

Eesti oli üks välisvene kirjanduse keskus, mis siis, et perifeerias. Siin tegutses hulk kirjandusringe ja -ühendusi: Jurjevi poetide tsehh (1929–1932), Reveli poetide tsehh (1933–1935), kirjandusringid Narvas ühingu Svjatogor juures ning Petseris Vene Noorteühenduse juures. Eestis elas ja töötas pidevalt või ajuti vähemalt kolmkümmend tähelepanu vääriivat vene literaati (proosakirjanikud V. E. Guštšik ja V. A. Nikiforov-Volgin, luuletajad Igor Sevrjanin, I. D. Beljajev, P. M. Irtel, B. V. Vilde, B. A. Nartsissos, B. H. Taggo-Novosadov, M. B. Karamzina, J. Ivask, poet ja kunstnik K. K. Herschmann jt).

Eestis töötas 1920.–1930. aastatel ka suuri kunstnikke (A. D. Kaigorodov, A. N. Kulkov, A. N. Grinev, V. V. Aleksejev jt) ning korraldati vene kunsti näitusi. Mõni vene kunstnik (Aleksi Jegorov) läks Eesti kujutava kunsti ajalukku. Oli ka vene arhitekte (A. I. Vladovski jt), heliloojaid (I. I. Tultšijev).

Kogu sellele mitmekülgsele venelaste tegevusele Eestis tegi lõpu 1940. aasta, kui Nõukogude Liit annekteeris Eesti Vabariigi. Pärast seda suleti peaaegu kõik vene ühingud, organisatsioonid, ajalehed, aga nende aktiivsed tegelased represseriti. Kogu vene rahvusvähemuse moodustunud struktuur Eestis hävitati. Algas täiesti uus periood Eestimaa venelaste ajaloo, mis kestis pool sajandit – kuni 1990. aastate alguseni, Eesti Vabariigi sõltumatuse taastamiseni.

S. Г. Исаков. Очерки истории русской культуры в Эстонии. Таллинн, 2005, с. 18–21.

9.15 F. M. Dostojevski ja A. H. Tammsaare

Katke J. D. Šumakovi mälestustest

1891. aastal anti Eestis eraldi raamatuna välja “Vaesed inimesed” J. Ranna tõlkes ning 1928. aastal katkendid romaanist “Kuritöö ja karistus” J. Aaviku ja V. Paiveli tõlkes; tervikuna nägi romaan eesti keeles

ilmavalgust 1929. aastal rahvusliku kirjandusklassiku A. H. Tammsaare tõlkes, kes pidas Dostojevskit oma vaimseks õpetajaks.

Juri Šumakov, kellest sai romaani “Igavene abikaasa” tõlkija 1938. aastal (kogutud teoste VIII köide), meenutab: “Ühel varasügisel õhtul läksime Tammsaarega mööda Uut tänavat, kuhu suubub Inseneri tupiktänav. Tammsaare viis mind avarasse õue ja näitas vanu kastaneid: “Kui ma sajandi algul Teataja toimetuses töötasin, oli siin veel aed, nüüd on sellest alles veel vaid need kastanid.” Me vaatasime Tammsaarega sajandivanuste puude koltunud kroone, mis paistsid hästi Inseneride Maja tagumistest akendest. Maja fassaad avanes Uue tänava poole. Just siia saabusid kirjad Mihhail Mihhailovitš Dostojevski nimele tema vennalt – geniaalselt kirjanikult.”

Tammsaaret erutas mõte sellest, et F. M. Dostojevski elas ja töötas Tallinnas. Tal oli isegi mõte kirjutada novell “Dostojevski Tallinnas”. Väljapaistev eesti kirjanik soovis alles hoida maja nr 10 Uuel tänaval, et siia saaksid tulla suure vene kirjaniku austajad.

V. Н. Ильяшевич, Ю. Д. Шумаков. Эстляндские были. Таллинн, 1998, с. 60.

9.16 Transiitkaubandus Venemaaga

Katke M. Pihlamäe raamatust

Transiitkaubanduses Eesti territooriumi kaudu oli põhiline ja jäi põhiliseks Vene transiit. Teiste riikide kaubavedu läbi Eesti puudus 1925. aastani üldse ja hõlmas edaspidi kogu transiidist vaid murdosa. NSV Liitu veetud kaupade hulgas olid kütteained, metallid, töö- ja jõumasinad, keemilised ained ja apteegikaup. NSV Liidust veeti välja Eesti kaudu peamiselt puuvilla, lina, metsamaterjali ja puidutööstussaadusi.

Tervikuna jäi transiitkaubandus sõdadevahelisel perioodil väikseks ega täitnud talle pandud lootusi, tema tähtsust hinnati 1920. aastate algul üle. Väike kaubakäive ei põhjustanud pettumust üksnes Eestis, vaid ka lääneriikides. Kaubavahetust takistas mitu tegurit, osa neist oli poliitilist laadi. Nõukogude Venemaal 1918. aastal kehtestatud riiklik väliskaubandusmonopol, valitsuse täielik kontroll nii ekspordi kui ka impordi üle, piiras lääne äriteeste kaubanduslikku vabadust. Teiselt poolt ei pidanud lääne poliitikud ja ärimed Nõukogude Liidus valitsevat režiimi usaldusväärseks.

Ehkki Nõukogude Venemaa ja lääneriigid olid huvitatud endiste kaubandussidemete taastamisest, olid need huvid ometi erinevad. Nõukogudemaal oli raskusi impordi eest tasumisega, sest lühikese ajaga oli ära kasutatud

tsaariaegne kullatagavara. Nõukogude väliskaubanduse strateegia lähtus sellest, et saavutada iga hinna eest ekspordi tunduv ülekaal impordist. [---]

Balti riikide – Eesti, Läti ja Leedu – omavahelist konkurentsi Vene transiidi pärast kasutasid venelased oskuslikult oma poliitiliste eesmärkide teenistuses olevate majanduslike nõudmiste saavutamiseks, kord suunates või siis jälle takistades transiidivoogusid läbi ühe või teise Balti riigi.

M. Pihlamägi. Väikeriik maailmaturul. Eesti väliskaubandus 1918–1940. Tallinn, 2004, lk 233–235.

9.17 Eesti rahvastiku hõivatus 1934. aastal

Rahvaloenduse andmed

Majandusalad	Kokku	
	Arv	%
Põllumajandus	662 561	58,8
Tööstus	195 949	17,4
Kaubandus	55 569	4,9
Transport ja side	38 193	3,4
Ühiskondlik tegevus	73 642	6,5
Maja- ja isikuteenimine	18 946	1,7
Väljaspool eeltoodud tööharusid	55 626	5,0
Tööharu teadmata	25 927	2,3
Kokku	1 126 413	100

Eesti entsüklopeedia täiendusköide. Tartu, 1940, veerg 237–238.

9.18 Eesti väliskaubandus 1938. aastal (%-des väärtusest)

	Eksport	Import
Põllumajandussaadused	52,3	15,7
Tööstustooted	36,9	76,5
Metsasaadused	8,6	0,2
Muud	2,2	7,6
	100	100

Eesti entsüklopeedia täiendusköide. Tartu, 1940, veerg 259–260.

9.19 Eesti eksport 1938. aastal riikide järgi

Riik	Milj. kr.	%
Inglismaa	35,34	34,0
Saksamaa	32,68	31,4
Läti	1,20	1,1
Prantsusmaa	2,85	2,7
Rootsi	4,47	4,3
Soome	5,81	5,6
P.-A. Ühendriigid	4,61	4,4
N.-Vene	4,35	4,2
Taani	1,53	1,5
Holland	1,70	1,6
Norra	1,12	1,1
Belgia ja Luksemburg	0,90	0,9
Briti asumaad	0,95	0,9
Hispaania	0,49	0,5
Poola ja Danzig	1,49	1,4
Itaalia	0,49	0,5
Tšehhoslovakkia	0,71	0,7
Leedu	0,85	0,8
Muud riigid	4,01	2,4
Kokku	103,93	100

Eesti entsüklopeedia täiendusköide. Tartu, 1940, veerg 261.

9.20 Eesti import 1938. aastal riikide järgi

Riik	Milj. kr.	%
Saksamaa	33,37	31,1
Inglismaa	19,17	17,9
P.-A. Ühendriigid	7,03	6,6
Prantsusmaa	2,93	2,7
Läti	1,16	1,1
Rootsi	8,80	8,2
N.-Vene	5,22	4,9
Soome	4,66	4,3
Briti asumaad	3,99	3,7
Egiptus	2,44	2,3
Poola ja Danzig	1,89	1,8
Belgia ja Luksemburg	1,21	1,1
Holland	3,03	2,8
Taani	1,88	1,8
Norra	1,12	1,1
Itaalia	1,20	1,1
Tšehhoslovakkia	1,45	1,4
Argentiina	1,08	1,0
Šveits	0,74	0,7
Leedu	0,25	0,2
Muud riigid	5,67	5,3
Kokku	107,20	100

Eesti entsüklopeedia täiendusköide. Tartu, 1940, veerg 261.

Küsimused ja ülesanded

1. Võrrelge Eesti 1920. aasta põhiseadust (allikas 9.1) praegu kehtivaga. Milliseid erinevusi kodanike õigustes märkate?
2. Otsustage allika 9.3 põhjal, millised rahvad olid Teise maailmasõja eelses Eesti Vabariigis vähemusrahvuse staatuses? Millal ja mis asjaoludel asusid nende esivanemad Eestisse elama?

3. Iseloomustage õpiku ja oma varasemate teadmiste põhjal Eesti suhteid Nõukogude Liiduga 1920.–1930. aastail.
4. Miks ei õnnestunud Euroopas kahe maailmasõja vahel luua kollektiivse julgeoleku süsteemi?
5. Võrrelge Eesti ja Nõukogude Liidu riigikorda 1920.–1930. aastail.
6. Milliseid muutusi tõi poliitilisse süsteemi autoritaarse režiimi kehtestamine Eestis?
7. Millised olid iseseisvusaja tähtsamad saavutused kultuuri- ja hariduselus?
8. Milline oli Eesti positsioon maailmas enne iseseisvuse kaotust?
9. Kuivõrd sõltus Eesti Vabariik majanduslikult Saksamaast ja/või Nõukogude Liidust? Kasutage vastamisel allikaid 9.16, 9.18, 9.19 ja 9.20.
10. Koostage diagramm Eesti impordi ja ekspordi kohta käivast infost. Tooge allikaid 9.16, 9.18, 9.19 ja 9.20 kasutades esile Eesti välismajandussuhete eripära 1930. aastate lõpul. Milliseid muutusi märkate 1920. aastaga võrreldes?

11. Rühmatöö

Kujutlege, et teie kooli esindus on saanud võimaluse osaleda Euroopa noortefoorumil, kus käsitletakse vähemusrahvuste õigusi. Delegatsiooni liikmete jaoks koondatakse erinevat infot, et foorumil vajaduse korral iga teema puhul aktiivselt sekkuda. Eesti vähemusrahvuste kultuurautonomia seadust (1925) tuuakse sageli tänapäevalgi eeskujuks. Eeldatavasti tuleb delegatsioonil seda teemat valgustada. Koostage delegatsioonile memo rahvusautonomiast Eesti Vabariigis seadusest tegeliku poliitikani.

12. Režiim ja poliitilised erimeelsused

- 12.1. Milliste süütegude tõttu satuti režiimi vaenlaste hulka Eestis, milliste tõttu Nõukogude Liidus?
- 12.2. Millega on allikas 9.9 põhjendatud poliitvangide vabastamist Eestis 1938. aastal?
- 12.3. Kas Eesti kommunistidel oli 1939.–1940. aastal nii arvukas toetajaskond, et teostada ilma välise sekkumiseta sotsialistlikku revolutsiooni? Miks kommunistide 1924. aasta riigipöördekatse ebaõnnestus, kuid 1940. aastal suudeti võim üle võtta?

PILTALLIKAID

Tallinna ja kogu Eesti metropoliit Aleksander (Paulus, 1872–1953) oli Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku pea aastail 1920–1944. 1944. aastal põgenes ta Läände, kus juhtis EAÕKi kuni surmani.

Igor Severjanini portree. Avangardistlik luuletaja Igor Severjanin (1887–1941) on tuntumaid vene emigrantlike kultuuritegelasi Eestis. Koos abikaasa Felissa Kruudiga tõlkis ta vene keelde eesti luulet ja tutvustas seda oma välisreisidel. Riigikogu vene fraktsiooni algatusel hakati 1995. aastal andma temanimest kirjanusuhinda. 1921

Palvetajad Petseri õigeusu munkakloostri. Tagaplaanil fragment Uspenski kirikust. Esimesel iseseisvusajal kuulus Petseri Eesti Vabariigi piiridesse. 1939

Vene vanausulised Varnjas. 1930. aastad

10. RIIKLIKU ISESEISVUSE KAOTUS, 1939–1940

10.1 Kahe agressori sobing Saksamaa ja NSV Liidu mittekallaletungileping

23. august 1939

NSVL Valitsus ja
Saksa Valitsus,

juhindudes soovist tugevdada rahu NSVL ja Saksamaa vahel ning läh-
tudes NSVL ja Saksamaa vahel 1926. aasta aprillis sõlmitud neutralitee-
dilepingu põhisätetest,
jõudsid järgmisele kokkuleppele:

Artikkel I

Mõlemad Lepinguosalised kohustuvad hoiduma igasugusest vägival-
last, igasugusest agressiivsest tegevusest ja igasugusest vastastikusest
kallaletungist, nii eraldi kui koos teiste riikidega.

Artikkel II

Juhul, kui üks Lepinguosalistest osutub sõjalise tegevuse objektiks
kolmanda riigi poolt, ei toeta teine Lepinguosaline mitte mingil viisil
seda riiki.

Artikkel III

Mõlema Lepinguosalise valitsused jäävad tulevikus teineteisega kon-
takti konsultatsioonideks, et informeerida teineteist ühiseid huvisid puu-
dutavates küsimustes.

Artikkel IV

Kumbki Lepinguosalistest ei osale mitte mingisuguses riikide grupeer-
ingus, mis on otseselt või kaudselt suunatud teise poole vastu.

Artikkel V

Vaidluste või konfliktide tekkimisel Lepinguosaliste vahel ühes või teises küsimuses lahendavad mõlemad pooled need vaidlused või konfliktid eranditult rahumeelselt sõbraliku arvamustevahetuse või, vajaduse korral, konflikti reguleeriva komisjoni moodustamise teel.

Artikkel VI

Käesolev leping sõlmitakse kümneks aastaks ning kui üks Lepinguosalistest ei tühistata seda üks aasta enne lepingutähtaja möödumist, pikeneb lepingu kehtivus automaatselt järgmise viie aasta võrra.

Artikkel VII

Käesolev leping kuulub ratifitseerimisele võimalikult lühikese aja jooksul. Ratifitseerimiskirjade vahetamine leiab aset Berliinis. Leping jõustub vahetult selle allakirjutamise hetkest.

Koostatud kahes originaaleksemplaris, saksa ja vene keeles.

Moskvas, 23. augustil 1939. aastal.
NSVL Valitsuse volitusel: V. Molotov
Saksa Valitsuse nimel: J. Ribbentrop

Molotovi-Ribbentropi paktist baaside lepinguni. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1989, lk 92–93.

10.2

Mõjusfääride jaotus Ida-Euroopas

Saksamaa ja NSV Liidu mittekallaletungilepingu salajane lisaprotokoll

23. august 1939

Saksamaa ja Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu vahelise mittekallaletungilepingu allakirjutamise puhul arutasid mõlema poole allakirjutanud täievolilised esindajad rangelt konfidentsiaalsetel kõnelustel mõlema poole huvisfääride piiritlemist Ida-Euroopas.

Need läbirääkimised viisid järgneva tulemuseni:

1. Territoriaal-poliitilise ümberkorralduse puhul Balti riikidele (Soome, Eesti, Läti, Leedu) kuuluvatel aladel tähistab Leedu põhjapiir ühtlasi Saksamaa ja NSVL-i huvisfääride piiri. Sellega seoses tunnustavad mõlemad pooled Leedu huvisid Vilniuse piirkonnas.

2. Territoriaal-poliitilise ümberkorralduse puhul Poola riigile kuuluvaltel aladel piiritletakse Saksamaa ja NSVL-i huvisfääride ligikaudne piir jõgede Narew, Wisla ja San joonel.

Küsimust, kas mõlema poole huvidele vastab sõltumatu Poola riigi säilitamine ja millised peaksid olema selle riigi piirid, saab lõplikult selgitada ainult edasise poliitilise arengu käigus.

Igal juhul lahendavad mõlemad valitsused selle küsimuse sõbraliku kokkuleppe teel.

3. Kagu-Euroopa osas rõhutab Nõukogude pool oma huve Bessaraabias. Saksa pool deklareerib poliitilise huvi täielikku puudumist selles piirkonnas.

4. Mõlemad pooled peavad käesolevat protokollit rangelt saladuses.

Moskvas, 23. augustil 1939

Saksa valitsuse nimel: J. Ribbentrop

NSVL Valitsuse volitusel: W. Molotow

Molotovi-Ribbentropi paktist baaside lepinguni. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1989, lk 93.

10.3 Eesti Vabariigi neutraliteedi kuulutamine

Vabariigi Presidendi otsus nr 179

1. septembril 1939

Kuulutan, et Eesti Vabariik jääb valjult erapooletuks sõjas, mis puhkenud välisriikide vahel.

Selle erapooletuse säilitamiseks võtta kohaldamisele Erapooletuse korraldamise seaduse (RT 1938, 99, 860) eeskirjad kõigi sõdivate riikide suhtes, arvates 1. septembrist 1939.

K. P ä t s

Vabariigi President.

K. E e n p a l u

Peaminister.

K. S e l t e r

Välisminister.

1940. aasta Eestis. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1960, lk 56.

10.4 NSV Liidu Eestile sõjalise kallaletungi ähvardus

Katke NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu esimehe V. M. Molotovi ja Eesti välisministri K. Selteri läbirääkimiste protokollist

Moskva, 24. september 1939

Eesti välisminister K. Selter saabus ühes abikaasaga N. Liidu valitsuse kutsel Moskvasse 24. 9. 39 kell 16. Ühes temaga sõitis Majandusministeeriumi kaubandusosakonna direktor Uemaa. [---]

Samal õhtul kell 21 võttis N. Liidu Rahvakomissaride Nõukogu esimees ja väliskomissar Molotov vastu Eesti välisministri Kremlis. Vastuvõtu juures viibisid Eesti poolt saadik A. Rei, N. Liidu poolt kaubanduskomissar Mikojan. [---]

Molotov: Soome lahe suu on teiste riikide käes ja N. Liit peab leppima sellega, mis teised riigid selle lahe suu juures teevad. See ei või nii minna edasi. On tarvis anda N. Liidule tõhusaid garantiisid tema julgeoleku kindlustamiseks. N. Liidu partei poliitbüroo ja valitsus on otsustanud nõuda Eesti valitsuselt neid kindlustusi ja selleks panna ette sõlmida sõjaline liit, või vastastikku abistamise pakt, millega ühtlasi kindlustatakse N. Liidule õigus omada Eesti territooriumil laevastiku ja lennuväe tugipunkte või baase. [---]

Ärge kartke: abistamise pakt N. Liiduga ei tooks Teile mingeid ohte. Meie ei taha riivata Teie suveräniteeti ega riiklist korda. Meie ei hakka peale sundima Eestile kommunismust. Meie ei taha riivata Eesti majanduslik korda. Eestil jääb oma iseseisvus, oma valitsus, parlament, välis- ja sisepoliitika, sõjavägi ja majanduslik kord. Meie ei puutu kõike seda. [---]

N. Liit peaks leppima Soome lahe sopiga. 20 aastat tagasi panite meid istuma sellesse Soome "lompi". Egas te arva, et see nii võib kesta jäädavalt. Siis oli N. Liit jõuetu, kuid vahepeal on ta suurelt kasvanud nii majanduslikult ja kultuuriliselt kui ka sõjaliselt. N. Liit on nüüd suurriik, kelle huvid vajavad arvestamist. Ütlen Teile – N. Liit vajab oma julgeoleku kindlustuse süsteemi laiendamist; ta vajab selleks väljapääsu Balti merele. Kui Teile ei soovi sõlmida meiega vastastikku abistamise pakti, siis tuleb meil tarvitada oma julgeoleku kindlustamiseks teisi teid, võib-olla järsumaid, võib-olla keerulisemaid. Palun Teid, ärge sundige meid tarvitama jõudu Eesti suhtes. [---]

Rõhutan veel kord: asi on kiire. Olukord vajab viivitamatut lahendamist. Meie ei saa kaua oodata. Soovitan Teile tulla vastu N. Liidu soovidele, et hoida ära halvemat. Ärge sundige N. Liitu tarvitama jõudu selleks, et saavutada oma eesmäärke. Meie ettepaneku kaalumisel ärge pange loo-

tusi Inglismaale või Saksamaale. Inglismaa ei suuda miskit Balti meres ja Saksamaa on sõja tõttu seotud Läänes. Praegu oleks kõik lootused välisele abile illusioon. Võite nii siis olla kindlad, et N. Liit sel või teisel viisil kindlustab oma julgeoleku. Kui Teie ei soostuks meie ettepanekuga, teostaks N. Liit oma julgeoleku kindlustamise teisel viisil oma tahtmise järgi ka ilma Eesti nõusolekuta.

Molotovi-Ribbentropi paktist baaside lepinguni. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1989, lk 122–126.

10.5 Eesti riikliku suveräänsuse kaotus

Eesti Vabariigi ja NSV Liidu vastastikuse abistamise pakt

28. september 1939

Eesti Vabariigi President ühelt poolt, ja N.S.V. Liidu Ülemnõukogu Presiidium teiselt poolt, juhitud sihist arendada sõbralikke vahekordi, mis kindlaks määratud rahulepinguga 2. veebruarist 1920. a. ja rajatud rippumatu riikluse tunnustamisele ja mittevahelisele teise Lepinguosalise siseasjadesse;

tunnustades, et rahuleping 2. veebruarist 1920. a. ning mittekallaleitungi ja tülide rahulisel teel lahendamise leping 4. maist 1932. a. on endiselt nende vastastikuse suhete ja kohustuste kindlaks aluseks;

olles veendunud, et mõlema Lepinguosalise huvides on kindlaks määrata vastastikuse julgeoleku kindlustamise täpsed tingimused,

tunnistasid tarvilikuks sõlmida omavahel alljärgnev Vastastikuse Abistamise Pakt ja määrasid sel eesmärgil oma volinikeks Eesti Vabariigi President:

Karl Selter'i, Välisministri,

N.S.V. Liidu Ülemnõukogu Presiidium:

V. M. Molotoff'i, Rahvakomissaride Nõukogu Esimehe ja Väliskomissari,

kes leppisid kokku järgmises:

Artikkel I.

Mõlemad Lepinguosalised kohustuvad andma üksteisele igasugust abi, kaasa arvatud ka sõjalist, otsese kallaletungi või kallaletungi ähvarduse tekkimise korral ükskõik missuguse Euroopa suurriigi poolt Lepinguosaliste poolte merepiiridele Balti meres või nende maapiiridele Läti Vabariigi territooriumi kaudu, samuti ka artikkel III-ndas tähendatud baasidele.

Artikkel II.

N.S.V. Liit kohustub andma Eesti sõjaväele abi relvastusega ja muude sõjaliste materjalidega soodustatud tingimustel.

Artikkel III.

Eesti Vabariik kindlustab Nõukogude Liidule õiguse omada Eesti saartel Saaremaal ja Hiiumaal ning Paldiski linnas baase mere-sõjalaevastikule ja mõned aerodroomid lennuväele rendi õigustel sobiva hinnaga. Baaside ja aerodroomide täpsed asukohad ja piirid määratakse kindlaks ning eraldatakse vastastikusel kokkuleppel.

Mereväe baaside ja aerodroomide kaitseks N.S.V. Liidul on õigus pidada omal kulul baaside ja aerodroomide jaoks eraldatud piirkondades valjult piiratud arvu Nõukogude maaväe ja õhuväe relvastatud jõude, milleste maksimaalne arv määratakse kindlaks erikokkuleppega.

Artikkel IV.

Mõlemad Lepinguosalised kohustuvad mitte sõlmima liite ega osa võtma koalitsioonidest, mis on sihitud ühe Lepinguosalise vastu.

Artikkel V.

Käesoleva Pakti elluviimine ei tohi mingil määral riivata Lepinguosaliste suveräänõigusi, eriti nende majandussüsteemi ja riiklist korda.

Baaside ja aerodroomide jaoks eraldatud piirkonnad (art. III) jäävad Eesti Vabariigi territooriumiks.

Artikkel VI.

Käesolev Pakt jõustub ratifitseerimiskirjade vahetamisega. Nende ratifitseerimiskirjade vahetus leiab aset Tallinnas kuue päeva jooksul, arvates käesoleva Pakti allakirjutamise päevast.

Käesoleva Pakti kehtivuse tähtaeg on kümme aastat, misjuures, kui üks Lepinguosalistest ei tunnusta vajalikuks üles öelda seda Pakti üks aasta enne tähtaja möödumist, viimase kehtivus automaatselt jätkub järgneviks viieks aastaks.

Artikkel VII.

Käesolev Pakt on koostatud kahes algkirjas, eesti ja vene keeles, Moskva linnas, 28. septembril 1939. a.

28. septembril 1939. a.

K. Selter   *V. Molotoff*

Lisa

Konfidentsiaalne protokoll

I.

On lepitud kokku, et ära hoida ja vältida katseid tõmmata Lepinguosali praegu Euroopas käimasolevasse sõtta. N.S.V. Liidul on õigus selle sõja kestel hoida aerodroomide ja baaside alla eraldatud piirkondades (Pakti art. III), üksikute garnisonidena maa- ja õhuväe relvastatud jõude üldsummas kuni kahekümneviie tuhande meheni.

II.

Ajutiselt, kuni baasi väljaehitamiseni Paldiski linnas (Pakti art. III), kuid mitte kauemaks kui 2-ks aastaks, arvates käesoleva protokolliga alla kirjutamise päevast, võivad nõukogude sõjalaevad sisse sõita Tallinna sadamasse toiduainetega ja küttega varustamiseks ning seisuks Selle õiguse lähim kasutamise kord määratakse kindlaks eri-kokkuleppega.

III.

Pakti art. I-s kokkulepitud abi antakse teise poole väljendatud soovil, misjuures mõlemapoolsel nõusolekul abiandmiseks kohustatud pool võib sõja korral teise poole ja kolmanda riigi vahel jääda erapooletuks.

IV.

Käesoleva Pakti elluviimise järele valvamiseks ja sellejuures tekkivate küsimuste lahendamiseks moodustatakse pariteetlisel alusel Segakomisjon, mis töötab välja korra oma asjaajamiseks.

V.

Käesolev Konfidentsiaalne Protokoll on lisaks vastastikuse abistamise paktile Eesti ja N.S.V. Liidu vahel, mis sõlmitud 28. septembril 1939. aastal.

28. septembril 1939. aastal.

K. Selter   V. Molotov

Molotovi-Ribbentropi paktist baaside lepinguni. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1989, lk 171–174.

10.6 Nõukogude vägede hulk Baltikumi piiridel enne sissetungi
Katke N. S. Lebedeva artiklist

Nõukogude juhtkond valmistus korruga kaheks variandiks, kuidas “lahendada” Leedu ning ka Eesti ja Läti küsimusi – poliitiliste ähvarduste abil ja sõjalise jõu kasutamise teel. [---]

4.–7. juunini viidi Leningradi, Kalinini ja Valgevene sõjaväeringkondade väed Eesti, Läti ja Leedu piiridele. 11. juuniks töötati välja konkreetne sõjategevuse plaan ja määrati sõjaväeosade ülesanded. [---]

Baltikumi piiridele koondati Nõukogude sõjaväeüksus, mille koosseisus oli 435 000 meest, 8000 suurtükki, üle 3500 tanki ja soomuki, 2600 lennukit. Valmistati ette ka NKVD laagrid üle 60 000 sõjavangi tarbeks.

H. С. Лебедева. Германия и присоединение Литвы к СССР. – Международный кризис 1939–1941 гг.: от советско-германских договоров 1939 г. до нападения Германии на СССР. Москва, 2006, с. 255.

10.7 Nõukogude vägede Balti riikidesse sissetungimise plaan

NSV Liidu kaitserahvakomissari S. K. Timošenko käskkiri Balti laevastiku juhatajale V. F. Tributsile

9. juuni 1940

NSV Liidu kaitserahvakomissar

“9” juunil 1940. a.

nr. 02622

Moskva, Frunze t. 19

k. 5.00

Täiesti salajane

Eriti tähtis

Eks. nr. 1

**Punalipulise Balti Laevastiku juhatajale
viitseadmiral Tributsile**

**koopiad: Sõja-merelaevastiku rahvakomissarile admiral Kuznetsovile;
Leningradi sõjaväeringkonna juhatajale armeekindral Meretskovile;**

KÄSIN:

1. Punalipulisel Balti Laevastikul minna 10. juunist kl. 00.05 min üle Leningradi Sõjaringkonna vägede juhataja operatiivalluvusse ja olla **12. juuniks valmis täitma viimase korraldusel lahinguülesandeid:**

a) kindlustada mereväebaaside ning **Tallinna, Paldiski ja Liepāja** sadamates asuvate sõjalaevastiku aluste alaline valmisolek;

b) LSR juhataja käsul vallutada baasides ning merel viibivad Eesti ja Läti sõjalaevastiku laevad: hõivata (Palangas) baseeruv Leedu merelaevastik;

c) haarata oma valdusse Eesti ja Läti kaubalaevastik ning ujuvvaendid, katkestada nende riikide omavaheline mereühendus;

d) valmistada ette ja sooritada dessantide maandumine **Paldiskisse** ning **Tallinnasse**: LSR juhataja käsul vallutada **Tallinna** sadamad ja **Naiasaarel** ning **Aegnal** paiknevad patareid, olla valmis Suurupi patarei vallutamiseks maismaalt sillataastamispataljoni poolt;

e) sulgeda **Riia laht** ja blokeerida Eesti ning Läti **Soome lahe** ja **Balti mere** rannikud, et mitte võimaldada nende riikide valitsuste evakueerimist ja takistada neist sõjavägede ning varanduste väljaviimist;

f) organiseerida pidev ja kindel piilkonna valveteenistus Soome lahel **Soome** suunast ja **Balti** merel **Rootsi** poolt ning lõuna suunast:

g) tihedas koostöös maavägedega aidata kaasa LSR vägede pealetungile **Rakvere** suunas;

h) hävituslennuväe tegevusega tõkestada Eesti ja Läti lennುವäe lahkimine Soome ja Rootsi.

2. Sõjategevuse alguse täpse aja määrab LSR juhataja.

3. Käesoleva direktiivi elluviimiseks tuleb töötada välja Balti laevastiku lahingutegevuse plaan ning esitada see kinnitamiseks 11. juuniks.

NSV Liidu kaitserahvakomissar,
Nõukogude Liidu marssal
/S. Timošenko/
(allkiri)

Punaarmee Kindralstaabi ülem,
Nõukogude Liidu marssal
/B. Šapošnikov/

10.8 NSV Liidu ultimaatum Eestile

NSV Liidu valitsuse noot Eesti valitsusele

16. juuni 1940

Nõukogude valitsuse käsutuses oleva faktilise materjali alusel, aga ka Moskvast viimasel ajal toimunud NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu esimehe V. M. Molotovi ja Leedu Ministrite Nõukogu esimehe hr. Merkyse arvamustevahetuse põhjal on Nõukogude valitsus teinud kindlaks, et Eesti valitsus ei ole likvideerinud NSV Liidu vastu suunatud, juba enne Nõukogude-Eesti vastastikuse abistamise pakti sõlmimist Lätiga loodud sõjalist liitu, vaid on seda isegi laiendanud, tõmmates sellesse liitu Leedu ning püüdes tõmmata sellesse ka Soomet.

Kuni Nõukogude-Eesti vastastikuse abistamise pakti sõlmimiseni 1939. aasta sügisel võis Nõukogude valitsus niisugusele sõjalisele liidule vaadata veel läbi sõrmede, kuigi see sisuliselt oli vastuolus Nõukogude-Eesti varem sõlmitud mittekallaletungipaktiga. Kuid pärast Nõukogude-Eesti vastastikuse abistamise pakti sõlmimist peab Nõukogude valitsus NSV Liidu vastu suunatud Eesti, Läti ja Leedu sõjalise liidu eksisteerimist mitte üksnes lubamatuks ja talumatuks, vaid ka ülimalt ohtlikuks NSV Liidu piiride julgeolekule.

Nõukogude valitsus arvestas, et pärast Nõukogude-Eesti vastastikuse abistamise pakti sõlmimist lahkuvad Eesti sõjalisest liidust teiste Balti riikidega ja seega nimetatud sõjaline liit likvideeritakse. Selle asemel tegeles Eesti koos Balti riikidega mainitud sõjalise liidu elustamise ja laiendamisega, millest annavad tunnistust sellised faktid, nagu: kolme Balti riigi salajaste konverentside kokkukutsumine 1939. aasta detsembris ja 1940. aasta märtsis, vormistamiseks laiendatud sõjalist liitu Lätiga ja Leeduga; NSV Liidu eest saladuses hoitud tugevnenud sidemed Eesti, Läti ja Leedu kindralstaapide vahel; sõjalise Balti liidu spetsiaalse trükiorgani "Revue Baltique" loomine 1940. aasta veebruaris, mida avaldatakse Tallinnas inglise, prantsuse ja saksa keeles jne.

Kõik need faktid kõnelevad sellest, et Eesti valitsus rikkus jämedalt Nõukogude-Eesti vastastikuse abistamise pakti, mis kohustas mõlemaid pooli "mitte sõlmima liite ega osa võtma koalitsioonidest, mis on sihitud ühe Lepinguosalise vastu" (Lepingu art. IV).

Selline Nõukogude-Eesti vastastikuse abistamise pakti jäme rikkumine leiab Eesti valitsuse poolt aset ajal, kui Nõukogude Liit teostas ja

teostab üksnes heatahtlikku ja kindlat Eesti-sõbralikku poliitikat, täites täpselt kõiki Nõukogude-Eesti vastastikuse abistamise pakti nõudeid.

Nõukogude valitsus leiab, et sellist olukorda pole võimalik kauem taluda.

NSV Liidu valitsus peab kategooriliselt vajalikuks ja edasilükkamatuks:

1. Et Eestis loodakse selline valitsus, kes suudaks ja tahaks Nõukogude-Eesti pakti ausalt ellu viia.

2. Et viivitamatult oleks kindlustatud Nõukogude sõjavägedele vaba läbipääs Eesti territooriumile nende paigutamiseks Eesti tähtsamatesse keskustesse küllaldases suuruses, et kindlustada Nõukogude-Eesti vastastikuse abistamise pakti elluviimine ja vältida võimalikke provokatsioonilisi akte Nõukogude garnisoni vastu Eestis.

Nõukogude valitsus peab nende nõudmiste täitmist selliseks elementaarseks tingimuseks, milleta pole võimalik Nõukogude-Eesti pakti aus ja lojaalne täitmine.

Nõukogude valitsus ootab Eesti valitsuse vastust kuni kella 12-ni 16. juuni öösel. Eesti valitsuse vastuse mittesaabumist selleks tähtajaks vaadeldakse kui ülalmainitud Nõukogude Liidu nõudmiste täitmisest keeldumist.

10.9 Balti riikide hõivamine Punaarmee poolt

Joonis M. I. Meltjuhovi raamatust

М. И. Мельтюхов. Упущенный шанс Сталина. Схватка за Европу 1939–1941 (Документы, факты, суждения). Изд. 3-е. Москва, 2008, карты.

10.10 Baltimaade sovetiseerimise plaan**Katke S. K. Timošenko ettekandest J. V. Stalinile ja V. M. Molotovile***17. juuni 1940*

Balti sõjateatri kõige kiirema ettevalmistamise eesmärgil pean vajalikuks viia läbi vallutatud vabariikide territooriumil järgmised toimingud:

1. Paigutada viivitamatult Ida-Preisimaa piirile ja Läänemere kaldarajooni piirivalveväeosad, vältimaks luure- ja diversioonitegevust lääne-naabri poolt.

2. Igasse vallutatud vabariiki viia esialgu üks NKVD polk sisekorra järele valvamiseks.

3. Võimalikult kiiresti lahendada vallutatud vabariikide “valitsuse” küsimus.

4. Alustada vallutatud vabariikide relvajõudude desarmeerimist ja laialisaatmist. Relvitustada elanikkond, politsei ja olemasolevad sõjalised organisatsioonid.

5. Objektide kaitse ja valveteenistus panna meie väeosadele.

6. Alustada otsustavalt vallutatud vabariikide sovjetiseerimist.

7. Vallutatud vabariikide territooriumil moodustada Balti sõjaväeringkond staabiga Riias. Sõjaväeringkonna juhatajaks määrata Kesk-Aasia sõjaväeringkonna juhataja kindralpolkovnik Apanasenko.

8. Ringkonna territooriumil alustada piirkonna kui sõjateatri ettevalmistamist (kindlustuste ehitamist, raudtee ümbertõstmist, teedeehitust, ladude ja tagavarade moodustamist jm). Sõjateatri ettevalmistamise plaani esitan täiendavalt.

M. I. Meltjuhhov. Stalini käestlastud võimalus. Nõukogude Liit ja võitlus Euroopa pärast 1939–1941 (dokumendid, faktid, arvamused). Tallinn, 2005, lk 164–165.

10.11 NSV Liidu valitsuse voliniku Eestis A. A. Ždanovi korraldus organiseerida massilisi valitsusvastaseid väljaastumisi**Katke M. Undi autobiograafiast***18.–21. juuni 1940*

1940. a. juuni kuu 18. päeval sain telefonilise ja telegraafilise käsu, ilmuda Tallinna mida ka kohe tegin. Tallinnas sain kokku sm. Särega. Teadsin

temast juba varem. Ka sm. Lauristiniga oli minul kokkupuutumisi. Väljakutsusid mind sm. Ruus ja Istmestijev. 18. juuni õhtul sain kokku sm. Botškareviga, kes küsis minult kas olen nõus hakkama Siseministriks. (Meie sõrendus. – *Koostajad.*) Ütlesin, et kui usaldatakse, võtan ülesande vastu. 19. juunil sain kokku sm. Ždanoviga kaks korda ja peale selle sm. Botškareviga. 20. juunil oli 2 kokkusaamist sm. Ždanoviga ja ka Botškareviga ja sama 20. juuni õhtul sm. Ždanov andis minule ülesande organiseerida ööjooksul miitingu ja väljaastumine 21. juuniks. (Meie sõrendus. – *Koostajad.*) Saades korralduse, asusin seda kohe täitma ning tegin selle teatavaks sm. Särele. Ööjooksul said kõik ettevalmistused läbi viidud kui Tallinnas samuti provintsis ning 21. juunil toimus väljaastumine ja Võimu võtmine. 21. juuni öösel tuli kord maksma panna, mis sai ka minu poolt tehtud. Peale selle oli palju kokkupuuteid sm. Ždanoviga. Sellest ajast peale töötan nende ülesannete juures, mida partei minule on pannud.

(allkiri)
M. Unt

1940. aasta Eestis. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1990, lk 93–94.

10.12 Okupeeritud Eesti nukuparlamendi palve NSV Liidu Ülemnõukogule Eesti annekteerimiseks

Riigivolikogu deklaratsioon Eesti astumisest NSV Liitu

22. juuli 1940

Eesti rahvas on palju aastaid kannatanud reaktsioonilise kurnamisrežiimi surve all, alistatud röövimisele ja orjastamisele, määratud vaesusele ja poolnälgimisele.

Eesti töölise ja töötava intelligentsi osaks oli krooniline tööpuudus ja täielik ebakindlus homse päeva eest.

Eesti talurahvas kannatas maataoleku ja maanappuse, võla- ja riigimaksudekoorma, liiakasuvõtjate ja spekulantide surve all.

Reaktsioonilise kliike majandamine oli viinud riigi ummikusse. Eesti rahvamajandus viidi langusele. Ta tootmisjõud ei arenenud. Rahva juurdekasv vähenes alatasa. Rahvuslik sissetulek langes ikka rohkem, kogu rahva võlg kasvas üha. Tööstus sattus ikka rohkem sõltuvusse väliskapitalist. Põllumajanduse saatus oli maailmaturu tujude võimuses. Nii

suurenes ikka enam Eestile hukatuslik poliitiline ja majanduslik sõltuvus imperialistlikest röövijaist, välismaa kapitalistidest ja pankuritest.

Endise reaktsioonilise režiimi rahvavastane poliitika viis Eesti hukkamise äärele. Eestit ähvardas hädaoht muutuda imperialistide saagiks.

Ajal, kui eesti rahva kõige elulisemad huvid nõudsid kõige tihedamat ja kõigekülgsemat koostööd Nõukogude Liiduga, ehtas Eesti endiste võimalolijate kliike rahva kahjuks kunstlikke müüre Eesti ja Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu rahvaste vahel. Oma klassi kasuahnitsemise kitsarinnalistes huvides ta külvas vaenu meie rahva ja Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu rahvaste vahele, arendades inimvihkavat šovinismi. Ta püüdis kõigiti segada meie ja Nõukogude rahvaste vennalikkude lähenemist, tõkestada sõpruse ja tiheda, kindla liidu kujunemist meie suure naabriga – võitmatu Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liiduga.

Endine valitsus asus murdma Eesti ja Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu vahel 28. septembril 1939. a. sõlmitud lepingut ja tõukas meie riigi äraandlikult sõja ja hukkamise teele.

Rahvaste sõpruse teostamise asemel reaktsiooniline kliike tallas jalgade alla Eestis elutsevate vähemusrahvuste algelisi õigusi, igapidi õhutades ja provotseerides rahvaste vahelist vaenu.

Nüüd, kui eesti rahvas on purustanud vana surve ja õiglusetuse režiimi ülemvõimu, on võtnud enda kätte oma kodumaa saatuse ja astunud välja avarale ning helgele uue elu ehitamise teele, on saabunud suur ajalooline tund, mil eesti rahva tahe, mis on väljendust leidnud kogu rahva hääletamises, maksma panna kindel liit ja purustamatu sõprus Eesti Vabariigi ja Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu vahel, peab leidma seadusandliku kinnituse.

Riigivolikogu on veendunud selles, et ainult Eesti astumine Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu kindlustab meie riigile tõelise suveräniteedi, meie rahvale vaba rahvusliku arengu, meie tööstusele, põllumajandusele ja rahvuslikule kultuurile õitsengu, eesti rahva materiaalse ja kultuurilise heaolu võimsa tõusu ja meie armastatud kodumaa hüvangu.

Eesti töötav rahvas on ammu seotud Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu rahvastega vennalike sidemete kaudu ühises revolutsioonilises võitluses tsarismi, kapitalistide ja mõisnike vastu, kes rõhusid nii vene kui ka eesti töölisi ja talupoegi.

Eesti rahvas, astudes sotsialistliku maa vennalike rahvaste suurde peresse, viib suurde arengusse oma rikkalikud loovad jõud ja sammub käsikäes Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu töötava rahvaga uue elu ülesehitamise teele.

Ainult suure Nõukogude Liidu koosseisus ja Nõukogude Vabariikide vennaliku pere üheõigusliku liikmena saab eesti rahvas võimaluse tõsta

oma majanduselu, arendada rahva kultuuri, kindlustada rahvuste üheõiguslikkust ja tagada rahu, leiba ja tõelist vabadust eesti töötavale rahvale.

Lähtudes eesti rahva üksmeelsest tahtest, Riigivolikogu otsustab:

Paluda Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu Ülemnõukogu võtta vastu Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik Nõukogude Liidu koosseisu Liidu Vabariigina samadel alustel, millistel kuuluvad Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu Ukraina Nõukogude Sotsialistlik Vabariik, Valgevene Nõukogude Sotsialistlik Vabariik ja teised Liidu Vabariigid.

Elagu vaba Nõukogude Eesti!

Elagu suur Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit!

Riigivolikogu esimees A. Veimer

Sekretär O. Lauristin

1940. aasta Eestis. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1990, lk 128–130.

10.13 USA valitsuse reageering Balti riikide annekteerimisele

USA riigisekretäri kohusetäitja S. Wallese avaldus

23. juuli 1940

Nende viimaste päevade jooksul on see käänuline protsess, mille käigus kolme väikese Balti vabariigi – Eesti, Läti ja Leedu – poliitiline sõltumatus ja territoriaalne ühtsus sai ühe neist võimsama naabri poolt ettekavatsetult hävitatud, jõudnud lõpule.

Päevast, mil nende vabariikide rahvad esmakordselt saavutasid oma iseseisvuse ja demokraatliku valitsusvormi, on Ühendriikide rahvas jälginud nende imetlusväärset progressi omavalitsuse alal sügava ja poolehoidva huviga.

Meie valitsuse poliitika on kõigile teada. Ühendriikide rahvas on rõõvelliku tegevuse vastu, ükskõik, kas seda viiakse ellu jõu abil või jõuga ähvardusel. Nad on samuti vastu igasugusele vahelesegamisele ühe riigi, ükskõik kui võimsa, poolt iga teise iseseisva riigi, ükskõik kui nõrga, siseasjadesse.

Need printsiibid moodustavad aluse, millel baseeruvad Uue Maailma 21 sõltumatu vabariigi vahel kehtivad suhted.

Ühendriigid lähtuvad ka edaspidi nendest põhimõtetest, sest Ameerika rahvas on veendunud, et kui mitte see doktriin, milles need põhimõtted

sisalduvad, ei valitse rahvastevahelistes suhetes, siis mõistuse, õigluse seadused ja seaduslikkus – teiste sõnadega, kaasaegse tsivilisatsiooni alused – ei saa jääda püsima.

1940. aasta Eestis. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1990, lk 133.

10.14 Eestlaste iseloomust

Katke Eesti Jaapani esinduse 1. sekretäri Shigeru Shimada ettekandest Jaapani välisministrile Yôsuke Matsuokale

29. juulil 1940

I. Kinnine iseloom

Eestlased on iseloomult kinnised, individualistlikud ja egoistlikud. Seda on näha, vaadeldes põllumajanduslikku küla, näiteks, ei ole küla kollektiivne ja igaühel on omaette talu. See tähendab, et üldiselt öeldakse Venemaal mitme talu kogumi kohta “huutor” (ehk küla), kuid Eestis on igaüks eraldi. Eespool öeldu saab selgeks, vaadates seda, et seekordse Eesti revolutsiooni ajal ei kuulutanud Nõukogude Eesti Vabariigi valitsus küldes välja kolhoosisüsteemi.

Kuna [eestlaste] iseloom on kinnine, siis on loomulik, et inimesed on vaiksed. Üksteise suhtes on sõbralikkust vähe. Kui välismaalane siseneb Eestis poodi, siis ta ilmselt üllatub poemüüja ebasõbralikkuse üle. Selles riigis peetakse heaks tavaks, et poemüüja käitub korralikult, aga ei ole eriti sõbralik.

Järelikult ei ole nad [eestlased] rõõmsameelsed. Samuti on nad lihtsuse pooldajad. Vaadates, kuidas eestlased kviitungit ja kirja kirjutavad, on näha, et nad pooldavad lihtsust. Eestlased on vaiksed, napisõnalised, ebasõbralikud ja tõsised. Aga teiselt poolt on selliseid juhtumeid spordi jmt. puhul, kus nad järsku plahvatavad ja muutuvad entusiastlikeks. Teisiti öeldes, on [nad] üsna kaua vaiksed, aga kui nad lõpuks plahvatavad, siis on eestlastel selline iseloom, et [nad] plahvatavad suure varjatud jõuga. See on põhjuseks, miks eestlased on sõja puhul üsna tugevad.

Tuna 2002, nr 1, lk 53.

10.15 “Kaotatud maade” taasühendamine impeeriumiga
**NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu esimehe, välisasjade
 rahvakomissari V. M. Molotovi kõne NSV Liidu Ülemnõukogu
 istungil**

1. august 1940

Meie võime rahul olles nentida, et Eesti, Läti ja Leedu rahvad valisid kõhkluseta oma esindajad, kes üksmeelselt väljendasid oma otsuse nõukogude korra kehtimapaneku kohta ja Leedu, Läti ja Eesti astumise kohta Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu koosseisu. Ühes sellega vastastikused suhted Leedu, Läti, Eesti ja N. Liidu vahel peavad saama uued alused. Ülemnõukogu vaatab läbi küsimuse Leedu, Läti ja Eesti astumise kohta NSV Liitu Nõukogude sotsialistlike liiduvabariikidena. Pole mingit kahtlust, et nende vabariikide astumine NSV Liitu kindlustab neile kiire majandusliku tõusu ja rahvuskultuuri igakülgse õitsengu, sest astudes NSV Liitu nende jõud muutub mitmekordselt suuremaks, nende julgeolek on kindlustatud ja ühes sellega kasvab veelgi enam ka suure NSV Liidu võimsus.

Baltimaade tulek NSV Liitu suurendab selle rahvaarvu järgnevalt: tuleb juurde 2 830 000 Leedu elanikku. 1 950 000 Läti ja 1 120 000 Eesti elanikku. Seega suureneb koos Bessaraabiaga ja Põhja-Bukoviina elanikkonnaga N. Liidu rahvaarv umbes 10 miljoni inimese võrra. Kui siia juure lisada üle 13 miljoni Lääne-Ukraina ja Lääne-Valgevene elanikku, siis näeme, et N. Liit viimasel aastal suurenes rahvaarvult rohkem kui 23 miljoni isiku võrra. Ühtlasi olgu märgitud, et kogu sellest juurdetulnud elanikkonnast 19/20 kuulus varemalt NSV Liidu koosseisu, kuid oli temalt ära kistud nõrkuse hetkel Lääne-Euroopa imperialistlike riikide poolt.

Nüüd on see elanikkond uuesti ühendatud N. Liiduga. Elanikkonna arvutamisel selgub, et NSVL võib nüüd võimsal häälel kõnelda 193 miljoni isiku nimel, arvamata elanikkonna 1939. ja 1940. aasta juurdekasvu. Kuid meie maale on esmajärgulise tähtsusega faktiks see, et nüüdsest peale N. Liidu piirid viiakse Balti mere rannikule. Seega tekivad meie maal oma kinnikülmumatud sadamad Balti merel, mida meie nii väga vajame.

NSV Liidu välispoliitika edu on seda suurem, et kõike seda meie saavutasime rahulikul teel ja niihästi Baltimaade kui ka Bessaraabia küsimuste lahendamine toimus laialdaste rahvahulkade aktiivsel osavõtul ja toetusel.

10.16 Eesti annekteerimise ametlik vormistamine

NSV Liidu Ülemnõukogu seadus Eesti NSV vastuvõtmisest NSV Liitu

6. august 1940

Ära kuulatud Eesti Riigivolikogu Täisvolilise Komisjoni avalduse, Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu Ülemnõukogu otsustab:

1. Rahuldada Eesti Riigivolikogu palve ja võtta Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu võrdõigusliku nõukogude sotsialistliku liiduvabariigina.
2. Vastavalt NSVL Konstitutsiooni (Põhiseaduse) paragrahvidele 34 ja 35 teostada NSVL Ülemnõukogu saadikute valimised Eesti Nõukogude Sotsialistliku Liiduvabariigi poolt.
3. Teha Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu Ülemnõukogu Presiidiumile ülesandeks määrata kindlaks valimiste päev.

NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi Esimees
M. Kalinin
NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi Sekretär
A. Gorkin

Baaside lepingust anneksioonini. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1991, lk 188–189.

10.17 Baltikumis aastail 1939–1940 toimunud sündmuste nõukogude interpretatsioon

Rahumeelse sotsialistliku revolutsiooni versioon

Nii lõppes Läti, Leedu ja Eesti töörahva mitme aasta pikkune ennastalgav võitlus vabastamise eest. Töölised ja talurahvas kukutasid Läti, Leedu ja Eesti Kommunistliku Partei juhtimisel fašistlikud klikid ja taastasid Nõukogude võimu. Pärast pikki aastaid kestnud võitlust avanesid Baltikumi töörahva ees võimalused rahvuslikuks taassünniks ja sotsialismi ehitamiseks.

Läti, Leedu ja Eesti töörahva revolutsioonilisi väljaastumisi toetasid omakasupüüdmatult NSVLi vennalikud rahvad, kes päätsid Baltikumi töörahva imperialistlikust interventsioonist, kaitstes neid fašistliku ikestamise eest. Baltikumi sotsialistliku revolutsiooni eripära seisnes selles, et selle eesmärgid saavutati rahumeelsel teel. See sai võimalikuks, kuna

nõukogude rahva toetus Läti, Leedu ja Eesti töölisklassile ning töötavale talurahvale halvas reaktsioonilised jõud, ei andnud neile võimalust arendada relvastatud võitlust progressi ja sotsialismi vastu.

История СССР. Эпоха социализма. Москва, 1974, с. 322.

***

Sotsialistlik revolutsioon Baltikumis võitis rahumeelselt. Leedu, Läti ja Eesti rahvas võttis võimu enda kätte ilma relvastatud võitluseta. Erinevalt 1918.–1919. aastast ei saanud Balti riikide kodanlus toetuda omavahelise relvastatud võitlusega hõivatud imperialistlike riikide otsesele sõjalisele abile ja osutus jõuetuks töörahva revolutsioonilise surve ees. Töörahva poolel oli aga suur nõukogude rahvas, kes selleks ajaks oli muutnud oma maa võimsaks sotsialistlikuks riigiks. Nõukogude väeosade kohalolek Balti riikides avaldas vaoshoidvat mõju kodanluse sõjakamatele ringkondadele, välistades nende võimaluse võtta võitluses rahvaga kasutusele relvastatud abinõusid.

История дипломатии. IV. Москва, 1975, с. 144.

10.18 Baltikumis aastail 1939–1940 toimunud sündmuste tänapäevane interpretatsioon: A. O. Tšubarjan, A. S. Orlov, M. I. Meltjuhhov, M. Ilmjärv

A. O. Tšubarjan:

Nagu teada, eksisteerivad arvestatava osa vene ajaloolaste ja paljude Balti riikide ajaloolaste vahel lahkarvamused hinnangu andmises sellele, mis toimus 1940. aastal ja sellele järgnevatel aastatel Baltikumis. Vene ajaloolased eelistavad rääkida “Baltikumi liitmisest 1940. aastal jõudu kasutades” ning järgnevast sovetiseerimisest, tõrjudes okupatsiooni terminoloogiat, eriti mis puudutab perioodi pärast 1945. aastat. Seejuures mõistab suurem osa vene teadlastest otsustavalt hukka neid repressioone ja küüditamisi, mis toimusid Baltikumis, rõhutades, et samad meetodid olid iseloomulikud stalinlikule süsteemile ka suhtumises teistesse Nõukogude Liidu rahvastesse. Mitmefaktoriline meetod ärgitab meid mitte ignoreerima sisepoliitilise arengu erinevaid külgi Balti riikides sõja eel. Eksisteeris elanikkonna märkimisväärse osa tõsine rahulolematuus nende riikide tollaegsete poliitiliste liidrite sotsiaal-majandusliku poliitikaga.

Lisaks sellele oli olemas dilemma valida allumine Saksamaale või NSV-Lile ning paljud, eriti vasakpoolsete ringkondade esindajad, eelistasid Nõukogude Liitu. Meie arvates on vaja arvesse võtta kõiki neid tegureid, nii nagu ka analüüsida paljude riikide (eelkõige Suurbritannia ja USA) mitte üheselt mõistetavat reaktsiooni Baltikumi ühendamisele NSVLiga 1940. aasta suvel.

Международный кризис 1939–1941 гг.: от советско-германских договоров 1939 г. до нападения Германии на СССР. Москва, 2006, с. 7.

***

A. S. Orlov:

Siiski, meie arvates ei ilmutanud Nõukogude juhtkond 1940. aasta suve keerulises olukorras piisavat poliitilist tarkust. Kui Punaarmee grupeeringu tugevdamine Baltikumis andis teatava strateegilise võidu, siis kurs Balti vabariikide riiklikule ühendamisele Nõukogude Liiduga osutus Nõukogude juhtkonna suureks poliitiliseks valearvestuseks. [---]

See oli suur poliitiline viga kaugemale ulatuvate tagajärgedega ka Baltikumi rahvaste suhtes. Kui Balti vabariigid kuulutasid end demokraatlikeks riikideks, NSVLi liitlasteks, oli see seletatav ja arusaadav 1940. aasta situatsioonis. Kuid nende astumine Nõukogude Liidu koosseisu ja stalinliku sotsialismi mudeli kiireloomuline rakendamine raskendasid sisepoliitilist olukorda. Baltikumis toimuvad muutused kandsid alates esimestest päevadest endas stalinliku sotsialismi pitsarit. Nii nagu kogu maal viidi uutes liiduvabariikides läbi repressioone, terrorit ja massilisi küüditamisi. Kogu see ebaseaduslik tegevus kompromiteeris sotsialismi ideed, kutsus esile tööliskonna pettumuse, muutis paljud neist Nõukogude korra vastasteks.

Международный кризис 1939–1941 гг.: от советско-германских договоров 1939 г. до нападения Германии на СССР. Москва, 2006, с. 293–294.

***

M. I. Meltjuhov:

Viimastel aastatel teaduslikku käsitluse oluliselt lisandunud dokumentaalne materjal on asetanud Nõukogude poliitika uurimise Baltimaade suhtes faktide tugevale pinnale ja Nõukogude–Balti suhete probleemid on kodumaises historiograafias radikaalselt ümber hinnatud. Täna on täiesti selge, et ajalooline müüt, mis on kinnitust leidnud Nõukogude ametlikus

versioonis, ei vasta ajaloolisele tegelikkusele. Isegi selle versiooni pool-
dajad ei ole suutelised esitama enam-vähem tõsiseid argumente selle toe-
tamiseks ja on asunud tähelepanu koondamisele tolleaegse Nõukogude
juhtkonna tegevust õigustavatele erinevatele momentidele. Nagu näita-
vad S. V. Volkov ja J. V. Jemeljanov, et “kuigi paljude, erinevatel stra-
teegilistel rajajoontel asuvate maade suveräänne staatus oli kaitstud rah-
vusvahelise õigusega, ignoreeriti praktikas neid õiguslikke aluseid Teise
maailmasõja tingimustes kõigi selle peamiste osavõtjate, sealhulgas ka
NSVLi poolt”. Kuid kui sellised tegevused olid reeglipärased sõja ajal, ei
ole selge, kas on sel juhul vajalikud mingisugused õigustused.

NSVLi tegevus Baltimaade suhtes, erinevalt teiste Ida-Euroopa terri-
tooriumite ühendamise abinõudest, mida loeti Nõukogude “huvifääri”
kuuluvateks, on tõend keerulistest ja mitmekäigulistest kombinatsiooni-
dest. Eesti, Läti ja Saksamaa tunnustus, et Eesti, Läti ja Leedu kuuluvad
Nõukogude huvitsooni, ja sõda Euroopas võimaldas NSVLil nendele maa-
dele peale suruda vastastikuse abistamise kokkuleppe ning andis Moskvale
legaalse survevahendi regioonis, mida Inglismaa ja Prantsusmaa tunnis-
tasid vähem ohtlikuks kui Saksa okupatsiooni. Nõukogude juhtkond, tei-
nud esimese sammu Baltikumi tungimiseks, ei sekkunud demonstratiivselt
nende maade siseasjadesse, oodates kannatlikult oma tundi. Prantsusmaa
purustamine ja inglaste väljaajamine Mandri-Euroopast avasid tee Balti-
maade liitmiseks. NSVLi intsineeritud diplomaatiline konflikt ja sõjalise
sissetungi ähvardus pani Balti riikide valitsused valiku ette – võitlus või
kapituleerumine. Arvestades sõjalise vastupanu perspektiivtust ja Euroopa
suurriikide huvi puudumist Baltimaade vastu, otsustati kapituleeruda, ning
Nõukogude juhtkond, rikkudes oma kokkuleppeid Leeduga, viis oma väed
sisse, ja alustas regiooni sihikindlat sovjetiseerimist. Niisiis, Nõukogude
Liidul, kes kasutas ära Inglise–Prantsuse–Saksa vastuolusid, õnnestus taas-
tada kontroll strateegiliselt tähtsa regiooni üle, tugevdada oma positsioone
Läänemerel ning luua platsdarm Ida-Preisimaa vastu.

*M. I. Meltjuhov. Stalini käestlastud võimalus. Nõukogude Liit ja võitlus Euroopa pärast
1939–1941 (dokumendid, faktid, arvamused). Tallinn, 2005, lk 168.*

***

M. Ilmjärv:

Iseseisvate Balti riikide tekkimine sai võimalikuks pärast Venemaa ja
Saksamaa kokkuvarisemist 1917.–1918. aastal. Selge on, et kuigi Balti
riikide moodustumisele aitasid olulisel määral kaasa muutused ülemaa-
ilmses poliitilises konstellatsioonis, ei oleks nende iseseisvus olnud

saavutatav ilma Balti rahvaste endi ühtse poliitilise tahte ja võiduka relvastatud võitlusega vabaduse eest. Kakskümmend aastat hiljem avaldasid globaalse poliitilise konstellatsiooni tasandi muutused koos Euroopa suurriikide vaheliste kasvavate hõõrumistega mõju ka Balti riikidele, tõugates neid kaotama suveräänsust, mille visaks kaitsmiseks ei näidanud nad üles mingit initsiatiivi. On ilmne, et Eesti, Läti ja Leedu sõjalised jõud ei oleks olnud võimelised ei ära hoidma oma territooriumide okupeerimist Nõukogude Liidu poolt ega osutama relvastatud vastupanu Saksamaale 1941. aasta suvel. Kuid, nagu näitab ajalugu ikka ja jälle, okupatsioon ei tähenda alati iseseisvuse kaotamist. Niisiis on küsimus selles, kuidas riik alistub (annab end võitja meelevalda), ja selles, millised on anneksiooni vältimise (sellest kõrvale hoidumise) teed. Lisaks välispoliitilistele faktoritele, mis põhjustasid tingimusteta alistumise, tuleb kahtlemata pöörata tähelepanu sisepoliitilistele, majanduslikele ja psühholoogilistele teguritele. Ühest küljest oli Balti riikide iseseisvuse kaotus Müncheni pakti, Nõukogude Liidu ja Saksamaa vaheliste kokkulepete, sakslaste sõnapidamatuse, osava propaganda ning Nõukogude Liidu ja Saksamaa hävitamise ootuse poolt põhjustatud üleeuroopalise rahvusvahelise poliitilise kriisi tagajärg, ning teiselt poolt põhjustatud realistliku iseseisva välispoliitika puudumisest Baltikumis 1939.–1940. aastal, kuid samuti sellest sisepoliitikast, mis oli levinud neis riikides sel ajal, mil Euroopa suures poliitikas toimunud kardinaalsed muutused valmistasid ette pinnast Balti riikide suveräänsuse kaotamiseks. Otsust Balti riikide rahumeelse alistumise kohta ei langetatud mitte 23. augustil Moskvast. Ei saa eitada kogu kujunenud olukorra keerukust. Kuid otsused tegutsemisviisi kohta tehti Tallinnas, Riias ja Kaunases. Sisuliselt oli 1939.–1940. aasta katastroof ka Balti riikide tõsise sisepoliitilise kriisi loomulik tagajärg. Niisiis, Balti riikide iseseisvuse vaikne surm ning nende täielik kadumine Euroopa poliitiliselt areenilt oli pika protsessi tagajärg, kuid põhjustatud mitte ainult väljapääsmatust olukorrast ja mitte üksnes Molotovi-Ribbentropi pakti allakirjutamisega esile kutsutud pealesunnitud tegevustest.

Международный кризис 1939–1941 гг.: от советско-германских договоров 1939 г. до нападения Германии на СССР. Москва, 2006, с. 282–283.

10.19 Ajaloolane: Nõukogude projektil Baltikumis polnud tulevikku**Katke J. J. Zubkova intervjuust**

Kuidas ikkagi toimus Balti vabariikide liitmine NSV Liiduga, kui vaadelda juriidilisest seisukohast?

Kõikides nendes “ajaloo tõlgendamise lahingutes”, mida peetakse poliitilisel pinnal, pole kumbki pool, ei Eesti ega Vene oma, teinud ettepanekut laua taha istuda ning kõigepealt terminites ja arusaamades kokku leppida. Näiteks, mida peetakse silmas, kui räägitakse liitumise legitiimsusest, okupatsioonist, annekterimisest jne. Praegu ollakse tupikus peamiselt selle pärast, et mõlemal poolel on asi enda meelest selge.

Viimase kümne aasta jooksul on publitseeritud mitmeid kõiteid dokumente, seega on dokumentaalne baas meil olemas. Eestis ilmus näiteks “Valge raamat”, Venemaal on ilmunud palju väärtväljaandeid, näiteks “Täievolilised esindajad teatavad...”, mis põhineb välisministeeriumi dokumentidel. Seal on kogu 1940. aasta sündmustik nagu peo peal.

Kui neid dokumente lugeda, siis on selge, et nõukogulik kontseptsioon Eesti, Läti ja Leedu vabatahtlikust astumisest NSV Liitu ei kannata mitte mingisugust kriitikat. Selge on, et Eesti liitumine NSV Liiduga ei olnud legitiimne vaatamata kõikidele vastavatele paberitele, mis allkirjastati. See oli ilma igasuguse kahtluseta anneksioon.

Rahvusvahelises õiguses on olemas anneksiooni definitsioon – see on ühe riigi sidumine teise riigiga ilma esimese riigi nõuolekuta. Kuidas Eesti nõusolek saavutati, kui tohutut survet selleks avaldati, see on nendes dokumentides selgelt näha.

Kuivõrd tõsine oli sõjaline ähvardus? Kas NSV Liit oli valmis alustama Eesti vastu sõjalist tegevust, kui Eesti keeldunuks baaside lepingust? Või laskis Eesti end ähvardustest heidutada ning oleks tegelikult võinud jääda iseseisvaks?

See küsimus oli, on ja jääb lahtiseks – nii nagu minevikus, nii ka nüüd. Asi on selles, et NSVL kasutas oma sõjaväge hirmutamiseks, kuid tegelikult ei kavatsenud ta Eestiga sõda alustada. Ent vene ajaloolane Mihhail Meltjuhhov avastas Vene arhiividest dokumendid, mis tõendavad, et sõjaline surve läbis kogu läbirääkimiste protsessi. Piiril toimunud sõjalised

ettevalmistused olid täiesti reaalsed, kindralstaabis oli lepingu allkirjastamise momendil olemas sõjalise sissetungi plaan Eestisse – ja selline plaan pole asi, millega blufitakse. Sõjaline surve oli täiesti reaalne.

Jelena Zubkova: Nõukogude projekti lootusetus. Intervjuu portaalile Delfi (tõlge). 11. veebruar 2008, <http://www.delfi.ee/archive/article.php?id=18160921&categoryID=9738762&ndate=1202680800>.

Küsimused ja ülesanded

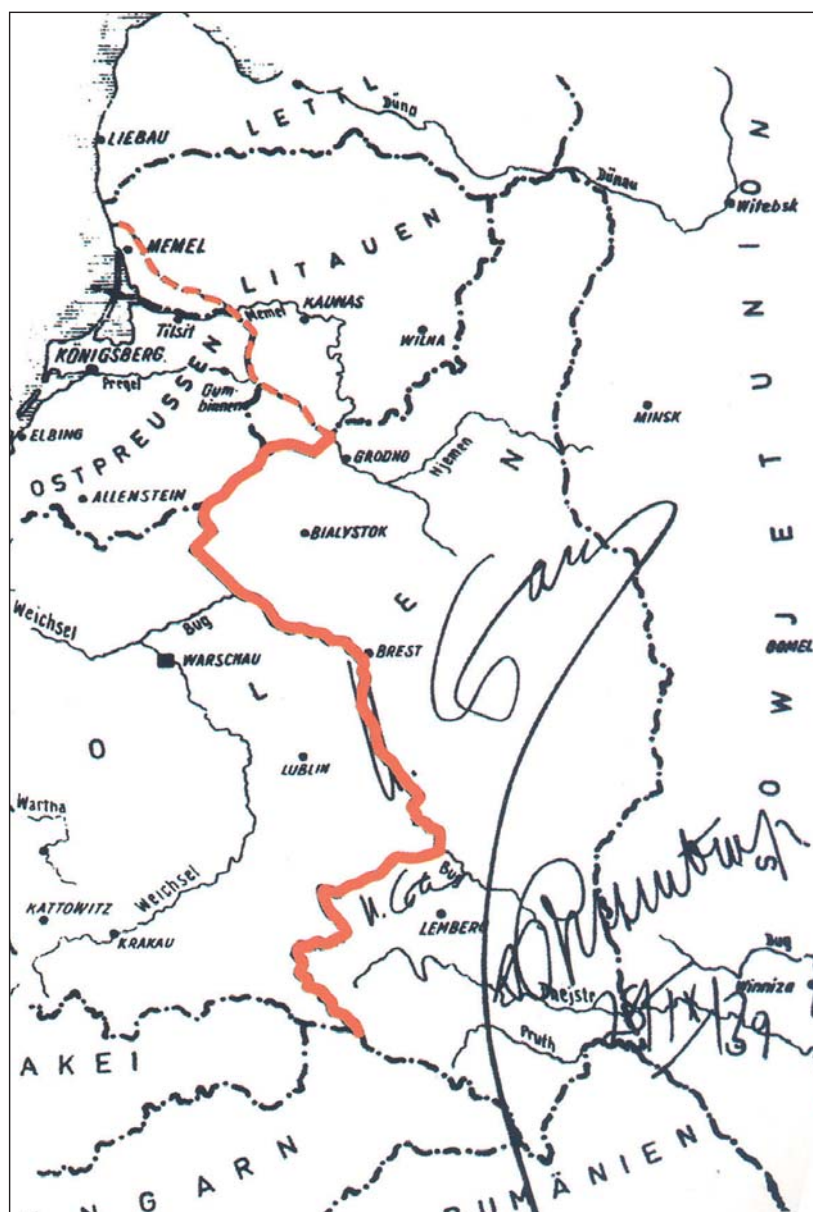
1. Miks ei õnnestunud Eestil Teisest maailmasõjast kõrvale jääda?
2. Kas Eesti neutraalseks kuulutamisel oli mingit tähtsust? Põhjendage oma arvamust.
3. Mida oskate öelda erineva päritoluga dokumentide usaldusväärsuse kohta? Tooge näiteid teie enda valitud allikakatketest.
4. Seletage mõisteid *okupatsioon, anneksioon, inkorporeerimine, sovetiseerimine, kollaboratsioon*.
5. Kas Balti riigid olid üksnes olukorra ohvrid või sõltus ka nendest midagi? Põhjendage oma arvamust.
6. Millised siin esitatud dokumendid näitavad, et Eesti okupeeriti sõjalise jõuga ähvardades?
7. Kas okupatsiooni oleks Eesti juhtkonna teistsuguse käitumise korral saanud vältida? Põhjendage oma arvamust.
8. Mil määral soodustas iseseisvuse kaotust sellele eelnenud demokraatia piiramine Eestis?
9. Mis sündmused Eestis ja maailmas eelnesid Nõukogude sissetungile?

10. Millised olid Eesti juhtkonna motiivid, kui otsustati alistuda sõjalise vastupanuta?
11. Millised on erinevad vaatenurgad 1940. aasta juunis toimunud? Kasutage vastamisel allikaid 10.15, 10.17 ja 10.18. Milliste esitatud hinnangutega olete nõus ja miks? Koostage skeem, selgitamaks tänapäeva ajaloolaste seisukohtade ühisosa ja erimeelsusi.

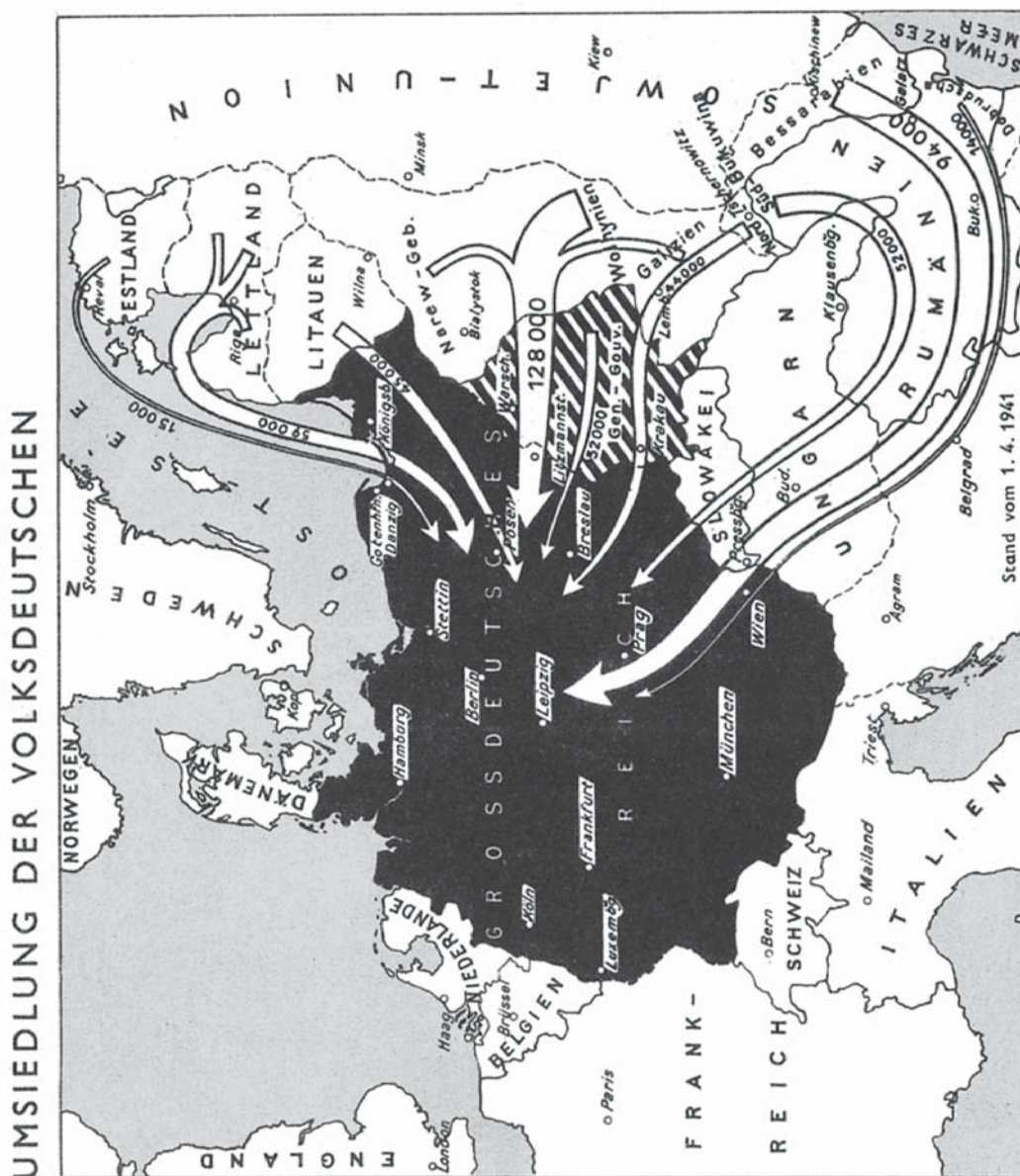
Eesti ajaloolaste eriarvamused	Üksmeel	Vene ajaloolaste eriarvamused

12. Miks on 1939.–1940. aasta sündmused aktuaalsed tänapäevalgi?
13. Allikakriitika
- Selekteerige kogumiku selles peatükis esitatud dokumentidest välja esmased allikad. Seletage, mille põhjal nii otsustasite. Mis eesmärgil on need dokumendid koostatud?
- 13.1. Millised neist allikaist olid salajased? Kus ja millal avaldatuna on need muutunud kõigile kättesaadavaks?
- 13.2. Miks oli vaja neid dokumente salastada? Kelle kätte need kindlasti ei tohtinud sattuda? Miks?
14. Teemakaart
- Koostage allikate 10.4, 10.6, 10.7, 10.9 ja 10.10 põhjal teemakaart NSV Liidu sõjaväe paiknemisest, baasidest ja sissetungiplaanidest septembrist 1939 kuni 16. juunini 1940. Otsustage saadud andmeid ja oma taustateadmisi kasutades Eesti sõjalise vastupanu mõttekuse üle 1939. ja 1940. aastal.

PILTALLIKAID

Kaart NSV Liidu ja Saksamaa vahel sõlmitud sõpruse ja piirilepingu juurde mõjusfääride jagamise kohta Stalini ja Ribbentropi allkirjadega. 28. september 1939

Sakslaste ümberasumine Nõukogude mõjusfääri loovutatud Ida-Euroopa aladelt Saksamaale 1939–1941. Kaart 1941. aastal Leipzigi ilmunud väljaandest Meyers Neuer Volksatlas.

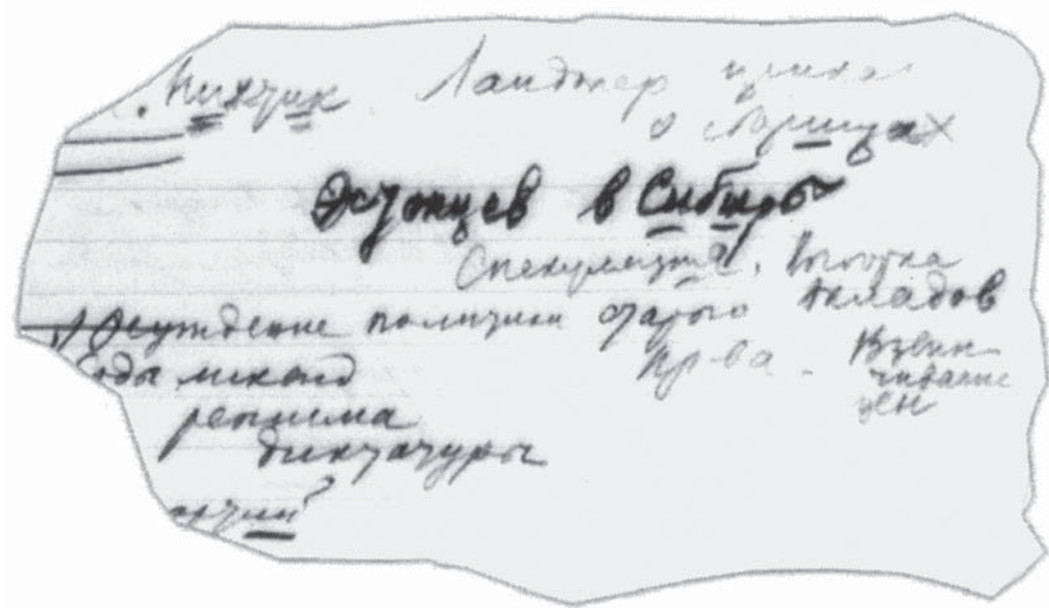

Meeleavaldus, mis peeti NSV Liidu eriesindaja Andrei Ždanovi korraldusel Vabaduse platsil 21. juunil 1940.

Pildilt on näha, et demonstrandid, kellest suure osa moodustasid Nõukogude kodanikest baaside ehitajad ja ümberriietatud punaarmeelased, ei täitnud mitte väljakut, vaid pigem sõidutee. Järgmisel päeval teatasid juba uue võimu kontrolli alla läinud ajalehed erinevaid demonstrante arve: Päevaleht 6000–7000, Rahva Hää! 30 000–40 000. TASSi korrespondent Pjotr Izmestjev esitas Pravdas arvuks 5000 ning pealtvaatajaid kaks korda enam. Pärast Teist maailmasõda hakati rääkima juba sadadest tuhandetest meeleavaldajatest kogu Eestis. Esitatud foto lubaks väljakul viibinute arvuks pidada u 5000–6000 inimest, kuid pole teada, kui paljud neist olid demonstrandid. Tunnistajate mälestuste järgi oli suurem osa kohalviibinuist uudishimulikud pealtvaatajad. Väljaku ääres ja sellele suubuvate tänavate otstes seisis Punaarmee soomusautod, Kaarli puiestee alguses oli rood relvastatud punaarmeelasi, kasutati Punaarmee helivõimendusautot (mille aparaatuur läks kohe miitingu algul rikki) ning kõnepidajate seas oli ka Punaarmee ohvitser.

Rongkäik Kadriorgu presidendi lossi juurde Punaarmee soomusautode saatel. Sinna suundus ka Ždanov, kes 8 minutit kestnud visiidi vältel dikteeris president Konstantin Pätsile uue valitsuse koosseisu. 21. juuni 1940

Märge “Eestlased Siberisse” Andrei Ždanovi Tallinna märkmetest. Juuni 1940

21. juunil 1940 moodustatud “rahvavalitsus” koos paari Riigikantselei aparaadi töötajaga. Mis selle nukuvalitsuse liikmetest hiljem sai? Peaminister, hiljem Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees Johannes Vares-Barbarus laskis end 1946. aastal maha; peaministri asetäitja, hilisem akadeemik Hans Kruus ja välisminister Nigol Andresen represseriti 1950. aastal kui kodanlikud natsionalistid; kauaaegne Nõukogude agent siseminister Maksim Unt arreteeriti peagi ja hukati Vene kodusõja aegsete pattude eest NKVD poolt 1941. aastal; sõjaminister kindralmajor Tõnis Rotberg langes 1941. aastal sakslaste kätte vangi, vabastati 1942, arreteeriti NKVD poolt 1944 ja suri sunnitööl; kohtuminister Boriss Sepp tagandati juba mõne nädala pärast, arreteeriti NKVD poolt ja kadus jäljetult; haridusminister Johannes Semper langes 1950. aastal põlu alla, kuid tal õnnestus vältida arreteerimist; sotsiaalminister Neeme Ruus jäi Saksa okupatsiooni ajal Eestisse põrandaalusele tööle, langes Gestapo kätte ja hukati; põllutöökasvatamine Aleksander Jõeäärele mõisteti 1950. aastal 25 aastat sunnitööd; teedeminister Orest Kärg hukkasid Saksa okupatsioonivõimud; kohaliku tööstuse minister (majandusminister) Juhan Narma-Nihtig vabastati ametist kaks kuud hiljem, arreteeriti 1942. aastal Nõukogude tagalas ning suri peagi eeluurimisvanglas; ülemjuhatajaks määratud erukindralmajor (Punaarmee kindralleitnant) Gustav Jonson arreteeriti koos teiste Eesti kindralite ja vanemohvitseridega 1941. aastal veidi enne Saksamaaga sõja puhkemist ja lasti 1942 maha. Usutavasti pole selle loetelu järel vajadust kirjeldada, mis juhtus Eesti Vabariigi varasema poliitilise, majandus- ja kultuurieliidiga.

11. SOVETISEERIMISE ALGUS, 1939–1940

11.1 Poliitilise juhtkonna hävitamine

Katke T. Karjahärmi ja V. Sirgi raamatust

Esimesena langes okupatsioonivõimu löögi alla iseseisva Eesti poliitiline juhtkond. Veel enne ametlikku annekteerimise vormistamist arreteeriti ja küüditati 19. juulil sõjaväe ülemjuhataja Johan Laidoner koos perekonnaga Pensasse. 30. juulil tabas sama saatus president Konstantin Pätsi, kes küüditati Ufaasse. 26. juunil 1941 mõlemad arreteeriti ja pandi vanglasse. Eesti Vabariigi 11 riigipeast hukati või suri vangis üheksa ..

Eesti Vabariigi endistest ministritest jäi esimese Nõukogude okupatsiooni haardesse 73 inimest ehk üle 2/3 nende üldarvust (105), kuna osa oli surnud või maalt varem lahkunud. [---] 52 endist ministrit kaotas elu vanglas või sunnitöölaagris: lasti maha või suri haigustesse, külma või nälga või võttis endalt elu ise. [---] Välismaale jäi või põgenes u 20 endist ministrit, s.o u 1/5 nende üldarvust.

Viimase okupatsioonieelse valitsuse 11 liikmest arreteeriti 10 .., kellest 9 lasti maha või hukkus vangistuses. [---]

Riigikohtu viimase koosseisu 16-st liikmest arreteeriti 1940.–1941. aastal kuus, kes kõik hukkusid laagris. Samasugune saatus tabas u 50% muudest tippametnikest ja 1/4 kõrgemast ametnikkonnast tervikuna. Ametis olnud maavanematest represseeriti aastail 1940–1941 u pool.

Viimase parlamendi (VI Riigikogu) 120 liikmest lasti maha või hukkus vangistuses 71 inimest, neist kaks .. langeb Saksa võimude arvele. Viis rahvaesindajat jäi laagris ellu, 27 põgenes välismaale.

T. Karjahärm, V. Sirk. Kohanemine ja vastupanu. Eesti haritlaskond 1940–1987. Tallinn, 2007, lk 177–178.

11.2 Massiküüditamise ettevalmistamine

Direktiiv “Sotsiaalselt võõra elemendi väljasaatmise kohta Balti vabariikidest, Lääne-Ukrainast, Lääne-Valgevenemaalt ja Moldaaviast” (kokkuvõte ÜK(b)P KK ja NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu täiesti salajasest otsusest nr 1299-526ss)

14. mai 1941

Isikute kategooriad, kes kuuluvad väljasaatmisele:

1. kontrrevolutsiooniliste organisatsioonide liikmed ja nende perekonnad
2. endised sandarmid, vangivalvurid, politsei ja vanglate juhtiv koosseis, reapolitseinikud ja vangivalvurid (kui nende kohta leidub kompromiteerivaid materjale)
3. endised suurmõisnikud, kaupmehed (aastakäibega üle 150.000 lati (1 latt = 90 Eesti senti)), vabrikandid (aastakäibega üle 200.000 lati) ja endised kodanlike valitsuste kõrgemad ametnikud koos perekondadega
4. endised ohvitserid, kui nende kohta leidub kompromiteerivaid materjale, sealhulgas ka need, kes teenisid Punaarmee territoriaalsetes korpustes
5. surmamõistetute või pöranda alla läinud kontrrevolutsiooniliste organisatsioonide liikmete perekonnad
6. kodanikud, kes on repatrieeritud Saksamaalt ja ka Saksamaale lahkunud, kui nende kohta on kompromiteerivaid materjale
7. põgenikud endisest Poolast, kes on keeldunud vastu võtmast nõukogude kodakondsust
8. kriminaalne element, kes jätkab kuritegevust
9. politseis registreeritud prostituudid, kes jätkavad endist tegevust

Kultuur ja Elu 1998, nr 3, lk 11.

11.3 Küüditatute tee Siberisse juunis 1941

Katke professor A. Orase mälestustest

Vagunid, kuhu küüditatud topiti – mehed eraldi naistest ja lastest –, olid tavalised loomaveoks ettenähtud vagunid ega kõlvanud inimeste jaoks. Vagunitel oli keskel ukсед ja õhutamiseks kaks väikest avaust üsna katuse lähedal. Mõlemas otsas olid plankudest tehtud lavatsid ning metalltorust ja puust kolmjalast moodustatud pesemisenõu ühes otsas.

Sellisesse vagunisse aeti umbes 30–40 inimest, vahel veelgi rohkem. Lavatsitel oli ruumi vaid kümnele inimesele, sedagi vaid istumiseks. Teised pidid seisma, istuma või lamama tuuletõmbuses põrandal, sageli hunnikus üksteise peal.

Määruse järgi pidid mehed pakkima oma kompsud eraldi, sest nad eraldati perekonnast. Kuna neid aga ette ei hoiatatud ega soovitatud ka teha eraldi komps, polnud mõnel eriti midagi kaasas. Osa neist aga kaotas oma asjad juba meeletus kiirustamises raudteejaamas, kus valvurid neid lausa tõukasid vagunitesse. See osutus saatuslikuks, kuna seegi vähene, mida nad kaasa said võtta, aitas neil siiski mingil määral taluda reisivint-sutusi. [---]

Oli lämmatavalt palav päev, õhk vagunis oli paks ja vettki anti alles hilja õhtul – vaid paar ämbritäit. Kuna mõned üksikud olid taibanud kaasa võtta mingi jooginõu, ei saanud vett säilitada päevaajaks, mil seda ei antud. Sellepärast tuli juua niipalju korruga, kui vaid mahtus – kas otse ämbrist või käsi abiks võttes.

Olematute sanitaartingimuste tõttu ujusid vagunite põrandad peagi kusest; ruumipuudusel pidid väikelapsed seal magama oma märgades mähkmetes. Paljud surid šoki tagajärjel. Kaks Tartu naist sünnitasid enne-aegselt, nende lapsed surid. Üks mees lõikas oma kõri habemenoaga läbi, seejärel korjasid valvurid kõik teravad esemed ara. Laipade koristamisega siiski kiire ei paistnud olevat.

A. Oras. Eesti saatuslikud aastad 1939–1944. Tallinn, 2002, lk 131–132.

11.4 Eestivenelaste küüditamine

Katke nimekirjast (nn Helsingi nimekiri)

Juuni 1941

460.	Beljajev,	Boris Ivani p.	22. IV 30	E. Tartu
461.	"	Eufrosine Ivani t.	16. VI 24	"
462.	"	Georgi " p.	26. V 33	"
463.	"	Ludmila Grigori t.	18 a.	U. Narva
464.	"	Maria Ivani t.	3. III 39	E. Tartu
465.	"	Peeter Vassili p.	1913. a.	U. Narva
466.	Beloussov,	Andrei Andrei p.	14. X 88	E. Tartu
467.	"	Ekaterina Pauli t.	15. XI 79	"
468.	"	Georgi Andrei p.	4. XI 28	"

469.	"	Irina " t.	4. IV 25	"
470.	"	Sinaida " t.	3. VI 22	"
471.	Belozorov,	Nadeza Matvei t.	19. VIII 24.	U. Kreenholm
[---]				
507.	Bobrov,	Joann-Maksim	26. VI 17	N. Kreenholm
508.	Bogatov,	Vassili Feodori p.	15. III 36	N. Petseri v.
509.	Bogdanov,	Aleksandra Ivani t.	58 a.	U. Narva
510.	"	Al-der Nikolai p.	18. I 98	U. Kiviõli
511.	"	Anantasia Vassili t.	13. X 99	"
512.	"	Boris Mihaili p.	3. I 32	N. Petseri v.
513.	"	Vassili	57 a.	U. Kulgu-Narva
514.	"	Zoja Jona t.	5. X 19	U. Narva
515.	Bojarnitsev,	Elisabet Jüri t.	5. III 94	P. Pärnu
516.	Bojarov,	Ekaterina Feodori t.	8. XI 24	U. Narva
[---]				
554.	Bubnov,	Anastasia Peetri t.	22. XII 85	E. Alatskivi v.
555.	"	Evdokia	21. III 33	"
556.	"	Maria	25. III 28	"
557.	"	Marie Vassili t.	1936. a.	"
558.	"	Michail Antoni p.	7. XI 27	E. Peipsiääre v.
559.	"	Nikolai	ca 1936. a.	E. Alatskivi v.
560.	"	Tamara	ca 1939. a.	"
561.	"	Tatjana Vassili t.	1924. a.	"
562.	"	Valentina	1928. a.	"
[---]				
579.	Bõkov,	Al-der Efimi p.	11. I 13	H. Tallinn
580.	"	Maria Al-dri t.	8. II 93	"
581.	"	Olga Efimi t.	17. V 17	"
582.	Bõstrov,	Boris-Pavel	27. II 30	" -Kopli
583.	"	Elisabeth Irene Georgi t.	21. IX 98	" "
534.	"	Grigori Terenti p.	1895. a.	U. Narva
585.	"	Zenovia.	14. XI 95	H. Tallinn
586.	"	Konstantin Feodori p.	21. IX 87	"
587.	"	Maria	35 a.	U. Narva
588.	"	Matvei	4. VI 80	"
589.	"	Oleg Konstantini p.	15. XI 19	H. Tallinn
590.	"	Pavel Feodori p.	17. XI 97	" -Kopli
591.	"	Valentin Grigori p.	11 a.	U. Narva
[---]				
610.	Dimitriev,	Alide Loviisa t.	14.VIII 02	H. Nissi v.
611.	"	Feodor	5. VI 99	"

612.	"	Nadežda Feodori t.	11. VI 27	"
613.	"	Nikolai " p.	20. VII 28	"
614.	"	Oleg "	16. XII 34	"
[---]				
864.	Fomin,	Fomitsev-Vassili Aleks. p.	22. III 98	U. Narva
865.	"	Helena Peetri t.	3. VI 01	"
866.	"	Igor Andrei p.	20. III 28	"
867.	"	Ivan Ivani p.	16. XI 21	"
868.	"	" Mihhaili p.	14. XI 87	"
869.	"	Lydia Andrei t.	19. XI 32	"
870.	"	Maria Dimitri t.	30.VI (35 a.)	"
871.	"	Mihhail Andrei p.	16. XI 21	"
872.	"	Niina " t.	11. XI 21	"
873.	"	Olga Al-dri t.	10. IV 00	"
874.	"	Peeter Andrei p.	3. I 38	"
875.	"	Vassili Vassili p.	9. XI (14 a.)	"
[---]				
5187.	Orlov,	Aleksandra Valentina t.	1937 a.	E. Alatskivi
5188.	"	Aleksei Ivani p.	14. III 95	P. Pärnu
5189.	"	Anna Simeoni t.	26. VI 32	N. Petseri v.
5190.	"	Boris Valentini p.	8. VII 40	E. Alatskivi
5191.	"	Evdokia Teodori t.	20. III 04	P. Pärnu
5192.	"	Georgi Ivani p.	28. IV 89	N. Petseri
5193.	"	Georg Semjoni p.	1932 a.	" v.
5194.	"	Ksenia Nikifori t.	6. II 02	H. Tallinn
5195.	"	Ludmilla Ivani t.	30.VIII 31	"
5196.	"	Niina "	10. IX 32	"
5197.	"	Tatjana Aleksei t.	6. VI 29	P. Pärnu
5198.	"	Veera Vassili t.	9. IX 92	N. Petseri

Population Losses in Estonia June 1940 – August 1941, I. Scarborough, 1989.

11.5 1941. aasta juunis Baltikumist Venemaale deporteeritute hulk
 NSVL RJRK ettekanne
 Katke H. Sabbo raamatust

17. juuni 1941

1941

.../2288m

Täiesti salajane

Koopia

Toimik 1-1

ÜK(b)P KK – sm. STALINILE
 NSLV RKN – sm. MOLOTOVILE
 NSVL SARK – sm. BERIALE

Tehtud on lõplik kokkuvõte nõukogudevastase kriminaalse ja sotsiaalselt ohtliku elemendi arreteerimise ning Leedu, Läti ja Eesti NSV-dest väljasaatmise operatsioonist.

I. Leedus

arreteeritud	5664 in.
küüditatud	10187 in.
kokku repressseeritud	15851 in.

Lätis

arreteeritud	5625 in.
küüditatud	9546 in.
kokku repressseeritud	15171 in.

Eestis

arreteeritud	3173 in.
küüditatud	5973 in.
kokku repressseeritud	9146 in.

II. Kokku kolmes liiduvabariigis:

arreteeritud	14467 in.
küüditatud	25711 in.
kokku repressseeritud	40178 in.

Sealhulgas:

a) aktiivseid kontrrevolutsiooniliste natsionalistlike organisatsioonide liikmeid

arreteeritud	5420 in.
küüditatud perekonnaliikmeid	11038 in.

- b) endiseid valvureid, sandarmeid, politseinikke, vanglaametnikke
 arreteritud 1603 in.
 küüditatud perekonnaliikmeid 3240 in.
- c) endiseid suuri mõisnikke, vabrikante ja Leedu, Läti ning Eesti
 endise riigiaparaadi ametnikke
 arreteritud 3236 in.
 küüditatud perekonnaliikmeid 7124 in.
- d) endiseid Poola, Läti, Leedu, Eesti valgearmeehvitsere, kes ei teeninud
 territoriaalkorpustes ja kelle kohta olid olemas kompromiteerivad
 materjalid
 arreteritud 643 in.
 küüditatud perekonnaliikmeid 1649 in.
- e) KKM saanud kontrrev. organisatsioonide liikmete perekonnaliikmeid
 arreteritud 27 in.
 küüditatud perekonnaliikmeid 463 in.
- f) isikuid, kes saabusid Saksamaalt repatrieerimise korras, kuid samuti
 sakslasi, kes panid end repatrieerumiseks kirja ja erinevatel põhjustel ei
 lahkunud Saksamaale, kelle suhtes on olemas kompromiteeriv materjal
 arreteritud 56 in.
 küüditatud perekonnaliikmeid. 165 in.
- g) põgenikke endisest Poolast, kes keeldusid nõukogude kodakondsuse
 vastuvõtmisest
 arreteritud 337 in.
 küüditatud perekonnaliikmeid 1330 in.
- h) kuritegelikke elemente arreteritud 2162
- i) prostituute, kes olid registreeritud Leedu, Läti ja Eesti endistes poliit-
 seiorganites, praegu jätkavad prostitutsiooniga tegelemist
 küüditatud 760 in.
- j) endiseid Leedu, Läti ja Eesti armeehvitsere, kes teenisid territoriaal-
 korpustes, kelle kohta oli olemas kompromiteeriv materjal, arreteritud 933,
 sealhulgas:
Leedus	285 in.
Lätis	424 in.
Eestis	224 in.

III. Operatsiooni läbiviimise ajal leidsid aset mõned relvastatud vastu-
 panu juhtumid opereeritavate poolt, kuid samuti põgenemiskatsed, mille
 tagajärjel tapeti 7 in., haavata said 4 in.

Meie kaotused: tapetud 4 in., haavatud 4 in., sealhulgas: tapetud – 183.
 laskurdiviisi üksiku luurepataljoni komandör G., jaoskonna miilitsavo-
 linik D., operatsioonile kaasatud riia tehase nr. 464 aktivist Kondratjev,

kergelt haavatud – RJRK Kõrgema kooli kursant Sõpin, punaarmeeelane Sirota, punaarmeeelane Babajev, autojuht.

IV Operatsiooni käigus erinevatel põhjustel (haigus, operatsiooni ajal mittekohalolemine, elukoha muutus jm.) immobiliseerimata jäänud immobiliseeritakse täiendavalt RJRK ja SARK jooksva operatiivtöö käigus.

NSVL riikliku julgeoleku rahvakomissar
/Merkulov/

H. Sabbo. Võimatu vaikida, I. Tallinn, 1996, lk 818–819.

11.6 Eestis elanud venelaste vastane Nõukogude terror

Katke S. G. Issakovi raamatust

Pärast Eesti Vabariigi annekteerimist 1940. aasta suvel, siin Nõukogude võimu kehtestamist, nagu me juba märkisime, järgnes otsekohe peaaegu kõigi vene ühingute ja organisatsioonide, ajalehtede ja teiste väljaannete sulgemine uue võimu poolt. Kogu väljakujunenud vene kirjanduse ja kultuurielu süsteem Eestis hävitati täielikult. Hakati looma stalinliku, üleliidulise eeskuju järgi uut süsteemi, mis vanade vene kultuuritegelaste ja kirjanike absoluutsele enamusele oli suletud, ja ega nad ei pürganudki sinna, tunnetades kogu oma olemusega selle kaugust sellest, millega nad olid harjunud, mille peal neid oli kasvatatud. [---]

Üsna varsti algasid vene poliitika-, ühiskonna- ja kultuuritegelaste arreteerimised, esmajärjekorras emigrantide. Nii imelik kui see ka ei tundu, viidi esimesed arestid läbi Eesti poliitilise politsei poolt enne 1940. aasta 21. juunit, st enne Nõukogude võimu kehtestamist. Siiani pole leitud dokumente, mis neid selgitaksid. Võib oletada, et Eesti võimud, kartes väga mingisuguseid “provokatsioone” Eesti Vabariigi territooriumile saabunud Punaarmee vägede vastu, otsustasid preventiivsetel eesmärkidel arreteerida aktiivsemad emigrandid, pidades võimalikuks, et nad võivad osutada punastele vastupanu. Seejärel rändasid arestandid Eesti politsei vangikongidest NKVD piinakambritesse, kus nende saatust otsustati kiiresti ja kardinaalselt. 1940. aasta teisel poolel – 1941. aasta esimestel kuudel võtsid juba NKVD organi vahi alla ja lasksid seejärel maha või hukkusid laagrites peaaegu kõik juhtivad vene tegelased ja paljud endised emigrandid. Arreteeritute seas olid suurimad vene ühiskonna- ja kultuuritegelased A. A. Bulatov, P. A. Bogdanov, S. A. Gorbatšjova,

S. D. Klenski, I. A. Lagovski, B. K. Semjonov, endised Eesti parlamendi liikmed piiskop Joann (Baulin), I. M. Gorškov, A. E. Ossipov, G. I. Orlov, kirjanikud V. A. Nikiforov-Volgin, V. E. Guštšik (teda ei päästnud koostöö Nõukogude luurega), laulja N. Suurseet (Ponomarjov), väljapaistvad pedagoogid L. A. Andruškevitš, E. E. Maak, P. V. Nesterov, A. S. Peškov, näitlejanna E. E. Garrai, näitleja ja teatritegelane N. V. Uspožaninov (üks vähestest, kes jäi ellu, kuid Eestisse tagasi pöörduda ei saanud) ja paljud teised. 14. juunil 1941. aastal viidi läbi “sotsiaalselt ohtliku elemendi” – eestlaste ja venelaste –, massiline küüditamine, mille ohvriteks langes üle 10 000 inimese, nende seas valdavalt vanurid ja lapsed. Enamik neist hukkus samuti pagenduses ja ümberasumisel, nende seas suurepärase poetess M. V. Karamzina. Represseeritud venelaste täpset arvu pole teada, kuid on alust arvata, et protsentides (kogu vene elanikkonnast) ei olnud neid vähem – pigem isegi rohkem – kui represseeritud eestlasi .. Lisaks arreteerimisel tehtavatele tavapärasele läbiotsimistele korraldati ka operatsioone “raamatute likvideerimiseks”: konfiskeeriti ja hävitati kõik raamatud, mis olid välja antud välismaal, emigratsioonis, ja ka osa neid raamatuid, mis olid ilmavalgust näinud enne revolutsiooni. Samasugune saatus sai osaks paljudele isiklikele arhiividele. Viivitamata suleti kõik vene ühingud ja organisatsioonid (sealhulgas ametialased, heategevuslikud, isegi vasakpoolsed nõukoguliku suunitlusega ühendused) ning vene trükiväljaanded. Tegevuse lõpetas Tallinna Vene teater. Vaikisid peaaegu kõik kirjanikud. Võib öelda, et kogu mitmekülgele vene tegevusele Eestis tehti lõpp, kogu väljakujunenud vene rahvusliku vähemuse struktuur lõhuti ja hävitati.

C. Г. Исаков. Очерки истории русской культуры в Эстонии. Таллинн, 2005, с. 394–395.

11.7 Eestivene kirjanike elusaatused

Katke S. G. Issakovi raamatust

Vene kirjanike ja kultuuritegelaste, nii nagu üldse vene intelligentsi esindajate arreteerimised, leidsid õigupoolest aset kohe pärast Nõukogude võimu kehtestamist Eestis. Ühena esimestest arreteeriti B. K. Semjonov, poeet, silmapaistev ühiskonnategelane, kes oli palju aastaid töötanud Eesti vene hariduse ja heategevusühingute liidu instruktorina. Nii imelik kui see ka pole, pidas ta kinni Eesti Vabariigi kaitsepolitsei veel enne Nõukogude anneksiooni ning andis seejärel üle NKVD organitele. B. K. Semjonov mõisteti 15 aastaks vangi, ta suri vanglas 1942. aastal. 1941. aasta mais arreteeriti

suurepärase vene prosaist V. A. Nikiforov-Volgin, kes töötas sel ajal öövahina laevaremonditehases. Sõja alguses saadeti ta tapikorras Kirovi linna, kus ta 1941. aasta augustis mõisteti mahalaskmisele 58. paragrahvi alusel – “kuulumine erinevatesse valgekaartlikesse monarhistlikesse organisatsioonidesse” (kuigi reaalselt ta mitte mingitesse monarhistlikesse organisatsioonidesse ei kuulunud), “laimavate nõukogudevastaste raamatute, brošüüride ja näidendite väljaandmine”. Otsus viidi täide Kirovi linnas 14. detsembril 1941. Väga traagiliseks kujunes poetess M. V. Karamzina elusaatus. Nagu me juba mainisime, kõigepealt arreteeriti ja lasti maha tema mees. 1941. aasta juunis jõudis kätte ka M. V. Karamzina kord: ta küüditati koos poegadega Siberisse hirmsasse Narõmski kraisse Volkovo eriasulasse. Näljast nõrkenud M. V. Karamzina suri Novõi Vasjugani rajoonihaiglas 17. mail 1942. Polnud isegi kedagi, kes teda mataks. On säilinud kohutavad, hingehaaravad kaasaegsete – väljasaadetute, tol ajal veel üsna noorte inimeste – mälestused Maria Vladimirovna Karamzina viimastest päevadest ja matustest; ta maeti maamulda ilma kirstuta ...

C. Г. Исаков. Очерки истории русской культуры в Эстонии. Таллинн, 2005, с. 396–397.

11.8 NSV Liidu poolt okupeeritud Eestis aastail 1940–1941 toimepandud kuritegude iseloom

Katke Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Rahvusvahelise Komisjoni raportist (2004)

Järeldus

Komisjon tegi järelduse, et eelloetletud kuritegusid tuleb Rahvusvahelise Kriminaalkohtu Rooma statuudi artikli 7 kohaselt pidada inimsusevastasteks kuritegudeks, “mis on teadlikult toime pandud osana massilisest või süstemaatilisest rünnakust tsiviilelanikkonna vastu”. Osa kuritegudest, mis pandi toime Eesti territooriumil alates 22. juunist 1941, tuleb pidada sõjakuritegudeks vastavalt Rahvusvahelise Kriminaalkohtu Rooma statuudi artiklile 8. [---]

Kokkuvõte

1940.–1941. aastal Eestis toime pandud inimsusevastaste kuritegude põhjuseks oli NSVLi juhtkonna poliitika, mille eesmärk oli Eesti kiire liitmine NSVLiiga ja NSVLi standarditele mittevastavate sotsiaalsete gruppide

ja üksikisikute elimineerimine. Komisjon on seisukohal, et tuhandete süütute inimeste vangistamist, sandistamist ja hukkamist ei saa õigustada mitte ühegi ideoloogiaga. Eesti Vabariigi kodanike eelnev tegevus oma rahva ja riigi teenimisel vastavalt enne Nõukogude okupatsiooni kehtinud Eesti Vabariigi seadustele ei saanud olla mitte mingisuguseks aluseks nende süüdimõistmiseks Nõukogude Liidu seaduste järgi.

Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Rahvusvahelise Komisjoni Raportid. Nõukogude okupatsioon 1940–1941. Saksa okupatsioon 1941–1944. Tartu, 2005, lk 12, 14.

11.9 Saksamaa ja NSV Liidu ettevalmistused sõjaks

Katke M. I. Meltjuhovi raamatust

Poliitilised tingimused Saksamaa ründamiseks NSVLi poolt olid küllalt soodsad. Kahjuks kartis Stalin Inglise–Saksa kompromissi ja lükkas kallaletungi vähemalt kuu võrra edasi, ja nagu me nüüd teame, oli see ainuke võimalus Saksamaa kallaletungi nurjata. Tõenäoliselt on see otsus üks Stalini peamistest ajaloolistest valearvestustest, millega ta lasi käest soodsa võimaluse ühe võimsama Euroopa suurriigi purustamiseks ja Atlandi ookeani kallastele jõudmiseks ning sellega ta oleks kõrvaldanud sajanditepikkuse lääne ohu meie riigile. Selle tulemusena võis Saksa juhtkond 22. juunil 1941 alustada “Barbarossa” plaani realiseerimist, mis Punaarmee ettevalmistamata tõttu kaitseks, viis tragöödiani 1941. aastal.

Niisiis, nii Saksamaa kui ka NSVL valmistusid hoolikalt sõjaks ja 1941. aasta algul jõudis see protsess lõppjärku, mis muutis selle sõja vältimatuks just 1941. aastal, ükskõik kumb olnuks initsiaatoriks. Esialgu planeeris Wehrmacht rünnaku 16. maile ja Punaarmee 12. juunile. Seejärel lükkas Berliin kallaletungi edasi 22. juunile ja kuu aega hiljem tegi seda ka Moskva, määrates uueks orienteeruvaks tähtjaks 15. juuli 1941. Nagu nüüd on teada, lähtusid mõlemad pooled arvestusest, et sõda algab just nende initsiatiivil. See, mis on täna teada, oli 1941. aastal saladus ja Nõukogude juhtkond tegi saatusliku valearvestuse. Saksamaa ootamatu kallaletung 22. juunil ja esimesed ebaõnnestumised rindel mõjusid Nõukogude juhtkonnale jahmatavalt.

M. I. Meltjuhov. Stalini käestlastud võimalus. Nõukogude Liit ja võitlus Euroopa pärast 1939–1941 (dokumendid, faktid, arvamused). Tallinn, 2005, lk 394.

11.10 Jõudude vahetõrd NSV Liidu läänepiiril 22. juuniks 1941

Katke M. I. Meltjuhovi raamatust

	Punaarmee	Vastane	Suhe
Diviise	190	166	1,1 : 1
Isikkoosseis	3 262 851	4 329 500	1 : 1,3
Suurtükke	59 787	42 601	1,4 : 1
Tanke	15 687	4364	3,6 : 1
Lennukeid	10 743	4795	2,2 : 1

M. I. Мельтюхов. Упущенный шанс Сталина. Схватка за Европу 1939–1941 (Документы, факты, суждения). Изд. 3-е. Москва, 2008, с. 359.

Küsimused ja ülesanded

1. Mida taotles stalinlik režiim repressioonidega NSV Liidus ja okupeeritud Baltimaades?
2. Millised olid repressioonide vormid ja missuguse õigusliku hinnangu saab neile anda?
3. Loetlege isikute kategooriaid, keda represseriti. Milliseid järeldusi võib nende kategooriate alusel teha?
4. Mida pani NKVD süüks eestivenelaste eliidile?
5. Keda mälestame leinapäeval, 14. juunil?
6. Mis sai küüditatutest hiljem? Selgitage välja, kui paljud neist hukkusid võõrsil ja kui paljud naasid hiljem kodumaale.
7. Allikate võrdlus
  - 7.1. Võrrelge allikaid 11.2, 11.3 ja 11.5. Kuivõrd pidas Nõukogude poliitiline repressiivaparaat kinni kommunistliku partei suunistest? Tooge oma seisukoha kinnituseks konkreetseid näiteid allikatest.
  - 7.2. Miks asus Nõukogude võim represserima Eestis elanud vene rahvusest inimesi? Kasutage vastamisel allikaid 11.2, 11.6 ja 11.7.

PILTALLIKAID

Stalini ja ÜK(b)P Keskkomitee Poliitbüroo liikmete portreedega dekoreeritud Vabaduse plats. 1941

Küüditatud perekond Piiri eluase – turbast onn Novosibirski oblastis

12. SAKSA OKUPATSIOON, 1941–1944

12.1 Eestlaste ootused, mis olid seotud Saksa–Nõukogude sõja puhkemisega

Katke professor A. Orase mälestustest

Ükski rahvas maailmas – arvesse võtmata lätlasi, kuid kaasa arvatud poolakad, prantslased ning venelased – pole oma rahvusliku traditsiooni poolest nii sügavalt saksavastane kui eestlased. Kogu Eesti ajalugu võib pidada üheks ägedaks võitluseks sakslaste rünnakute ja rõhumise vastu, kuigi selle vahele mahub ka sama ägedaid – viimasel ajal siiski üha harvemini – kokkupõrkeid venelastega.

Venelaste osa eestlaste kannatustes möödunud sajandil (s. o. 19. sajandil – *tõlk.*) ei olnud sugugi vähem hirmus kui nüüd, kuigi see sündis siis enamasti sakslaste õhutusel. Peaaegu kõik eestlaste lugematud ülestõusud alates 13. sajandist toimusid baltisakslastest maavaldajate vastu. Eestlased ei unustanud kunagi oma muistset iseseisvusaega ning suurim takistus vabadusele tundusid alati olevat sakslased.

Bolševikel oleks olnud neid tundeid kerge ära kasutada, kui nad oleksid olnud vähegi huvitatud sellest, et säilitada meiega sõbralikke suhteid – oleksid näiteks pidanud kinni 1939. aastal enda dikteeritud lepingust. Kuid Nõukogude Liit oli terrorivalitsusega teinud eestlastest oma vaenlased, tahtes meid hävitada, et takistada nii vastuhakku tulevikus.

Selline oli olukord Eestis 22. juunil 1941, kui Hitler ründas Nõukogude Liitu. Mitte kunagi varem polnud meie rahvas suhtunud sakslaste maale tungimisse teisiti kui hirmu ja otsustavusega asuda kaitsele, kuid kui Molotov tookord pühapäeval – aasta tagasi peaaegu samal päeval tehti Eestile saatuslik ultimaatum – vabiseval häälel teatas sakslaste rünnakust, tundsid eestlased kõike muud kui kaastunnet. Vastupidi, kõigil tekkis lootus, et see uus pööre – ja toogu ta, mis toob – lükkab vähemasti edasi meie rahva huku. [---]

Vaid üksikud inimesed uskusid Saksamaa lõplikku võitu, sest olime me ju kõik kasvava imetlusega jälginud Inglismaa toibumist esimesest ebaõnnestumisest ning samas olime kindlad, et Ühendriigid oma suurte jõududega tulevad peagi appi.

Lootsime, et kaks totalitaarset riiki hävitavad teineteise sõjalise jõu – samuti kui Nõukogude Liit lootis seda lääneriikide kohta. Uskusime, et siis viimaks pääseb võidule tõeline demokraatia – selline, mida selle peamised esindajad olid teineteise võidu kuulutanud ja kus kõigil rahvastel, ka kõige väiksematel, on õigus iseseisvalt elada.

A. Oras. Eesti saatuslikud aastad 1939–1944. Tallinn, 2002, lk 144–147.

12.2 A. Hitleri arvamusi Balti rahvastest

Refereeringuid füüreri nn lauakõnelustest

1941

Teatavasti *Mein Kampfis* pidas Hitler Balti riike Venemaa juurde kuuluvaiks ning viitas nende koloniseerimise vajadusele. 1941. aastaks ei olnud tema põhimõtteline seisukoht muutunud: ka nüüd nähti Eestis, Lätis ja Leedus vaid koloniseerimisobjekte. 27. oktoobri õhtul suurest rahvaste ümberasustamisest kõneledes väitis ta, et Baltimaadesse võib tuua ka hollandlasi, norralasi ja mõnevõrra rootslasi. Hitleri arvates loodi Balti riigid 1918. aastal Saksa vägede poolt, kuid nüüd pole meil nende edasipüsimiseks huvi.

5.–6. juuli ööl 1941 erinevaid rahvusi iseloomustades halvustas Hitler venelasi ja leidis, et kroaadid olevat rohkem germaanlased kui slaavlased, ning jätkas: “Ka eestlastes on palju germaani verd. Balti rahvastest on parimad eestlased, siis tulevad leedulased, lõpuks lätlased.” Küllap tulenes Hitleri negatiivne hinnang lätlastesse sellest, et ta teadis nende olulist rolli Venemaal Nõukogude võimu algaastatel. Ta nimetas lätlasi otseselt timukateks, kes koos hiinlastega teostasid eksekutsioone, milleks venelased ise polevat valmis olnud.

Hitleri lauavestlustest selgub ka see, miks ta baltisakslastesse nii reserveeritult suhtus. Ta kinnitas, et nendega on tal olnud raskusi, kuna baltisakslastes olevat midagi negatiivset ja põhimõtteliselt üleolevat. Sajandeid kestnud valitsev positsioon olevat neisse juurutanud mingisuguse üleolekutunde, nagu koosneks kogu inimkond inimestest, keda tuleb juhtida “nagu lätlasi”.

Eriti tõstis Hitler esile iseenda ja baltisakslaste mentaliteedi erinevuse. Talle ei meeldinud, et lätlased olid uhked oma perekonnale/sugulaskonnale, ajaloole ja perekondlikele sidemetele. Enda kohta rõhutas Hitler, et ta on täiesti “mitte-perekondlik olend”, kellel pole perekonnaloost aimugi.

Riigikantsleriks saamiseni ei olevat ta enda perekonnaloost midagi teadnud, alles seejärel olevat sugulasi päevavalgele ilmunud.

H. Arumäe. Mõnda Adolf Hitlerist ja tema tõekspidamistest. – Kultuurimaa 30.04.1997, lk 14.

12.3 Lääne demokraatiate lubadused maailma rahvastele

Atlandi harta

14. august 1941

Ameerika Ühendriikide president ja Ühendkuningriigi peaminister hr Churchill, kes esindab Tema Majesteedi valitsust, peavad oma kohtumise tulemusena õigeks teha teatavaks oma riikide ühised poliitilised põhimõtted, millele tugineb nende lootus kindlustada maailmas parem tulevik.

Esiteks, Ameerika Ühendriikide ja Ühendkuningriigi eesmärk ei ole laieneda ei territoriaalselt ega muul viisil.

Teiseks, Ameerika Ühendriigid ja Ühendkuningriik soovivad, et nende kodanike vaba tahte vastaselt ei tehtaks mingeid territoriaalseid muutusi.

Kolmandaks, Ameerika Ühendriigid ja Ühendkuningriik austavad kõigi rahvaste õigust valida endale meelepärane riigikord, ja nad soovivad suveräänsete õiguste ja riikliku omavalitsuse taastamist riikides, kus need on väevõimuga ära võetud.

Neljandaks, Ameerika Ühendriigid ja Ühendkuningriik püüdleval olemasolevaid kohustusi täiel määral arvesse võttes selle poole, et tagada nii suurte kui ka väikeste, nii võitja- kui ka võidetud riikide õigus saada võrdsetel alustel osa maailmakaubandusest ja üleilmsest toorainest, mis on vajalik nende majanduslikuks õitsenguks.

Viiendaks, Ameerika Ühendriigid ja Ühendkuningriik soovivad jõuda kõikide maade tõhusaima majanduskoostööni, et saavutada igas riigis paremad tööstandardid, majanduse edusammud ja sotsiaalne turvalisus.

Kuuendaks, Ameerika Ühendriigid ja Ühendkuningriik loodavad pärast natsitürannia lõplikku hävitamist seada rahu jalule viisil, mis laseb kõikidel rahvastel elada turvaliselt oma riigis ja kindlustab elukeskkonna, kus ühelgi inimesel pole vaja hirmu ega puudust tunda.

Seitsmendaks, selline rahu peaks andma kõigile inimestele vaba tee läbi merede ja ookeanide.

Kaheksandaks, Ameerika Ühendriigid ja Ühendkuningriik usuvad, et kõik maailma riigid peavad nii elulistel kui ka usulistel kaalutlustel loobuma jõu kasutamisest. Tulevast rahu ei ole võimalik hoida, kui väljapoole

oma riigi piire tungida ähvardavad rahvad jätkavad oma maa-, mere- või õhuvägede sõttasaatmist. Seepärast usuvad Ameerika Ühendriigid ja Ühendkuningriik, et senikaua, kuni pole kehtestatud üldist ja kestmajäävat julgeolekusüsteemi, tuleb peatahelepanu pöörata niisuguste riikide relvi- tuks muutmisele. Samuti toetavad ja edendavad Ameerika Ühendriigid ja Ühendkuningriik kõiki teisi meetmeid, mis kergendavad rahuarmastavaid riike rusuvat relvastumise taaka.

Franklin D. Roosevelt
Winston S. Churchill

<http://www.usemb.ee/atlant.php>.

12.4 Eesti diplomaatide poliitiline orientatsioon

Katke välisdelegatsiooni protokollist

16. september 1941

Läbi arutanud olukorra, mis on tekkinud Saksa-Vene sõja puhkemise tagajärjel, jõudsid allakirjutanud järgmistele seisukohtadele: Nõukogude Vene võimude väljatõrjumisega on Eesti sattunud ühe võõra okupatsioonist teise alla. Eesti Vabariigi juriidilises staatuses ei loo see asjaolu mingisuguseid muutusi.

Tekkinud uue olukorra puhul on välisdelegatsiooni liikmetel olnud mõttevahetusi Briti ja USA saatkondade esindajatega, kes korduvalt on rõhutanud, et on jõudnud aeg, kus Eesti Vabariigi tahe peaks leidma väljenduse keskorgani, s.o. Vabariigi Valitsuse kujundamise läbi väljaspool okupatsioonivõimu ulatuspiirkonda. [---]

Välisdelegatsioonil on eelseisva probleemi lahendamiseks tarvis selgusele jõuda kahes küsimuses: a) kas võib põhjendatult loota, et Saksa poliitiliste eesmärkide hulka kuulub Eesti iseseisvuse restaureerimine? ja b) jaataval korral – kas Saksamaa on suuteline seda eesmärki teostama?

Mis puutub esimesse küsimusse, siis, tundes Saksamaa üle piiramatult valitseva natsionaalsotsialistliku erakonna imperialistlikke püüdeid, mis on leidnud selget väljendust selle erakonna ja mitmesuguste ametlikkude Saksa asutuste poolt väljaantud kirjanduses, ei näi vähimalgi määral tõenäoline ega usutav olevat, et Hitleri Saksamaa respekteriks eesti rahva tahet ja tema iseseisvuse püüdeid.

Mis puutub teise küsimusse, siis, olles kaalunud mitmesugustest allikatest kogutud andmeid sõdivate poolte poliitilise, majandusliku, sõjalise

jne. olukorra kohta, samuti meeleolude kohta sõdivates maades ning okupeeritud maaaladel, peab tulema otsusele, et Saksamaal ei ole väljavaadet tulla sõjast välja võitjana.

Teiselt poolt on Briti ja USA vastutavad riigimehed korduvalt deklareerinud, et Briti ja USA ei tunnusta väevõimuga läbiviidud annekteerimisi või teisi muudatusi juriidilises staatuses, mis ei ole toimunud vastavate rahvaste vabalt väljendatud tahte kohaselt.

Täiesti teadlikud olles suures ajaloolises vastutuses, mille allakirjutanud käesoleva otsusega endi peale võtavad, kuid olles veendunud, et nad sellega kõige kindlamini tagavad Eesti rahva ja riigi tuleviku ning tabavad rahva pühamat soovi tagasi saada oma iseseisvus, otsustavad allakirjutanud välisdelegatsiooni liikmed kõiki kaalutlusi arvesse võttes taotleda Eesti riikliku iseseisvuse restaureerimist liitriikide – Briti ja USA – abiga.

A. Warma. Diplomaadi kroonika. Ülestähendusi ja dokumente aastatest 1938–44. Lund, 1971, lk 172–174.

12.5 Natside terror Eestis

Katke professor A. Orase mälestustest

Samal ajal, kui tapeti Eesti juute, elasid eestlased üle hirmsaid kannatusi. Otsides ametlikult kommuniste, heitsid Saksa okupatsioonivõimud oma võrgud laiemalegi. Rühmade viisi inimesi, kes polnud kunagi mõelnudki pooldada kommunismi, vangistati ja lasti maha. Kõigis Eesti linnades rajati koonduslaagreid, mis kohe täitusid puudulike tõenditega ja vaid oletuste põhjal vangistatud inimestega, kellel väideti olevat olnud sõbralikud suhted mõnede kommunistidega, kes olid olnud sunnitud alla kirjutama kommunistlikele loosungitele või pidanud lugema kommunistide poolt neile määratud kõnesid. Mõned langesid vangi oma sotsiaaldemokraatliku mineviku pärast, mis oli toonud neile juba kommunistide tagakiusamise. [---]

Eriti hirmus sakslaste valitsuse ajal oli esimene poolaasta, kui üks busitais teise järel viidi hukkamisele – Tartus niinimetatud Jalaka-liinile, mis oli tartlaste poolt väljapoole Tartut kaevatud kaitsekraavide rida ja saanud oma nime kohaliku nõukogu esimehe Kristjan Jalaka järgi.

A. Oras. Eesti saatuslikud aastad 1939–1944. Tallinn, 2002, lk 174–175.

12.6 Eesti ja holokaust

Katke Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Rahvusvahelise Komisjoni raportist (2001)

Kriminaalsed sündmused

Komisjon usub, et Saksa okupatsiooni ajal toimunud järgmised sündmused on vähemalt esmapilgul usutavaks tõendiks selle kohta, et nii Eesti territooriumil kui ka väljaspool seda panid genotsiidiga seotud ja inimsusevastaseid kuritegusid ning sõjakuritegusid toime eestlased või toimusid need eestlaste aktiivsel kaasabil.

1. Eesti ja holokaust

1.1. Eesti juutide tapmine

Haarangud ja tapmised algasid kohe pärast esimeste Saksa vägede saabumist. Neile järgnes üsna pea hävitusüksus *Einsatzkommando (Sonderkommando)* 1A, mille ülemaks oli Martin Sandberger ja mis moodustas osa eriülesandega grupist *Einsatzgruppe A*. Viimast juhtis Walter Stahlecker. Samal ajal kui sakslased liikusid läbi Eesti, jätkusid arreteerimised ja hukkamised. Ligikaudu 75%-l Eesti juudi kogukonnast, kes teadsid, milline saatatus neid oleks oodanud, õnnestus põgeneda Nõukogude Liitu; peaaegu kõik ülejäänud juudid (950 kuni 1000 meest, naist ja last) tapeti enne 1941. aasta lõppu. Nende hulka kuulusid ka Eesti ainuke rabi, Tartu Ülikooli juuditeaduse professor, juudi kogukonnast lahkunud juudid, vaimuhaiged ja mõned Eesti Vabadussõja veteranid. Teadaolevalt elas Eestis sõja üle vähem kui tosin Eesti juuti.

1.2. Välisriikidest toodud juutide tapmine Eesti territooriumil

Sakslased küüditasid Eestisse teadmata arvu juute teistest riikidest, sealhulgas Leedust, Tšehhoslovakiast, Saksamaalt ja Poolast. 1942. aastal asutati Jägalas töölaager, mida juhtis eestlane Aleksander Laak. 1942. aasta jooksul toodi Terezini getost Eestisse mitu ešeloni. Ligi 3000 juuti, keda ei valitud välja töötegemiseks, viidi Kalevi-Liivale ja lasti maha. Jägala laager likvideeriti 1943. aasta kevadel: enamik vangidest lasti maha.

Vaivaras asunud laagrikompleks asutati 1943. aasta septembris ja seda juhtisid Saksa ohvitserid (Hans Aumeier, Otto Brennais ja Franz von Bodman). Kompleks koosnes ligikaudu kahekümnest välilaagrist, millest mõned töötasid vaid lühikest aega. Kui venelased alustasid sügisel 1944 pealetungi, evakueeriti osa vange meritsi ja viidi Danzigi ligidal asuvasse

Stutthofi koonduslaagrisse. Kloogal lasti maha ligikaudu 2000 vangi, nende laibad kuhjati tuleriitadele ja põletati. Tapmised toimusid erinevatel aegadel ka Tallinna Keskvanglas, Tartu koonduslaagris ja mujal.

1.3. Eesti sõjaväeüksuste ja politseipataljonide osalemine väljaspool Eestit asuvates linnades ja transiitlaagrites ning töö- ja koonduslaagrites Eestis, kus leidsid aset genotsiid või inimsusevastased kuriteod, millega kaasnes juutide ja teiste tsiviilelanike tapmine või küüditamine ning mille puhul need üksused täitsid erinevaid rolle.

Komisjoni uurijad on analüüsinud sõjajärgsete Nõukogude kohtuprotsesside toimikuid, püüdes välja selgitada eesti sõjaliste üksuste ja politseipataljonide asukohti ja tegevust eri aegadel. Osa materjalist saab kokku viia raamatus “Eesti vabadusvõitlejad” esitatud teabega. Teavet saadi ka inimestelt ja mälestustest. Oma uurimistöo põhjal järeldas komisjon, et Eesti Leegion ja mõned eesti politseipataljonid osalesid aktiivselt juutide vastu suunatud haarangute korraldamisel ja juutide mahalaskmisel vähemalt ühes Valgevene linnas (Novogrudok), valvekohustuste täitmisel vähemalt neljas Poola linnas (Łódź, Przemyśl, Rzeszów ja Tarnopol) ning mõnedes Eestis ja muudes riikides asuvates laagrites, samuti aitasid nad kaasa teadmata arvu tsiviilelanike küüditamisele Valgevenest ja Poolast Saksamaale.

Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Rahvusvahelise Komisjoni raportid. Nõukogude okupatsioon 1940–1941. Saksa okupatsioon 1941–1944. Tartu, 2005, lk 16–17, http://www.historycommission.ee/temp/pdf/conclusions_ee.pdf.

12.7 Rahva meeleolu Eestis Saksa okupatsiooni ajal

**Katke Julgeolekupolitsei ja SD komandöri aastaaruandest
juuli 1941 – 30.06.1942**

1942

III. Eesti elualad

1. Üldine olukord ja rahva meeleolu

Eesti elanikkond tervitas eelmise aasta suvesõjakäigu ajal juubeldava vaimustusega sakslasi, eriti saksa sõdureid, kui vabastajaid. Argipäeva mured ja hädad on toonud esimese kainenemise. Täna sel päeval suurenevad lahkkelid ja kasvavad pingutused, mille eesmärgiks on Eesti tuleviku

kujundamine väljaspool vahetut Saksa võimupiirkonda. Maarahvas, kes on olnud alati üsna apoliitiline ja eelkõige oma majanduslike probleemidega seotud, on pärast bolševike poolt äravõetud talude tagasisaamist olnud positiivsemas ja stabiilsemas meeleolus kui enamus linnarahvast. Kuid ka maarahva hulgas, kuigi küll nõrgemalt, võib täheldada usalduse vähenemist sakslaste vastu.

Igasugused poliitilised arupidamised lükkusid talvel rahva hulgas tagaplaanile iga üksiku inimese isiklike majanduslike murede tõttu. [---]

Alles viimasel ajal on hakanud kujunema rahvuslik vastupanu. Ringkondades, mis püüdlevad eesti rahva eraldumise poole saksa rahvast, on tendents Eesti ühinemisele Soomega. Seal viib suund üle Rootsi Inglismaale. Poolehoid Soomele on levinud keskklassi ringkondades, eelkõige haritlaste ja jõukate suurtalunike hulgas ning eriti Omakaitse juhtkonnas, kes on viimastest moodustunud. Lisaks neile on kunagise juhtiva ladviku rahulolematute liikmete juhtmotiiviks mõte uuest Inglismaa tõusust, pärast seda kui Saksamaa ja NSVL on vastastikku teineteisel vere välja lasknud. Nad kalduvad ka tegema võrdlusi 1918. aasta poliitilise ja sõjalise olukorraga, kui Eesti riigi rajamine oli võimalik lääneriikide abiga.

Eesti Julgeolekupolitsei aruanded 1941–1944. Tallinn, 2002, lk 21–23.

12.8 Balti küsimus Teheranis

Katke J. V. Stalini ja F. D. Roosevelti vestluste üleskirjutusest

1. detsember 1943 kl. 15.20

Roosevelt. Ühendriikides võidakse tõstatada Baltikumi riikide Nõukogude Liidu koosseisu lülitamise küsimus, ja ma eeldan, et maailma avalik arvamus peab soovitavaks, et kunagi tulevikus oleks mingil moel väljendatud nende vabariikide rahvaste arvamus selles küsimuses. Seepärast ma loodan, et marssal Stalin pöörab sellele soovile tähelepanu. Mul isiklikult ei ole mingeid kahtlusi selles suhtes, et nende riikide rahvad hääletavad Nõukogude Liiduga liitumise poolt niisama üksmeelselt, nagu nad tegid seda 1940. aastal.

Stalin. Leedul, Eestil ja Lätil ei olnud enne revolutsiooni Venemaal autonoomiat. Tsaar oli siis liidus Ühendriikide ning Inglismaaga, ja mitte keegi ei tõstatanud küsimust nende riikide lahkumise kohta Venemaa koosseisust. Miks see küsimus nüüd esitatakse?

Roosevelt. Asi on selles, et ühiskondlik arvamus ei tunne ajalugu. Ma sooviksin rääkida marssal Staliniga Ühendriikide sisepoliitikast.

Järgmisel aastal seisavad Ühendriikides ees valimised. Ma ei soovi oma kandidatuuri üles seada, kuid kui sõda jätkub, siis olen võib-olla sunnitud seda tegema. Ameerikas on kuus-seitse miljonit poola päritolu kodanikku ja seetõttu, olles praktiline inimene, ei tahaks ma nende häält kaotada. Ma olen selles marssal Staliniga nõus, et me peame taastama Poola riigi, ja isiklikult ei ole mul mingeid vastuväiteid, et Poola piirid oleksid nihutatud idast läände – kuni Oderini, kuid poliitilistel põhjustel ei saa ma praegu osaleda selle küsimuse lahendamises. Ma jagan marssal Stalini mõtteid, ma loodan, et ta saab aru, miks ma ei saa avalikult osaleda selle küsimuse lahendamises siin, Teheranis, ega ka mitte järgmise aasta kevadel.

Stalin. Pärast Roosevelti selgitusi ma mõistan seda.

Roosevelt. Ühendriikides on ka mõningane hulk leedulasi, lätlasi ja eestlasi. Ma tean, et Leedu, Läti ja Eesti kuulusid ka minevikus ja üsna hiljuti Nõukogude Liidu koosseisu, ning kui Vene väed taas sisenevad neisse vabariikidesse, ei hakka ma selle pärast Nõukogude Liiduga sõdima. Kuid ühiskondlik arvamus võib nõuda seal rahvahääletuse korraldamist.

Stalin. Mis puutub Leedu, Läti ja Eesti rahva tahteavaldusse, siis meil saab olema piisavalt juhuseid anda nende vabariikide rahvastele võimalus oma tahet väljendada.

Roosevelt. See saab olema mulle kasulik.

Stalin. See muidugi ei tähenda, et rahvahääletus neis vabariikides peab toimuma mingis vormis rahvusvahelise kontrolli all.

Roosevelt. Muidugi mitte. Oleks kasulik sobival hetkel teada anda, et mingil ajal toimuvad neis vabariikides valimised.

Stalin. Muidugi, seda võib teha. Ma tahaksin teada, kas homse ära-sõidu küsimus on lõplikult lahendatud.

Roosevelt. Mulle teatati, et homme on soodne ilm. Meil on jäänud mõned küsimused, mida me võime arutada täna õhtul. Homme hommikul kavatsen ma välja lennata.

Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941–1945 гг., II. Тегеранская конференция руководителей трех союзных держав – СССР, США и Великобритания (28 ноября – 1 декабря 1943 г.). Сборник документов. Москва, 1984, с. 151–152.

12.9 Liitlaste lubadused

Kolme riigi deklaratsioon

1. detsember 1943

Meie, Ühendriikide President, Suurbritannia Peaminister ja Nõukogude Liidu Peaminister, kohtusime viimase nelja päeva jooksul meie liitlase Iraani pealinnas ja formuleerisime ning kinnitasime meie ühise poliitika.

Me väljendame oma kindlat otsustavust selles, et meie maad töötavad ühiselt nii sõja ajal kui ka järgneval rahuajal.

Mis puutub sõjasse, siis võtsid meie sõjastaapide esindajad meie läbi-rääkimistest ümmarguse laua taga osa ja me kooskõlastasime oma plaanid Saksa relvajõudude hävitamiseks. Me jõudsime täielikule kokkuleppele operatsioonide mastaabi ja tähtaegade suhtes, mis võetakse ette idas, läänes ja lõunas.

Vastastikune mõistmine, mida me siin saavutasime, tagab meile võidu.

Mis puutub rahuajasse, siis oleme me veendunud, et meie vahel olemasolev üksmeel tagab kindla rahu. Me tunnustame täielikult kõrget vastutust, mis lasub meil ja kõigil Ühinenud Rahvustel sellise rahu loomise eest, mis saab maailma rahvaste valdava enamiku heakskiidu osaliseks ja mis kõrvaldab sõjaviletsused ja -koledused paljudeks põlvkondadeks.

Koos meie diplomaatiliste nõuandjatega vaatasime me läbi tuleviku-probleemid. Me taotleme kõigi maade, suurte ja väikeste, koostööd ning aktiivset osavõttu, kelle rahvad südame ja mõistusega on end pühendanud, nagu meie rahvad, türannia, orjuse, rõhumise ja sallimatuse kõrvaldamise ülesandele. Me tervitame nende astumist demokraatlike riikide maailmaperre, kui nad seda soovivad teha.

Ükski jõud maailmas ei suuda meid takistada hävitamast Saksa armeesid maismaal, nende allveelaevu merel ja purustamast nende sõjatehaseid õhust.

Meie pealetung saab olema halastamatu ja üha kasvav.

Lõpetanud meie sõbralikud nõupidamised, ootame me veendunult seda päeva, millal kõik maailma rahvad elavad vabalt, sattumata türannia mõju alla, elavad vastavalt oma erinevatele püüdlustele ja oma südametunnistusele.

Me saabusime siia lootusrikastena ja otsustavatena. Me lahkume siit tõeliste sõpradena vaimult ja eesmärgilt.

Alla kirjutatud Teheranis 1. detsembril 1943.

Roosevelt

Stalin

Churchill

12.10 Illegaalse vastupanukomitee – Eesti Vabariigi Rahvuskomitee suhtumine Saksamaasse ja NSV Liitu Eesti Vabariigi Rahvuskomitee seisukohad

28. märts 1944

Eesti Vabariigi Rahvuskomitee seisukohad.

1. Demokraatlik Eesti Vabariik ärkab uuesti ellu ainult oma rahva visa vabadusvõitluse tulemusena, milles iga mees ja naine peab tundma end vastutava võitlusüksusena ja milles peavad üksmeelselt liituma kõik eesti rahva aktiivsed jõud, kantud vääramatust õigustundest ja murdmatust tahtest Eesti iseseisvus tagasi võita. [---]

2. Meie suhtumine Saksamaasse ja Nõukogude Liitu põhineb meie vabadusvõitluse ja eesti rahva olemasolu ning tuleviku kindlustamise huvidel.

Eesti rahvas kuulub oma saatusega ja tahtega demokraatliku Euroopa külge ning suunab kõik oma püüded ning abi- ja õigusesaamise lootused sinna.

Olles tohutute kaotustega ja kirjeldamatute kannatustega läbi elanud vene bolshevike alatu ja julma hirmuvalitsuse nende okupatsiooni ajal 1940–41. a. ja olles veendunud, et natslik Saksamaa ei saa tulla Euroopa valitsejaks ega suuda seepärast teostada ka oma ilmnunud kurje kavatsusi eesti rahva suhtes, – püsime kindlas teadmises, et suurim oht, mis eesti rahvast praegu ähvardab, on uue bolshevistliku okupatsiooni võimalus, mille all eesti rahvas nüüd lühima aja jooksul paratamatult hävineks. Ükski sõnaline korralekutsumine väljaspoolt ei suudaks bolshevikke enam takistada.

Seepärast on eesti rahvas sunnitud nüüd aktiivselt toetama Saksa armee võitlust vene bolshevikega meie kodumaa piiridel. Eesti rahvas saadab oma pojad sellele rindele, et nad jääksid seal seisma ka siis, kui sakslased peaksid taganema või bolshevikega jälle kord kokku leppima, nagu see toimus meie ja meie naabrite arvel 1939. a.

Sealjuures ei tunnista meie mingisugust maailmavaatelist ega poliitilist liitu ega koostööd natsliku Saksamaaga ega ole nõus temale mingit abi pakkuma muudel rinnetel.

3. Resoluutselt eitavalt suhtume kohalikku Saksa okupatsioonivõimuse ja tema poolt ametisse seatud, enamikus Saksa riikkondsusega pooleestlasist juhitava allaalusisesse, mida sisuliselt ja juriidiliselt õigustamata, ainult eesti rahva ning välisilma petmiseks kutsutakse eesti keeles “Eesti Omavalitsuseks” (saksa keeles Verwaltung). Tõelise rahvus-

liku omavalitsusega ei ole sel asutusel tõeliselt midagi ühist peale eksitava nimetuse. See asutus aitab kõigiti kaasa Eesti Vabariigi matmiseks, eesti tööliste ja põllumajanduse hoolimatuks kurnamiseks okupatsioonivõimu poolt, lugupeetud eesti tegelaste mustamiseks, Eesti varanduste võõrandamiseks ja tema territooriumi koloniseerimiseks sakslasiga ning Eesti rahva muutmiseks selgrootuks, härrasrahvale kuulekaks pärismaaliseks alamrahvaks. [---]

4. Tunnustame prof. J. Uluotsa poolt avalikult esitatud ja eesti rahva sisetundes juurduvatel motiividel meie sõjaliste jõudude mobilisatsiooni vajadust Eesti piiride kaitseks idast sissetungiva vaenlase vastu. [---]

Kuni poliitilise olukorra paranemiseni peavad mobiliseeritud ja eesti väeosad olema kantud meeste endadistsipliinist ja südames antavast vandest eesti rahvale ja Eesti Vabariigile. Igasugused muud võõra võimu poolt väljapetud või surve all võetud töötused on eestlasele tühised.

Mobiliseeritud ja vabatahtlikud on eesti rahva poolt kutsutud ainult oma piire kaitsma ja on kohustatud end rakendama ainult selleks. Kõigile teissugustele käskudele ei tule alistuda. Eriti milgi tingimusel ei tohi lubada meie mehi rakendada ühinenud lääne-demokraatiate vastu võitlemiseks ega ka mitte politsei teenistusse Saksa poolt okupeeritud maades või Saksas endas. Kes seda ise teeb oma vabalt tahtel, on seega hakanud Saksa palgasõduriks ega seisa oma kodumaa teenistuses.

Töötan ustavaks jääda... Eesti Vabariigi valitsus 1940–1992. Tartu, 2004, lk 1120–1125.

12.11

Eesti vabatahtlike lahkumine Soomest Eestisse

Soome sõjaväe ülemjuhataja marssal C. G. Mannerheimi päevakäsk nr 129

16. august 1944

Eesti vabatahtlike peosa meie maalt lahkumise puhul avaldan oma tänu ja suurt tunnustust nende abi ja eduka teenistuse eest Soome Armees. Paljudes ägedais võitluses on eesti üksus jõudnud osutada kangelaslikkust ja sõjaväelist tublidust, mis on auks nende isamaale ja kogu nende raskelt kannatanud rahvale. See veri, mida vabatahtlike üksus on Soome pinnal valanud, ja need ohvrid, mida see ühises võitluses on kandnud, on endisest enamgi kinnitanud vennasrahvaste vahelisi hõimusidemeid.

Sõdurid! Tõtates nüüd raskel saatusehetkel kogunud sõdureina ja Eesti eest võitlejaina lahingusse oma maakamaral, soovin igaühele teist, ohvit-

seridele, allohvitseridele ja meestele, õnne ja edu. Andku Jumalik juhtimine oma abi Teile ja kogu eesti rahvale.

Päämaja, 16. 8. 1944
Ülemjuhataja
Soome marssal Mannerheim

E. Uustalu, R. Moora. Soomepoisid. Ülevaade eesti vabatahtlike liikumisest ning sõjateest Soomes ja kodumaal Teise maailmasõja päevil. Tallinn, 1993, lk 325–326.

12.12 Üleskutse kaitsta Eestit bolševike sissetungi eest

Katke Eesti Vabariigi Rahvuskomitee juhi professor J. Uluotsa raadiokõne kokkuvõttest

19. august 1944

Meie peame aga silmas pidama vaid Eesti oma huvisid ja talitama selle järele. Meid on rünnatud ida poolt põhjuseta ja meie kaitseme oma riiki ja vabadust. See on meie ainukene sõja põhjus. Meie rahvas teab, mis tähendab invasioon idast. Oleme seda kord juba läbi elanud. 1940. ja 1941. a. sündmused näitavad, mis meid ootab. Kui Vene uuesti meie maa okupeerima peaks, siis ootab meie rahvast hävinemine ja laialipaiskamine Siberi legendikkudele. 1941. a. ootasime meie pikil silmil päästmist ja see päästmine tuli. Nüüd, kui Vene peaks okupeerima meie maa, ei ole meil oodata mingit päästmist ja kuigi ehk leiduks, siis ei ole enam päästetavaid. Sõda läheneb lõpule. Meie võime umbes arvata kuidas see lõpeb. Kuid sõda võib veel tuua mitmesuguseid üllatusi. Selles üldises lõpustadiumis on detailprobleeme, mida meie ei suuda ette näha. Meil on aga oma probleem, mis nõuab kogu rahva jõupingutust ja ühtmeelt. Meie peame kaitsema oma rahvast ja vabadust. Meie peame katsuma maa vaba hoida kuni rahuni või vähemalt kuni vaherahuni. Ainult see võib meid hoida hävinemise eest. Meie sõdime vaid enesekaitseks. Meil ei ole muid sihte ühenduses maailmasõjaga ja kes teisiti räägib see valetab. Meie peame selles võitluses arvestama realiteetidega ja meil on õigus vastu võtta abi sealt kust meil seda on võimalik saada. Praegu võime abi saada vaid sakslaselt ja meie sõdime koos sakslastega. Teist ega kolmandat võimalust ei ole. Kuid meie siht on meie rahva ja riigi kaitse õigustamatu kallaletungi vastu. Selleks peame koguma kõik oma jõud. Neil, kes senini kõrvale on hoidunud, on praegu viimane aeg välja tulla ja asuda rindele.

Töötan ustavaks jääda... Eesti Vabariigi valitsus 1940–1992. Tartu, 2004, lk 1278–1279.

12.13 Vangide tapmine Klooga koonduslaagris 19. septembril 1944

Katke uurimiskomisjoni aruandest

19.09 kell 8 hommikul saabusid laagrisse Tallinnast kinnised veoautod.

Toodi 800 Vene sõjavange, 700 eestlast-poliitvangi, 74 juuti Lagedi laagrist, kus sakslased ei jõudnud neid hävitada (seal, kiiruga taganedes, lasksid sakslased maha 440 inimest). Samal ajal saabus auto SD komandoga – gestaapolastega. Otsekohe asus *oberscharführer* SCHWARTZE ette valmistama vangide hävitamist, mis viidi läbi järgmisel moel. Vangid rivistati barakkide ette, nad löödi rühmadesse. Üks 300 inimesest koosnev rühm sai ülesande varuda puid. Kinnipeetavatele teatati, et neid valmistatakse Saksamaale evakueerima. Kuid kõik nad, nähes ümberringi tugevdatud politseivalvet, mõistsid kohe sakslaste kuritegelikku kavatsust. Kell 14.30 alustasid sakslased kinnipeetavate hävitamist. Põhiline mass viidi laagri taha lagendikule. Siin kästi vangidel laduda varem ette valmistatud puudest neli suurt tuleriita. Iga tuleriida esimesele halgude kihile käskisid sakslased heita vangidel tiheda rivina. Seejärel lasti vangid automaadilaskudega maha. Seejärel ladusid oma järke ootavad esimesele laipade kihile uue rea halgusid ja heitsid hitlerlaste käsul puude peale ning esseslased ja gestaapolased lasksid nad maha. Kui kolm tuleriita 8–10 laipade kihiga ja puudest vahekihtidega olid valmis, valasid sakslased need üle spetsiaalselt kohale toodud bensiiniga (14 vaati) ja panid põlema. Tuleriidad põlesid kaks ja pool ööpäeva. Sakslaste poolt ette valmistatud neljanda tuleriida alus jäi nende kiirustamise tõttu, mis sundis sakslasi üle minema alles jäänud barakkide hävitamisele, kasutamata. Suure rühma (umbes 800 inimest) olid sakslased hävitanud tühjaks jäänud majas – barakis, mis koosnes 8 toast. Sinna viidi inimesi sisse ühekaupa ja pimedates ruumides (luugid olid suletud) laoti nad tihedalt põrandale, surmates neid laskudega kuklasse.

Pärast seda, avanud aknad ja valanud laibad bensiiniga üle, panid sakslased hoone põlema. [---]

Kõigest ühe päevaga, 19. septembriga 1944, hävitati Klooga laagris ellujäänud vangide ja kohalike elanike tunnistuste kohaselt 3000 inimest, neist:

800 Vene sõjavangi ja sunniviisil ära viidud rahulikku elanikku;

700 poliitvangi-eestlast;

1500 juuti koonduslaagrist.

Эстония. Кровавый след нацизма: 1941–1944 годы. Сборник архивных документов о преступлениях эстонских коллаборационистов в годы Второй мировой войны. Москва, 2006, с. 52–54.

12.14 Eestlased Relva-SSis

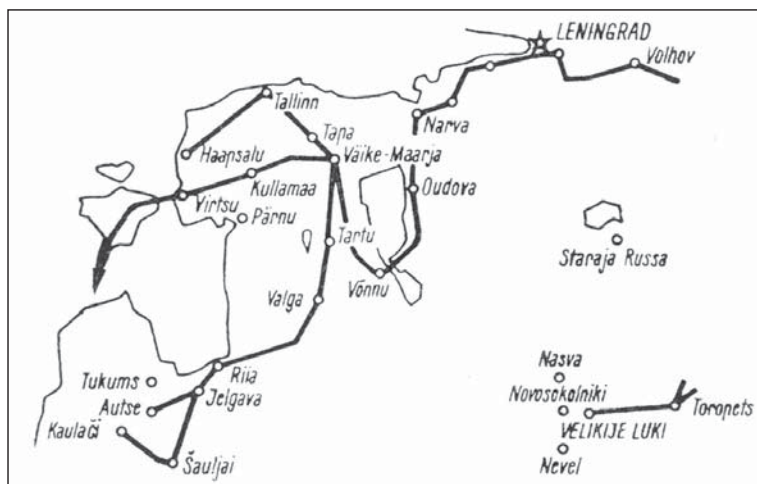
Katke E. Sarve artiklist

Eesti sõdurite nüüdse natslikuks kuulutamise põhiargument on Relva-SS munder, mida osa neist oli ajalooliste paratamatuste tõttu sunnitud kandma, ehkki võitlus käis Eesti presidendi ja läänemeelse juhtiva keskuse EVR-i käsul, suurte lääneriikide diplomaatlike esinduste vaikival nõusolekul ja ainult Eesti kaitseks Nõukogude Liidu uue agressiooni vastu. Eespool selgitasime, et SS-mundrit kandis alla veerandi vabandusvõitlejaist. Ent isegi SS-mundril pole Eesti puhul mitte kõige vähemutki juriidilist tähtsust. Nürnbergi sõjatribunali 1946. aasta kohtuotsuse kohaselt loeti kuritegeliku SS liikmeiks küll “kõiki, kes olid ametlikult vastu võetud SS liikmeiks, kaasa arvatud Waffen-SS”. Samas lülitas aga tribunali oma otsusesse olulise piirava klausli, selgitades täiendavalt, et ta ei arva kuritegeliku organisatsiooni liikmeiks “neid, kes olid SS-vägedesse teenima kutsutud riiklike organite poolt sellisel viisil, et neil ei olnud valiku võimalust”. Niisuguseid 1943. aasta märtsist saadik sundmobilisatsioonidega SS-vägedesse sattunud oli Eesti SS-diviisis 1944. aastal ligi 100%, sest alates Eesti Leegioni algusest (1942. aasta septembrist) poole aastaga värvata jõutud vabatahtlikke rivis peaaegu enam polnudki.

E. Sarv. Eesti võitlusi kahe okupatsiooniga ja katse ära hoida kolmandat. – Otto Tief ja 1944. a. vahevalitsus. Tartu, 2006, lk 31.

12.15 Punaarmee Eesti Laskurkorpuse lahingutee 1942–1945

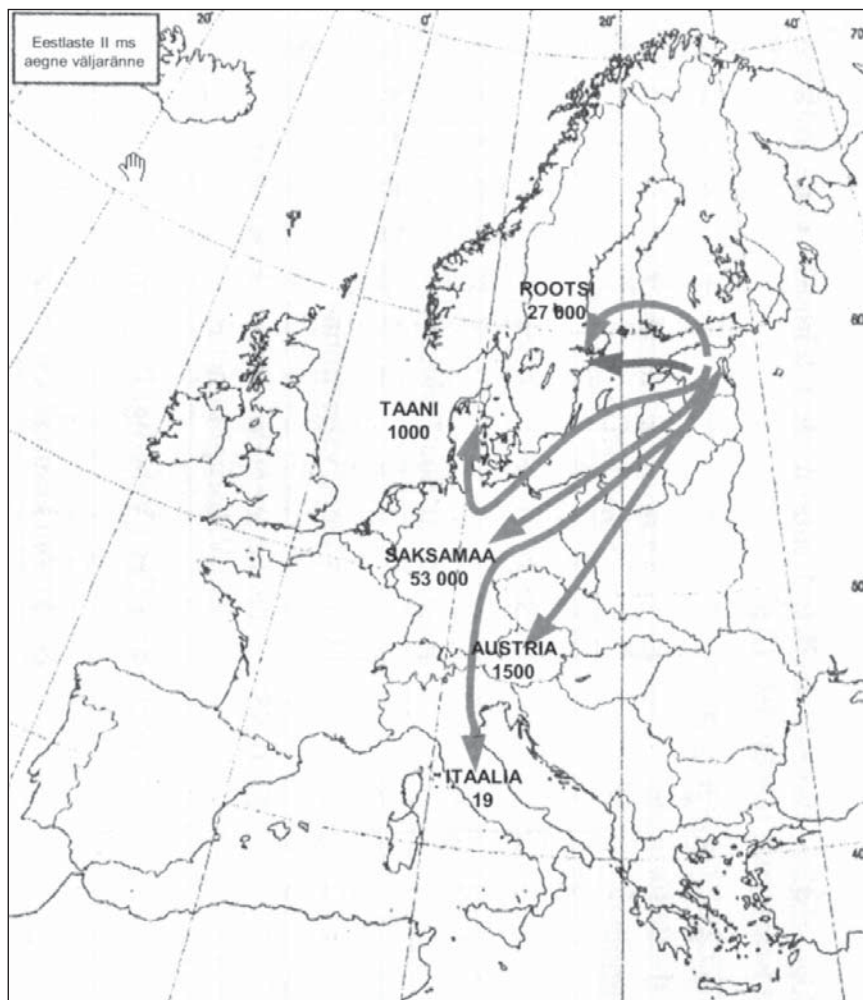
Katke P. Larini raamatust

P. Larin. Eesti korpuse lahingutee. – Võitluse radadel. Mälestuste kogumik. Tallinn, 1960, lk 169.

12.16 Eestlaste Teise maailmasõja aegne väljaränne

Joonis K. Kumer-Haukanõmme artiklist

K. Kumer-Haukanõmm. Eestlaste Teisest maailmasõjast tingitud põgenemine läände. – Suur põgenemine 1944. Eestlaste lahkumine läände ning selle mõjud. Tartu Ülikooli Kirjastus, 2006, lk 19.

12.17 Eesti vanausuliste saatus**Katke T. Ponomarjova ja T. Šori raamatust**

Nõukogude võimu kehtestamine 1940. aastal ja 1941.–1944. a Saksa okupatsioon kahjustasid korvamatult Eesti vanausuliste elu. Osa vanausulistest langes repressioonide ohvriks, nende majad riigistati, algas ründav usuvastane propaganda nii Eesti venekeelses pressis kui ka kohapeal. Peipsimaal moodustati võitlevate ateistide rühmitusi.

1940. aastal küüditati vanausuliste peresid Siberisse. Teise maailmasõja algul evakueeriti mõned vanausuliste perekonnad NSVLi tagalasse. Osa sakslaste poolt okupeeritud aladele jäänud vanausulistest viidi tööle Saksamaale või saadeti koonduslaagritesse. Sõja ajal said tugevasti kannatada pühakojad. 1941. aastal langes tuleroaks Tartu palvemaja. Sõja ajal põlesid maha ka Piirissaare ja Kükita palvelad, vana Mustvee palvemaja, 1944. a hävis Rajaküla palvela. Enne Nõukogude vägede tulekut põgenesid mõned vanausulised uute repressioonide kartuses läände ning sattusid hiljem Prantsusmaale, Šveitsi, USAsse ja Kanadasse.

Vaatamata rasketele elutingimustele, jäikadele piirangutele ja repressioonidele, mis olid põhjustatud vanausuliste soovimatusest astuda kolhoosidesse, ehitati esimestel sõjajärgsetel aastatel taas üles Peipsimaa palvemaju. Vaimulikud olid kohustatud registreerima oma koguduste liikmeid ning neid endid kontrollisid pidevalt võimuorganid. Palvemajades käisid peamiselt naised ja vanurid. Peipsimaa jäi tühjaks, noored asusid ümber linnadesse. Viidi läbi laialdast usuvastast propagandat, vanausulisi naerdi välja kui harimatuid ja mahajäänud inimesi.

Vanausu taassünd sai võimalikuks taasiseseisvunud Eesti Vabariigis 1991. aastal.

T. Ponomarjova, T. Šor. Eesti vanausulised. Tartu, 2006, lk 23–25.

**12.18 Eesti rahvastikukaotused (ligikaudsed andmed)
1939–1989**
Katke “Valgest raamatust”

Nr	Kategooria	Kokku	Ellujäänud	Pöördumatud kaod
1.	Saksamaale ümberasujad	20 000		20 000
I Nõukogude okupatsioon (1940–1941)				
2.	Arreteeritud:	8 000	200	7 800
2.a	– Eestis mõrvatud			2 400
2.b	– NSV Liidus hukkunud			5 400
3.	Küüditatud	10 000	4 000	6 000
4.	Punaarmeesse sundmobiiliseeritud	34 000	10 000	24 000
4.a	– teekonnal hukkunud			2 000
4.b	– Punaarmees langenud			10 000
4.c	– tööpataljonides hukkunud			12 000
5.	NSV Liitu evakueeritud	25 000	20 000	5 000
6.	Teadmata kadunud	1 100		1 100
7.	Välismaale põgenenud	500		500
Saksa okupatsioon (1941–1944)				
8.	Saksa armees langenud	10 000		10 000
9.	Hukatud tsiviilisikud	7 800		7 800
10.	Tööteenistusse saadetud	800		200
11.	Vangilaagrisse saadetud	4 000		1 040
12.	Soome põgenenud	6 000		4 000
12.a	– soomepoistena Eestisse tagasi tulnud	1 800		
13.	Evakueeritud rannarootslased	7 900		7 900
14.	Läände põgenenud	70 000		70 000

15.	Nõukogude õhurünnakutes hukkunud tsiviilisikud	800		800
16.	Punaarmee poolt Tšehhis ja Saksamaal hukatud sõjaväelased	1 000		1 000
II Nõukogude okupatsioon (1944–1989)				
17.	Arreteeritud	30 000	20 000	10 000
18.	Küüditatud	23 000	20 000	3 000
19.	Vastupanuvõitluses hukkunud	3 000		3 000
20.	Poliitilistel põhjustel arreteeritud 1953–1988	500		

Valge raamat Eesti rahva kaotustest okupatsioonide läbi 1940–1991. Eesti Entsüklopeedia-kirjastus, 2005, lk 42.

Küsimused ja ülesanded

1. Mis oli sarnast ja erinevat Saksa ja Nõukogude repressiivpoliitikas?
2. Miks liitus osa eestlasi Saksa sõjaväega, osa Punaarmeelega? Kas oli ka teisi valikuvõimalusi? Kirjeldage neid.
3. Kas Eesti Omavalitsus esindas teie meelest eesti rahvast? Põhjendage oma arvamust.
4. Kuidas saate aru J. V. Stalini ja F. D. Roosevelti jutuajamisest Teheranis (allikas 12.8), kus käsitleti Balti küsimust?
5. Kas okupatsioonivõimude inimsusevastaste kuritegude initsiaatorid ja täideviijad võeti hiljem kohtulikult vastutusele? Püüdke tuua näiteid.
6. Leidke allikatele 12.1, 12.4, 12.7 ja 12.10 toetudes erinevusi eestlaste suhtumises Saksa võimusse 1941. ja 1944. aastal.

7. Rühmatöö

- 7.1. Saksa okupatsiooni ajal tegutsesid Eesti aladel nii NSV Liidu kui ka lääneliitlaste luurajad. Koostage kummagi poole luurajana kaks raportit, milles kirjeldage eesti rahva meelsust ja selle muutumist käimasoleva sõja ajal Saksa okupatsiooni ning Eesti võimalustesse sõja lõppedes. Raporti koostamise aeg valige allikates 12.5, 12.6, 12.7, 12.10 ja 12.12 leiduvat infot analüüsides ise.
- 7.2. 1944. aasta suvel ja sügisel tuli paljudel Eestis elavatel peredel teha üliraske otsus – jääda või minna. Tegelik olukorra kohta püüti infot ammutada kõikvõimalikest kanalitest. Analüüsige allikat 12.18. Millise soovitusena oma headele tuttavatele oleksite andnud teie? Põhjendage oma vastust.

8. Kuidas info muundub

Mängime telefonimängu. Jagage klass kaheks rühmaks. Umbes kümneliikmeline seltskond õpilastest läheb ukse taha. Õpetaja loeb klassis ette katke Eesti Vabariigi Rahvuskomitee juhi professor Jüri Uluotsa raadiokõne kokkuvõttest (12.12). Ühele õpilastest antakse ülesanne kuulda klassi saabuvale õpilasele edasi jutustada. Teised klassis olivad märgivad üles faktid, mis jutustajal ununesid, või ebatäpsused, mida jutustuses märgatakse. Jutustuse ärakuulanu räägib selle loo edasi uuele klassi sisenenule, kuni jutustust on edasi kantud üheksa korda ja viimane klassi sisenenu kannab kogu klassile ette sõnumi, mis temani kandus. Loo algversiooni kuulanud märgivad taas üles ebatäpsused ja valed väited.

- 8.1. Arutlege ühiselt, kuivõrd info suust suhu edasikantuna muundus ja kui suur roll võis olla kuulujuttudel 1944. aasta sügisel.
- 8.2. Nõukogude Eestis kandus Eesti Vabariigi ajalugu põlvkonnalt põlvkonnale just suuliste jutustustena. Kuivõrd võis see mõjutada teadmisi oma rahva ajaloost? Mida peab arvestama suulisi mälestusi ajaloallikana kasutades?

PILTALLIKAID

Vaade Tallinnale merelt 28. augustil 1941. Sel päeval jätsid Nõukogude väed Tallinna maha ning ligi 200 alusest koosnev karavan siirdus Kroonlinna poole.

Saksa okupatsiooni aegne suurmood – õlgkingad. Kevad 1942

*Kunstivarade päästmine Tartu Kunstimuuseumist, mis sai kannatada Nõukogude pommi-
rünnakus. 27. jaanuar 1943*

Purustatud Narva. Suvi 1944

Tallinna kesklinn (Karja tänav) pärast pommitamist 9. märtsil 1944

Massiline põgenemine sadamatesse, et pääseda Eestist Läände. Sügis 1944

Nõukogude väed sisenevad Tallinna. 22. september 1944

Punaarmee Eesti Laskurkorpuse kojutulek. 17. juuni 1945

13. STALINISMI AEG, 1944–1953

13.1 Sõjajärgse korra sisseseadmine Euroopas

Katke kolme liitlasriigi – Nõukogude Liidu, Ameerika Ühendriikide ja Suurbritannia – valitsusjuhtide Krimmi konverentsi kommünikeest

11. veebruar 1945

Viimase kaheksa päeva jooksul toimus Krimmis konverents, millest võtsid osa kolme liitlasriigi valitsusjuhid: Suurbritannia peaminister hr. W. Churchill, Ameerika Ühendriikide president hr. F. D. Roosevelt ja NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu esimees J. V. Stalin välisministrite, staabiülemate ja teiste nõuandjate juuresolekul. [---] Krimmi konverentsi töö tulemuste kohta tegid USA president, Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu Rahvakomissaride Nõukogu esimees ja Suurbritannia peaminister järgmise avalduse: [---]

V

Deklaratsioon vabastatud Euroopa kohta

Me koostasime ja kirjutasime alla Deklaratsiooni vabastatud Euroopa kohta. See Deklaratsioon näeb ette kolme riigi kooskõlastatud poliitikat ja nende ühist tegutsemist vabastatud Euroopa poliitiliste ja majanduslike probleemide lahendamisel kooskõlas demokraatlike põhimõtetega. Alljärgnevalt avaldatakse Deklaratsiooni tekst:

“Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu peaminister, Ühendatud Kuningriigi peaminister ja Ameerika Ühendriikide president konsulteerisid isekeskis oma riikide rahvaste ja vabastatud Euroopa rahvaste ühistes huvides. Nad deklareerivad ühiselt, et leppisid omavahel kokku kooskõlastada vabastatud Euroopa ajutise ebastabiilsuse perioodi vältel oma kolme Valitsuse poliitikat natsliku Saksamaa võimu alt vabastatud rahvaste aitamiseks ja teljeriikide endiste satelliitriikide rahvastel Euroopas demokraatlike meetoditega nende igapäevaste poliitiliste ja majanduslike probleemide lahendamist.

Euroopas korra jaluleseadmine ja rahvusliku majanduselu ümberkorraldamine tuleb saavutada niisugusel viisil, mis võimaldaks vabastatud rahvastel hävitada viimased natsismi ja fašismi jäljed ning luua demokraatlikud institutsioonid nende enda paremat äranägemist mööda. Vastavalt Atlandi harta põhimõttele, et kõigil rahvastel on õigus valida valitsemisvorm, mille kohaselt nad elavad, tuleb tagada suveräänsete õiguste ja omavalitsuse taastamine neile rahvastele, kes need on kaotanud agressiivsete rahvaste vägivalla läbi.

Et luua soodsamad tingimused vabastatud rahvastele oma õiguste kasutamiseks, hakkavad kolm Valitsust ühiselt aitama rahvail ükskõik millises vabastatud Euroopa riigis või endises teljeriikide satelliitriigis, kus nende arvates asjaolud seda nõuavad: a) luua tingimused siserahuks; b) võtta tarvitusele kiireloomulisi abinõusid abi osutamiseks puudustkannatavaile rahvastele; c) luua ajutised valitsusvõimud, kes esindavad laialdaselt kõiki elanikkonna demokraatlikke elemente ja on kohustatud võimalikult ruttu vabade valimiste teel moodustama valitsuse, mis vastaks rahva tahtele, ja d) soodustada, kus see vajalikuks osutub, niisuguste valimiste läbiviimist.

Kolm Valitsust konsulteerivad teiste ühinenud Rahvustega ja ajutiste võimudega või teiste Euroopa valitsustega, kui käsitlemisele tulevad küsimused, millest need on otseselt huvitatud.

Kui kolme Valitsuse arvates tingimused ükskõik millises vabastatud Euroopa riigis või ükskõik millises teljeriikide endises satelliitriigis Euroopas nõuavad niisuguste sammude astumist, hakkavad nad viibimata omavahel konsulteerima vajalike abinõude suhtes ühise vastutuse nimel, mille nad endale on võtnud käesoleva Deklaratsiooniga.

Selle Deklaratsiooniga kinnitame me uuesti meie usku Atlandi harta põhimõttesse, meie ustavust Ühinenud Rahvuste Deklaratsioonile ja meie otsustavust luua koostöös teiste rahuarmastavate rahvastega rahvusvaheline kord, mis rajaneb õigluse põhimõtteil ja taotleb rahu, julgeolekut, vabadust ja heaolu inimkonnale.

Käesolevat Deklaratsiooni välja andes avaldavad kolm riiki lootust, et Prantsusmaa Vabariigi Ajutine Valitsus saab nendega ühineda ettepanud viisil.” [---]

Ühtsus rahu organiseerimisel nagu sõjapidamiselgi

Meie nõupidamine Krimmis kinnitas jälle meie ühist otsustavust säilitada ja tugevdada eelseisval rahuperioodil seda eesmärkide ja tegevusühtsust, mis käesolevas sõjas Ühinenud Rahvuste võidu võimalikuks ning

kaheldamatuks tegi. Me usume, et see on meie Valitsuste pühaks kohuseks oma rahvaste ees, ühtlasi aga ka kogu maailma rahvaste ees.

Üksnes jätkuva ja kasvava koostöö ning vastastikuse mõistmise korral meie kolme riigi vahel, ja kõigi rahuarmastavate rahvaste vahel, suudetakse saavutada inimkonna õilsaim püüdlus – kindel ja kestav rahu, mis peab, nagu öeldakse Atlandi hartas, “kindlustama niisuguse olukorra, mille puhul kõik inimesed kõigis riikides võiksid elada kogu oma elu tundmata hirmu või puudust”.

Võit käesolevas sõjas ja kavasolev rahvusvahelise organisatsiooni moodustamine pakuvad inimkonnale soodsaima võimaluse kogu tema ajaloo jooksul niisuguseks rahuks olulisemate tingimuste loomiseks lähematel aastatel.

11. veebruaril 1945. a.

Winston Churchill
Franklin D. Roosevelt
J. Stalin

Teheran – Jalta – Potsdam. Dokumentide kogumik. Tallinn, 1975, lk 88–89.

13.2 Anneksiooni mittetunnustamise poliitika ebajärjekindlus Katke L. Mälksoo raamatust

Mittetunnustamisse ei suhtunud täie tõsidusega. Selle poliitika “julguse” ja põhimõttekindluse näiline väärtus väheneb oluliselt, kui arvestada, et Balti riigid olid ainsad riigid, mis kaotasid II maailmasõjas oma iseseisvuse. Kui natside agressiooni ohvrite iseseisvus sõja lõppedes taastati, siis Nõukogude Liidul, mis oli ise Natsi-Saksamaaga salaplaane teinud ja sellega sõja puhkemisele kaasa aidanud, lubati vallutatud Balti riigid annekteerida ning järgida poliitikat, mida NSV Liit oli ka ise nimetanud “agressiooniks” varem nende riikidega sõlmitud lepingutes. Kuigi nõukogude mõjusfääri langesid ka mitmed teised Ida-Euroopa riigid, siis vähemalt säilitasid need satelliitriigid mingisuguse iseseisvuse.

Ühendriigid ja Suurbritannia ei tunnustanud küll kunagi Balti riikide allaneelamist õiguslikus mõttes, kuid aeg-ajalt tuli neil sellega leppida poliitilise reaalsuse mõttes. 14. augustil 1941 vastu võetud Atlandi hartas olid president Roosevelt ja peaminister Churchill lubanud seista kõigi õigusvastaselt anastatud rahvaste vabaduse eest. Ent Teherani, Jalta ja

Potsdami konverentsidel leppisid nad vaikides Balti riikide jäämisega Stalini kontrolli alla, otsekui oleks see üks elu paratamatusi. II maailmasõja ajal kaldus Suurbritannia tunnustama NSV Liidu nõuet Balti riikidele vastutasuks Moskva sõjapanuse eest. Vastavasisulise leppe sõlmimise Moskvaga hoidis ära peamiselt Ühendriikide vastuseis. Küsimus sellest, kas lääne riigimeestel, kes kujundasid aastatel 1944/45 uut maailmakorraldust, oli Balti riikide osas ka mõni teine võimalus peale Atlandi harta põhimõtete “allaneelamise”, peab kuuluma pigem mõnda ajaloolisse või poliitikateaduslikku uurimusse, mitte rahvusvahelist õigust puudutavasse käsitusse.

Annekteeritud Balti riigid muutusid etturiteks Külma sõja diplomaatiliste lahingute malelaual. Lääneriigid lükkasid tagasi Stalini palve anda Leedu NSV-le – lisaks ka Ukraina NSV-le ja Valgevene NSV-le – ÜRO täisliikme staatus.

L. Mälksoo. Nõukogude anneksioon ja riigi järjepidevus: Eesti, Läti ja Leedu staatus rahvusvahelises õiguses 1940. a – 1991. a ja pärast 1991. Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005, lk 136–138.

13.3 Baltimaade eripära NSV Liidus

Katke J. J. Zubkova raamatust

NSVLi kriisi ja lagunemise seisukohast on keskuse (Moskva) ja Balti riikide (Leedu, Läti ja Eesti) suhetel iseseisev ja paljuski eriline tähendus. Erinevalt teistest NSV Liidu subjektidest, s.o Ukrainast, Valgevenest, Taga-Kaukaasia ja Kesk-Aasia vabariikidest, liitus Baltikum liiduriigiga võrdlemisi hilja, kui kõik riigikorralduse põhiprintsiibid, sh keskuse ja ääremaade suhete mehhanismid, olid juba kujunenud. Samal ajal oli Balti regioonil mitmeid erisusi, mis ei lubanud keskviimul Leedule, Lätile ja Eestile mehaaniliselt laiendada juhtimis põhimõtteid, mis olid kasutusel n-ö vanades vabariikides. Kuigi Moskvale oli erineva majanduskorra ja kultuuritraditsiooniga regioonide ühendamise kogemus, pidi ta arvestama “Balti probleemi” eripära, mida iseloomustasid järgmised aspektid: 1) Balti regiooni lääneorientatsioon; 2) kommunistliku ideoloogia ja kommunistliku partei nõrk mõju; 3) tugevate riikliku iseseisvuse taastamise meeleolude olemasolu; 4) aktiivne, sh ka relvastatud opositsioon sovetiseerimispoliitika vastu.

E. Zubkova. Прибалтика и Кремль 1940–1953. Москва, 2008, с. 6.

13.4 Sõjaväe lahing metsavendadega Võrumaal Sõmerpalu vallas

Ettekanne Võrumaa parteikomitee sekretärile

1. aprill 1946

31. märtsi öösel vastu 1. aprilli 1946. a. teostati Määritsa talus, mis kuulus kodanik Määrits, Martale, operatsioon bandiitide grupi hävitamiseks, milline sooritas 13. märtsil k. a. Osula ja Sulbi asulates Sõmerpalu vallas 13 tapmist valla partei-nõukogude aktiivi, ning nende perekonnaliikmete kallal, purustas valla täitevkomitee, ning röövis kaupluse.

Sõjaväe üksus eesotsas NKVD vägede pataljoni komandöri kapten Burtsev'iga ja ENSV OBB MVD kaastöölise vanemleitnant Osokin'iga ligines märkamatu talule, ning saavutas ümberpiiramise. Rünnakrühm tungis bandiitidele märkamatu majja, ning tegi ettepaneku alla anda, bandiidid avasid tule. Alanud tulevahetuses kaks bandiiti tapeti. Tugeva vastupanu tõttu rünnakrühm väljus majast. Nende järel jooksis majast välja 6 bandiiti ja bandiitide abistaja – Määrits, Marta õde. Väljajooksnud bandiitidest olid kolm rõivastatud Punaarmee ohvitseride mundrisse. Kaks väljajooksnud grupist said surma, kuid neli bandiiti jooksid majja tagasi, ning koos sinna jäänud kahe bandiidiga hakkasid avaldama vastupanu (maja vundament oli telliskivist), avades tugeva tule kuulipildujatest ja automaatidest mahaheitnud võitlejate pihta. Seal sai meie poolt üks punaarmeelane surmavalt haavata, kuna teine sai haavata. Vaatamata sellele, et meie poolt avati bandiitide pihta intensiivne tuli (tulistasid kaks raskekuulipildujat ja seitse kergekuulipildujat), avaldasid viimased vastupanu seitse tundi, mille järel sõjaväe üksus oli sunnitud maja põlema panema.

Meie ettepanekule alla anda, bandiidid palusid aega 45 minutit, et nad saaksid nõu pidada, mille järel nad annaksid oma vastuse. Selleks ajaks katkestati tuli nii meie kui ka bandiitide poolt. Selle aja möödudes bandiidid keeldusid kategooriliselt alla andmast, öeldes: “Elusalt meie alla ei anna, vaid kaitseme ennast nii kaua, kuni põlenud maja lagi ja katus meile peale kukuvad ...”

Heisates kodanliku rahvuslipu, püsisid majas vaatamata sellele, et maja põles, ning koos talu perenaise ja selle emaga bandiidid põlesid ära. Põlenud laipade järele tehti kindlaks, et bande koosnes 10 inimesest.

Hoolikal ülevaatusel leiti kaks põlenud kuulipildujat RPD, üks vintpüss, kaks parabellumit, neli automaati. Ahju lõõris avastati pudel, ning pudelis järgmise sisuga kiri:

Eesti rahvas!

Täna, 01. aprillil 1946. a. meie, Eesti partisanid võitlesime Eesti rahva äraandjate vastu. Avaldasime kuuekesi vastupanu vaatamata suurele ülekaalule umbes kaheksa tundi. Niisiis Eesti rahvas, võidelda visalt Eesti rahva vabaduse ja iseseisvuse eest!

Vapper sõdur Švejtk.

Elagu vaba Eesti ja eesti rahvas!

Tervitus kõigile seltsimeestele, väikesele õekesele, isale ja emale ja veelkord väikesele H-le.

Tervitab Avo Pruus

Kahelt tapetud bandiidilt võeti ära kaks automaati, kaks püstolit ja üks automaat ja kuulipilduja padrundi-kassett. Ühel tapetud bandiidil tunti ära automaat N. 732, mis kuulus Rahvakaitse liikmele Kängsepale, mille nad võtsid ära kallaletungil Osula asulale, teisel tapetud bandiidil oli seljas Sõmerpalu miilitsavoliniku Rannula frentš ning müts.

Operatsiooni tulemus:

Tapetud bandiite – 2	Põletatud bandiite – 8
bandiitide abistajaid – 1	bandiitide abistajaid – 2

Võetud ära relvi:

Kergeid kuulipildujaid – 2	Vintpüsse – 1
Automaate – 7	Püstoleid – 4

3. aprillil 1946. a.

Võru linnas

Võrumaa UO MVD ülema eest:

Kapten Zjubenko

13.5 Relvastatud vastupanu mahasurumine Eestis aastail 1944–1953

Eesti NSV Siseministeeriumi andmed

Katke T. Tannbergi artiklist

Aasta	Vastupanuaktide arv	Arreteeritute arv	Tapetute arv
1944	219	209	9
1945	340	4609	565
1946	337	1076	244
1947	129	313	76
1948	189	694	74
1949	310	740	166
1950	202	1106	145
1951	88	744	91
1952	50	192	73
1953	6	187	52
Kokku	1870	9870	1495

T. Tannberg. Relvastatud vastupanuliikumine Eestis aastatel 1944–1953 julgeolekuorganite statistika peeglis. – Tuna 1991, nr 1, lk 28–29.

13.6 Venelase arvamus kolhoosikorrast

EK(b)P Saaremaa Komitee informatsioonist
EK(b)P Keskkomiteele

Veebruar 1948

[Pöide] valla Liiva küla talupidaja ÜK(b)P liige sm. Kollo mainis oma sõnavõtus, et kolhoosi korra kohta laimujuttude tegijad on tihtipeale demobiliseeritud vene rahvusest, kes on jäänud elama siia. Näiteks nagu seda oli Sahhimov, kes elas 1947. a. Mäe külas ja praegu töötab Valjala vallas, Viktor Kingissepa nimelises põllumajanduslikus artellis. Kui

sm. Kollo temalt küsis: «Miks ta ei taha minna tagasi oma kodumaale sünnikohta?/»/ Siis ütles ta: «Mis ma sinna lähen, sääl on kolhoosid ja nälg, seal ei ole äraelamiseks võimalusi kolhoosikorra tõttu».

Tema rääkis sarnast laimujuttu ka laialdaselt talupoegadele külas. Nüüd, kui lähed selgitama talupoegadele kolhoosi korra paremusi, siis öeldakse, et mis sa meile räägid, sina olid aasta Venemaal, aga meile rääkis inimene, kes on kolhoosis sündinud ja kasvanud ning teab seda olukorda põhjalikult.

EK(b)P Saaremaa Komitee
sekretär E. Kaag

Kui tulevad kolhoosid ... Dokumente Eesti maarahva suhtumisest kolhoosikorda aastail 1948–49. – Akadeemia 1991, nr 2, lk 384–385.

13.7 Eestist 1949. aasta märtsis deporteeritute koosseis

	Üldarv	%
Mehed	4507	21,77
Naised	10274	49,64
Lapsed (kuni 15 a)	5717	27,64
Teadmata	204	0,99
Kokku	20702	100

Eesti ajalugu ärkamisajast tänapäevani. Tallinn, 1992, lk 257.

13.8 Võitlus nõukogudevastase vastupanuliikumisega Baltimaades aastail 1944–1952

Katke J. J. Zubkova raamatust

	Leedu	Läti	Eesti
Rahvusliku vastupanu mahasurumise käigus repressseeritute arv (inimesi)	276 379	119 000	67 470
Sealhulgas:			
– arreteeritud julgeolekuorganite poolt	63 011	26 617	18 772
– arreteeritud prokuratuuri- ja miilitsaorganite poolt	67 326	46 360	26 284
– tapetud kui “bandiidijõukude” liikmed ja partisanid	20 005	2 321	1 495
– küüditatud kui “kulakud”, “varjajad” ja “bandiitide käsilased”	126 037	43 702	20 919
Ohvrid siseasjade ministeeriumi ja miilitsa-töötajate ning partei- ja majandusaktivistide hulgas	12 910	1660*	887

* Näidatud vaid kui ohvrid partei- ja majandusaktivistide hulgas

E. Ю. Зубкова. Прибалтика и Кремль 1940–1953. Москва, 2008, с. 256.

13.9 Põhja-Atlandi leping

Viies artikkel

Washington, 4. aprill 1949

Käesoleva lepingu osalised kinnitavad oma usku Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni harta eesmärkidesse ja põhimõtetesse ning soovi elada rahu kõigi rahvaste ja valitsustega.

Nad on kindlalt otsustanud kaitsta oma rahvaste vabadust, ühispärandit ja ühiskonda, mis rajaneb demokraatia, isikuvabaduse ja õiguse ülimuse põhimõtetel.

Nad püüavad soodustada Põhja-Atlandi piirkonna stabiilsust ja heaolu.

Nad on otsustanud ühendada oma jõupingutused kollektiivse kaitse ning rahu ja julgeoleku säilitamise nimel.

Seepärast on nad sõlminud käesoleva Põhja-Atlandi lepingu: [---]

Artikkel 5

Lepinguosalised lepivad kokku, et relvastatud rünnakul neist ühe või mitme osalisriigi vastu Euroopas või Põhja-Ameerikas käsitletakse rünnakuna nende kõigi vastu ning sellest tulenevalt lepivad kokku, et niisuguse relvastatud rünnaku korral asub igaüks neist, rakendades Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni harta artiklis 51 sätestatud õigust individuaalsele või kollektiivsele enesekaitsele, sel viisil rünnatud lepinguosalist või lepinguosalisi abistama, rakendades üksi ja koos teiste lepinguosalistega abinõusid, mida ta peab vajalikuks, sealhulgas relvajõudude kasutamist, eesmärgiga taastada ja säilitada Põhja-Atlandi piirkonna julgeolek.

http://www.vm.ee/est/nato/kat_345/2976.html.

13.10 NSV Liidu sõjajärgse majanduse prioriteedid

Katke Venemaa Teaduste Akadeemia väljaandest

Sõjajärgse majandusarengu prioriteetide kindlaksmääramisel, IV viis-aastaku plaani – taastamisplaani – väljatöötamisel pöördus riigi juhtkond faktiliselt tagasi sõjaeelse majandusarengu mudeli ja sõjaeelsete majanduspoliitiliste meetodite juurde. See tähendab, et tööstuse areng, ennekõike rasketööstuse areng pidi toimuma mitte ainult põllumajanduse ja tarbimissfääri arengu kahjuks (st vastavate eelarvevahendite jaotamise tulemusena), vaid paljus nende arvel, kuna jätkus sõjaeelse nn vahendite “ümberkantimise” poliitika põllumajandussektorist tööstusesse (sellest tulenevalt on nt sõjajärgsel perioodil toimunud pretsedenditu talupoegade maksude tõstmine).

История России. С древнейших времен до конца XX века. Москва, 1996, с. 480.

13.11 Sisseränne Eesti NSV tööjõu täienemise allikana

Katke H. Roots ja J. Tamme artiklist

Nõukogude Eesti tööliklassi arvukus kasvas ka teistest nõukogude vabariikidest tulnute arvel. Suure tööjõuvajadusega objektide jaoks (põlevkivitööstus, Kreenholmi Manufaktuur jt) värvati töölisi naabervabariikidest ja -oblastitest, ennekõike Vene NFSVst.

Rahvastiku migratsioon muutus Eesti NSV töölisklassi täiendamise põhiliseks allikaks kogu sotsialismi ehitamise perioodi jooksul. 1945.–1949. aastal moodustas loomulik juurdekasv vaid 1,7% vabariigi rahvastiku üldisest juurdekasvust ja 5,2% linnarahvastiku juurdekasvust. [---]

1945.–1949. aastal kasvas Eesti NSV rahvastik 355,1 tuhande elaniku võrra, sealhulgas loomulik juurdekasv 65,9 tuhat inimest ja mehhaaniline liikumine 289,2 tuhat inimest. Niisiis moodustas migratsioon 81,4% vabariigi rahvastiku üldisest juurdekasvust. [---]

Rahvamajanduses kasvas mittepõlisrahvuse esindajate osakaal tööliste ja teenistujate hulgas 1948. a 25,6 protsendilt 27,7 protsendile 1957. a, sealhulgas tootmises 30,2%-lt 28,7%-ni. Suurema osa ehitajatest sõjajärgsetel aastatel moodustasid teiste vennasvabariikide esindajad (66,5%), kes olid saanud ENSVsse appi rahvamajandust taastama.

H. Roots, J. Tamme. Muudatused Eesti NSV sotsiaal-klassilises struktuuris sotsialismi ülesehitamise ja kindlustamise perioodil. – Eestimaa kommunistliku partei ajaloo alased tööd, X. NLKP poliitika ja Eesti sotsiaalse struktuuri areng. Tallinn, 1982, lk 28–29, 37.

13.12 Eesti “panus” tuumarelvastuse võidujooksu Akadeemik E. Lippmaa arvamus

On muidugi võimalik, et N Liidu esimene tuumapomm lõhati Virumaa diktüoneemakildast eraldatud uraaniga. 1940. aastate lõpul sai Eestist lõhustuvate tuumamaterjalide suurtootja. Sillamäe tuumakütusetoodang oli märkimisväärne – keskeltläbi 21,3 tonni rikastatud kütusetablette kuus. Neljakümne aasta vältel saadud 100 000 tonnist looduslikust rikastamata uraanist piisas vähemalt sama suure arvu keskmise võimsusega tuumapommi valmistamiseks. N Liidu Keskmise Masinaehituse Ministeerium lõpetas uraani tootmise ja töötlemise Sillamäel 1990. aastal.

J. Aare. Fosforiidisõda 1971–1989. Tallinn, 1999, lk 21.

Küsimused ja ülesanded

---

1. Loetlege muutusi sõjajärgses majanduselus. Kuidas muutsid elanikkonna koosseisu industrialiseerimine, kollektiviseerimine, viisaastakuplaan? Kasutage vastamisel allikaid 13.10, 13.11 ja 13.12.
2. Mille poolest erines sõjajärgne sovetiseerimine sõjaeelset?
3. Mis oli ühist ja erinevat Baltimaade ning Ida-Euroopa sovetiseerimises?
4. Leidke allika 13.3 põhjal, mille poolest olid Balti liiduvabariigid Nõukogude Liidus erilised.
5. Metsavendlus
Tutvuge allikatega 13.4, 13.5 ja 13.8.
  - 5.1. Miks tekkis Eestis ja teistes Baltimaades relvastatud vastupanuliikumine? Kes olid metsavennad teie meelest – bandiidid või vabadusvõitlejad – ja mida nad taotlesid? Kuidas olid nad seotud kohaliku elanikkonnaga?
  - 5.2. Milliseid arvamusi partisanide kohta allikatest leiate?
  - 5.3. Analüüsige vastupanuliikumise lüüasaamise põhjust.
  - 5.4. Millest kõneleb massiküüdatutute sooline ja vanuseline koosseis (allikas 13.7)?
6. Migratsioon
  - 6.1. Tooge allikate 13.10, 13.11 ja 13.12 põhjal esile migratsiooni eripära Eesti NSVs.
  - 6.2. Miks eestlased arvavad, et migratsioonipoliitika tulemusena oli eestlaste püsijäämine rahvusena 1980. aastateks küsitavaks muutunud?
  - 6.3. Kuidas muutus Eesti elanikkonna rahvuslik koosseis ja mis olid muutuste põhjused?
  - 6.4. Kas Moskva migratsioonipoliitikat kujundasid majanduslikud või poliitilised huvid?

PILTALLIKAID

Stalini isiku kultus

Propagandapilt: Lihula valla Säde kolhoosi punavoor – teraviljasaagi viimine riigi lattu. Sama aasta märtsis oli üle 20 000 inimese Siberisse viidud, mis andis hoogu kolhooside moodustamisele. August 1949

Valimispropaganda Eesti NSVs. Piduehtes valimisjaoskond

Laulupeorongkäik. Laulupidu oli kavandatud poliitilis-propagandistliku massiüritusena. Eestlaste koorilauluharrastust ja pikka laulupeotraditsiooni püüdis Nõukogude režiim ära kasutada, et arendada “sisult sotsialistlikku ja vormilt rahvuslikku” nõukogude kultuuri. Eestlastele tähendas laulupidu rahvuslikku manifestatsiooni ning oli üks passiivse vastupanu avaldusi. 20. juuni 1955

Stalinistlik nõukogude kunst – sotsialistliku realismi äärmus.

Roman Treumani ja Viktor Karruse tööd “Traktoristide üleskutse sotsialistlikuks võistluseks” (1951) on peetud stalinliku sotsialistliku realismi tipp-teoseks Eestis. Teos pärineb Eesti põllumajanduse katastroofilise languse ajajärgust, mis oli tingitud kollektiviseerimisest. Sotsialistliku realismi põhimõtteks ei olnud elu tõetruu kujutamine, vaid illusoorse tegelikkusse, kommunistliku utoopia kujutamine.

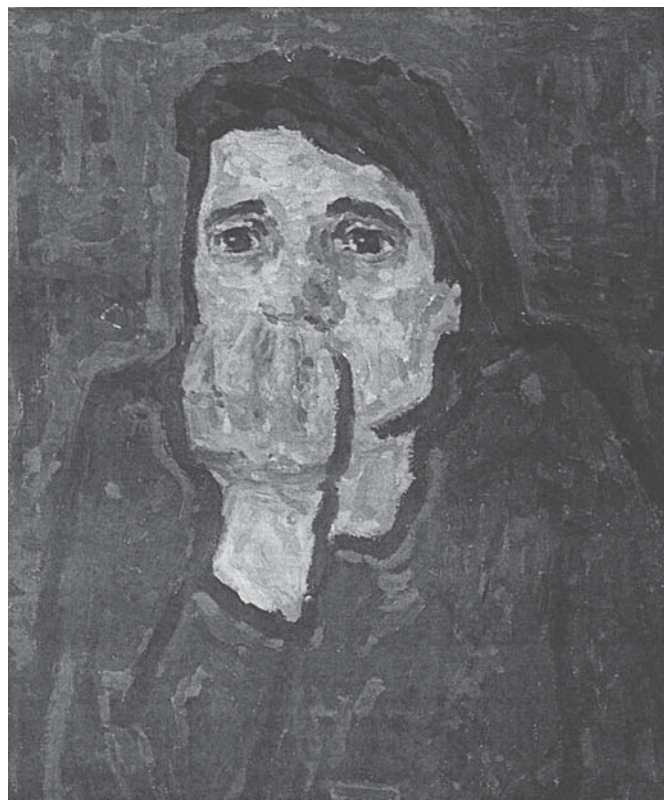
Stalinistlik nõukogude kunst – sotsialistliku realismi äärmus.

Olav Männi “Vürst Vjatško ja Meelis Tartu kaitsel” (1950) kunstnäitusel Tallinna Kunstihoones. Skulptuur pidi demonstreerima eesti ja vene rahva suurt ajaloolist sõprust juba muinasajal. Novembris 1951

Ajastule iseloomulikud skulptuurid näitusel Tallinna Kunstihoones. November 1952

Põrandaalune kunst: Olga Terri maal "Hirm I" (1948) väljendab ajastule omast õudust.

14. NÕUKOGUDE ÜHISKONNA TÕUS JA KRIIS, 1953–1987

14.1 Euroopa Nõukogu toetus Balti rahvaste vabaduspüüetele Parlamentaarsete Assamblee resolutsioon

29. september 1960

Assamblee,

kahekümne aasta möödumisel Euroopa riikide Eesti, Läti ja Leedu okupeerimisest ja sunniviisilisest Nõukogude Liidu koosseisu võtmisest, märgib, et see õigusvastane annekteerimine toimus ilma kehtiva viiteta nende rahvaste tahtele;

väljendab kaastunnet Balti rahvaste kannatustele ning kinnitab neile, et kaaseurooplased ei ole neid unustanud;

on kindel, et kommunistlikul rõhumisel ei õnnestu murda nende vaimu ega usku vabadusse ja demokraatiasse;

märgib, et suurem osa vaba maailma rahvaste valitsustest tunnustab endiselt Balti riikide iseseisvat olemasolu *de iure*;

õhutab oma liikmesriikide valitsusi toetama Balti riikide põgenike vastavaid jõupingutusi oma loomulike kultuuritraditsioonide ja keele säilitamiseks, oodates aega, kui Eesti, Läti ja Leedu saavad mängida oma rolli vabade rahvastena meie demokraatlikes rahvusvahelistes institutsioonides.

L. Mälksoo. Nõukogude anneksioon ja riigi järjepidevus: Eesti, Läti ja Leedu staatus rahvusvahelises õiguses 1940. a – 1991. a ja pärast 1991. a. Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005, lk 130–131.

14.2 NSV Liidu majanduse edusammud 1950.–1960. aastatel Katke Venemaa Teaduste Akadeemia väljaandest

[19]50. aastaid ja 60. aastate algust peetakse Nõukogude majanduse arengu kõige edukamaks perioodiks nii majanduse kasvutempode kui ka ühiskondliku tootmise efektiivsuse poolest. Majanduse keskmine kasvutempo

– 6,6% 50. ja 5,3% 60. aastatel – oli kogu NSVLi ajaloo jooksul pretseeditud. Nõukogude majandus arenes ülemaailmsete tendentside voolus: majanduskasvu aeglustumine ja toomise vähenemine, mille olid esile kutsunud sõjaeelne depressioon ja seejärel sõda ning sõjajärgne rekonstrueerimine, asendusid 50. aastatel Euroopa riikides ja Jaapanis pikaajalise majandustõusu faasiga. Kõige mõjukamaks kõigist faktoritest, mis olid lääneriikide sõjajärgse arengudünaamika aluseks, peab näiteks tuntud Belgia ajaloolane ja majandusteadlane G. Van der Vee nn tasategemise fenomeni.

Tasategemise hüpotees, sõjajärgset majandust käsitlevates uuringutes üsna populaarne, eeldab, et maailma majanduskonjunktuuri arengu seaduspärasused sunnivad pikaegse stagnatsiooni läbi teinud riike pärast vajaliku potentsiaali kogunemist järele jõudma riikidele, kes on samal ajal arengus ette jõudnud (sõjajärgses maailmas esines liidri rollis kahtlemata USA). Ülemaailmse tasategemise tendentsi mõju all olid 50.–60. aastatel nii Nõukogude Liit kui ka teised Nõukogude majandusmudeli üle võtnud Ida-bloki riigid. Nii et Hruštšovi kuulsal loosungil “Ameerikale järele jõuda ja ette minna!” oli oma praktilise väljenduse karikatuursusele vaatamata siiski reaalne alus.

1950. aastate alguseks jõudis NSV Liidus taastamisperiood lõpule, nende aastatega loodi piisav investeringute ja teadulik potentsiaal, mis võimaldas kindlustada edaspidist majanduse kasvutempot. Eriti edukalt arenes Nõukogude majandus 50. aastate teisel poolel: sel perioodil kasvas põhiliste tootmisfondide kasutamise efektiivsus tootmises ja ehituses, kiiresti kasvas töövõime mitmes rahvamajandusharus. Tootmise efektiivsuse kasv aitas kaasa sisemajanduse varude suurenemisele, mille arvel oli võimalik märksa täisväärtuslikumalt finantseerida mittetoomissfääri arengut. Sotsiaalsete programmide elluviimisele eraldati ka osa kaitsekulutuste vähendamise arvel saadud vahenditest.

История России. С древнейших времен до конца XX века. Москва, 1996, с. 526–527.

14.3 Tööstustoodangu üldmahu kasvutempo Eesti NSVs aastatel 1940–1984

Eesti NSV Statistika Keskvalitsuse materjalide põhjal

Aasta	Protsentides			
	1940	1960	1970	1980
1940	100			
1945	73			
1960	1150	100		
1970	2779	242	100	
1975	3908	340	141	
1980	4832	420	174	100
1981	4952	431	178	103
1982	5027	437	181	104
1983	5228	455	188	108
1984	5406	470	194	112

Эстонская ССР в цифрах в 1984 году. Краткий статистический сборник. Таллин, 1985, с. 43.

14.4 Rahvastiku välisränne Eesti NSVs aastail 1956–1999

Statistilised andmed

Aastad	Saabunud	Lahkunud	Rändesaldo
1956–60	149 364	118 862	30 502
1961–65	111 560	71 059	40 501
1966–70	135 891	93 398	42 493
1971–75	130 389	98 629	31 760
1976–80	114 262	85 864	28 398
1981–85	95 225	67 073	28 152
1986–90	70 381	62 871	7 510
1991–95	14 332	85 773	–71 441
1996–99	5 679	15 895	–10 216

Eesti entsüklopeedia, 11. Tallinn, 2002, lk 249.

14.5 Haridusolud Nõukogude Eestis

Statistilisi andmeid

Sõjajärgseid kümnendeid iseloomustab kõrg-, keskeri- ja üldkeskharidusega inimeste arvu tormiline kasv, mida võimaldas õppimisvõimaluste avarustumine ja muulaste (peamiselt venelaste) massiline sissetulek. 1989. aastal elas Eestis 142 286 kõrgharidusega inimest. 55 aastaga oli, hoolimata katastroofilistest 1940. aastatest, kõrgharitlaste arv kasvanud 19 korda. 1934. aasta rahvaloenduse kohaselt tuli Eestis üks kõrgharitlane 128 inimese (vanuses 10 aastat ja enam) kohta, 1959. aastal 40, 1970. aastal 21, 1979. aastal 13 ja 1989. aastal 9 inimese kohta. Kõrgharitlaskonnas moodustasid eestlased sel ajal 57%, kogurahvastikus 61,5%.

Lisaks kõrgharitlastele oli Eestis 1989. aastal 22 644 lõpetamata kõrgharidusega ja 238 092 keskeriharidusega inimest. Kõrgharitlased koos lõpetamata kõrghariduse ja keskerihariduse saanutega moodustasid 30,3% elanikkonnast. Rahvamajanduses oli hõivatud 127,7 tuhat kõrgema, 13,6 tuhat lõpetamata kõrgema ja 208,5 tuhat keskeriharidusega inimest. Hoolimata laialdasest propagandast ja kampaanialikest pingutustest üldise keskhariduse saavutamisel, ei olnud rahva haridustase impeeriumi lõpu-aegadel ikkagi veel kaasaegse industriaalriigi tasemel.

Üldine tendents oli talupoegade (kolhoosnike) arvu vähenemine ning tööliste ja teenistujate osatähtsuse suurenemine töötavas rahvastikus. Nõukogude 1959. aasta rahvaloenduse järgi oli töötavast rahvastikust 55,2% töölisi, 23,6 teenistujaid ja 20,6% kolhoosnikke. 1989. aasta loendus andis suhtarvudeks vastavalt 56,0, 34,0 ja 9,8%.

Vaimse tööga tegelejate arv suurenes üleliiduliste rahvaloenduste järgi aastail 1959–1970 impeeriumis tervikuna 19,5%-lt 27,3%-le, Eesti NSV-s 22,2%-lt 31%-le.

1980. aastatesse astus Eesti massiintelligentsi maana. Ometi ei rakendatud arvukat intelligentsi efektiivselt ja tema taastootmine ei olnud optimaalne. Kõrgharitlased ei moodustanud veel isegi poolt Eesti NSV juhtivast kaadrist. Nõukogude Liidu majanduse iseloomulikuks jooneks ja piduriks oli madal tööviljakus. Eesti rahvamajanduses töötas 1980. aastate lõpul üle 30 tuhande inseneri, mis oli peaaegu pool Suurbritannia inseneride arvust! Kõrgelt kvalifitseeritud tööjõu ebaratsionaalsele kasutamisele ja tohutule raiskamisele lisandusid probleemid tehnilise varustuse ja vananenud tehnoloogiaga.

14.6 Eesti NSV elanike haridustase

ENSV Statistika Keskvalitsuse materjalidest

	1000 elaniku kohta on keskmiselt (lõpetatud või lõpetamata) kõrgema ja keskharidusega	Sealhulgas	
		kõrgharidusega	keskharidusega
Elanike arv vanuses 10 aastat ja rohkem			
1939. a	161	10	151
1959. a	386	25	361
1970. a	506	47	459
1979. a	630	74	556
1984. a	680	85	578

Эстонская ССР в цифрах в 1984 году. Краткий статистический сборник. Таллин, 1985, с. 8.

14.7 Venelaste uus kultuur Eestis

Katke S. G. Issakovi raamatust

Venelaste kultuurielu uus struktuur Eestis formeerus sõjajärgsel perioodil täiesti eraldi vanadest kohalikest vene kultuuritraditsioonidest. Need heideti kõrvale kui kommunistlikule korrale võõra, vaenuliku klassi ideoloogiale omased. Uue kultuuri löid eelkõige sissesõitnud, migrandid üleliidulisel, üldnõukogulikul alusel (kohalikud n-ö põlisvenelased moodustasid ebaolulise vähemuse ja lükati uue kultuuri ehitamisel kõrvale – neid ei usaldatud). Too nõukogude kultuur, mille löid sissesõitnud, oli võimude ja kommunistliku ideoloogia tugevaima mõju all ning pidi esmajoones olema selle edasikandja. Mõju avaldas ka see, et esialgu ei olnud sissesõitnute hulgas intelligentsi osakaal kuigi suur, intelligentne eliit peaaegu puudus. Negatiivselt mõjus kohaliku vene kultuuri arengule

ka isoleeritus eesti kultuurist. Tegelikult ei olnud uus, Eesti territooriumil tekkinud kultuur mitte niivõrd vene, kuivõrd ennekõike just nõukogude kultuur. Iseloomulik on näiteks see, et 1986. aastal tehtud sotsioloogiline küsitlus näitas: 78% küsitletud venelastest pidas end ennekõike “nõukogude rahva” esindajaks ja vaid 15% venelasteks. Eestlaste hulgas oli suhe vastupidine: 73% pidas end esmajoones eesti rahvuse esindajaks ja ainult 10% nn nõukogude rahva esindajaks.

C. Г. Исаков. Очерки истории русской культуры в Эстонии. Таллинн, 2005, с. 22.

14.8 Nõukogude juhtkonna plaanid rahvussuhete valdkonnas Katke NLKP programmist

1961

Sotsialismi tohutuks saavutuseks on **rahvusküsimuse** lahendamine. Sellisele maale nagu Nõukogude Liit, kus on üle saja rahvuse ja rahvusgrupi, on sel küsimusel eriline tähtsus. Sotsialistlikus ühiskonnas on mitte ainult tagatud rahvuste poliitiline üheõiguslikkus, loodud nõukogude rahvusriiklus, vaid ka likvideeritud vanalt korralt päranduseks saadud majanduslik ja kultuuriline rahvuste ebavõrdsus. Tuginedes vastastikusele vennalikule abile, esmajoones suure vene rahva abile, on kõik nõukogude rahvusvabariigid loonud oma ajakohase tööstuse, töölisklassi ja haritlaskonna rahvusliku kaadri, arendavad vormilt rahvuslikku ja sisult sotsialistlikku kultuuri. Paljud varem mahajäänud rahvused on jõudnud sotsialismile kapitalistlikku arenemisstaadiumi vahele jättes. Võrdõiguslike rahvaste ühinemine ja koondumine vabatahtlikkuse alusel üheks paljurahvuseliseks riigiks – Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liiduks, nende tihe koostöö riiklikus ja majanduslikus ülesehitustöös ning kultuurielus, vennalik sõprus, nende majanduse ja kultuuri õitseng on leninliku rahvuspoliitika tähtis tulemus. [---]

IV. Partei ülesanded rahvussuhete alal

Sotsialismi tingimustes toimub rahvuste õitseng, tugevneb nende suveräänsus. Rahvuste areng ei kulge rahvusliku vaenu suurenemise, rahvusliku piiratuse ja egoismi teed mööda, nagu see toimub kapitalismi tingimustes, vaid rahvuste üksteisele lähenemise, vennaliku vastastikuse abistamise ja sõpruse teed mööda. Uute tööstuskeskuste tekkimine,

loodusrikkuste avastamine ja kasutuselevõtmine, uudismaade ülesharimine ja iga liiki transpordi arenemine suurendab elanikkonna liikuvust, soodustab Nõukogude Liidu rahvaste vastastikust läbikäimist. Nõukogude vabariikides elavad üheskoos ja töötavad üksmeelselt paljudest rahvustest inimesed. NSV Liidu liiduvabariikide vahelised piirid kaotavad ikka rohkem oma kunagise tähtsuse, sest kõik rahvused on võrdõiguslikud, nende elu on rajatud ühtsele sotsialistlikule alusele ja iga rahva materiaalseid ning vaimseid vajadusi rahuldatakse ühesuguselt, ühised elulised huvid ühendavad kõik rahvused üheks pereks ja nad sammuvad üheskoos ühise eesmärgi – kommunismi poole. Mitmesugustest rahvustest nõukogude inimestel on välja kujunenud ühised vaimse palge jooned, mille aluseks on uut tüüpi ühiskondlikud suhted ja mis kehastavad NSV Liidu rahvaste parimaid traditsioone.

Kommunismi laiahaardeline ehitamine tähendab NSV Liidu rahvussuhete arenemise uut etappi, mida iseloomustavad rahvuste edasine üksteisele lähenemine ja nende täieliku ühtsuse saavutamine. Kommunismi materiaalse tehnilise baasi rajamine toob kaasa Nõukogude rahvaste veelgi tihedama ühtekoondumise. Järjest intensiivsemaks muutub materiaalsete ja vaimsete rikkuste vahetamine rahvuste vahel, kasvab iga vabariigi panus ühisesse kommunismi ehitamise üritusse. Klasside vahel piiride kustumine ja kommunistlike ühiskondlike suhete arenemine suurendavad rahvuste sotsiaalset homogeensust, aitavad kaasa ühiste kommunistlike kultuuri-, moraali- ja igapäevase elu joonte arenemisele, rahvuste vastastikuse usalduse ja sõpruse tugevnemisele.

Kommunismi võiduga NSV Liidus toimub rahvuste veelgi suurem üksteisele lähenemine, kasvab nende majanduslik ja ideeline ühtekuuluvus, arenevad nende vaimse palge ühised kommunistlikud jooned. Kuid rahvuslike erinevuste, eriti keeleliste erinevuste kadumine on märksa pikaajalisem protsess kui klassipiiride kustumine. [---]

Partei püstitab rahvussuhete alal järgmised ülesanded:

a) jätkata kõigi nõukogude rahvuste ja rahvusgruppide majanduse ja kultuuri igakülgset arendamist, tagades nende järjest tihedama vennaliku koostöö, vastastikuse abistamise, ühtekoondumise ja üksteisele lähenemise kõigil elualadel ning NSV Liidu igakülgset tugevnemist taotledes kasutada lõpuni ära ja täiustada NSV Liidu rahvaste rahvusriikluse vorme; [---]

c) taotleda NSV Liidu rahvaste sotsialistliku kultuuri edasist igakülgset õitsengut. Kommunistliku ülesehitustöö suur ulatus ja kommunismi ideoloogia uued võidud rikastavad NSV Liidu rahvaste sisult sotsialistlikku ja vormilt rahvuslikku kultuuri. Suureneb rahvuste ja rahvusgruppide

ideeline ühtsus, nende kultuuride üksteisele lähenemine. Sotsialistlike rahvuste arenemise ajaloolised kogemused näitavad, et rahvuslikud vormid ei tardu, vaid muutuvad, täiustuvad ja lähenevad üksteisele, vabaneses kõigest iganenust, mis on vastuolus uute elutingimustega. Areneb kõigile nõukogude rahvustele ühine internatsionaalne kultuur. Iga rahvuse kultuuri varasalv täieneb järjest rohkem teostega, mis omandavad internatsionaalse iseloomu. [---]

d) tagada ka edaspidi NSV Liidu rahvaste keelte vaba arenemine, iga NSV Liidu kodaniku täielik vabadus rääkida ning kasvatada ja õpetada oma lapsi mis tahes keeles; ei tohi lubada mitte mingisuguseid privileege, kitsendusi või sundimist ühe või teise keele kasutamisel. Rahvaste vennaliku sõpruse ja vastastikuse usalduse tingimustes arenevad rahvuskeeled võrdõiguslikkuse ja üksteise rikastamise alusel.

Elus toimival protsessil – kõrvuti emakeelega vene keele vabatahtlikul õppimisel – on positiivne tähtsus, sest see soodustab vastastikust kogemuste vahetamist ja kõigi teiste NSV Liidu rahvaste kultuurisaavutuste ning maailmakultuuri kättesaadavaks muutumist igale rahvusele ja rahvusgrupile. Vene keel on tegelikult muutunud kõigi NSV Liidu rahvaste rahvustevahelise läbikäimise ja koostöö ühtseks keeleks.

Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm (vastu võetud NLKP XXII kongressi poolt). Tallinn, 1962, lk 15–16, 103–106.

14.9 “Uus klass” võimul

Katke Venemaa Teaduste Akadeemia väljaandest

Nõukogude ühiskonna, selle iseloomu ja arengutempode juhtimise võtmeroll läks 1960.–70. aastatel üle nn uuele, juhtide klassile. Pärast N. S. Hruštšovi võimult kõrvaldamist formeerus see klassi kui võimas poliitiline jõud lõplikult. Ka stalinlikul perioodil oli partei- ja majandusfunktsionääride kõrgeimal kihil tohutu võim ja privileegid. Sellele vaatamata puudusid noil aastail nomenklatuuri kui klassi terviklikkuse, ühtekuuluvuse ja järelkult ka konsolideerumise ilmingud. Samm-sammult kindlustas see privilegeeritud kiht oma positsiooni. Võimu säilitamise, soodustuste ja volituste laiendamise idee koondas ning ühendas ridu. Ometi puudus kuni 50. aastate keskpaigani kui tahes kõrgel selle uue klassi esindajal isiklik julgeolek, ta kartis pidevalt oma saatuse ja karjääri

pärast, sõltus täielikult “peremehe” tahtest. Repressioonide ja armuandidega hoidis Stalin nomenklatuuri lõa otsas, blokeeris nende püüdlused oma võimu “privatiseerida”, muuta see omandiks. Sellele aitas olulisel määral kaasa ka kollektivistlik kommunistlik ideoloogia, esimese laine revolutsionääride usk sotsiaalse võrdsuse ideaali peatsesse täitumisse.

Sedamööda, kuidas kasvasid valitseva kihi materiaalsed võimalused, kuidas aina enam degradeerus revolutsiooniline ideoloogia, muutus järjest teravamaks vajadus tõelise omandi järele ja mitte ainult tarbimisvahendite, vaid ka tootmis- ja põllumajandusettevõtete ning maaomandi järele. Sealjuures olid ka privileegid – riigi suvilad, isiklikud autod, eripakikesed – suhtelise staatusega: neid ei saanud lastele edasi pärandada.

Pärast Stalini surma vabanes juhtide klass hirmust oma elu pärast, omandas stabiilsuse. Brežnevi tulekuga võimule vabanes nomenklatuur paljudest moraalsest piirangutest. 1960.–70. aastatel moodustasid peamise osa partei- ja riigijuhtide aparaadist inimesed, kes olid karjääri alustanud pärast 30. aastate repressioone. Erinevalt esimese laine bolševistlikest juhtidest puudus neil fanaatiline usk sotsiaalsesse õiglusse. Uue klassi aluse moodustas parteifunktsionääride kõrgeim kiht. 1960.–70. aastatel laienesid juhtide klassi read ametiühingute ladviku, kõrgema parteikooli, privilegeeritud teadusliku ja loomingulise intelligentsi esindajate arvel.

Tema üldarv ulatus 500 000 – 700 000 inimeseni, aga koos pereliikmetega moodustas vähemalt 3 miljonit, st 1,5% kogu riigi rahvastikust.

Nomenklatuuri uus põlvkond kandis endas ka uusi meeolusid. Üldise kultuuritaseme, professionaalsete teadmiste poolest oli see vanast põlvkonnast peajagu üle: kõigil oli kõrgharidus, paljudel ka teaduskraad, nad olid korduvalt viibinud Läänes, kasutasid nn tarbimisühiskonna vilju. Juhtide klassi uue põlvkonna jaoks oli marksistlik ideoloogia pelgalt harilik retoorika.

История России. С древнейших времен до конца XX века. Москва, 1996, с. 570–571.

14.10 Eestlased ja teenistujad kommunistlikus parteis aastail 1941–1989

EKP Keskkomitee andmed

Aasta	Kommunistide arv	Neist eestlasi	Eestlasi %-des	Neist teenistujaid	Teenistujaid %-des
1941	2 036	...	...	477	23,4
1945	2 409	961	40,0	2 237	92,9
1950	17 639	7 549	42,8	12 064	68,4
1960	33 382	16 207	48,6	17 265	51,7
1970	70 195	36 729	52,3	36 980	52,7
1980	95 363	48 764	51,1	44 170	46,3
1989	109 902	54 960	50,0	...	...

T. Karjahärm, V. Sirk. Kohanemine ja vastupanu. Eesti haritlaskond 1940–1987. Tallinn, 2007, lk 236.

14.11 Eestlaste passiivsest vastupanust Nõukogude režiimile

Katke L. Mälksoo raamatust

Kui suurem osa eestlastest, lätlastest ja leedulastest mõistis 1940. aastate lõpul, et Stalini NSV Liidule sõjalise vastupanu osutamise jätkamine oleks enesehävituslik, võeti kasutusele passiivsemad vastupanu vormid. Näiteks heisati riiklikel pühadel protesti märgiks sageli iseseisva Eesti, Läti ja Leedu lippe, kuigi nende kasutamine oli keelatud ja kriminaalkorras karistatav. Alates 1950. aastatest ei jäänud suuremale osale rahvastikust muud valikut kui teha nõukogude võimudega koostööd ning suurem osa inimestest püüdis otsida tuge pigem oma kultuurilisest identiteedist kui aktiivsest vastupanust. Nõukogude režiimi aastakümned ei olnud seega kindlasti üksnes kangelasliku vastupanu periood, vaid ühtlasi ka kollaboratsiooni periood.

L. Mälksoo. Nõukogude anneksioon ja riigi järjepidevus: Eesti, Läti ja Leedu staatus rahvusvahelises õiguses 1940. a – 1991. a ja pärast 1991. a. Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005, lk 165.

14.12 Poliitiline opositsioon Eestis Nõukogude perioodil**Katke M. Kuke artiklist**

Vaid mõned aastad tagasi olid ainsateks poliitilise vastupanuliikumise esindajateks Eestis inimõiguste ja rahvusliku enesemääramise eest võitlevad dissidendid.

Eestis valitsenud üldine poliitiline olukord viiski lõpptulemusena teisitimõtlemisseni. Reaktsioonina Eesti teistkordsele okupeerimisele 1944. aastal (esmakordselt okupeeris Nõukogude Armeed Eesti 1940. a) tekkis metsavendade relvastatud vastupanuliikumine, mille ridadesse kuulus 12 kuni 15 tuhat inimest. See sisuliselt partisaniliikumine kandis üsna tõsiseid kaotusi 1940. a, kui toimusid põliselanike massilised Siberisse deporteerimise aktsioonid. Sellele vaatamata jätkus vastupanu osutamine okupantidele isegi kuni 1949. aastani, mil viimased metsavendade rühmad Nõukogude Armeed ja KGB poolt kinni võeti ja hävitati.

Rahvusliku iseteadvuse ja relvastatud vastupanu julm mahasurumine tõid kaasa laiade kohalike elanike (eestlaste) hulkade rahulolematuse kasvu, millel aga stalinliku terrori tingimustes oli vähe võimalusi kasvada üle avalikuks vastupanuks.

Dissidentlus Eestis sai alguse 1960. aastatel, kui nn Hruštšovi sulale tegi lõpu Brežnevi totalitaarse tsentralismi poliitika. Tähtsaimateks olid Eesti Demokraatlik Liikumine ja Eesti Rahvusrinne, kes mitmel korral saatsid pöördumisi ÜROsse ning panid aluse kohalikele pörandaalustele väljaannetele. Kuid 1975. aastal toimunud kohtuprotsessiga viie Eesti demokraatliku liikumise aktivisti vastu summutati ka see liikumine.

Euroopa Julgeoleku- ja Koostööndupidamine Helsingis 1975. aastal andis uue tõuke teisitimõtlejate liikumisele NSVLis, selle lõppakt aga liikumise õigusliku aluse. Reas NSVL suuremates linnades tekkisid nn Helsingi grupid, kes seadsid eesmärgiks kontrollida inimõigusi käsitlevate rahvusvaheliste lepete kõrvalekaldumatut täitmist Nõukogude võimude poolt.

Helsingi gruppide tegevus, mis paljastas nõukogude õiguspoliitika kogu jõuetuse, ei kutsunud võimudes esile vaimustust. 1977. aastal algasid riigis massirepressioonid dissidentide vastu, millega tehti üsna kiiresti lõpp legaalsele opositsioonile NSV Liidus.

Dissidentide tegevus Eestis pärast Helsingi nõupidamist oli küll väikese-arvuline, aga üsna aktiivne. Kõigi 1976.–1986. aasta peamiste dissidentlike aktsioonide ja teisitimõtlejate kohtuprotsesside analüüs viib järelduseni, et KGB kui NLKP tööriista eest seisis ülesanne ühelt poolt luua ühiskonnas hirmu ja umbusu õhkkond, mis takistaks teisitimõtlemisseni arengut, aga teiselt poolt – kõigi vahenditega saavutada seda, et inimesed, kes esinevad

opositsiooniliste vaadetega, ei saavutaks rahva seas populaarsust ega autoriteeti. Selleks kasutati niisuguseid vahendeid nagu erialal töötamise keeld, avalik laim jne.

Noorte rahulolematuse ilmingute, sealhulgas 1980. aasta tudengite ja õpilaste väljaastumiste analüüs näitab, et tuleb eristada teisitimõtlejate liikumist ja puhtalt rahvusliku iseloomuga noortedemonstratsioone. Viimati mainitud olid nõukogude anneksiooni ja venestamise vastu suunatud stiihilised protestiavaldused.

Peale selle oli luterliku kiriku panus Eesti opositsiooniliikumisse suhteliselt tagasihoidlik.

Sellele vaatamata mängis teisitimõtlejate liikumine inimõiguste ja demokraatia eest Eesti arengus õigusriigi suunas tähtsat rolli.

M. Kukk. Poliitiline opositsioon Eestis nõukogude perioodil. – Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateadused, 40, 1991, nr 3, lk 247.

14.13 Vene dissidendid Eestis

Katke S. G. Issakovi raamatust

ENSVs elanud venelaste seas tekkis varakult dissidentlik liikumine. Aastal 1968 asutasid sõjamereväelased Paldiskis illegaalse Poliitilise Vabaduse Eest Võitlejate Liidu, mille juht ja ideoloog oli mereväeohvitser G. Gavrilov. Organisatsioon paljastati juba järgmisel aastal “kompetentsete” organite poolt ja selle liikmed arreteeriti. Peaaegu samal ajal asutati Tallinnas organisatsioon nimetusega Nõukogude Liidu Demokraatlik Liikumine, mille eesotsas oli S. Soldatov ning mis tegutses mõned aastad. Seejärel tuli selle asemele uus ühendus – Moraalse ja Poliitilise Taassünni Liit (juhid A. Juškevitš ja S. Soldatov). 1974. aastal juhid arreteeriti. Vene dissidentlikud ühendused avaldasid märgatavat mõju Eesti vabadusliikumise loomisele. Kuid ei tohi unustada, et vene dissidente oli väga vähe; suurem osa kogukonna liikmetest jagas täielikult pronõukogulikku konformistlikku seisukohti. Ja siiski andsid vabadusearmastuse alged endast märku – 1980. aastate lõpul toetasid paljud venelased, eriti kohaliku vene intelligentsi esindajad eestlaste võitlust sõltumatuse eest.

S. Г. Исаков. Очерки истории русской культуры в Эстонии. Таллинн, 2005, с. 24.

14.14 Kirjanik Aleksandr Solženitsõn Eestis

Katke J. Püttsepa artiklist

Pärast laagrielu kirjeldava raamatu “Üks päev Ivan Denissovitši elus” ilmumist 1962. aastal sai Solženitsõn sadu kirju endistelt poliitvangidelt. Moodustus ulatuslik ja valgust karterv arhiiv, mis sai “Arhipelaagi” aluseks. 13. septembril 1965 kukkus osa arhiivist KGB kätte. “Siis ei olnud teist mõtet, kui viisin oma varasalve Eestisse,” kirjutab Eestisse sõites kolm korda rongi ja riideid vahetanud Solženitsõn. Pelgupaigaks sai Kopli-Märdi talu, kus perekond Susi üüris aiandusprofessor Jaan Pordi leselt Martalt kahte tuba. [---]

“Eestis ei saa olla inimest, kes mind reedaks,” raius Solženitsõn fanaatilisel häälel Heli Susile ja hakkas käsikirja kolmel näpül Kopli-Märdi õuepoolse vaatega toas Moskvast kaasatoodud masinal ümber lööma. [---]

Leiba käis Solženitsõn ise Vasula poes ostmas, Heli Susi abiga õppis ta eesti keeles puhtalt ütleva: “Palun üks päts leiba.” Legendi järgi oli ta külavaikust nautiv Moskva teadlane, kes töötab dissertatsiooni kallal. [---]

“Nii nagu Pelgupaigas, pole ma töötanud iialgi elus. See ei olnudki nagu mina ise, vaid mu käsi, mis kirjutab,” mäletab ta 1991. aastal ajakirjas Novõi Mir. Siiski rahmeldas Solženitsõn Kopli-Märdil enese vormis hoidmiseks iga päev *po iagernomu* ka tunnikese füüsilist tööd teha – puid lõhkuda. [---]

Kui habras Heli Susi Solženitsõni juurest Kopli-Märdilt lahkus, ei läinud ta tühjade kätega. Kotis kandis ta täiskirjutatud paberilehti, mis olid kommunistlikule süsteemile ohtlikumad kui Lääne tuumaraketid. Osa “Arhipelaagi” viis Solženitsõn ise liinibussiga läbi talveõhtuse Eestimaa loksudes Pärnusse Lembitu Aasalo juurde.

“Palusin Tartust üht head, lihtsat inimest, et ole hea, pane nii ära, et keegi ei näeks,” räägib Heli Susi lihtsalt usaldusel rajanevast eesti konspiratsioonist. Pärast selgus, et naistenõuandla õde Ene Arminen peitis käsikirja riidekappi pesu, linade ja sukkade alla.

J. Püttsepp. “Gulagi arhipelaag” sündis tänu eestlaste vaikimisele. – Postimees 12.10.1999.

14.15 Kirjanik Sergei Dovlatov Nõukogude Eestis**Katke B. Davidjantsi artiklist**

Dovlatov saabus Eestisse 1972. aastal, lootes siin raamatu trükki anda. Küllap on veel palju neid, kes mäletavad tollast, väliselt vabameelset Eestit. Loomingu Raamatukogus avaldati “poliitiliselt kahtlasi” autoreid ja poodidest võis leida natuke rohkem kaupa kui mujal. Üle lahe asus Soome ja tallinlane paigaldas katusele antenni, avades nii “akna maailma”. Kahtlemata oli Eestil Nõukogude Liidus läänelik maine ja seetõttu olidki Dovlatovi avaldamislootused seotud just Tallinnaga. Aga kui palju erines Eesti tegelikult ülejäänud “suurest kodumaast”? Jutustuses “Vertikaalne linn” kirjutab Dovlatov: “Aga ka siin olin ma hiljaks jäänud. (Asjad hakkasid otsa saama.) Eesti privileegid hakkasid kaduma. Kõik algas pisiasjadest. [---] Läksin poodi. Tahtsin osta tõmblukku. Küsisin: “Kas teil tõmblukke on?” “Ei ole.” “Kus võiks olla lähim pood, kus neid on?” “Helsingis,” vastas müüja.”

Dovlatovi saabudes oli sulaperiood selja taha jäänud ja lootused muutustele hakkasid kaduma. Keskmine eestlane oli pühendunud eluolu korraldamisele, karjääri tegemisele, riigi tagant varastamisele jms. Eesti ja vene kogukonnad elasid rahulikult ja eraldatult teineteise kõrval, ilma et oleks omavahel eriti suhelnud. Teiste Eestit külastanud vene kirjanikega võrreldes suhtus Dovlatov siinsesse rahvasse sõbralikult. “Vertikaalses linnas” kirjutab ta: “On õige andekaid eesti kirjanikke, näiteks Vetemaa, Unt, Kaplinski, Arder. Eesti keeles antakse välja kõik, mis nad kirjutavad.” [---] Paraku sai talle just siin osaks suur pettumus. Nimelt pidi Tallinnas trükitama tema jutukogu, ent viimasel hetkel selle avaldamine keelati. Valmis tiraaž hävitati. Eestist naasis kirjanik Leningradi. 1976. aastal ilmus lääneriikides esimene Dovlatovi jutustus ja edasi arenesid sündmused kibekähku. 1978. aastal emigreeruski ta USA-sse.

B. Davidjants. Sergei Dovlatov – elukutselt venelane, loomult jutustaja. – Eesti Päevaleht 04.02.2006.

14.16 Eesti ja vene kunstnike kontaktid**Katke kunstnik E. Põldroosi mälestustest**

Sooster kasutas ära Moskva potentsiaali. Moskva oli metropol, kus kõik käis laiemas kaares. Seal olid võimalikud mingidki suhted muu maailmaga, seal asusid saatkonnad ja sinna olid akrediteeritud välisajakirjanikud.

Muu impeerium, ka Eesti, oli välismaailmale praktiliselt suletud. Ülbe surve ja kompromissivõimatus, samas slaavi lai joon ja nigel, kuid siiski toimiv õhuaken muusse maailma olid pinnaseks, millest kasvas Moskva unikaalne, kunsti-*underground*. Sooster oli selle liikumise üks algatajaid. [---]

Sooster viis meid kontakti teiste Moskva *underground*'i kunstnikega. Tema ateljeenaabriteks olid Kabakov ja Jankilevski. [---] Üks tema lähedasemaid sõpru oli Ernest Neizvestnõi. Mul õnnestus korraldada Neizvestnõi näitus Tallinna Kunstisalongis. See jäi tema ainukeseks näituseks tookordse impeeriumi võimualas. Kuulus teostus teisel pool piire. Ka Soosteri näituse sain Tallinnas tehtud.

E. Põldroos. Mees narrimütsiga. Kunst, 2001, lk 119, 173–174.

14.17 Eesti sovetiseerimise ametlik käsitlus

Katke “Suurest Nõukogude entsüklopeediast”

1978

Sotsialistliku ülesehitustöö käigus muutus Eesti ühiskonna klassistruktuur: moodustus kolhoositalurahvas, kasvas kvalifitseeritud töölisklassi rahvuslik kaader, loodi rahvuslik rahvaintelligents. Vabariigis viidi läbi kultuuriline revolutsioon. Tõusis elanikkonna üldhariduslik tase. Saadi jagu kodanlikest ja väikekodanlikest ideoloogilistest ilmingutest. Vabariigi parteiorganisatsioonid tegid ära suure töö suurte töölishulkade kommunistliku maailmavaate kujundamisel. Eestis asutati teaduste akadeemia, uued kõrgkoolid, teadus-, kultuuri- ja haridusasutused, rahvuslikud teatrid, raamatukogud, klubid. Õitsele puhkes vormilt rahvuslik ja sisult sotsialistlik, vaimult ja iseloomult internatsionaalne Eesti rahva kultuur. Vabariigis on üles ehitatud arenenud sotsialism. Eesti muutus kõrgelt arenenud põllumajandusega industriaalseks sotsialistlikuks vabariigiks. Eesti rahvas on konsolideerunud sotsialistlikuks rahvaks, kes on uue ajaloolise ühenduse – nõukogude rahva – osa. Nõukogude ühiskonna tingimustes loob Eesti töörahvas koos kõigi teiste Nõukogude Liidu rahvastega kommunismi materiaal-tehnoloogilist baasi. Kõrvuti majanduse ja kultuuri arenguga laienevad ja süvenevad suhted teiste liiduvabariikidega. Vabariigi 115 töötajale on antud sotsialistliku töö kangelase aunimetus.

Большая советская энциклопедия. 3-е изд. Москва, 1978, с. 265.

14.18 Balti apell**Katke 45 Eesti, Läti ja Leedu kodaniku märgukirjast***23. august 1979*

NSV Liidu valitsusele,
Saksa Föderatiivse Vabariigi valitsusele,
Saksa Demokraatliku Vabariigi valitsusele,
Atlandi hartale allakirjutanud riikide valitsustele,
ÜRO peasekretärile hr. Kurt Waldheimile.

[---]

Me otsustasime pöörduda:

1. NSV Liidu valitsuse poole palvega avaldada Molotovi-Ribbentropi pakti täielik tekst ja kõik selle juurde kuulunud salaprotokollid. Tuletame meelde, et Rahudekreet deklareeris Nõukogude valitsuse loobumist saladiplomaatiast. Ühtlasi palume kuulutada Molotovi-Ribbentropi pakt kehtetuks selle allkirjutamise momendist peale.

2. SFV ja SDV valitsuste kui Reichi õigusjärglaste poole palvega kuulutada Molotovi-Ribbentropi pakt kehtetuks selle allkirjutamise momendist peale ning aidata NSV Liidu valitsusel likvideerida mainitud pakti tagajärgi – viia võõramaised väed välja Baltikumi territooriumilt. Selle ülesande täitmiseks tuleks moodustada NSV Liidu, SFV ja SDV esindajaist Molotovi-Ribbentropi pakti tagajärgede likvideerimise komisjon.

3. Atlandi hartale allakirjutanud riikide valitsuste poole palvega, et nad, lähtudes oma moraalsest vastutusest, ilmutaksid Molotovi-Ribbentropi pakti ja selle tagajärgede resol uutset hukkamõistu. Meenutame, et vastavalt rahvusvahelisele õigusele ei loeta siseasjadeks selliseid aktsioone, mis olemuselt ja suunitluselt on ohuks rahule ja julgeolekule ning rikuvad jämedalt üldtunnustatud rahvusvahelisi norme. Rahvaste ja rahvuste enesemääramisprintsipi eeldab kolonialismi kui rahvusvahelise kuriteo vastu võitlemisel mistahes meetodite õiguspärasust. Sellega on seotud ka vabadusvõitluse rahvusvahelise toetamise õiguspärasus. Veel enam, vastavalt rahvusvahelise õiguse printsipi deklaratatsioonile on iga riik kohustatud kollektiivsete ja individuaalsete aktsioonide vahendusel kaasa aitama rahvaste võrdõiguslikkuse ja enesemääramise põhimõtte teostamisele.

4. ÜRO peasekretäri poole palvega seada ÜRO Peaassamblee järgmisel istungjärgul üles küsimus Molotovi-Ribbentropi pakti tagajärgede likvideerimisest.

14.19 **Rahvusprobleemide teravnemine****40 kiri****28. oktoober 1980**

Ajalehtedele “Pravda”, “Rahva Hääl” ja “Sovetskaja Estonija”
Avalik kiri Eesti NSV-st

14. oktoobril 1980. a. ilmus ENSV ajakirjanduses ETA teadaanne “Vabariigi Prokuratuuris”:

“Seoses viimasel ajal Tallinnas asetleidnud jämedate avaliku korra rikkumistega noorukite gruppide poolt, mis on kutsunud töötajates esile õigustatud nõrdimuse ja rahulolematuse, on ENSV Prokuratuur algatanud kriminaalasja nende korrarikkumiste algatajate ja õhutajate vastu, samuti kuritegelike huligaanide vastu. Kõiki asjaolusid uuritakse hoolikalt, pärast mida süüdlased võetakse seadusega ettenähtud vastutusele.”

See 48-sõnaline tekst on seni ainus nõukogude trükisõnas ilmunud teade Tallinnas ja mujal Eestis asetleidnud noorte väljaastumiste kohta. ETA teatele lisaks on koosolekutel koolides ja asutustes levitatud suusõnalisi teateid toimunud. Et sündmuste pealtnägijaiks oli küllalt palju Tallinna külalisi vennasvabariikidest, on kujunenud võimalus mitmesuguste kuulujuttude levikuks kogu Nõukogude Liidus. Kõik see, mis viimasel ajal on aset leidnud, sunnib meid kirjutama.

Muret teeb Tallinna sündmuste juures vägivald, mille jätkamiseks on esinenud üleskutseid hiljemgi. Vägivalla kasutamine osutab sellele, et meie ühiskonnas on tekkinud ohtlikud lõhed ja vastuolud kasvatajate ja kasvatatavate vahel, juhtide ja juhitud vahel. Tegelikuses esinevaid pingeid teravdab veelgi mittevastavus selle vahel, mida väidetakse olevat ja mis tegelikult on.

Leiame, et niisugune olukord on ohtlik ja ei saa kesta, toomata kaasa raskeid tagajärgi Eestile ja kõigile, kes siin elavad. Andestamatu oleks õigustada õiguskorra rikkumist, kuid andestamatu on ka ignoreerida selle sügavamaid juuri ja põhjusi. Seetõttu peame oma kohuseks juhtida tähelepanu järgmistele asjaoludele.

Pole tõenäoline, et tuhandete noorte meeleavaldusteni viis üksikute õhutajate tegevus. Meile tundub, et selles väljendub võimendatult täiskasvanute, paljude Eesti elanike rahulolematust.

Tegemist on laia sotsiaalse probleemiga, mille lahendamine on võimatu kogu ühiskonna osavõtuta. Selleks tuleb kõigepealt ühiskonda probleemist informeerida.

Rahulolematus on süvenenud viimastel aastatel, kuid on kujunenud hoopis pikema aja jooksul. Selle rahulolematuse on põhjustanud mitmed sotsiaalmajanduslikud probleemid, mida pole suudetud lahendada. Taus-taks on olmepinnal tekkivad konfliktid (sabad kauplustes, tarbe- ja toidu-kaupade defitsiitsus ning nende ebahühtlane jaotumine), mis soodustavad alkoholismi, kuritegevust, perekonna ebastabiilsust ja muid laostavaid nähtusi. Need konfliktid liituvad Eestis rahvaõiguslike suhete korrastamusega.

Muid probleeme on avalikkuses rohkem või vähem käsitletud, kuid meile tundub, et rahvuslikul pinnal tekkinud konflikte on seni esitatud ainult kui huligaanlikke. Seepärast on meie kirjas pööratud tähelepanu eelkõige sotsiaalsete konfliktide rahvuslikule aspektile.

Rahvuslikul pinnal tekkivad konfliktid muudab eriti tõsiseks see, et nende põhjusi ei ole meie avalikus sõnas seni piisava avameelsusega käsitletud – see peegeldub kas või eeltoodud ETA teadaandes. Meie arva-tes on rahvuslike konfliktide ja pingete põhjuseks Eestis mõlemate suure-mate rahvusrühmade – eestlaste ja venelaste ebakindlus, osalt isegi hirm oma identiteedi pärast. Hirm aga sünnitab irratsionaalset, sageli otseselt agressiivset käitumist.

Ebakindlust ja hirmu on põhjustanud mitmed objektiivsed ja subjektiivsed faktorid, mida ei tohi vaadelda eraldi, vaid koos: objektiivseid sündmusi majanduse, demograafia ja kultuuri vallas nähakse ja tõlgenda-takse vältimatult ka läbi rahvustunde prisma.

Eestlaste ebakindlust oma tuleviku suhtes on põhjustanud järgmised asjaolud:

- eesti elanikkonna kiire osakaalu vähenemine, eriti Tallinnas, kus eestlased on muutumas vähemusrahvuseks;
- eesti keele kasutamise piiramine asjaajamises, olmes, teaduses ja mujal. Seda tendentsi iseloomustavad näiteks eesti keelt ja kirjandust käsitlevate väitekirjade kohustuslik esitamine vene keeles, Eesti NSV 40. aastapäevale pühendatud piduliku koosoleku läbiviimine ainult vene keeles;
- eestikeelse ajakirjanduse ja paljude raamatute, eriti rahvuskultuurile oluliste teoste muutumine raskesti kättesaadavaks, rahvuslike teaduste arengu ilmne pidurdatus;
- ülepingutatud ja oskamatu propagandakampaania vene keele õpetamiseks koolides ja lasteaedades, ajalooõpetuses esinev venelaste osa eri-line rõhutamine teiste rahvuste arvel;
- tööstuse ekstensiivse arengu üleforsseerimine üleliiduliste ministee-riumide poolt, pööramata küllaldast tähelepanu sellega kaasnevale öko-loogilise tasakaalu rikkumisele;

– kakskeelsuse propageerimine ühepoolset eestlaste hulgas, millele ei vasta midagi samaväärset muulaste seas – see süvendab eestlastes tunnet, et nende emakeelde suhtutakse kui teisejärgulisse keelde; ajakirja “Russki Jazõk v Estonskoi Škole” kõrval puudub analoogiline ajakiri eesti keele õpetamiseks kohalikes vene koolides;

– juhtivatele ja rahvuskultuuri probleemidega tegelevatele ametikohadele inimeste määramine, kellel ei ole piisavalt teadmisi eesti kultuurist ega huvi selle vastu.

Eestlaste rahvustundeid häirivaid samme põhjendatakse enamasti majanduslike kaalutlustega. Meile aga näib, et eestlaste seas ilmnev meelekibedus ja ebakindlus ei saa jätta avaldamata mõju majanduse efektiivsusele ja töö kvaliteedile.

Võib arvata, et Eestis elavatel venelastel, ukrainlastel, valgevenelastel ja teistel mitte-eesti rahvusest elanikel on raskusi etnilise identiteedi leidmisega – nad on väga mitmekesisest rahvuslikku, geograafilist ja sotsiaalset päritolu. Eestlaste ja teiste rahvaste psühholoogilised erinevused on seni jäänud täiesti uurimata. Tihti ülehinnatakse saavutatud ühtsuse sügavust. Sageli tekivad rahvuslikud konfliktid vaid sellest, et inimesed ei mõista üksteise käitumist ja tõlgendavad seda valesti. On äärmiselt oluline teada rohkem Eestisse migreerunud inimeste sotsiaalsetest, etnilistest ja kultuurilistest probleemidest ning sellest, kuidas need on seotud eestlaste sarnaste probleemidega.

Samuti peaksime tingimata teada saama ja avalikult kõnelema ning kirjutama sellest, mis teisi häirib eestlaste suhtumises ja käitumises. Mõlema peamise rahvusrühma vahel ilmneb usaldamatust ja sellel pinnal levivad eelarvamused, stereotüüpsed eksikujutelmad ning kuulujutud, mis taas osutab vajadusele saada ja levitada olukorrast objektiivset informatsiooni. Tõe defitsiit on ohtlikumaid defitsiite.

Eestlaste rahvustunne on mõnelt kohalt äärmiselt hell ja siin võib hoolimatusel olla eriti tõsiseid tagajärgi. Eestlaste ülitundlikkust eriti oma keele suhtes seletab see, et aastasadu on siinsed sakslastest valitsejad suhtunud eesti keelesse põlgusega ja terve eelmise sajandi on eestlasi algul sakslaste, hiljem tsaarivõimude poolt püütud veenda omakeelse kultuuri võimatuses, otstarbetuses ja kahjulikkuses. Eestlased löid omakeelse kultuuri saksa mõisnike ja tsaarivõimude mõnitusele ja survele vaatamata ning seeläbi on eesti keel eestlastele kättevõidetud *i n i m v ä r i k u s e* sümbol. Eestlastega saab siin lähemalt suhelda vaid see, kes oskab nende keelt või vähemalt avaldab selgesti oma lugupidamist selle vastu. Inimene, kes elab aastaid Eestis ja on lugupidamatu eesti keele ja kultuuri vastu, solvab sel kombel tahes või tahtmata, teades või teadmata eestlaste

inimväärikust. Suhtumine eesti keelde on üks sõlmküsimumsi eestlaste ja teiste rahvusrühmade vahekordade kujundamisel Eestis.

Eelnev ei taha ega saa olla ammendav käsitus kõigist seikadest, mis on ülemäära pingestanud põhiliste rahvusrühmade suhteid Eesti NSV-s. Me tahame ainult osutada mõnele põhiprobleemile, eelkõige aga vajadusele rahvusprobleeme tõepoolest lahendada, ausalt ning põhjalikult uurida ja arutada kõigil tasemetel, alates rangelt teaduslikest käsitlustest ja lõpetades laiade diskussioonidega ajakirjanduses, raadios, televisioonis, koolides ja ettevõtetes.

Et vältida Tallinnas asetleidnud sündmuste kordumist ja leevendada olemasolevaid rahvuste vahelisi pingeid, tuleks kõigepealt võtta midagi ette eestlaste kõikumalöönud oleviku- ja tulevikukindluse taastamiseks ja selle tagamiseks, et Eesti NSV põliselanikele jääks alati otsustav sõna oma maa ja rahva tuleviku kohta. Küsimus Eestimaa tulevikust ei tohiks jääda üleliiduliste ministriumide, peavalitsuste ja teiste ametkondade otsustada. Kõigile suurematele sotsiaalmajanduslikele ettevõtmistele, näiteks suurte tööstusettevõtete rajamisele ja laiendamisele peaks eelnema võimalike sotsiaalsete, psühholoogiliste ja ökoloogiliste tagajärgede uurimine ja avalik arutelu.

Revolutsioonist alates on eesti keelel olnud konstitutsioonilised tagatised ja teda on kasutatud ametliku keelena kogu Eesti alal kõigis avaliku elu valdkondades. Igal Eesti NSV piirides elaval eestlasel on olnud endastmõistetav õigus eestikeelsele kesk- ja kõrgharidusele ning emakeele kasutamisele asjaajamises nii kõnes kui kirjas. Arvame, et selle printsiibi seadusandlik fikseerimine Eesti NSV Ülemnõukogu poolt normaliseeriks praegust ebatervet õhkkonda.

Rahvuslikud konfliktid võivad kergesti viia usaldamatuse ja viha eskalatsioonini ja muuta võimatuks ühiskonna rahuliku arenemise. Seda saab tagada ainult kõigi siinsete rahvusrühmade koostöö. Sellepärast peame möödapääsmatuks tekkinud olukorra ausat ja sügavat analüüsi. Me soovime, et Eesti saaks ja jääks maaks, kus ükski inimene ei peaks tundma solvanguid ja takistusi oma emakeele või päritolu pärast, kus rahvusrühmade vahel on mõistmine ning pole vihkamist; maaks, kus valitseb kultuuriline ühtsus mitmekesisuses ja keegi ei tunne oma rahvustundeid solvatuna või kultuuri ohustatuna.

Tallinn – Tartu

28. oktoobril 1980. a.

Priit Aimla, Kaur Alttoa, Madis Aruja, Lehte Hainsalu, Mati Hint, Fred Jüssi, Aira Kaal, Maie Kalda, Tõnu Kaljuste, Toomas Kall,

Jaan Kaplinski, Peet Kask, Heino Kiik, Jaan Klõšeiko, Kersti Kreismann, Alar Laats, Aare Laht, Andres Langemets, Marju Lauristin, Peeter Lorents, Vello Lõugas, Endel Nirk, Lembit Peterson, Arno Pukk, Rein Põllumaa, Paul-Eerik Rummo, Rein Ruutsoo, Tõnis Rätsep, Ita Saks, Aavo Sirk, Mati Sirkel, Jaan Tamm, Rein Tamsalu, Andres Tarand, Lehte Tavel, Peeter Tulviste, Mati Unt, Arvo Valton, Juhan Viiding, Aarne Üksküla.

S. Kiin, R. Ruutsoo, A. Tarand. 40 kirja lugu. Tallinn, 1980, lk 3–7.

14.20 Nõukogude aja anekdoote

Armeenia raadiolt küsitakse:

“Mis on Nõukogude Liidus kõige püsivamad?”

“Ajutised raskused.”

“Kes on sotsialismi peavaenlased?”

“Rahvusvaheline imperialism ja neli aastaaega: kevad hiline, suvi põuane, sügis vihmane, talv külm.”

“Kas Nõukogude Liidus võiks olla opositsiooniline partei?”

“Ei! Sellest pole mingit kasu. Kui seda lubataks, astuks sellesse kõik ja jälle oleks ainult üks partei.”

“Miks nimetatakse ühe kandidaadi poolt hääletamist valimisteks?”

“Seepärast et iga kodanikul on õigus valida kompartei ja Siberi vahel.”

“Mis on kommunismi ja aatomipommi sarnasus?”

“Mõlemad kaotavad erinevuse maa ja linna vahel.”

“Millega võib võrrelda Nõukogude Liitu?”

“See on nagu aurulaev. Suur osa auru läheb vilesse.”

“Kas on võimalik tellida poest liha telefoni teel?”

“On küll, aga kätte saab televiisori kaudu.”

“Mis on horisont?”

“See on nagu kommunism, mida lähemale talle jõuad, seda kaugemale ta jääb.”

“Kas kommunismi ehitamine Hollandis on võimalik?”

“On küll, aga miks peaks hollandlasi karistama.”

“Miks ei ole Bulgaariat võetud Nõukogude Liitu?”

“Kust me siis tomateid saame?”

“Mis on defitsiit defitsiidis?”

“Suitsuvorst tualettpaberis.”

“Miks on Moskvast lihaga halvasti?”

“Moskvast pole lihaga halvasti, halb on ilma lihata.”

Tänaval kohtuvad kaks teadlast. Üks küsib: “Tõ tšego nesjoš, doktorskuju (mõeldud dissertatsiooni)?” “Net, krakovskuju (mõeldud vorsti).”

14.21 Balti tribunal Kopenhaagenis

Manifest

26. juuli 1985

Balti Tribunal Kopenhaagenis deklareerib, et omaaegsete sõltumatute riikide Eesti, Läti ja Leedu okupeerimine ning annekteerimine kujutab otsesest näidet rahvusvaheliste seaduste ju Nõukogude Liidu poolt ratifitseeritud lepingute rikkumistest.

Venelaste massiline immigratsioon on tõsiselt kahjustanud Baltikumi identiteeti ja poliitilist struktuuri; Nõukogude korra tõttu on kannatada saanud keel, kultuur, religioon, isegi ajaloo õppimine koolides. Balti riikide militariseerimine kujutab alalist meenutust jätkuvast ohust maailma rahule.

Baltikumi rahvaste õigus enesemääramisele, mittediskrimineerimisele ja mittesekkumisele nende põlistel aladel tuleb taastada. Kuulanud ära pädevate tunnistajate aruanded okupeeritud Eesti, Läti ja Leedu elu ning seadusandluse ja selle kasutamise arvukate aspektide kohta, teeb Balti Tribunal järelduse, et Nõukogude Liit on kohelnud ja kohtleb neid rahvaid väga ebaõiglaselt.

Nende kolme Balti riigi saatus on inimkonna ajaloos unikaalne. Kusagil mujal maailmas ei ole omaaegse parlamentaarse demokraatiaga riigid okupeeritud, annekteeritud ja koloniseeritud vallutava võimu poolt. Unikaalne saatus väärrib maailma demokraatlikelt valitsustelt unikaalset

poliitilist suhtumist. Me kutsume neid tõstatama Baltimaade Nõukogude Liidu poolt okupeerimise küsimust kõigil ülemaailmsetel foorumitel, nõudes Eestile, Lätile ja Leedule vabadust ja sõltumatust.

Käesoleva Kopenhaageni Manifestiga me deklareerime, et praegune olukord Balti maades kahjustab rahu ja vabaduse võimalusi Euroopas ja maailmas.

Theodor Veiter, esimees
Per Ahlmark   Michael Bourdeaux
Jean-Marie Daillet   sir James Fawcett
26. juuli 1985. a.

Looming 1989, nr 3, lk 428.

Küsimused ja ülesanded

---

1. Seletage Nõukogude rahvuspoliitika põhimõisteid *nõukogude rahvas, internatsionaalne ühtsus, rahvustevahelise suhtlemise keel, natsionalism, nõukogude patriotism ja sotsialistlik internatsionalism*.
2. Seletage mõisteid *sotsialism, üldrahvalik omand, plaanimajandus, kolhoos, sovhoos*.
3. Seletage mõisteid *vabadusvõitleja, dissident, passiivne vastupanu, kollaboratsioonism*.
4. Arutlege teemal “Külm sõda ja Balti küsimus”.
5. Kirjeldage allikate 14.2 ja 14.3 põhjal, mille poolest erines Hruštšovi aeg Stalini ajast. Kommenteerige Nõukogude ametiasutustest pärit allikate usaldusväärsust.
6. Millised olid Nõukogude administratiivse käsumajanduse peamised jooned?
7. Mis oli Nõukogude aja igapäevaelus teie meelest positiivne ja mis negatiivne?
8. Milles seisnes vabaduse puudumine Nõukogude ajal?

9. Milles avaldus Nõukogude valimiste ebademokraatlikkus?
10. Kuidas mõjutasid Ungari ülestõusu mahasurumine (1956) ja nn Praha kevad (1968) olukorda Nõukogude Liidus ja Baltimaades?
11. Millised olid Eesti elu venestamise vormid?
12. Tuginedes allikatele 14.11, 14.12, 14.13, 14.18 ja 14.19, selgitage, milliseid vabadusvõitluse vorme kasutasid Baltimaade rahvad.
13. Andke oma hinnang sovetiseerimise edukusele Baltimaades.

PILTALLIKAID

Karikatuur “Seitse penikoorma saabastega” huumori- ja satiiriajakirja Pikker kaanelt kujutab sotsialismi võitu kapitalismi üle.

Paneelmajade ehitamine Tallinnas 1960. aastail

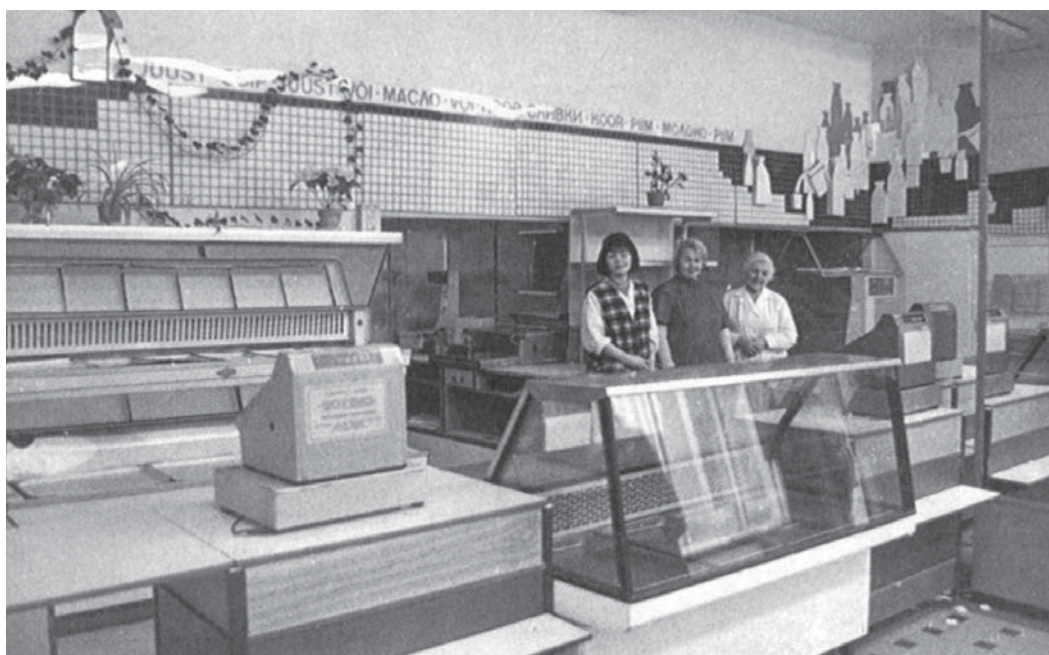

Tallinna moemaja looming ajakirjas Siluett (1972), mis hakkas ilmuma 1958. aastal ning levis hiigeltiraazhis terves Nõukogude Liidus.

Nõukogulik defitsiit: tualettpaberisaba Tartus

Tühjad letid toidukaupluses 1980. aastail

15. RIIKLIKU ISESEISVUSE TAASTAMINE, 1987–1991

15.1 Raha käibele laskmine NSV Liidus aastail 1986–1989

Katke J. T. Gaidari raamatust

Periood	Aasta jooksul käibele lastud raha hulk, mld rbl	Aastane raha väljalaske juurdekasvu tempo (%)
1986	3,9	8,3
1987	5,9	51,3
1988	11,8	100,0
1989	18,3	55,1

E. T. Гайдар. Гибель империи. Уроки для современной России. 2-е изд. Москва, 2006, с. 174–175.

15.2 Venemaa ja NSV Liidu viljakaubandus

Katke J. T. Gaidari raamatust

Vilja väljavedu Venemaalt 20. sajandi alguses ja vilja sissevedu NSV Liitu 20. sajandi lõpus

Periood	Osakaal, %	Positsioon maailmas
1907–1913	maailma viljaekspordis	
	45,0	1
1980–1990	maailma viljaimpordis	
	16,4	1

[---] Nõukogude Liidu poolt ostetud vilja hulk, mis 1970. aastal oli 2,2 miljonit tonni, kasvas 1982. aastaks 29,4 miljoni tonnini ja saavutas maksimumi (46 mln t) 1984. aastaks.

20. sajandi 80. aastatel moodustas Nõukogude Liidu poolt imporditava vilja hulk rohkem kui 15% kogu maailma viljaimpordist. Impordi hulga poolest ületab riik kaugelt teisi suuri importijaid.

Vilja import NSVLi, Jaapani, Itaalia, Saksa FV, Egiptuse ja Hiina poolt (miljonites tonnides)

Aasta	NSVL	Jaapan	Itaalia	SFV	Egiptus	Hiina
1970	2,2	15,8	6,7	8,1	1,3	5,4
1975	15,9	19,0	7,2	6,8	3,8	3,7
1980	29,4	24,7	7,8	5,2	6,1	13,4
1983	33,9	25,5	6,4	4,5	8,0	13,4
1984	46,0	27,2	7,3	4,8	8,7	10,4
1985	45,6	26,9	7,5	7,0	8,9	6,0

[---] 1980. aastate keskpaiku tehti iga kolmas tonn leiva-saiatooteid imporditud viljal baseerus loomakasvatussaaduste tootmine. NSVL oli sunnitud sõlmima pikaajalised vilja tarnimise lepingud, võtma endale kohustuse osta igal aastal vähemalt 9 miljonit tonni USAst, 5 miljonit Kanadast, 4 miljonit Argentiinast, 1,5 miljonit tonni Hiinast.

E. T. Гайдар. Гибель империи. Уроки для современной России. 2-е изд. Москва, 2006, с. 174–175.

15.3 Okupeeritud Balti riikide õiguslik staatus

Katke L. Mälksoo raamatust

Kuigi Balti riikide annekteerimine Nõukogude Liidu poolt lõpetas nende riikide iseseisvuse *de facto*, ei kadunud sellega nende rahvusvahelise õiguse subjekti staatus ning nad jätkasid eksisteerimist *de iure*. Nõukogude võimu perioodil olid Balti riigid “üksnes näiliselt surnud”. Suurem osa lääneriike ei tunnistanud kunagi Nõukogude anneksiooni õiguspärasust, vähemalt mitte *de iure*. Seetõttu ei saanud Nõukogude Liit kunagi suveräänset valdusõigust Balti riikide üle ning jäi nõnda üksnes okupeerivaks riigiks, kuni Balti riikide *de iure* olemas olnud iseseisvus aastal 1991 ka *de facto* taastati.

L. Mälksoo. Nõukogude anneksioon ja riigi järjepidevus: Eesti, Läti ja Leedu staatus rahvusvahelises õiguses 1940. a – 1991. a ja pärast 1991. a. Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005, lk 68.

15.4 Perestroika-aegsete etniliste konfliktide mudelid

Katke A. V. Šubini raamatust

NSV Liidus hoogu võtnud konfliktid lähenevad kahele klassikalisele mudelile: Balti mudelile ja Kaukaasia mudelile (kus oma “klassikalisuse” poolest eristub Armeenia-Aserbaidžani vaheline konflikt). Esimest varianti iseloomustavad eelkõige keskusest sõltumatus saavutamise soov (lausa iseseisvuseni välja) ja läänestumise soov, teiseks suhteliselt vägivaldne tegevus. Teisele mudelile on iseloomulikud konfliktid eri osaliste vahel (liit – keskus; vabariik – vabariik; vabariik – autonoomia; autonoomia – etniline vähemus, kes esindab teist liiduvabariiki) ja vägivaldne ning vägivaldsete, kaasa arvatud relvastatud tegevuste kombinatsioon.

A. B. Шубин. Парадоксы перестройки. Упущенный шанс СССР. Москва, 2005, с. 254–255.

15.5 Rahvakoosolek Tallinnas Hirvepargis

MRP-AEG teadanne Eesti elanikele

15. august 1987

TEADAANNE EESTI ELANIKELE

Eestis on asutatud ühiskondlik organisatsioon nimetusega Molotovi-Ribbentropi Pakti Avalikustamise Eesti Grupp (lüh MRP-AEG). Grupi põhieesmärgiks on võidelda natsi-Saksamaa ja Stalini režiimi vahel 23. augustil 1939 Moskvast allakirjutatud saladokumendi avalikustamise eest. Grupi ühiskondlikuks esindajaks on Tiit Madisson Pärnust, endine poliitvang ja Pärnu Muinsuskaitse Seltsi president. Grupi teiste liikmete nimed avaldatakse 23. augustil Tallinnas. Kell 12 päeval algab Raekoja platsil miiting, kus meenutatakse Hitleri ja Stalini vahel sõlmitud lepingu tagajärjel hukkunud eestlasi. Kogunetakse pikaks rongkäiguks Harjumäele Linda monumendi juurde, kuhu asetatakse pärgi ja lilli. Grupp loodab miitingust suurearvulist osavõttu.

Tallinn, 15. august 1987

Hirvepark 1987. 20 aastat kodanikualgatusel, mis muutis Eesti lähiajalugu. Tallinn, 2007, lk 209.

15.6 Radikaalse majandusreformi kava

Ettepanek: kogu Eesti täielikule isemajandamisele

26. september 1987

[---] Radikaalne uuendus oleks Eesti NSV üleviimine täielikule isemajandamisele (sh enesefinantseerimisele, -varustamisele ja -juhtimisele). Vajadus sellise uuenduse järele tuleneb objektiivselt ja loogiliselt praegusest olukorrast ning on sobiv arengutee kiirenduskursi elluviimiseks ja pidurdusmehhanismi likvideerimiseks. [---]

Arvestatakse sotsialismimaade kogemusi majanduse ümberkorraldusel, ideid on saadud suletud majandustsoonide loomisest Hiinas, samuti majandusmehhanismi täiustamisest Ungaris ja Bulgaarias. Hiinas on näiteks loodud eksporttoodangu valmistamise, välismaise tehnika ning kapitali kasutamise kinnised piirkonnad. Seal on eraalgatusel ja väliskapitalil suhteliselt lai tegevusväli. Majanduslik suhtlemine nii Hiinas kui ka Ungaris toimub vabaturupõhimõttel, lahtuvalt nõudmise ja pakkumise vahetusest. [---]

Millised võiksid olla uue majandusmehhanismi põhijooned täielikule territoriaalsele isemajandamisele üleviidud Eesli NSV-s?

1. Majanduse juhtimise ja planeerimise aluseks on väärtusseaduse arvestamine ja kaubalis-rahalisel suhtel.

2. Eesti NSV territooriumil paiknev majandus on Eesti NSV alluvuses. See kehtib ka raudtee, merelaevanduse ja praegu üleliidulises alluvuses olevate ettevõtete kohta. Majanduse struktuur korratakse ümber, et tagada eelisareng nendele valdkondadele, mis põhinevad eeskätt kohalikul ressursil, on meile majanduslikult kasulikud, kultuuriliselt vastuvõetavad ja majandamise traditsioonidega kooskõlas.

3. Kaubavahetus nii NSV Liidu teiste liiduvabariikide, kraide ja oblastitega kui ka välisriikidega toimub turu kaudu ning on rajatud tootja ja tarbija otsesidemetele.

4. Võetakse kasutusele konverteeritav rubla kui rahvusvaheliselt aktsepteeritud arveldusvahend. Selle abil toimuvad ka kõik arveldused NSV Liidu teiste piirkondade asutuste ja ettevõtetega. [---]

7. Majanduses valitseb organisatsiooniline paljus, kusjuures igati soodustatakse tarbija pärast konkureerivate ettevõtete olemasolu. Laiendatakse kooperatiivset tootmist, osa ettevõtete tegevus rajatakse aktsiaseltsi põhimõttel. Ettevõtete loomiseks ja nende tegevuse korraldamiseks tõmmatakse kaasa nii Eesti NSV elanike rahalised vahendid kui ka väliskapital. Toodete kvaliteeti hinnatakse, lähtudes rahvusvahelistest standarditest.

8. Tööjõu liikumist isemajandusele üle läinud liiduvabariigi ja teiste NSV Liidu osade vahel reguleeritakse tööjõu ratsionaalse kasutamise erirežiimiga.

9. Juhtimine rajatakse majanduslikele meetoditele ja ettevõtete iseseisvusele. [---]

Siim Kallas, Tiit Made, Edgar Savisaar, Mikk Titma

Edasi 26.09.1987; Eesti Päevaleht Online 26.09.2007, <http://www.epl.ee/artikkel/401443>.

15.7 Pretensioonid Eesti parteiaktiivile

Katke NLKP KK sekretäri J. K. Ligatšovi ettekandest Poliitbüroo istungil

Ligatšov. Viinatootmise suurendamine 1986. aastal ei andnud meile midagi. Puskariajamise vastu see ei aidanud .. Ma ei taha kellelegi etteheiteid teha, aga .. partei on sündmustest maha jäänud. Sama on juhtunud ka ajaloo valgustamisega. Siin on kokku räägitud nii palju ja niisuguseid asju, et mõni asi on muutunud veel segasemaks kui enne. Laialiharutamiseks kulub palju aega.

Ootamatud olid ka sündmused Baltikumis. Need näitasid, et parteiaktiiv oli passiivne, aga ajaloo alal osutus täiesti ettevalmistamatuks. Mitte ükski ei võtnud Nõukogude võimu kaitseks sõna.

Eestimaa parteiaktiivil on aeg minna parteiorganisatsioonidesse, kollektiividesse ja selgitada vabariigi ajalugu. Kuid selleks on vaja ideelis-poliitiliselt karastunud kaadreid.

В Политбюро ЦК КПСС... По записям Анатолия Черняева, Вадима Медведева, Григория Шахназарова (1985–1991). Москва, 2006, с. 231.

15.8 Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei eesmärgid

ERSP asutava koosoleku poliitiline deklaratsioon

Pilistvere, 20. august 1988

Mitte ühelgi kompartei võimualusel maal pole suudetud ühiskonna tõsist uuendamist ja demokratiseerimist läbi viia ülaltpoolt antud raamides. Uppuja ei saa ennast päästa seotuna käsist ja jalust, see tähendab olukorras,

kus igaks päästvaks liigutuseks tuleb luba küsida teiselt, veelgi suuremalt uppujalt. Eesti rahvas ei saa oma olemasolu, looduskeskkonna kaitse ja parandamise, majandustaseme, kultuuri, ajaloolise ja sotsiaalse õiguse pakilisi probleeme lahendada seotud kätega.

Niisiis meil pole mingit õigust loobuda iseseisvuse nõudest. Samavõrra lubamatu aga oleks ainult selle nõudmisega piirduda. Poliitiline, majanduslik, kultuuriline suveräänsus tuleb meil praktiliselt kätte võita. Ükski võõras ei tule meile midagi tooma. Mitte midagi ei anna KP käest vabatahtlikult. Iga samm totalitarismist, stalinismi pärandist ja suurriiklikust šovinismist eemale, demokraatia ja õigusriigi poole tuleb kätte võidelda, pidades meeles, et esimesel võimalusel püütakse kõike tagasi võtta. Iseisva Eesti hoonet on vaja ehitada juba täna, okupatsioonivõimu sees, asudes taastama selle hoone kõiki algeid ja elemente.

M. Laar, U. Ott, S. Endre. Teine Eesti. Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1991. Tallinn, 2000, lk 386.

15.9 Eestimaa Kommunistliku Partei juhtkonna kursimuutus

Katke EKP Keskkomitee esimese sekretäri V. Väljase kõnest

9. september 1988

Täna näeb rahva absoluutne enamus väljapääsu kujunenud olukorrast ühtmoodi: selleks on Eesti NSV iseseisvus, tema suveräänsuse tagamine oma rahva ja maa asjade otsustamisel, kõigi poliitikas osalejate vastutuse tõstmine Eestimaa homse kujunemisel, selliste tingimuste loomine, kus igaüks saaks segamatult ja tulemusrikkalt oma tööd teha. [---]

Ühiskonna suhteliselt kiire demokratiseerumine Eestis on meie poole pööranud nii perestroika elluvijate kui ka vastaste pilgud siin- ja sealpool riigipiiri. See paneb Eestimaa Kommunistlikule Parteile ja tema Keskkomiteele erilise vastutuse – tõestamaks nii endile kui ka teistele, et demokraatlik ühiskonnakorraldus ei ole sotsialismile võõras, et poliitiliste arvamuste mitmekesisus ei sea ohtu meie ühiskondlikku süsteemi ega partei juhtivat osa ühiskonnas. Vastupidi, partei kurss demokraatlikule ja inimväärsele ühiskonnale on garantiiks nii sotsialistliku korra kui ka Kommunistliku Partei positsioonide tugevnemisele.

Me peame end tundma rahvana, kes elab suveräänsete riikide liidus, Nõukogude Liidus. Meie edasine koostöö teiste liiduvabariikidega peab looma tõeliselt vabade rahvaste liidu, tegema lõpu igasugusele ülitsentra-

liseeritusele, mis eirab meie maa poliitilise ja riikliku tegevuse põhiseaduslikku alust – rahvusriiklust. Kõigi Eestis toimuvate ümberkorralduste eesmärk on tõeliselt demokraatlik, humanne sotsialism, mis tagab kõrge tööviljakuse ja inimväärse elu.

Eesti parteiorganisatsioonide ülesanded XIX üleliidulise parteikonverentsi ja NLKP Keskkomitee 1988. a. juulipleenumi otsuste täitmisel. Tallinn, 1988, lk 6–7.

15.10

Eestimaa Rahvarinde asutamine

Rahvarinde asutamiskongressil vastuvõetud deklaratsioon

2. oktoober 1988

Kõigile eestimaalastele, kõigile Eesti sõpradele!

EESTIMAA RAHVARINDE MANIFEST

Eestimaa poliitilises ajaloos on saabunud uus lehekülg. Sündinud on RAHVARINNE – rahva enda algatatud poliitiline liikumine, mis peab aitama viia Eestimaa – seeläbi kogu Nõukogude Liidu demokraatia ja õigusriigi teele ning teda seal kindlalt kaitsma.

Meie liikumises kehastub veendumus, et Eestimaa asjade üle otsustamine peab toimuma Eestis ja eestlaste eestvõttel, vaba enesemääramise tingimustes ja kõigi siinsete rahvusrühmade huve silmas pidades. Anname endale aru, et kogu Nõukogude Liidu muutumine demokraatlikuks õigusriigiks on ka Eestimaa vaba arengu tingimus.

Me deklareerime:

- MEIE EESMÄRGIKS ON NIISUGUNE ELU-, ÜHISKONNA- JA RIIGIKORRALDUS, MIS TAGAB EESTI RAHVA KESTVUSE JA LOOTUSRIKKA TULEVIKU.

- ME TAGAME KÕIGI EESTIMAAL ELAVATE RAHVUSRÜHMAD E VABA ARENGU EELDUSEL, ET TUNNUSTATAKSE EESTLASTE KUI PÕLISRAHVA ÕIGUST OTSUSTADA OMA SAATUSE ÜLE.

- ME EITAME VÄGIVALDA POLIITILISES VÕITLUSES JA LOODAME, ET MEID EI SEATAKS OLUKORDA, MIS SUNNIKS RAHVA MEELEHEITLIKELE OTSUSTELE.

- ME OLEME AVATUD ERI ARVAMUSTELE, VALMIS KOOSTÖÖKS KÕIGI TEISTE ORGANISATSIOONIDE JA LIIKUMISTEGA,

KUI NEED AITAVAD KAASA ÜHISKONNA INIMLIKUSTAMISELE JA RAHVAVÕIMU TEOSTAMISELE.

- ME TUNNISTAME OMA KAVADES JA TEGUDES MAAILMA POLIITILISTE REAALIDE OLEMASOLU JA MUUTUMIST, ENT OOTAME KA MAAILMALT ARUSAAMIST, ET TÄNASES EESTIS NÄHTAKS UUT POLIITILIST TEGELIKKUST.

Me pöördume kõigi hea tahte inimeste poole: mõistke meie püüdlusi ning aidake kaasa sellele, et saaksime tõestada oma eesmärkide üllust, kavatsuste ausameelsust, tegude tasakaalukust.

Me ei taha ei vähem ega rohkem, ei midagi iseenesest mõistetavat, kui olla vaba rahvas vabal maal.

Rahvakongress. Eestimaa Rahvarinde kongress 1.–2. oktoobril 1988. Materjalide kogumik. Tallinn, 1988, lk 205.

15.11

Eesti NSV suveräänsusest

Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu deklaratsioon

16. november 1988

Eesti rahvas on Läänemere kallastel oma maad harinud ja kultuuri arendanud enam kui viis tuhat aastat. 1940. aastal sai rahvuslikult homogeensest, suveräänselt Eesti Vabariigist Nõukogude Liidu koostisosa, seejuures nähti ette suveräänsusgarantiide säilimine ja rahvuse õitseng. Stalinismi- ja stagnatsioonaja sisepoliitika ignoreeris neid garantiisid ja seisukohti. Selle tulemusena on Eestimaal kujunenud eestlastele kui põhirahvusele ebasoodus demograafiline situatsioon, looduskeskkond on paljudes vabariigi piirkondades katastroofiolukorras, majanduse jätkuv destabiliseerumine mõjub negatiivselt kogu vabariigi elanikkonna elatus-tasemele.

Eesti NSV Ülemnõukogu näeb raskest olukorrast vaid ühte väljapääsu. Eestimaa edasine areng peab toimuma suveräänsuse tingimustes. Eesti NSV suveräniteet tähendab, et talle kuulub tema kõrgeimate võimu-, valitsemis- ja kohtuorganite näol kõrgeim võim oma territooriumil. Eesti NSV suveräniteet on terviklik ja jagamatu. Selle kohaselt peaks vabariigi edasine staatus NSV Liidus olema määratud liidulepinguga.

Eesti NSV Ülemnõukogu ei ole nõus NSV Liidu Ülemnõukogu Preiidiumi poolt arutusele pandud nende NSV Liidu konstitutsiooni muuda-

tuste ja laiendustega, mis välistavad Eesti NSV konstitutsioonilise õiguse enesemääramisele. Toetudes rahvusvahelistele paktidele majanduslike, sotsiaalsete ja kultuurialaste õiguste ning kodaniku- ja poliitiliste õiguste kohta 16. detsembrist 1966, mis on ratifitseeritud NSV Liidu poolt, ja teistele rahvusvahelise õiguse normidele, deklareerib Eesti NSV kõrgeim rahva võimu esindav organ, Eesti NSV Ülemnõukogu, oma seaduste ülimuslikkust Eesti NSV territooriumil.

Muudatused ja täiendused NSV Liidu konstitutsioonis jõustuvad edaspidi Eesti NSV territooriumil nende heakskiitmisel Eesti NSV Ülemnõukogu poolt ning vastavate muudatuste ja täienduste tegemisel Eesti NSV konstitutsioonis.

Eesti NSV Ülemnõukogu kutsub üles kõiki, kes on sidunud oma saatuse Eestimaa, konsolideeruma demokraatliku ja sotsialistliku Eesti ühiskonna ülesehitamiseks. Suveräänsuse juriidiline ja faktiline realiseerimine tähendab ühtlasi seda, et Eestimaa rahvas ei nõustu tulevikus ühegi seadusega, mis oleks diskrimineeriv mistahes teise Eesti NSV-s elava rahvuse esindajaile.

Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees A. RÜÜTEL
Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi sekretär V. VAHT
Tallinn, 16. november 1988.

Eesti omariikluse arengust. Dokumentide kogumik. Tallinn, 2002, lk 72–73.

15.12 Liidulepingust

Eesti NSV Ülemnõukogu resolutsioon

16. november 1988

Eesti NSV Ülemnõukogu, toetudes deklaratsioonile Eesti NSV suveräänsuse kohta teeb NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumile ettepaneku liidulepingu väljatöötamiseks ning volitab Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esindama vabariigi huve lepingu teksti väljatöötamisel.

Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees A. RÜÜTEL
Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi sekretär V. VAHT

Tallinn, 16. november 1988.

Rahva Hääl 18.11.1988 (õhtune väljaanne).

15.13 Kremlis vastus Eesti suveräänsusdeklaratsioonile**Katke A. Rütli mälestustest**

Päev enne suveräänsusdeklaratsiooni vastuvõtmist olin kutsutud Moskvasse Ülemnõukogu Presiidiumi aseesimehe Anatoli Lukjanovi juurde. Seal tuli mul kuulata pooleteise tunni vältel peamiselt ähvardusi selle pärast, et olime niisugust liiduvastase sisuga küsimust arutanud presiidiumis ning otsustanud selle esitada ka Ülemnõukogule. Lukjanov hoiatas mind, et kui me ei loobu oma kavatsusest, olen mina tagajärgede eest vastutav. Otseselt viitas ta põhiseadusevastase tegevuse kohta käivale paragrahvile NSV Liidu konstitutsioonis, mis nägi ette kümneaastast vanglakaristust.

Seejärel saadeti mind järgmisele “töötlemisele” NLKP Keskkomitee ideoloogiasekretäri kohusetäitja juurde. Tema ukse taga ootas just Mikk Titma, kes oli kutsutud vestlusele enne EKP ideoloogiasekretäriks kinnitamist, kuid tal tuli pool päeva koridoris istuda, sest enne taheti minuga toime tulla. [---]

26. novembril kutsuti Eesti pärast kokku Nõukogude Liidu Ülemnõukogu Presiidium, kus minul lasti nagu pahandust teinud koolipoisil seista laua ees ja kuulata neli tundi järjest kestnud häbistamist. Seekord kannatasin kõik väliselt rahulikult välja. Lõpuks tunnistati meie suveräänsusdeklaratsioon kehtetuks – põhjusel, et mõningad selle sätted ei ole vastavuses Liidu konstitutsiooniga.

A. Rütli. Tuleviku taassünd. Tallinn, 2001, lk 66, 75.

15.14 Balti küsimus Euroopa Parlamendis**Resolutsioon (dokument B2–1247/88)**

19. jaanuar 1989

Europarlament,

A. Suhtudes lugupidavalt Balti riikide selgelt avaldatud iseseisvussoovi, millest annavad tunnistust Leedus, Lätis ja Eestis kogutud nelja miljoni allkirjaga petitsioon ning 16. novembril 1988 Eesti parlamendis vastuvõetud suveräänsusdeklaratsioon,

B. Suhtudes lugupidavalt Helsingi Lõppakti I artiklisse rahvaste võrdõiguslikkuse ja suveräänsusõiguste austamise kohta ning Lõppakti VIII artiklisse rahvaste enesemääramise õiguse kohta,

C. Suhtudes lugupidavalt varem Balti riikide poliitilise olukorra ja inimõiguste kohta vastuvõetud otsustesse,

D. Kuna ühenduse liikmesriigid ei ole iialgi tunnustanud Balti riikide annekteerimist Nõukogude Liidu poolt, mis oli 1939. a. Hitleri ja Stalini vahelise pakti tagajärg,

E. Kuna Hitleri ja Stalini vahelise pakti sõlmimisest ja rahvaste õigust ignoreerivast Balti vabariikide iseseisvuse hävitamisest on möödunud 50 aastat, oleks aeg leida lahendus, mis oleks demokraatlik, õiglane ja vastuvõetav kõigile asjaosalistele ning mis põhineks rahvastevahelisel mõistmisel ning Ida ja Lääne rahumeelsel koostööl,

1. Kutsub Nõukogude Liitu vastu tulema Balti rahvaste valdavale suurema rahvusliku iseseisvuse soovile, eriti majanduse ja kultuuri osas;

2. Kiidab heaks Balti riikide rahvuskeelte osalist ennistamist ametlikeks keelteks vastavalt Europarlamendi sellekohasele pöördumisele 6. juulist 1988;

3. Kutsub Nõukogude Liidu juhte 50 aastat pärast rahvaste õigust ignoreerivat Hitleri ja Stalini vahelist pakti toetama Balti riikide küsimuse demokraatlikku lahendamist, mida Euroopa Ühenduse liikmesriigid tunnustaksid;

4. Kutsub Ühenduse liikmesriikide välisministreid kohtumistel poliitilise koostöö raames tegema kõike, mis nende võimuses, et leida rahumeelset lahendust, arvestades kõigi asjaosaliste seaduslikke huve;

5. Volitab oma presidenti edasi andma käesolevat resolutsiooni Komisjonile, Nõukogule, Euroopa poliitilises koostöös osalevatele välisministritele ja Nõukogude Liidu ning Balti riikide valitsustele.

Looming 1989, nr 3, lk 429–430.

15.15 Afganistani sõja ohvrid

**Katke K. Arjakase artiklist
1979–1989**

1979. aasta 25. detsembril kell 15 Moskva aja järgi ületasid Nõukogude Liidu väed Afganistani piiri. Järgnenud sõjas, mis vältas 1989. aasta 15. veebruarini, sõdis seal teadaolevalt 1652 toonasest Eesti NSVst pärit kutsealust. Arv võib olla pisut suurem, eeskätt mõne ohvitseri võrra. Afganistanis sai surma 36 Eesti NSVst Nõukogude armeesse kutsutud meest, neist 16 eestlast. Lisaks veel 14 venelast, kaks valgevenelast, üks ukrainlane ja kolme täpne rahvus on teadmata, ent kättesaadavad isikuandmed

lubavad neid pidada samuti venelasteks. Kes nad olid, kust pärit, millal ja mis asjaoludel hukkusid, kuhu maeti – see kõik on siiani üsna teadmata ning kohati on andmed ka vastuolulised.

K. Arjakas. Afganistanis hukkus 36 Eestist pärit meest. – Eesti Päevaleht 11.02.2006.

15.16 Kremlis ähvardused Balti rahvaste adressil

Katke NLKP Keskkomitee avaldusest olukorra kohta Nõukogude Balti vabariikides

27. august 1989

Balti vabariigid lülitusid aktiivselt neisse põhjalikesse ümberkujundustesse. Elavnesid töökollektiivid, aktiveerusid kõigi ühiskonnakihtide intellektuaalsed jõud. Ent demokraatia ja avatuse teatud etapil kasutasid olukorda ära natsionalistlikud, ekstremistlikud rühmitused ning hakkasid kord-korralt lisama sündmuste arengusse ebatervet alget. Omistades endale rahvuslike huvide tõeliste väljendajate osa, hakkasid nad järk-järgult asja ajama Balti vabariikide eraldumisele ülejäänud riigist, teiste rahvastega ammu väljakujunenud orgaaniliste sidemete lõhkumisele. Üha avalikumalt hakkasid nad esinema ekstremistlikelt, separatistlikelt seisukohtadelt. Väga kiiresti ilmnis nende kavatsuste sotsialismivastane, Nõukogude-vastane iseloom. Siin-seal tekkisid organisatsioonid, mis tuletaavad meelde kodanliku perioodi ja fašistliku okupatsiooni aja poliitilisi rühmitusi. Algas tegelikult paralleelsete võimuorganite moodustamine. [---]

23. augustil 1989 püüdsid sündmuste organiseerijad kruvida meeleolusid üles tõelise natsionalistliku hüsteeriani. Loosungid, mida sunniti peale tuhandetele inimestele, olid tulvil vaenu nõukogude korra, venelaste, NLKP ja Nõukogude armee vastu. [---]

Asi on läinud kaugele. Balti rahvaste saatust ähvardab tõsine oht. Inimesed peavad teadma, millise kuristiku poole tõukavad neid natsionalistlikud liidrid. Kui neil õnnestuks oma eesmärged saavutada, võiksid tagajärjed olla rahvastele katastroofilised. Nende eluvõimelisus ise võiks sattuda küsimärgi alla. [---]

Säilitame Nõukogude rahvaste ühtse pere, Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei ridade ühtsuse!

Rahva Hääl 29.08.1989.

15.17 Valgevene, Läti, Leedu ja Eesti üleminekust isemajandamisele

Katke arutelust NLKP KK Poliitbüroo istungil

9. november 1989

Gorbatšov. Ma kohtusin enne pühi Eesti ja Läti esindajatega. Neil on tunne, et midagi pole teha, tuleb NSVList välja astuda. Mitte mingid katsed vabariikliku isemajandamisega ei taga neile iseseisvust. Nii nad arvavad. Ja on veendunud, et keskus ei ole valmis andma neile tõelist iseseisvust, seega ei tule ka tegelikku isemajandamist. Seda kasutatakse Nõukogude Liidust väljaastumise õigustusena.

Ühest küljest on see šantaaž. Kuid me peame initsiatiivi enda käes hoidma. Kogemus on näidanud, et kõige pöörasemad natsionalistid jõuavad kaugele. Homme me tunnistame kehtetuks vabariikide poolt vastu võetud iseseisvust käsitlevad seadused. Kuid tuleb silmas pidada, et kõrvuti separatistlike sepitsustega on ka reaalseid asju, mille kohta tuleb teha otsused. Ja vabariiklik isemajandamine tuleb täita reaalse sisuga, et meil ei tuleks hiljem nõustuda uue “sündsusetu Bresti rahuga”. Midagi muud pole tõepoolest teha, kuid lähtuda tuleb oma kontseptsioonist. Ja see ellu viia, aga mitte kohapeal tammuda ja aega raisata.

Me peame näitama: kes asub lõhestamise teele, see määrab oma rahva vegeteerimisele. Rahvas peab seda tunnetama. Me peame võtma progressiivse positsiooni tervikuna, aga mitte osade pärast kauplema.

В Политбюро ЦК КПСС... По записям Анатолия Черняева, Вадима Медведева, Григория Шахназарова (1985–1991). Москва, 2006, с. 528–529.

15.18 Poliitilisest ja õiguslikust hinnangust Nõukogude–Saksa 1939. aasta mittekallaletungilepingule NSV Liidu rahvasaadikute kongressi otsus

24. detsember 1989

1. NSV Liidu rahvasaadikute kongress võtab teadmiseks Nõukogude–Saksa 1939. aasta 23. augusti mittekallaletungilepingule poliitilise ja õigusliku hinnangu andnud komisjoni järeldused.

2. NSV Liidu rahvasaadikute kongress nõustub komisjoni arvamusega, et mittekallaletungileping Saksamaaga sõlmiti kriitilises rahvusvahelises

situatsioonis, tingimustes, mil kasvas fašismi agressiooni oht Euroopas ja Jaapani militarismi oht Aasias, ning selle lepingu üks eesmärke oli juhtida NSV Liidult kõrvale läheneva sõja oht. Lõppkokkuvõttes seda eesmärki ei saavutatud, möödalaskmised aga, mis olid seotud Saksamaa kohustus- tega NSV Liidu ees, süvendasid sõnamurdliku natsliku agressiooni taga- järgi. Sel ajal seisis meie maa raske valiku ees.

Lepingukohustused jõustusid otsekohe pärast allakirjutamist, kuigi leping ise kuulus kinnitamisele NSV Liidu Ülemnõukogu poolt. Otsus ratifitseerimise kohta võeti vastu 31. augustil Moskvas, ratifitseerimiskir- jad aga vahetati 24. septembril 1939.

3. Kongress on seisukohal, et selle lepingu sisu ei lahknud rahvus- vahelise õiguse normidest ja riikide lepingupraktikast, mida rakendati niisuguse reguleerimise puhul. Nii lepingu sõlmimisel kui ka selle rati- fitseerimisel aga varjati fakti, et ühtaegu lepinguga kirjutati alla salajane lisaprotokoll, milles piiritleti lepingupoolte huvifäärid Läänemerest Musta mereni, Soomest Bessaraabiani.

Protokolli originaale ei ole leitud ei Nõukogude ega välismaa arhiivi- dest. Ent koopiate, kaartide ja muude dokumentide grafoloogiline, foto- tehniline ja leksikaalne ekspertiis ning hilisemate sündmuste vastavus protokolli sisule kinnitavad selle allakirjutamise ja eksisteerimise fakti.

4. NSV Liidu rahvasaadikute kongress kinnitab käesolevaga, et 1939. aasta 23. augusti mittekallaletungileping, samuti NSV Liidu ja Saksamaa vahel sama aasta 28. septembril sõlmitud sõprus- ja piirileping kaotasid nii nagu teisedki Nõukogude–Saksa leppimused – vastavalt rahvusvahe- lise õiguse normidele – jõu momendil, mil Saksamaa tungis kallale NSV Liidule, s. o. 22. juunil 1941.

5. Kongress konstateerib, et 1939. aasta 23. augusti protokoll ning muud salaprotokollid, mis kirjutati koos Saksamaaga alla aastail 1939–1941, olid nii koostamismeetodi kui ka sisu poolest eemaldumine Nõukogude välispoliitika leninlikest põhimõtetest. NSV Liidu ja Saksa- maa huvifääride piiritlemine nendes ning muud aktsioonid olid juriidi- lisest seisukohast vastuolus mitmete kolmandate riikide suveräänsuse ja sõltumatusega.

Kongress märgib, et sel perioodil olid NSV Liidu suhted Läti, Leedu ja Eestiga reguleeritud lepingute süsteemiga. Vastavalt 1920. aasta rahule- pingutele ja mittekallaletungilepingutele, mis sõlmiti aastail 1926–1933, kohustusid nende lepingute osalised kõigil asjaoludel vastastikku austama üksteise suveräänsust, territoriaalset terviklikkust ja puutumatus. Sama- sugused kohustused olid Nõukogude Liidul Poola ja Soome ees.

6. Kongress konstateerib, et Stalin ja Molotov pidasid Saksamaaga läbirääkimisi salaprotokollide üle nõukogude rahva, ÜK(b)P Keskkomitee ja kogu partei, NSV Liidu Ülemnõukogu ja valitsuse eest salajas. Need protokollid olid kõrvaldatud ratifitseerimisprotseduuridest. Seega oli nende allakirjutamise otsus sisult ja vormilt isikuvõimu akt ega kajastanud kuidagi nõukogude rahva tahet, kes ei kannu selle sobingu eest vastutust.

7. NSV Liidu rahvasaadikute kongress mõistab 1939. aasta 23. augusti salajase lisaprotokollide ning muude Saksamaaga sõlmitud salajaste leppimuste allakirjutamise fakti hukka. Kongress tunnistab salaprotokollid juriidiliselt alusetuks ja allakirjutamise momendist kehtetuks.

Protokollid ei loonud uut õiguslikku baasi Nõukogude Liidu suhetele kolmandate riikidega, kuid Stalin ja tema lähikond kasutasid neid ultimaatumite esitamiseks ja jõuga surve avaldamiseks teistele riikidele, rikudes nende suhtes võetud õiguslikke kohustusi.

8. NSV Liidu rahvasaadikute kongress lähtub sellest, et keerulise ja vastuolulise mineviku mõistmine on osa uutmisprotsessist, mis peab tagama igale Nõukogude Liidu rahvale võimaluse vabalt ja võrdõiguslikult areneda tervikliku, vastastikku sõltuva maailma ning laieneva üksteisemõistmise tingimustes.

NSV Liidu Ülemnõukogu esimees
M. GORBATŠOV
Moskva, Kreml
24. detsembril 1989

H. Lindpere. MRP: raske ülestunnistus. Tallinn, 1991, lk 105–106.

15.19 Arvamus NSVL Rahvasaadikute Kongressi Nõukogude-Saksa kokkulepet (23. august 1939) käsitleva otsuse kohta

Katke NLKP KK sekretäri A. N. Jakovlevi mälestustest

Otsustati hääletada nimeliselt. Sel korral olid tulemused teistsugused: poolt – 1435, vastu – 251, erapooletuid – 226. Poolt hääletanud saadikute arv suurenes peaaegu 400 inimese võrra. Olin rahul. Minu sõbrad komisjonis samuti. Mõistsin, et langetatud otsus on oluliseks etapiks Baltikumi teel iseseisvusele. See tõi praktiliselt kaasa tõsised muutused kogu Euroopa situatsioonis, ja mitte ainult Euroopa omas.

Meenutan üht minu jaoks kurba momenti Ribbentropi-Molotovi pak-tiga seoses. Kord helistas mulle Boriss Jeltsin (ta oli siis juba president, aga mina töötasin Gorbatšovi Fondis) ja ütles, et “salaprotokollid”, mida otsiti mööda ilma, asuvad presidendi arhiivis ja et Gorbatšov oli sellest teadlik. Jeltsin palus mul korraldada sellele leiule pühendatud pressikon-verentsi. Ma tegin seda, aga olin väga üllatunud, et massiteabevahendid reageerisid sellele uniselt, nähtavasti mõistmata sündmuse ajaloolist täht-sust. See leid vapustas mind. Ma ei saaks öelda, et Mihhail Sergejevitš oleks komisjoni tööd takistanud, seda ei olnud. Kuid miks siis mõttetult kavaldada? Siia maani ei suuda ma tema loogikat mõista. Kergemeelsust aga ei tahaks uskuda. Kuid nagu tunnistab endine poliitbüroo arhiivi töö-taja Murin, oli Boldin nendest paberitest ette kandnud Gorbatšovile, kes keelas nende kohta mis tahes teavet anda. [---] Ma ei mõista siiani, mis mõte oli kõiki neid dokumente salajas hoida. Mihhail Sergejevitš oleks nende avalikustamisega nii poliitiliselt kui ka moraalselt võitnud.

A. H. Яковлев. Сумерки. Москва, 2003, с. 418–419.

15.20 Eesti NSV kõigi tasandite rahvasaadikute täiskogu deklaratsioon Eesti riikliku iseseisvuse küsimuses

2. veebruar 1990

Täna, 2. veebruaril 1990, Eesti Vabariigi ja Nõukogude Venemaa vahel sõlmitud ja Eesti Vabadussõja lõpetanud Tartu rahulepingu 70. aastapäe-val, arutas Eesti NSV kõigi tasandite rahvasaadikute täiskogu oma kok-kutulekul Tallinna Linnahallis Eesti riigi staatuse küsimust.

Täiskogu meenutas:

Eestilt võeti tema 20 aastat kestnud ja kõigi riikide poolt tunnustatud sõltumatu omariiklus 1940. aastal. See sündis Stalini, Hitleri, Molotovi ja Ribbentropi rahvusvahelis-õiguslikult kuritõise sobingu alusel, Punaar-mee jõule toetunud riigiõigusliku pettelavastuse ning riigi okupeerimise korras (17. juunil 1940), samal nädalal kui Pariis langes Hitleri vägede kätte ja demokraatliku maailma šokiseisundit ära kasutades.

Täiskogu leidis:

Annekteeritud riigina on Eesti pool sajandit olnud Nõukogude liidu-vabariigiks nimetatud provints, aga säilitanud rahva südames kustumatu omariiklusihä. Maa ja rahvas on selle aja jooksul kandnud stalinismi ja tema pärandi koorma all ja sügavas õiguslikus kaitsmatuses lugematuid

terroriohvreid ning saanud määratud moraalset, kultuurilist, poliitilist, ökoloogilist ja majanduslikku kahju.

Täiskogu tõdes:

Eesti Vabariigi järjepidevusele põhinev demokraatlik omariiklus on tänapäevani Eesti rahva vaieldamatu poliitiline paleus. Viimase poole sajandi kogemus on üha uuesti kinnitanud meie veendumust, et ainult sõltumatu omariiklus tagab eesti rahva olemasolu ja arengu.

Täiskogu otsustas:

Meie kui rahva valitud esindajate püha kohus on võidelda selle eesti rahva paleuse teostumise eest. Meie võitluse aluseks peavad olema – kogu maailma ees – kõik rahvaste enesemääramisõigust reguleerivad rahvusvahelise õiguse aktid ning – eriti Nõukogude Liidu ees – Tartu rahulepingu vankumatu kehtivus. Sest Tartu rahulepinguga tunnustas Nõukogude Venemaa Lenini valitsus Eesti õigust riiklikule iseolemisele, loobudes igaveseks ajaks kõigist nõudlustest Eesti rahva, maa ja varade suhtes.

Täiskogu kinnitab:

Meie võitlus Eesti sõltumatu omariikluse eest on üksnes rahumeelne, kasutab ainult demokraatlikke vahendeid ning toimub koostöövaimus kõigi ideerühmadega, kelle tegevus ei ole vastuolus demokraatia põhimõtete ega rahvusvahelise õiguse normidega. Kuulutades Eesti omariikluse aadet oleme teadlikud sadade tuhandete mitte-eestlaste toetusest iseseisvale Eestile. Riigis, mille taastamist me taotleme, austatakse inimõigusi ja rahvusrühmade õigust Eesti Vabariigi traditsioonide ja rahvustevahelise sallivuse põhimõtete alusel. Rahvus- ja ideevähemuste teisitimõtlemine ja teisititundmine peab olema Eestis seadusega kaitstud.

Täiskogu meenutab

Ühinenud Rahvaste Organisatsioonile, Nõukogude Liidu ja kõigi maade valitsustele ning maailma avalikkusele:

pärast Teist maailmasõda taastati Atlandi Harta üldtunnustatud põhimõtete järgi iseseisvate riikidena kõik sõdinud riikide poolt sõja ajal okupeeritud riigid – kõik, peale Rahvasteliidu kolme endise liikme, kolme Balti riigi, kelle seas Eesti Vabariik on üks.

Täiskogu tervitab

kõiki demokraatlikke samme, mis on suunatud Eesti Vabariigi taastamisele ja kutsub kodanikke üles aktiivselt osalema Eesti Kongressi ja Eesti NSV Ülemnõukogu valimistel.

Täiskogu pöördub

Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni, Helsingi Euroopa julgeoleku- ja koostööõupidamisest osavõtjate, kõigi riikide valitsuste ning maailma avalikkuse poole üleskutsega mõista ja toetada meie seaduslikke nõudmisi, meie

enesestmõistetavat õigust tagasi saada meilt vägivaldselt röövitud täisõiguslik koht sõltumatute riikide hulgas, kuhu me kuulusime ja kuhu me oleme 70 aastat moraalselt ning *de jure* kuulunud. Suurriikide otsused ja kokkulepped ei tohi enam kunagi määrata väikeriikide ning -rahvaste saatust.

Täiskogu pöördub

NSV Liidu Ülemnõukogu poole ettepanekuga alustada eesti rahva seaduslike esindajatega läbirääkimisi Eesti riigi iseseisvuse taastamiseks.

Täiskogu kuulutab:

Iseseisva Eesti Vabariigi taastamise eesmärgil ja lähtudes Tartu rahulepingu kehtivusest alustab Eesti oma esindajate kaudu konstruktiivseid läbirääkimisi kõigi osapooltega, kellest oleneb iseseisva Eesti Vabariigi taastamine *de facto*.

Tallinnas 2. veebruaril 1990

Taasvabanenud Eesti põhiseaduse eellugu. Tartu, 1997, lk 120–121.

15.21 Seadusliku riigivõimu taastamisest Eesti Vabariigi maa-alal

Eesti Kongressi resolutsioon

11. märts 1990

Eesti Kongress,

väljendades Eesti Vabariigi kodanikkonna kindlat tahet, toetudes Eesti Vabariigi kui rahvusvaheliselt tunnustatud iseseisva ja sõltumatu riigi vägivaldse annekteerimise jätkuvale mittetunnustamisele maailma demokraatlike riikide poolt ning lähtudes sellest, et Eesti Vabariigi ja Nõukogude Liidu vahelised riigiõiguslikud suhted põhinevad endiselt 1920. a. sõlmitud Tartu rahulepingule,

deklareerib:

1. 17. juunil 1940. aastal alustas NSV Liit sõjalise kallaletungi ähvardusel tänaseni kestvat agressiooni Eesti Vabariigi vastu ning okupeeris ja annekteeris Eesti Vabariigi, rikkudes sellega kehtivate lepingutega võetud kohustusi.

Okupatsioonivõimu kontrolli all ebaseaduslikult valitud Riigivolikogu otsused Eesti Vabariigi põhiseadusliku korra muutmisest, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi väljakuulutamisest ja viimase astumisest NSV Liidu koosseisu on õigusvastased ja seega kehtetud.

2. Eesti Vabariik on tänaseni NSV Liidu poolt okupeeritud ja annekteeritud riik, kus puudub seaduslik riigivõim. Eesti NSV võimuorganid

on okupatsioonivõimu haldusasutused, kusjuures tegelik kõrgeim riigivõim Eestis kuulub okupeerivale riigile – NSV Liidule.

3. Iseseisev ja sõltumatu Eesti Vabariik tuleb taastada anneksiooni tühistamise, okupatsioonivägede väljaviimise ja kõrgeima riigivõimu üleandmise teel Eesti Vabariigi põhiseaduslikule rahvaesindusele. Eesti Vabariigi taastamine peab põhinema Eesti Vabariigi kodakondsuse järjepidevusel ning kehtival Eesti Vabariigi Põhiseadusel.

4. Eesti Vabariigi ja NSV Liidu vahel tuleb taastada heanaaberlikud suhted võrdõiguslikkuse, huvide vastastikuse austamise ja mõlemale poolele kasuliku koostöö alusel, vastavalt Tartu rahulepingu vaimule ja kirjatähele.

Tallinnas 11. märtsil 1990.

Eesti omariikluse arengust. Dokumentide kogumik. Tallinn, 2002, lk 74.

15.22 Eesti riiklikust staatusest Eesti Ülemnõukogu otsus

30. märts 1990

Eesti NSV Ülemnõukogu kinnitab, et Eesti Vabariigi okupeerimine NSV Liidu poolt 17. juunil 1940. a ei ole katkestanud Eesti Vabariigi olemasolu *de jure*. Eesti Vabariigi territoorium on okupeeritud tänaseni.

Eesti NSV Ülemnõukogu,

arvestades eesti rahva selgesti väljendatud tahet Eesti Vabariigi iseseisvuse ja seadusliku riigivõimu taastamiseks

tunnistab Eestis NSV Liidu riigivõimu ebaseaduslikkust selle kehtestamise momendist alates ja kuulutab välja Eesti Vabariigi taastamise (*restitutio ad in integrum*);

kuulutab välja üleminekuperioodi, mis lõpeb Eesti Vabariigi põhiseaduslike riigivõimuorganite moodustamisega.

Üleminekuperioodiks töötab Eesti NSV Ülemnõukogu välja valitsemise ajutise korra koos õiguslike garantiidega kõigile elanikele, rahvusest sõltumata.

Käesolev otsus jõustub vastuvõtmise hetkel.

Eesti NSV Ülemnõukogu esimees *A. Rüütel*
Tallinn, 30. märts 1990

Eesti omariikluse arengust. Dokumentide kogumik. Tallinn, 2002, lk 75.

15.23 Riikliku iseseisvuse mõtte areng Eestis aastail 1989–1990**Katke K. Piirimäe ja P. Kaasiku artiklist**

MILLIST STAATUST TE EESTILE SOOVITE?	Aprill 1989	September 1989	Jaanuar 1990	Märts 1990	Mai 1990
Senise staatuse säilimine NSVL kui liitriigi koosseisus	2%	2%	0%	1%	0%
Sõltumatu vabariik NSVL kui konföderatsiooni koosseisus	39%	31%	15%	9%	2%
Sõltumatu riik väljaspool NSV Liidu koosseisu	56%	64%	81%	87%	96%
Ei oska öelda	3%	3%	4%	3%	2%

Allikas: *Emor-Reports 1991, vol. 1, no. 1, pp 12–13.*

Mitte-eestlaste toetus Eesti iseseisvusele kasvas 5 protsendilt 1989. aasta aprillis 26 protsendile 1990. aasta mais. Samas senise liiduvabariigi staatuse säilitamist pooldavate muulaste osakaal langes samas ajavahemikus 54 protsendilt 21 protsendile. Enamik venekeelsest elanikkonnast soovis Eestile suuremat iseseisvust NSV Liidu koosseisus.

K. Piirimäe, P. Kaasik. Hirvepargi kõnekoosolek ja Eesti vabanemine. – Hirvepark 1987. 20 aastat kodanikualgatus, mis muutis Eesti lähiajalugu. 2007, lk 74.

15.24 Küsimus Eesti eristaatusest uuenenud Liidus**Katke M. Grafi raamatust**

19. aprill 1990

9.04.1990 kohtusid Moskvast ühelt poolt NSVL president Gorbatšov, NSVL valitsusjuht Rõžkov, Presidendi Nõukogu liikmed Jakovlev ja Revenko ning teiselt poolt Eesti esindajad Rüütel, Savisaar ja Lippmaa. Liidu keskus pani ühe eeltingimusena ette mitme Eesti Ülemnõukogu otsuste peatamise (või tühistamise), Eesti NSV põhiseaduse kehtivuse peatamise. Gorbatšov ei välistanud Eesti (Balti regiooni) eristaatuse kehtestamist uue föderatsiooni (või konföderatsiooni) koosseisus. Polnud saladus, et Gorbatšov pidas silmas Soome Suurvürstiriigi staatust Vene impeeriumi koosseisus, mis oli tegelikult olnud riik riigis (oma parlamendi, valitsuse, armee, tolli- ja rahandussüsteemiga jne). Kuid samal

ajal püüti iseseisvuse taastamise küsimust suruda karmidesse Nõukogude seaduslikesse raamidesse.

М. Граф. Эстония и Россия 1917–1991: анатомия расставания. Tallinn, 2007, с. 403.

15.25 Eesti staatuse arutelu Föderatsiooninõukogu istungil **Katke raamatust “NLKP KK Poliitbüroos ...”**

12. juuni 1990

Rüütel (Eesti Ülemnõukogu esimees). Ma pole selliseks aruteluks valmis-
tunud. Mul puuduvad volitused. Vabariigis valitsevad meeolud – täielik
sõltumatus pluss tihedad sidemed teiste vabariikidega majanduse ja kul-
tuuri vallas. Selle poolt on 96% elanikkonnast.

Gorbatšov nõuab Rüütli tungivalt peatada iseseisvusdeklaratsiooni
kehtivus, küsib lausa ähvardavalt: “Mis, kas te ootate presidendi võimu
kehtestamist!?”

Rüütel (jääb kindlalt oma seisukoha juurde). Poliitiline situatsioon
ei luba enam teha seda, mida oleks saanud teha veel pool aastat tagasi.
Reaalsus on selline, et see aeg on läbi. Me peame hoolitsema selle eest, et
säilitada meie rahvaste vahel head suhted.

*В Политбюро ЦК КПСС... По записям Анатолия Черняева, Вадима Медведева,
Григория Шахназарова (1985–1991). Москва, 2006, с. 599.*

15.26 Venemaa suveräänsuse väljakuulutamise 12. juunil 1990 **Katke Venemaa Teaduste Akadeemia väljaandest**

1990. aasta on märkimisväärne ka mõnede nõukogude vabariikide (esma-
joones Balti vabariikide) ühepoolsete enesemääramise otsuste langeta-
mise ja sõltumatute rahvusriikide moodustamise poolest.

Nõukogude Liidu keskuse katsed neid otsuseid majanduslike abinõu-
dega mõjutada olid lõppkokkuvõttes edutud. Üle maa rullus liiduvaba-
riikide sõltumatuse kuulutamise laine. Vabariigid püüdsid vabaneda kes-
kuse diktaadist, kuulutades end iseseisvaks.

NSVLi kontrollimatu lagunemise oht, mis ähvardas ettearvamatute
tagajärgedega, sundis keskust ja vabariike otsima teed kompromisside ja

kokkulepete saavutamiseks. Uue liidulepingu sõlmimise idee pakkusid Balti riikide rahvarinded välja juba 1988. aastal, kuid kuni 1989. aasta keskpaigani ei toetanud seda ei riigi poliitiline juhtkond ega rahvasaadikud, kes polnud veel vabanenud iganenud impeeriumimeelsusest. Tol ajal tundus paljudele, et leping pole peamine. Lõplikult “küpseks” sai keskus liidulepingu tähtsuse teadvustamisel alles pärast seda, kui “suveräänsete riikide paraad” oli liitu tundmatuseni muutnud, kui võtsid maad keskusevastased meeled.

Venemaa ei saanud sellest protsessist eemale jääda.

Venemaa suveräänsuse küsimusest sai vabariigi rahvasaadikute esimesel kongressil põhiküsimus. 12. juunil 1990. aastal, väljendades oma valijate tahet, deklareerisid kongressi delegaadid selle kongressi kohta harva esinevas üksmeeles Vene Föderatsiooni riiklikku suveräänsust. See deklaratsioon sai rajajooneks nii Vene Föderatsiooni kui ka kogu Nõukogude Liidu arengus, mis sai eksisteerida pelgalt nii kaua, kuni Venemaa toimis ühendava lülina.

История России. С древнейших времен до конца XX века. Москва, 1996. с. 587.

15.27 Venemaa demokraatide toetus Baltikumi rahvuslikele liikumistele

Katke A. V. Šubini raamatust

Uurimused on pööranud tähelepanu sellele, et “soodsamat” tähelepanu osutati just nimelt neile vabariikidele, mis kujutasid liidu ühtsusele maksimaalselt objektiivset ohtu“. See paradoks seletub eelkõige Baltikumi rahvuslike liikumiste mittevägivaldse tegevusega ja Lääne-Euroopa suurema huviga nende maade käekäigu vastu. Asjade käigu vastu Kaukaasias oli Gorbatšovi partneritel tol ajal märksa väiksem huvi.

NSV Liidu reformimeelne eliit suhtus Baltikumi rahvuslikesse liikumistesse soosivalt, leides, et kuna nad tegutsevad demokraatlikke meetodeid kasutades, võib nendega alati leida ühise keele, eriti konservatiivse bürokraatia vastu.

А. В. Шубин. Парадоксы перестройки. Упущенный шанс СССР. Москва, 2005, с. 259.

15.28 M. S. Gorbatšovi rahvuspoliitika eesmärgid**Katke A. S. Tšernjajevi sissejuhatavast artiklist**

Gorbatšovi idee seisnes unitaariigi, mis NSVL tegelikult oli, muutmises reaalseks, efektiivseks föderatsiooniks. Otsustavaks sammuks sellel teel pidi saama liiduleping. Augustiputš katkestas selle allkirjastamise. Aga selle [putši] organisaatorite reaktsioonilised, oma olemuselt suurriiklikud septsused provotseerisid vabariikide kiirendatud eemaldumise Moskvast.

Союз можно было сохранить. Белая книга. Изд. 2-е. Москва, 2007, с. 9.

15.29 M. S. Gorbatšovi liidulepingu projekt**Kodakondsust ja riigikeelt käsitlevatest sätetest**

Lepinguosalised suveräänsed vabariigid,

väljendades rahvaste tahet uuendada oma liitu, lähtudes oma sarnasest ajaloolisest saatusest, soovides elada sõpruse, üksmeele, võrdõigusliku koostöö tagamise vaimus;

pidades silmas rahvaste materiaalsel heaolu ja vaimset arengut, rahvuskultuuride vastastikust rikastamist, üldise julgeoleku tagamist;

tehes järeldused mineviku õppetundidest ja pidades silmas muudatusi nii omal maal kui ka kogu maailmas;

otsustasid korraldada oma suhted uuel alusel moodustatud Suveräänsete Nõukogude Vabariikide Liidus.

Põhiprintsiibid

Esiteks. Iga lepinguosaline vabariik on suveräänne riik ja tal on oma territooriumil täielik riiklik võim.

SNV Liit on vabariikide vabatahtliku ühinemise alusel moodustatud suveräänne riik, kes teostab riiklikku võimu talle lepinguosaliste poolt antud piirides.

Teiseks. Vabariigid, kes moodustavad Suveräänsete Nõukogude Vabariikide Liidu, tunnustavad kõigi rahvaste võõrandamatut õigust enesemääramisele ja omavalitsusele, kõikide oma arengut puudutavate küsimuste iseseisvale lahendamisele. Nad astuvad otsustavalt vastu rassismile, šovinismile, natsionalismile, mis tahes katsetele piirata rahvaste õigusi. Lepinguosalised lähtuvad üldinimlike ja rahvuslike väärtuste kooskõlast.

Kolmandaks. Vabariigid kuulutavad oma ühinemise tähtsaimaks põhimõtteks ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioonis ja rahvusvahelistes lepingutes sätestatud inimõigused.

Suveräänsete Nõukogude Vabariikide Liidu kodanikele garanteeritakse oma keele õppimise ja kasutamise võimalus, takistamatu juurdepääs informatsioonile, usuvabadus ja muud poliitilised ja isiklikud vabadused.

Neljandaks. Vabariigid näevad vabaduse ja heaolu põhitingimusena kodanikuühiskonna loomist ja arengut. Nad püüdlevald inimeste vajaduste rahuldamise poole omandivormi ja majandamismeetodite vaba valiku ning sotsiaalse õigluse ja kaitstuse põhimõtete ellurakendamise alusel.

Viiendaks. Vabariigid määratlevad iseseisvalt oma riikliku korralduse, administratiiv-territoriaalse jaotuse, võimu- ja valitsusorganite korralduse. Nad tunnistavad üldise fundamentaalse põhimõttena rahvaesindusel põhinevat demokraatiat ja püüdlevald õigusriigi loomise poole, mis oleks garantiiks mis tahes avantüristlike suundumuste ja omavoli vastu.

Kuuendaks. Vabariigid peavad oluliseks ülesandeks rahvuslike traditsioonide säilitamist ja arendamist, hariduse, teaduse ja kultuuri riiklikku toetamist. Nad aitavad kaasa vaimsete väärtuste intensiivsele vahetusele ja vastastikusele rikastamisele oma maa ja kogu maailma rahvaste vahel.

Seitsmendaks. Vabariigid deklareerivad, et nende peamised eesmärgid rahvusvahelisele areenil on kindel rahu, tuuma- ja muude massihävitusrelvade likvideerimine, riikidevaheline koostöö ja rahvaste solidaarsus kõigi muude inimkonna ees seisvate globaalprobleemide lahendamisel.

Paragrahv 19

Liidu ametlik keel

SNV Liidu ametliku keelena kehtestavad lepinguosalisel vene keele, mis on muutunud rahvusvahelise suhtlemise vahendiks.

Правда 24.11.1990.

15.30 Repressioonid ja Lääne krediit

Katke J. T. Gaidari raamatust

Säilitada impeerium, omamata jõudu, on võimatu; püsida võimul seda säilitamata samuti. Massirepressioonide korral saada suuri, pikaageid, poliitiliselt motiveeritud laene, mis kas või lubaksid loota lähenevat riiklikku pankrotti koos kõigi sellest tulenevate tagajärgedega edasi lükata, ei ole reaalne. Majanduslik katastroof, mis järgneb sellele, kui selgub, et tee

Lääne raha juurde on suletud, toob endaga kindlasti kaasa võimust ilma jäämise, kusjuures mitte üksnes liidrite, vaid kogu kommunistliku ladviku võimu kaotuse. Selles seisneb Nõukogude võimu esmapilgul kummalise käitumise objektiivne alus 1989.–1991. aastal.

E. T. Гайдар. Гибель империи. Уроки для современной России. Москва, 2006, с. 301–302.

15.31 Maailma teadlaste petitsioon Balti rahvaste toetuseks

19. juuni 1991

NÕUKOGUDE LIIDU PARLAMENDILE JA VALITSUSELE

Meie, allakirjutanud, olles sügavalt vapustatud Balti riikides valitsevast õigusetust olukorrast ja seal hiljuti asetleidnud vägivallaaktidest, pöördume Nõukogude Liidu juhtkonna poole. 1918. aastal saavutasid aastatuhandeid Läänemere kallastel elanud eesti, läti ja leedu väikerahvad oma riikliku iseseisvuse. 1940. aastal annekteeriti need kolm riiki, Rahvasteliidu täieõiguslikku liiget, Hitleri ja Stalini sobingu tulemusena. See toimus Balti riikide tahte vastaselt, neid ei saa kuidagi pidada vastutavaks oma iseseisvuse kaotamise eest.

Nõukogude anneksioon on toonud Baltikumi rahvastele ränki katusumusi. Põlisrahvaste elujõudu on nõrgestanud mõrvade ja küüditamiste ning sunniviisilise emigratsiooniga, neid on tabanud hävitav koloniaalne majanduspoliitika, vastutustundetute ekspluateerimise läbi on hävitatud nende loodusressursse. Kõige muu kõrval on Balti riikidel tulnud taluda neile keeleliselt, kultuuriliselt ja ajalooliselt võõra elanikkonna massilist sisserännet, kellele on võõras Baltikumi rahvaste vabaduspüüd.

Ei ole ime, et selle halastamatu rõhumise all tunnevad Baltikumi rahvad end seisvat rahvusliku huku äärel. Eesti, Läti ja Leedu rahvaste ainus pääsemislootus on neilt röövitud iseseisvuse taastamine. Viimaste aastate jooksul on Baltikumi rahvad rohkemal massimeeleavaldustel näidanud, et see on nende ainus siht. Demokraatlikult valitud parlamendid on toetanud iseseisvuse õiguslikku järjepidevust. Vastuseks sellele on olnud aga jätkuv rõhumine, vägivald ja verevalamine. Nende tegude heastamise asemel on Nõukogude Liidu juhtkond püüdnud õigustada oma sõdurite tegevust.

Euroopas on tavaks lahendada rahvastevahelisi konflikte läbirääkimistelaua taga. Selles valguses paistavad vägivallaaktid Baltikumis ilmse sammuna möödanikku. Nõukogude Liidul on ammu aeg aru saada oma tegevuse ekslikkusest. Nõukogude Liidu poolt korduvalt propageeritud kolonialismi ja militarismi taunivad loosungid on aeg lõpuks ometi ellu viia. Seetõttu pöördume meie, allakirjutanud, Nõukogude Liidu poole üleskutsega viivitamatult lõpetada oma agressioon Baltikumi rahvaste vastu ja alustada Eesti, Läti ja Leedu rahvaste demokraatlikult valitud esindajatega läbirääkimisi, saavutamaks nende iseseisvuse taastamine *de facto*. Suhted Nõukogude Liiduga peaksid olema ülesehitatud vastastikusele usaldusele ja põhinema rahvusvahelisel õigusel.

P. Virrankoski. Teadlaste petitsioon Balti riikide toetuseks 1991. a. – Tuna 2002, nr 2, lk 80.

15.32 KGB ülem olukorrast Balti riikides 1991. aasta augustiputši eel

Katke V. A. Krjutškovi mäletustest

Venemaa juhtkond ei varjanud oma kavatsusi ka edaspidi “tugevdada Vene riigi suveräänsust ja sõltumatust” ning määras Nõukogude Liidu edasiseks kestmiseks vaid mõned päevad. Avalikult räägiti üleliiduliste struktuuride likvideerimise vajalikkusest, mis pidi järgnema kohe pärast 20. augusti.

Eriti ärevad sõnumid tulid jätkuvalt Baltikumist, kus järsult halvenes suhtumine muukeelsetesse, mitte ainult venelastesse, vaid ka teiste rahvaste esindajatesse. Üha valjemini andsid endast teada nn endised, eriti need, kes olid aktiivselt osalenud bandiitlikus põrandaaluses liikumises. Nad ei varjanud enam oma kontakte välismaaga, välismaa eriteenistustega, püstitasid Nõukogude Liidust väljaastumise ja kehtiva sotsiaalpoliitilise korra muutmise ülesande.

Liidust väljaastumise kehtivale korrale, mis nägi ette terve hulga meetmeid ja kuni seitsmeaastase tähtaja, ei pööranud keegi tähelepanu. Nõukogude Liidust kavatseti välja astuda vaieldamatuse alusel.

Ühesõnaga polnud kogu riigis mitte midagi lohutavat. See kinnitas meie analüüsi õigsust sündmuste kohta, mis pidid toimuma kõige lähematel päevadel, rääkimata juba kaugemast tulevikust.

V. A. Крючков. Личное дело. Три дня и вся жизнь. Москва, 2001, с. 395.

15.33 Eesti riiklikust iseseisvusest Eesti Vabariigi Ülemnõukogu otsus

20. august 1991

Lähtudes Eesti Vabariigi järjekestvusest rahvusvahelise õiguse subjektina, toetudes 1991. aasta 3. märtsi rahvahääletusel Eesti elanikkonna selgesti väljendatud tahteavaldusele taastada Eesti Vabariigi riiklik iseseisvus, arvestades 1990. aasta 30. märtsi Eesti NSV Ülemnõukogu otsust “Eesti riiklikust staatusest” ja Eesti NSV Ülemnõukogu deklaratsiooni “Eesti NSV Ülemnõukogu ja Eesti Kongressi koostööst”, võttes arvesse, et NSV Liidus toimunud riigipööre seab tõsisesse ohtu Eestis toimuvad demokraatlikud protsessid ning on teinud võimatuks Eesti Vabariigi riikliku iseseisvuse taastamise NSV Liiduga kahepoolsete läbirääkimiste teel

Eesti Vabariigi Ülemnõukogu otsustab:

1. Kinnitada Eesti Vabariigi riiklikku iseseisvust ja taotleda Eesti Vabariigi diplomaatiliste suhete taastamist.
2. Eesti Vabariigi põhiseaduse väljatöötamiseks ning rahvahääletusele esitamiseks moodustada Põhiseaduslik Assamblee, mille koosseis kujundatakse delegerimise teel Eesti Vabariigi kõrgeima seadusandliku riigivõimuorgani Eesti Vabariigi Ülemnõukogu ning Eesti Vabariigi kodanikkonna esinduskogu Eesti Kongressi poolt.
3. Viia läbi Eesti Vabariigi uue põhiseaduse järgi Eesti Vabariigi parlamentivalimised 1992. aasta jooksul.

Eesti Vabariigi Ülemnõukogu esimees A. Rüütel
Tallinn, 20. august 1991

Eesti omariikluse arengust. Dokumentide kogumik. Tallinn, 2002, lk 76.

15.34 1991. aasta augustiputši tagajärjed Katke R. G. Pihaja raamatust

Iseseisvumisprotsessid NSV Liidus said alguse justnagu üleliiduliste partei- ja võimuaparaatide esiletõstmisest ja avalikust vastandamisest vabariiklikele, nende poliitilistele organisatsioonidele, kohalikule eliidile.

Viimseks sammuks NSVLi poliitilise struktuuri muutmatuna säilitamise teel sai 1991. aasta putš. Üleliidulised struktuurid said surmahoobi, püüdes viimse jõuraasuni säilitada Nõukogude Liitu tema endisel kujul. Lõhkesid NSVLi poliitilise organismi “tähtsaimad sooned” – NLKP, KGB, hirm repressioonide ees. Aga ilma nendeta oli see riigikord elujõuetu.

Putš hirmutas nõukogude liiduvabariikide liidreid. Moskva nõudis uurimist ja nende karistamist, kes toetasid Riikliku Eriolukorra Komiteed [ГКЧП]. Nendes oludes muutus soov olla suveräänne ja sõltumatu enam kui aktuaalseks.

Putšistid hävitasid möödaminnes, nagu see ikka ajaloos juhtub, NLKP mitte kui poliitilise partei, vaid kui NSV Liidu riikluse põhilise institutsiooni. [---]

Osutus, et Nõukogude süsteem ei ole põhimõtteliselt reformitav. See võis elada üksnes kui süsteem, mis oli tsentraliseeritud, “tinutatud” nomenklatuuri, parteilis-riikliku vertikaali poolt, kes kasutas oma eluolu allikana riiklikku omandit, tohutuid loodusressursse ja mobilisatsioonimajanduse võimalusi. Välise ohu ähvardus, stabiilsus, NSVLi rahvaste teatud sotsiaalsed garantiid, lootus helgele tulevikule moodustasid Nõukogude süsteemi sisemise olemuse. Mittereformitav süsteem osutus ka elujõuetuks.

“Gorbatšovi epohh” kinnitab A. de Tocqueville’i kurba tõde: “Halva valitsuse jaoks on kõige ohtlikum just see moment, kui ta teeb katsed paremaks muutuda.” Iga reformimise teel tehtud samm andis lõppkokkuvõttes negatiivse tulemuse (reformide eesmärgi vaatevinklist moderniseerida sotsialismi, tugevdada NSV Liitu). Alternatiivsete valimiste korraldamine muutis süsteemi peaaegu juhitamatuks, kuna lõhkus nomenklatuuri; NSV Liidu presidendi ametikoha kehtestamine lõi liiduvabariikide jaoks pretsedendi, lubas neil tõsta oma riiklikku staatust; NSV Liidu säilitamise referendum lõi õigusliku aluse Läti, Leedu, Eesti, Gruusia ja Moldaavia lahkumiseks NSVLi koosseisust. Poliitiline reform, mis toimus loosungi “Kogu võim nõukogudele” all, destabiliseeris juhtimissüsteemi, sünnitades eri võimuharude vahel julma konkurentsi.

NSVL kui poliitiline vorm jäi ajalukku. Selle läbi teisenes veel kord oma ilmet muutnud Venemaa.

15.35 KGB kindral sündmustest Baltikumis**Katke V. S. Šironini raamatust**

KGB informeeris toonast juhtkonda õigel ajal ning usaldusväärsele infole tuginedes, et Lääs on Baltimaadele ette näinud sütiku rolli NSV Liidu lammutamises. Kandsime ette ka USA CIA, Saksamaa BND ja teiste välismaa eriteenistuste suuremastaabilisest tegevusest agentuuri värbamiseks. Infomeeriti ülemusi sellestki, et Baltikumis käib töö põrandaaluste relvastatud jõudude loomiseks. Eriti märgiti ära, et Ameerika luure valmistab ette pinnast ühe Balti riigi nn USA “eluliste huvide tsooniks” kuulutamiseks. [---]

Missugused olid USA Luure Keskagentuuri ja tema liitlaste luure eesmärgid Baltikumis? Miks osalesid nende luurajad veristes sündmustes?

Asi on selles, et see regioon oli valitud veel ühe, Läänes mondialismiks nimetatud koalitsiooniprojekti väljatöötamise polügooniks. Seda projekti nimetatakse vahel ka maailma valitsemise projektiks. Just nimelt sellega sunniti omal ajal Nõukogude Liidule peale niisugust tüüpi *perestroika*, mis viis NSVLi lagunemiseni. [---]

Selleks aga, et muuta Baltikum proameerikalikku tüüpi kolooniaks, tuli see esmalt Nõukogude Liidu liikmesusest vabastada. Aga selleks oli vaja ettekäändet, milleks saidki jaanuarisündmused Vilniuses. Kuid rahvahulga väljaastumine teletorni juures ei olnud laiaulatuslik, see piirdus ainult kohaliku “teatriga”. Tuli välja töötada uus, suuremastaabiline intsident. Niisuguste plaanide tagajärjeks olid augustisündmused. Pärast seda olid ukсед pärani avatud seadusetusele ja NSV Liidu konstitutsiooni jalge alla tallamisele. Aga 1991. aasta 6. septembril algas konstitutsioonivastane riigi jagamine ning alguse sai see just nimelt Baltikumist. Riikliku terviklikkuse pihta oli antud esimene hoop.

V. С. Широнин. КГБ – ЦРУ. Секретные дружины перестройки. Москва, 1997, с. 169, 180–182.

15.36 NSV Liidu lagunemise süüdlased**Katke N. I. Rõžkovi raamatust**

Baltikum: natsionalismist separatismi

Rahvuslikul pinnal toimunud sündmused, mis meie maal 1980. aastate teisel poolel aset leidsid ning millest oli juttu eelmistes peatükkides, olid

lokaalse iseloomuga, kuid need andsid tõuke mõned aastad hiljem alanud hävitavate protsesside laviinile.

Eriline, katalüsaatori ja detonaatori roll neis protsessides kuulub Balti vabariikidele. Leedu, Eesti ja Läti teatasid esimestena oma riiklikust suveräänsusest ja NSV Liidust väljumisest. Aga nende sündmustega seotud keskuse rumal ja abitu poliitika näitas Venemaale, Ukrainale ja teistele liiduvabariikidele, et mis tahes ettevõtmised, mis on suunatud ühtse riigi hävitamisele, ei too nende organisaatorite jaoks faktiliselt kaasa mingeid tagajärgi. [---]

Kas otsust Venemaa suveräänsuse kohta, mis hiljem andis tõuke Ukrainale ja Valgevenele, ei võetud siis vastu teadlikult? Kas me tõepoolest unustasime, kuidas Jeltsin ja teda ümbritsenud inimesed tõukasid tagant Baltikumi, tõukasid teadlikult, et need vabariigid Nõukogude Liidust välja astuksid? Kas me siis tõepoolest ei mõistnud, et vabariiklike seaduste ülimuslikuks kuulutamine tähendab föderatsiooni lõhkumist? Koollieelikulegi on selge, et me täna selle ära unustame!

H. И. Рыжков. Трагедия великой страны. Москва, 2007, с. 156, 636.

15.37 Natsionalism ja NSV Liidu lagunemine

Katke NLKP KK sekretäri A. N. Jakovlevi mälestustest

Minul isiklikult ei olnud kahtlusi, et Nõukogude Liidul on määratud kardinaalselt uueneda. Küsimus on vaid selles, missugune arengusuund osutub kõige tõenäolisemaks. Kõige ratsionaalsemana tundus mulle sõltumatute riikide vabatahtliku konföderatsiooni moodustamise rahulik, kaalutletud ja detailselt läbimõeldud tee. Aga meie siin Venemaal eelistame alati tormata galopiga läbi põõsaste ja kraavide, mitte astuda siledat rada pidi. Ka seekord läks nii, nagu läks. Üle pea lõi natsionalistliku võimujanu laine. Rahvuslikud huvid muutusid natsionalistlikuks demagoogiaks. Sotsiaalse rahu asemel olid tulemuseks hoopis sõjad ja konfliktid, soov kellelegi ära teha, millegi eest kätte maksta. Separatism võib mis tahes ühiskonna viia tupikusse, kus kõik on kõigiga konfliktis. See pole rahvusliku vabaduse tee, vaid sügava lõhestatuse ja vastasseisu tee.

Partei ja riikliku eliidi jaoks olid rahvuslikud liikumised esialgu täiesti kontrollitavad sotsiaalse destabiliseerimise vahenditega ja ka Moskvale surve avaldamise vahendiks. Vähehaaval väljusid nad aga kontrolli alt, nende ideed kasvasid rahvuslikest üle separatistlikeks. Kohaliku eliidi

tasandi kommunism hakkas kiiresti arenema agressiivse mõtte kohalikuks natsionalismiks.

Tahaksin meenutada üht paljutähenduslikku episoodi. Ühel Kremli parteikongressil esines kirjanik Valentin Rasputin. Ta kritiseeris küllaltki teravalt natsionalismi kõikide vabariikide tasandil. Kuid ta tegi selle aja kohta üsna ootamatu järelduse. Ta heitis saali retoorilise küsimuse: aga mis siis, kui Venemaa lahkub NSVLi koosseisust? (Pärast toimuski kõik Rasputini sõnade järgi. Venemaa deklareeris esimesena oma suveräänsust.)

Ühed hakkasid pahaselt sumisema, teised aplodeerima. Hukutav vene natsionalism jätkas sihikindlalt oma riigi lõhestamise liini, millest ma juba 1972. aasta novembris kirjutasin artiklis “Antihistorismi vastu”. Nüüdseks on natsionalism end alasti kiskunud. Nüüd nimetab see end patriotismiks, mis on segatud natsionaal-bolševismiga ehk natsismiga.

A. H. Яковлев. Сумерки. Москва, 2003, с. 591.

15.38 Lääne mõju *perestroika*'le NSV Liidus

Katke A. V. Šubini raamatust

Lääne roll ideede ettesöötjana revolutsioonilise *perestroika* perioodil oli minimaalne – ühiskondliku liikumise arsenalis oli juba täiskomplekt ideoloogilisi konstruktsioone.

Alates 1996. aastast oli Lääne interventsioonil passiivne iseloom. Lääne liidrid jätkasid kuni 1990. aastani, mil külm sõda faktiliselt läbi sai, panustamist Gorbatšovile, aga mitte opositsioonile. Lääs nõudis Gorbatšovilt massirepressioonide lõpetamist riigi Euroopa-osas, kuid Gorbatšov kavatses niikuinii seda suunda järgida. Selles mõttes oli Lääs kujunenud poliitilise võitluse mittevägivaldse iseloomu tagajaks. Juhtiva eliidi keeldumine nende mängureeglite täitmisest oleks asetanud NSV Liidu rahvusvahelisse isolatsiooni, tagamata samal ajal sisemist stabiilsust. Massirepressioonid võinuksid esile kutsuda vägivaldse reaktsiooni.

Äkki oli Lääne varjatud mõju veelgi hävitavam? Vahest oli Washington NSV Liidu lagunemise stsenaarium? Parteiaparaadi ja KGB veteranid, jutustades tänapäeval sellest, kuidas nad puruks löödi, süüdistavad LKAd, näidates oma kodumaad sellega lollidemaana. Salajased keskused olevat töötanud välja ideed, mis seejärel mõjutasid miljoneid kaasmaalasi. Kuid nad ei suuda tuua tõendeid selle kohta, et ükski neist ideedest, mis kommunistliku režiimi kukutasid, olnuks piiri tagant kaela määratud. Isegi

Nõukogude Liidu lagundanud uue liidulepingu sõlmimise idee pärines Baltikumist ja muutus mitte Lääne ideoloogiakeskuste, vaid rahvuslike parteiorganisatsioonide mõõdukate ringkondade omaks.

A. B. Шубин. Парадоксы перестройки. Упущенный шанс СССР. Москва, 2005, с. 442.

15.39 Lääne “viies kolonn”

Katke A. A. Zinovjevi raamatust

Venemaal Gorbatšovi-Jeltsini aastatel toimunud kommunismivastase pöörde sotsiaalset olemust võib kirjeldada nii. Lääne jõud andsid sobival hetkel oma Venemaa “viieks kolonnile”, keda juhtisid riigi kõrgeimad isikud, käsu alustada kommunismi hävitamist. Ja see täitis käsu. Selle eest lubati tal maa paljaks varastada. Loodi röövimise sotsiaalne süsteem – postsovetism. Nüüd seisis tema ees ülesanne vältida rahva tõsiseid protestiavalduisi riigipöörde tagajärgede vastu ning need juba eos maha suruda. Selleks on olemas läbiproovitud võtted. Üks neist on leida või nende puudumise korral leiutada säärased elanike kategooriad, kellele võiks anda võimude “heade” kavatsuste ellurakendamise takistajate rolli, st rahvavaenlase rolli.

[---] Antikommunismi ideoloogiaga hävitasid nõukoguliku sotsiaalse korralduse ideoloogiliselt narriks tehtud nõukogude inimesed ja Lääne “viies kolonn”.

A. A. Зиновьев. Русская трагедия. Москва, 2005, с. 495, 497.

15.40 Lähiajaloo müüdid

Katke A. V. Šubini raamatust

Perestroika on sündmus, mis toimus praeguste põlvkondade silme all. Samal ajal on see haaratud müütidest ja legendidest mitte vähem kui 17. sajandi segased ajad. Tänapäeval lihtsustuvad ja müstifitseeruvad sündmused juba otse-eetris ning kergeusklikud inimesed arvavad, et nägid ise seda, millest neile oli räägitud ja räägitakse. Kuid see pole nii. Telepilt – see pole reaalne lugu/ajalugu, ning veel vähem on seda see, millest räägib kaadritagune hääl.

Meie ajal asendab sõda inimese teadvuses sõja linnade ja territooriumide pärast. Kui me tahame olla vabad ja sõltumatud, juhinduda oma huvidest, aga mitte välistest märkidest, mis meie teadvust juhivad, siis esimene samm vabaduse poole on tõe otsimine, sealhulgas lähiminekus toimunud sündmuste tegeliku pildi, nende toimumise mehhanismi ja mõtte otsimine.

Ühiskonnas valitsevate müütide peeglis eksisteeris juba ammu-ammu, kakskümmend aastat tagasi, monoliitne nagu jääpank – Impeerium nimega NSV Liit. Ühtede muinasjutuvestjate jaoks oli see Kurjuse Impeerium, kus kõik inimesed olid orjaikked ja allusid nagu *zombi*'d hirmsale kommunistlikule režiimile. Teistele pajatajatele oli see suur ja võimas Headuse Impeerium, mis viis kogu maailmale õigluse valgust. Aga ükskord ilmus jääpanga tippu hea (halb) imperaator, ühtlasi võlur. Ta hakkas pidama võlukõnesid ja tegema kätega maagilisi liigutusi ning jääpank hakkas sulama. Ta lõhkus samm-sammult oma impeeriumi, alludes Lääne taatele (teise versiooni kohaselt vabaduspüüdele). Tema maagiliste tegude mõjul muutusid kalad vabadeks inimesteks (teised elevantideks; impeeriumi kombekad alamad hullumeelseteks). Demokraatia tarkade pooldajate (CIA nukujuhtide) juhtimise all tuli rahvas (mass) tänavatele, hävitas Impeeriumi, jätmata kivi kivi peale. Rahva (massi) hulgast astus esile vabaduse (hävingu) superkangelane, kes võimsa käega lükkas kõrvale oma rolli täitnud imperaatori-võluri ja pani pähe tsaaripärja. Ja nüüd elame me vabadena (kerjustena) uues riigis, pühitseme uusi sajanditevanuste traditsioonidega tähtpäevi ja kuulame muinasjutte tänasest päevast, ikka veel mõistmata eilset. Nii et siinkohal muinasjutt veel ei lõpe ...

A. B. Шубин. Парадоксы перестройки. Упущенный шанс СССР. Москва, 2005, с. 5.

15.41 Eesti ühiskondlikus ruumis domineerinud riigid aastail 1227–1991

Katke P. Vihalemma artiklist

1227–1561	1561–1710	1710–1918	1918–1940	1940–1991
Poliitiline ruum				
Saksamaa	Rootsi	Venemaa	Saksamaa	Venemaa (NSV Liit)
Taani	Poola Taani Venemaa Saksamaa	Saksamaa	Venemaa	
Majanduslik ruum				
Saksamaa	Saksamaa	Venemaa	Saksamaa	Venemaa (NSV Liit)
Venemaa	Rootsi Venemaa	Saksamaa	Suurbritannia	
Kultuuriruum				
Saksamaa	Rootsi	Saksamaa	Saksamaa	Venemaa (NSV Liit)
	Saksamaa	Venemaa	Soome Rootsi	

P. Vihalemm. Changing National Spaces in the Baltic Area. – Return to the Western World. Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition. Tartu University Press, 1997, p. 133.

Küsimused ja ülesanded

---

1. Seletage mõisteid *stagnatsioon*, *perestroika*, *glasnost*, *revolutsioon ülalt*, *revolutsioon alt*.
2. Arutlege, kas Mihhail Gorbatšovi reforme ja *perestroika*'t oli üldse vaja.
3. Kuidas suhtusid demokraatlikud riigid Balti rahvaste iseseisvuspüüdlustesse ja kas neil riikidel oli ka eriarvamusi? Tooge näiteid.
4. Analüüsige tegureid, mis viisid kommunismi ja Nõukogude impeeriumi kriisini. Püüdke sõnastada Nõukogude süsteemi kriisi ilminguid.
5. Milliseid erinevaid seisukohti on Nõukogude Liidu lagunemise põhjuste ja tagajärgede kohta?
6. Milline oli Baltimaade roll Nõukogude Liidu lagunemises?

16. EESTI VABARIIK, 1991–2007

16.1 Eesti Vabariigi riikliku iseseisvuse tunnustamisest Vene Nõukogude Föderatiivse Sotsialistliku Vabariigi presidendi korraldus

24. august 1991

1. Seoses Eesti Vabariigi Ülemnõukogu otsusega riikliku iseseisvuse väljakuulutamise tunnustada Eesti Vabariigi riiklikku iseseisvust.
2. VNFSV Välisministeeriumil viia läbi vastavad läbirääkimised ja kirjutada alla kokkulepe diplomaatiliste suhete sõlmimise kohta VNFSV ja Eesti Vabariigi vahel.
3. Kutsuda üles NSVL Presidenti tunnustama Eesti Vabariigi riiklikku iseseisvust ja läbi viima läbirääkimisi NS VL ja Eesti Vabariigi vaheliste rahvusvaheliste suhete reguleerimiseks.
4. Kutsuda üles rahvusvahelist üldsust tunnustama Eesti Vabariigi riiklikku iseseisvust.

VNFSV president B. Jeltsin
Moskva, Kreml
24. augustil 1991. a

На чаше весов: Эстония и СССР, 1940 год и его последствия. Таллинн, 1999, с. 404–405.

16.2 Balti riikide tunnustamine USA poolt Katke president G. Bushi mälestustest

Saatsin Gorbatšovile telegrammi, milles oli kirjas, et me tunnustame Balti riike 30. augustil. Ta küsis, kas me ei võiks oodata 2. septembrini, kuna uus Nõukogude Riiginõukogu pidi sel päeval langetama otsuse selles küsimuses. Nõustusin. Mulle näis, et palju parem on innustada neid endid tegutsema, kui ühepoolset tunnustada Balti riike – seda enam, et kõik teadsid, et me igal juhul kavatsesime seda teha.

Дж. Б. Буш. Скоужрофт. Мир стал другим. Москва, 2004, с. 477.

16.3 Eesti Vabariigi iseseisvuse tunnustamisest**NSV Liidu Riiginõukogu otsus****6. september 1991**

Võttes arvesse konkreetset ajaloolist ja poliitilist olukorda enne Eesti Vabariigi astumist NSV Liitu, NSV Liidu Riiginõukogu otsustab:

1. Tunnustada Eesti Vabariigi iseseisvust.
2. Lähtudes NSV Liidu rahvasaadikute erakorralise, V kongressi otsusest, pidada Eesti Vabariigiga läbirääkimisi kõigi nende küsimuste lahendamiseks, mis on seotud NSV Liidu ja sellesse kuuluvate riikide kodanike õiguste ja huvide tagamisega, samuti majanduslike, poliitiliste, sõjaliste, piirivalve-, humanitaar- ja muude küsimuste lahendamiseks.
Moodustada NSV Liidu riiklik delegatsioon läbirääkimisteks Eesti Vabariigiga ja anda talle vajalikud volitused.
Pidades silmas Eesti Vabariigiga külgneva Vene NFSV erilist huvitust, arvata tema esindajad NSV Liidu riikliku delegatsiooni koosseisu.
3. Eesti Vabariigi iseseisvuse tunnustamisega seotud küsimuste lahendamisel arvestada, et NSV Liit peab täitma oma kohustused teiste riikide ees, samuti järgima rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud norme, inimete ja vähemusrahvaste õigusi ja vabadusi, mis on fikseeritud rahvusvahelistes lepingutes ja muudes aktides, mille osaline NSV Liit on.
4. Lähtudes NSV Liidu rahvasaadikute erakorralisel, V kongressil vastuvõetud inimõiguste ja -vabaduste deklaratsioonist, tunnistada, et NSV Liidu kodanikud, kes on avaldanud soovi jääda Eesti Vabariiki või lahkuda NSV Liitu, kuuluvad NSV Liidu ja selle vabariigi õiguskaitse alla, mille kodakondsuse nad vastu võtavad.
5. NSV Liidu Välisministeeriumil tuleb toetada Eesti Vabariigi sooviavaldust ÜROsse astumise kohta, samuti toetada tema ühinemist Euroopa julgeoleku- ja koostööühendamisega.

NSV LIIDU RIIGINÕUKOGU

Moskva, Kreml

6. septembril

16.4 Eesti Vabariigi põhiseadus

Preambul ja üldsätted

28. juuni 1992

Kõikumatus usus ja vankumatus tahtes kindlustada ja arendada riiki, mis on loodud Eesti rahva riikliku enesemääramise kustumatul õigusel ja välja kuulutatud 1918. aasta 24. veebruaril, mis on rajatud vabadusele, õiglusele ja õigusele, mis on kaitseks sisemisele ja välisele rahule ning pandiks praegustele ja tulevastele põlvedele nende ühiskondlikus edus ja üldises kasus, mis peab tagama eesti rahvuse ja kultuuri säilimise läbi aegade – võttis Eesti rahvas 1938. aastal jõustunud põhiseaduse § 1 alusel 1992. aasta 28. juuni rahvahääletusel vastu järgmise põhiseaduse.

I peatükk

Üldsätted

§ 1. Eesti on iseseisev ja sõltumatu demokraatlik vabariik, kus kõrgeima riigivõimu kandja on rahvas.

Eesti iseseisvus ja sõltumatus on aegumatu ning võõrandamatu.

§ 2. Eesti riigi maa-ala, territoriaalveed ja õhuruum on lahutamatu ja jagamatu tervik.

Eesti on riiklikult korralduselt ühtne riik, mille territooriumi haldusjaotuse sätestab seadus.

§ 3. Riigivõimu teostatakse üksnes põhiseaduse ja sellega kooskõlas olevate seaduste alusel. Rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud põhimõtted ja normid on Eesti õigussüsteemi lahutamatu osa.

Seadused avaldatakse ettenähtud korras. Täitmiseks kohustuslikud saavad olla üksnes avaldatud seadused.

§ 4. Riigikogu, Vabariigi Presidendi, Vabariigi Valitsuse ja kohtute tegevus on korraldatud võimude lahususe ja tasakaalustatuse põhimõttel.

§ 5. Eesti loodusvarad ja loodusressursid on rahvuslik rikkus, mida tuleb kasutada säästlikult.

§ 6. Eesti riigikeel on eesti keel.

§ 7. Eesti riigivärvid on sinine, must ja valge. Riigilipu ja riigivapi kuju sätestab seadus.

16.5 Eesti riigi õiguslikust järjepidevusest

Katke Riigikogu deklaratsioonist

7. oktoober 1992

Praegune Eesti Vabariik on õigussubjektina samane 1918. aasta 24. veebruaril väljakuulutatud Eesti Vabariigiga, mis 1940. aastal langes Nõukogude Liidu agressiooni ohvriks ja inkorporeeriti ebaseaduslikult Nõukogude Liidu koosseisu.

Riigikogu avaldab tänu riikidele, kes meile rasketel okupatsiooniaastakümnetel Eesti Vabariiki jätkuvalt *de iure* tunnustasid. See tegi võimalikuks iseseisvuse taastamise *de facto* 1991. aasta 20. augustil.

L. Mälksoo. Nõukogude anneksioon ja riigi järjepidevus: Eesti, Läti ja Leedu staatus rahvusvahelises õiguses 1940. a – 1991. a ja pärast 1991. Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005, lk 70.

16.6 Vene vähemuse probleemid postsovetlikus ruumis

Katke R. H. Simonjani raamatust

Korraldused Läti ja Eesti iseseisvuse kohta kirjutas Venemaa president alla 24. augustil 1991, st vähem kui kolm päeva pärast putši mahasurumist. Kiirustamine ja äärmine ebaprofessionaalsus põhjustasid teravaid probleeme nii vägede väljaviimises, piiride tähistamises, riigi varaga ümberkäimises kui ka paljus muus. Kuid peamine, vene elanikkonna, kes riiki moodustavast enamusest muutus ootamatult ajaloolise kodumaa juhtide poolt saatuse hooleks jäetud etniliseks vähemuseks, kodaniku staatuses. 1991. aasta septembris langetab äsja moodustatud kõrgem seadusandlik organ – NSVLi Riiginõukogu – otsuse Balti riikide väljaastumise kohta Nõukogude Liidust – ilma igasuguste tingimusteta ja mingitegi varasemate tõsiste läbirääkimisteta. Pärast seda muutuvad venelased nagu ka teiste mittepõlisrahvaste esindajad automaatselt välismaalasteks oma ajaloolise kodumaa suhtes, kuid Balti riikides nagu teisteski endistes liiduvabariikides, nüüdseks juba iseseisvates postsovetlikes riikides, peetakse neid vene diasporaa esindajateks. [---]

Pärast NSVLi lagunemist kaotasid venelased oma erilise seisuse, mis oli algselt seotud nende ajaloolise ülesandega Vene riigi, Vene impeeriumi, ning seejärel ka Nõukogude Liidu kujunemisel, vene keele ja kultuuri integreeriva rolliga, ent ka masside teadvusse viidud põhimõtetele sellest, et vene rahvas on “vanem vend”, “võrdsem võrdsete seas”.

Enamgi veel, venelastele anti kanda nüüd hoopis teistsugune roll. Põliselanike silmis kehasid nad (või tuletasid meelde) sedasama totalitaarset režiimi, millest oli just õnnestunud vabaneda.

Nende probleemide ulatus ja tagajärjed, millega venelased Balti riikides pärast Nõukogude Liidu lagunemist kokku puutusid, asusid mitte niivõrd majanduse ega poliitika, kuivõrd psühholoogia valdkonnas. Venekeelne elanikkond oli NSVLi lagunemiseks ja iseseisvate riikide moodustumiseks märksa vähem ette valmistatud kui Balti riikide põlisrahvad. [---]

Inimestele, kes ootamatult muutusid oma riigis välismaalasteks, tekitas ebakindluse tunne vältimatult identiteedikriisi. [---]

Välismaalaste õiguste piiramine (nii nagu ka paiksustsensus) on üldtunnustatud nähtus, millel on sügavad ajaloolised juured. Kuid vene diasporaa esindajad endistes nõukogude liiduvabariikides ei ole äsja alalise elukohta saabunud inimesed, vaid nad on elanud sellel maal kogu või suure osa oma teadlikult elust. Kuni iseseisvuse saavutamiseni olid neil juriidilises mõttes samasugused õigused kui nende vabariikide põliselanikel. Nende õiguste piiramine tänapäeva tingimustes paneb need inimesed alandavasse olukorda.

P. X. Симонян. Россия и страны Балтии. Москва, 2003. с. 78, 119–120.

16.7 Eesti pürgimine NATOsse

Katke USA aseriigisekretäri S. Talbotti mälestustest

Kuid ka Balti riikidel olid juba omad lootused NATO liikmeks saada, avastasin ma paar päeva hiljem Eesti pealinna Tallinnasse jõudes. Mind võttis vastu president Lennart Meri, Balti riikide iseseisvusliikumise üks tähelepanuväärsemaid tegelasi, keda tundsin juba kaheksakümnendatest aastatest saadik. Pärast Eesti okupeerimist Punaarmee poolt küüditati tema perekond 1941. aastal Siberisse. Aastakümneid tegeles ta raamatute kirjutamise ning etnograafiliste filmide tegemisega, mida hinnati kõrgelt läänes, kuid mis pandi riulile Nõukogude Liidus. Eesti presidendina saavutas Meri Jeltsinilt – Balti riikide iseseisvuse varajaselt toetajalt – lubaduse, et Vene väed viiakse tema riigist välja 1994. aasta augustiks. Merile 1993. aasta mais helistades sain talle kinnitada, et Clintoni administratsioon toetab teda selles küsimuses täielikult. See on küll väga tore, ütles ta, kuid ainus võimalus ära hoida tema kodumaa järjekordset okupeerimist Vene vägede poolt pärast Jeltsini vahetumist Venemaale tradit-

sioonilisema juhi vastu oli see, et Eesti kuulub NATO-sse ja teda kaitseb Ameerika tuumaahvarduse vihmavari. Meri ei oleks saanud olla otsekohehem: Venemaa oli ajutiselt nõrgestunud kurjuse kehasus ning Jeltsini valitsemisaeg oli parimal juhul vaid viivuks tekkinud võimalus, mis tuli ära kasutada, enne kui Venemaa langeb taas autoritaarsusse kodumaal ja ekspansionismi välismaal.

S. Talbott. Vene sild. Tänapäev, 2004, lk 94.

16.8 Läbirääkimised Vene vägede Eestist väljaviimise üle Katke USA riigisekretäri asetäitja S. Talbotti mälestustest

26. juuli 1994

Teisipäeval, 26. juulil, vahetult enne seda, kui asusin kojulennuks teele Bangkoki lennuväljale, saabus uudis, et pärast viis tundi kestnud läbirääkimisi olid Jeltsin ja Meri jõudnud kokkuleppele. Nagu ma eestlastelt hiljem kuulsin, oli tegu klassikalise Jeltsini etteastega. Ta alustas sealt, kuhu Napolis jäi: kompromissitult ja ülespuhutult. Meri vastas emotsionaalselt, öeldes, et kuigi Eesti rahvas elaks parema meelega peaaegu mis tahes muus paigas kui Venemaa kõrval, on neil kahel riigil ühine piir, ühine ajalugu ja ühine saatus. Jeltsin oli Venemaa kangelaslikult oma minevikust vabastanud ning andnud riigile lootuse paremast tulevikust. Nõukogude Liidu lõpupäevil oli ta olnud ka Eesti vabaduse kaitsja. Kuid praegu käitus ta nagu Stalin.

Rabatud Jeltsin üritas vastu rünnata ja väitis, et nõustunuks Meri temaga otse rääkima, oleksid nad suutnud probleemi lahendada. Miks, küsis Jeltsin peaaegu nukralt, oli Meri pööranud ta lääne sõbrad, eriti Bill Clintoni, tema vastu? Ning seejärel, ootamatult, nagu oleks õhk puhastatud, teatas Jeltsin, et ta on valmis järelejäanud tegevvaed vastavalt graafikule Eestist välja viima, kui Vene sõjaväepensionäridel lubatakse riiki jääda – mis oli sisuliselt meie poolt Napolis välja pakutud kompromiss. Meri nõustus ja nad läksid kahekesi lõunat sööma, jättes Kozõrevi eestlastega leppe lõplikku teksti koostama. Pärast lõunat oli Jeltsin lepingu kinnitamise suhtes nii kärsitu, et ei hakanud ootama isegi ümberlöödud dokumenti – ta kirjutas alla eksemplarile, millel oli käsitsi tehtud parandusi.

S. Talbott. Vene sild. Tänapäev, 2004, lk 123–124.

16.9 NSV Liidu lagunemise hukkamõist

Katke N. I. Rõžkovi kõnest Riigiduumas

Märts 1996

Kümnete miljonite inimeste mõistust ja meeli piinab jätkuvalt suure riigi kokkuvarisemine ja ei ole liialdus öelda, et selle tagajärjed hakkavad määrama meie riigi saatust pikas ajaloolises perspektiivis. Praegu me oleme juba võimelised, lähtudes mitte meie 1990. aasta prognoosidest, vaid viimaste aastate kibedast kogemusest, teatama, et Nõukogude Liidu lagunemine sai tõeliseks tragöödiaks mitte ainult Venemaale, vaid ka kõigile liidu koosseisu kuulunud rahvastele. Iseseisvuse eufooria haihtub elu reaalsuse survele. Riigi lagunemisega omandas majanduslik ja poliitiline situatsioon äärmiselt ebastabiilse ja vastuolulise iseloomu. Oluliselt halvenes itta tõugatuks osutunud Venemaa geopoliitiline olukord. Me kaotasime isegi üle poole meresadamatest, mille eest oli Venemaa võidelnud aastasadu. Peeter I, Katariina II (mõlemad Suured) ning teisedki pööraksid end hauas ringi meie tegudest teada saades. Sõltumatute Riikide Ühenduse moodustamine, selle liikmete vahel majandusliku liidulepingu ning paljude ühist majandusruumi säilitamist ja piiride selgust deklareerivate lepingute sõlmimine, kaubandustõketest loobumine ning majandussuhete taastamine osutusid vaid tühjadeks sõnadeks. Kõik “Belovežje isade” kinnitused oli avalik pettus, ja selle läbiviimisel aitas neid keegi siin saalis viibijaist. Meil tuleb vahel kuulda, et NSVLi lagunemine oli objektiivne protsess, et kõik impeeriumid on lagunened. Me lükkame täielikult tagasi väite mingist impeeriumist, mis varem või hiljem pidi kokku kukkuma. Kas ajaloost on tuua näide, kus impeerium arendab sihikindlalt ääremaid metropoli elanike arvelt?! Ma ei räägi enam isegi sellest, et enamik rahvaid liitus Venemaaga vabatahtlikult ja teadlikult ennekõike ellujäämise nimel. Me ei olnud impeerium selle sõna otseses tähenduses. Me olime suur riik! Me olime suur rahvas!

N. И. Рыжков. Трагедия великой страны. Москва, 2007, с. 607.

16.10 Vene Föderatsiooni ametlik seisukoht Eesti Vabariigi õigusliku järjepidevuse kohta

Katke Vene asevälisministri A. Avdejevi kirjast Vene Riigiduumale

8. jaanuar 1998

Eesti osas väljendas Venemaa ametlikku seisukohta Vene asevälisministri A. Avdejevi 8. jaanuari 1998 kiri Vene Riigiduumale. Selle kohaselt saabus Nõukogude armee aastal 1939 Eesti Vabariigi territooriumile Eesti enda kutsel ning seetõttu ei saa rääkida aastal 1940 toimunud sõjalisest sissetungist, okupatsioonist ja anneksioonist. Balti riikide esindusorganid ise taotlesid NSV Liidu Ülemnõukogult Nõukogude Liitu vastuvõtmist. Venemaa asevälisministri sõnul ei tuntud enne 1945. a vastu võetud ÜRO hartat rahvusvahelises õiguses sõjalise jõuga ähvardamise keeldu.

2. veebruaril 2000, kui Eestis tähistati Tartu rahulepingu 80. aastapäeva, selgitas Venemaa suursaadik Eestis, et Venemaa seisukoha järgi on 1920. a rahuleping Vene Föderatsiooni ja Eesti Vabariigi vahelistes suhetes oma õigusliku tähtsuse ammu kaotanud. Tänapäeval võib Venemaa ja Eesti vahel sõlmitud Tartu rahulepingule omistada üksnes “ajaloolist” tähtsust.

L. Mälksoo. Nõukogude anneksioon ja riigi järjepidevus: Eesti, Läti ja Leedu staatus rahvusvahelises õiguses 1940. a – 1991. a ja pärast 1991. Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005, lk 87.

16.11 Baltimaade integratsioon Läänega

Katke M. Thatcheri raamatust

2002

Lääs on loomulikult tundnud alati huvi sündmuste vastu, mis toimusid Euroopa idatiival, mis on nüüdseks NATO osa. Baltimaade saatus on otseselt seotud NSV Liidu saatusega. Boriss Jeltsini üheks lootustandvaimaks toiminguks oli tsiviliseeritud riigile kohane tunnustamine, et Eestil, Lätil ja Leedul (mis NSV Liit oli 1940. aastal jõu ja valega vallutanud Molotovi-Ribbentropi pakti alusel) on õigus olla sõltumatud riigid. Raskest, mis tekkisid hiljem seoses vene vähemusega, eriti Eestis ja Lätis, kus see moodustas umbes 30% elanikkonnast, olid Nõukogude poliitika otsene tagajärg, sest see oli suunatud kohaliku elanikkonna venelastega

lahjendamisele. Loomulikult tahtsid eestlased ja lätlased taastada kontrolli oma maa ja kultuuri üle venelaste arvelt. Pinge on seal täiesti reaalne ning võib muutuda äärmiselt ohtlikuks.

Baltimaad, kes olid jäetud üksi, hakkasid üha rohkem kaugenema Moskvast ning triivima Skandinaavia naabrite poole. Need kõrgelt arenenud, andekad ning sügavalt euroopalikud rahvad nägid ennast läänemaailma koostisosana ja soovisid üha tihedamalt lõimuda Läänega. Venemaal polnud õigust teha takistusi. Postimperialistlik sündroom painab kõiki endisi suurriike ning tekitab peavalu nende naabritele. Venemaa soov tagada väärikas suhtumine vene vähemusse Balti riikides oli täiesti arusaadav, kuid Venemaa ei saanud loota, et tal lubatakse määrata nende riikide arengut.

Lääs pidi omalt poolt andma Moskvale selgelt seda mõista ning sellega vähendada kiusatust demonstreerida jõudu. Parim viis oli Baltimaade liitumine NATOga. Muidugi oli suur tähendus ka aja valikul. Me peame varakult teavitama venelasi oma kavadest ja üritama neid veenda, et meie tegevus ei ohusta Moskva huve. Sellest seisukohast on president George W. Bushil täiesti õigus, kui ta enne oma visiiti Sloveeniasse, kus ta esimest korda kohtus president Putiniga, teatas ühemõtteliselt, et peab paratamatuks Baltimaade vastuvõtmist NATOsse. Et Moskvale ei tekiks valearusaama, et koostöö võitluses terrorismiga annab talle õiguse panna veto NATO laienemisotsusele. Mõne aja pärast peaks seda avaldust kordama. Ent kui asi jõuab viimase sammuni, s.o Balti ja teiste riikide vastuvõtmiseni blokki, siis peame endale selgelt aru andma, mida me teeme, ning suhtuma sellesse äärmiselt tõsiselt, sest NATO liikmesus ei ole pelgalt sümbol. See eeldab vajaduse korral jõu kasutamist iga blokki kuulva riigi territoriaalse terviklikkuse säilitamiseks.

M. Тэтчер. Искусство управления государством. Стратегия для меняющегося мира. 2-е изд. Москва, 2007, с. 121–122.

16.12 Balti riikide kujutamine Vene meedias

Katke R. H. Simonjani raamatust

2003

Mis puutub Vene meediaväljaandesse, mis on Balti riikides kõikjal kergesti kättesaadavad, siis nende osa vene vähemuse integreerimisel nende riikide uude ühiskonda osutus mitte üksnes vähem positiivseks, vaid väga

tihti avalikult negatiivseks. Kahjuks mängis Vene meedia meie ja Balti riikide vaheliste lepitamatute vastuolude ühe katalüsaatori rolli. Üks selle põhjusi on, et Venemaa meedia ei suutnud möödunud kümnendi jooksul saavutada tõelise kodanikuühiskonna institutsiooni staatust. [---]

See mütoloogia, mis kujunes venemaalaste ühiskondlikus teadvuses postsovetlike riikide, sealhulgas Balti riikide kohta, on paljus seotud Vene meediaväljaannetega, mis kõik need aastad pärast NSVLi lagunemist on järjekindlalt järginud topeltstandardite printsiipi hinnangute andmisel. Milles see konkreetset väljendus? [---]

Venemaa meediaväljaannetes dramatiseeritakse pidevalt meie kogukonna olukorda Balti riikides. Loomulikult on venelastel siin palju probleeme, ja peasjalikult selliseid, mis tekkisid tolleaegse Venemaa juhtkonna süül. Ennekõike on probleem olulise osa kaasmaalaste täielikes kodanikuõigustes, mida ta ei suutnud tagada Läti ja Eesti iseseisvuse tunnustamise dokumentide allakirjutamisel augustis 1991. Kuid eksisteerib ka palju tähtsam, peamine ja võib isegi öelda, et põletav küsimus, mis pakub huvi Vene avalikule arvamusele: kuidas elavad meie kaasmaalased Baltimaades, kas meist halvemini või paremini? See küsimus kerkib vahel varjatud kujul, vahel alateadvuse tasandil, kuid on alati olemas, kui jutt läheb Balti riikidele. Venemaalastele ja ennekõike Vene juhtkonnale oleks psühholoogiliselt mugavam, kui nad elaksid halvemini ja meist vaesemalt. On selge, et meie poliitilisele ladvikule on see prestiiži, enesehinnangu ning lõpuks ka professionaalse enesearmastuse küsimus. Venemaal on ju võrreldes Balti riikidega, kellel pole mingeid rikkusi peale turba ja põlevkivi, kujuteldamatu hulk aardeid – gaas, nafta, kivisüsi, kuld, uraan, teemant, raud, vask, nikkel, alumiinium, puit, mustmullaalad ja palju muud. [---]

Põhjalikult 25 mõjuvõimsama Venemaa ajalehe suhtumist Eestisse uurinud Moskva etnoloog I. Suhhov on jõudnud järeldusele, et “Vene pressi üldist tonaalsust iseloomustab üsna jäik dramaatiline retoorika ning püüe keskendada lugejaskonna tähelepanu just nimelt töötuse ja Eestimaa venelaste madala heaolu probleemidele .. Niisiis näeme, et Vene meedia, mis pöörab suurt tähelepanu Venemaa ja Eesti vahelistes suhetes kujunenud olukorrale, lahkab seda suuresti eelarvamuslikult, küllaltki ebatäielikult ja spekulatiivselt. Avaldatavad materjalid ei ole mitte ekspert hinnangud, vaid publitsistlikku laadi. Nende auditoriumile on tihtipeale atraktiivsed mitte tõsised analüütilised, vaid ennekõike paljastavad tekstid, mis sisaldavad vahel ka konfliktseid seisukohti .. Kahjuks kuuluvad peamise riikliku väljaande – ametliku “Venemaa ajalehe” materjalid vormilt kõige paindumatute ja sisult kõige vähem konstruktiivsete hulka, mida

ilmselt võib interpreteerida kui Venemaa võimude poliitika kajastamist selles sfääris.” Vene meediaväljaannetes Eesti kohta aastail 1991–2001 avaldatud materjalide analüüs, mille tegid Eesti sotsioloogid professor J. Sillaste juhtimisel, andis järgmise pildi: 75–80% publikatsioonidest Eesti kohta oli negatiivse loomuga, aga kui jutt oli neutraalsetest faktidest, siis need olid paigutatud negatiivsesse konteksti; 10% infost Eesti kohta oli neutraalne ja ainult 10% materjalidest oli positiivse tooniga.

P. X. Симонян. Россия и страны Балтии. Москва, 2003, с. 377, 378, 396, 407.

16.13 Eesti ühinemisleping Euroopa Liiduga

16. aprill 2003

ARTIKKEL 1

1. Tšehhi Vabariik, Eesti Vabariik, Küprose Vabariik, Läti Vabariik, Leedu Vabariik, Ungari Vabariik, Malta Vabariik, Poola Vabariik, Sloveenia Vabariik ja Slovaki Vabariik saavad Euroopa Liidu liikmeteks ning liidu muudetud või täiendatud aluslepingute osapoolteks.

2. Vastuvõtutingimused ja vastuvõtust tingitud muudatused liidu aluslepingutes on sätestatud käesolevale lepingule lisatud aktis. Nimetatud akti sätted moodustavad käesoleva lepingu lahutamatu osa.

3. Lõikes 1 osutatud lepingute sätteid liikmesriikide õiguste ja kohustuste ning liidu institutsioonide volituste ja pädevuse kohta kohaldatakse ka käesoleva lepingu suhtes.

ARTIKKEL 2

1. Kõrged lepinguosaliselised ratifitseerivad käesoleva lepingu vastavalt oma põhiseadusest tulenevatele nõuetele. Ratifitseerimiskirjad antakse hoiule Itaalia Vabariigi valitsusele hiljemalt 30. aprillil 2004.

2. Käesolev leping jõustub 1. mail 2004, tingimusel et kõik ratifitseerimiskirjad on enne seda kuupäeva hoiule antud.

<http://euro.delfi.ee/?cid=512696&id=5526119/>.

16.14 Eesti liitumine NATOga

Valitsuse pressiteade

29. märts 2004

29. märtsil 2004 Washingtonis. Täna kl 20.30 Eesti aja järgi deponeeris peaminister Juhan Parts USA rahandusministeeriumis NATOga liitumisdokumendi, millega Eestist sai ametlikult NATO liige. Peaminister Parts ütles liitumisdokumendi üleandmise järel: “Eestil on nüüd julgem olla. Julgem, kui kunagi varem meie ajaloo vältel.” Parts kinnitas, et Eesti annab oma panuse, et NATO püsiks parima julgeolekuliiduna, mis kunagi on eksisteerinud.

Pärast liitumisdokumentide üleandmist osales peaminister Parts koos teiste liituvate riikide peaministritega USA välisministri Colin Powelli poolt sündmuse puhul ja valitsusjuhtide auks antud lõunal. Lõunalauas ütles Parts, et NATO tuleviku jaoks on oluline tugev transatlantiline side ning tegemist on ainsa organisatsiooniga, mis suudab efektiivselt tegeleda nii uute kui ka vanade julgeolekuriskidega.

Täna kl 22.30 Eesti aja järgi kohtub peaminister Parts Valges Majas Ameerika Ühendriikide presidendi George W. Bushiga. Kohtumisele järgneb pidulik liitumisteremoonia. Tseremoonial osalevad ka USA Kongressi liikmed ja liituvate riikide etniliste kogukondade esindajad.

Valitsuse kodulehekülg, [http://www.valitsus.ee/brf/index.php?id=22490&tpl=1007 &external=&search=aasta](http://www.valitsus.ee/brf/index.php?id=22490&tpl=1007&external=&search=aasta).

16.15 Eesti-Venemaa piirilepingust

Katke L. Mälksoo raamatust

2005

5. märtsil 1999 parafeerisid Eesti ja Venemaa uue piirilepingu, millega vaidlusalused alad loovutati Venemaale. Piirilepingute allakirjutamine venis poliitilistel põhjustel, kuid takistused näisid olevat kõrvaldatud seoses Eesti astumisega Euroopa Liitu. Uuele piirilepingule kirjutasid Eesti ja Vene välisministrid alla Moskvast 18. mail 2005. a. Eesti Vabariigi parlament ratifitseeris piirilepingu 20. juunil 2005. a, lisades ratifitseerimise seaduses piirilepingule “preambuli” (sisuliselt siiski deklaratsiooni), mis

kinnitab Tartu rahulepingu jätkuvat kehtivust muus (1920. a riigipiire mittepuudutavas) osas. Samuti sisaldab Riigikogu deklaratsioon viiteid varasematele Eesti parlamendi õigusaktidele, mis räägivad Eesti Vabariigi õigusvastasest okupeerimisest 1940.–1991. a. 27. juunil 2005. a esitas Vene Föderatsiooni Välisministeerium Eesti suursaadikule Moskvast noodi, milles Eestit teavitati Venemaa kavatsusest alustada riigisiseseid protseduure vabastamiseks end rahvusvahelis-õiguslikest kohustustest, mis tulenevad piirilepingute allakirjutamisest 18. mail 2005. a.

L. Mälksoo. Nõukogude anneksioon ja riigi järjepidevus: Eesti, Läti ja Leedu staatus rahvusvahelises õiguses 1940. a – 1991. a ja pärast 1991. Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005, lk 233–234.

16.16 Postsovetlik nostalgia

Katke A. A. Zinovjevi sotsioloogilisest romaanist

Nostalgia

Nõukogude ajajärgu saavutusi esitletakse nii, et kaob nende sotsiaalne olemus, nimelt see, tänu millele nad said võimalikuks ja millised muutused ühiskonnas seisid nende taga. Näiteks edusammud kosmose vallutamises, raket- ja tuumarelvade loomises, lennukiehituses jne. Neil oli tähtsus mitte iseenesest, vaid kui hariduse, teaduse, tehnika ja tööstuse progressi ilminguil. Aga kõige selle taga seisis uut laadi inimeste, uue elulaadi, väärtushinnangute, elusuundade, elujõu, eesmärkide jne kujunemine. See oli tohutu suur tõus elamisviisis, üleslend, sööst. See oli elanikkonna sotsiaalse struktuuri taseme ja tema eneseteadvuse tõus. Nüüd on vastupidine protsess. Nüüdsed saavutused väljendavad üldist langust elanikkonna struktuuris, elu mõtestamises, eneseteadvuses. Nõukogude maailm oli minu oma. Koos kõigi oma puudujääkidega oli see minu kodu. Ma olin seal peremees. Ma olin vajalik. Postsovetlik maailm on mulle võõras. Kõigi tema eelistega pole mind seal vaja, olen üleliigne. Nõukogude maailmas oli mul kaitse – riik, partei, kollektiiv, sõbrad. Kõigi Nõukogude aastate jooksul ei löönud, ei solvanud mind mitte keegi. Muskleid ega kaklusvõtteid ei olnud vaja. Mõistus ja haridus olid tugevamad. Nüüd ma ei riski üksi pargis jalutada ja kardan öösel tänaval käia. Mind on palju kordi solvatud. Peremehe turvamees teenib mitu korda rohkem kui ülikooli professor. Nõukogude ajal olid palga, honoraride, omandi, pärandi jne ülempiirid. Nüüd on tekkinud miljonärid ja miljardärid. Turvamees

ütles, et tema panga osakonnajuhataja teenib aastas kolmsada tuhat dollarit. Meedias öeldi, et rööviti tuntud reformaatori tütre üht korteritest. Vargad viisid ära väärisesemeid kahesaja tuhande dollari eest. Aga see piiga on kõigest tudeng.

A. A. Зиновьев. Русская трагедия. Москва, 2005, с. 166–167.

16.17 Kommunistlike režiimide kuritegude hukkamõist Euroopa Nõukogu Parlamentaarse Assamblee resolutsioon

25. jaanuar 2006

1. Parlamentaarne assamblee viitab oma resolutsioonile 1096 (1996) endiste kommunistlike totalitaarsete süsteemide pärandi likvideerimisest.

2. Eranditult kõiki eelmisel sajandil Kesk- ja Ida-Euroopas valitsenud kommunistlikke totalitaarseid režiime, mis nüüdki on võimul mitmetes maailma riikides, iseloomustavad ulatuslikud inimõiguste rikkumised. Need rikkumised on olnud erinevad, sõltuvalt kultuurist, riigist ja ajaloo-perioodist, ning nende hulka kuuluvad üksikisikute ja massimõrvad, hukkamised, surmad koonduslaagrites, nälg, küüditamine, piinamine, orjatöö ja teised füüsilise massiterrori vormid, samuti tagakiusamine rahvuslikul või usulisel pinnal, südametunnistuse-, mõtte-, sõna- ja ajakirjandusvabaduse rikkumine ning poliitilise pluralismi puudumine.

3. Neid kuritegusid õigustati klassivõitluse teooria ja proletariaadi diktaatori nimel. Nende kahe printsiibi selline tõlgendamine legitimeeris inimeste “elimineerimist”, keda peeti uue ühiskonna rajamisel kahjulikeks ning seega totalitaarsete kommunistlike režiimide vaenlasteks. Üüratu arv ohvreid olid iga asjaomase riigi enda kodanikud. See käis eriti endise Nõukogude Liidu rahvaste kohta, kelle seas ohvrite hulk ületas kaugelt teisi maid.

4. Assamblee tunnistab, et vaatamata totalitaarsete kommunistlike režiimide kuritegudele on mõningad Euroopa kommunistlikud parteid aidanud kaasa demokraatia saavutamisele.

5. Totalitaarsete kommunistlike režiimide kokkuvarisemisele Kesk- ja Ida-Euroopas pole mitte alati järgnenud nende režiimide poolt toime pandud kuritegude rahvusvahelist uurimist. Enamgi veel, nende kuritegude toimepanijaid pole toodud rahvusvahelise kogukonna kohtu ette – erinevalt sellest, kuidas toimiti natsionaalsotsialismi (natsismi) poolt toime pandud kohutavate kuritegude puhul.

6. Seega on avalikkuse teadlikkus totalitaarsete kommunistlike režiimide poolt toime pandud kuritegudest väga madal. Kommunistlikud parteid on

legaalsed ja mõningates riikides aktiivsed, olgugi et mõnel puhul pole nad distantseerinud end totalitaarsete kommunistlike režiimide poolt minevikus toime pandud kuritegudest.

7. Assamblee on veendunud, et teadlikkus ajaloosündmustest on üks eeldusi, vältimaks samasuguseid kuritegusid tulevikus. Lisaks mängib toimepandud kuritegudele moraalse hinnangu andmine ja nende hukkamõistmine olulist rolli noorte põlvkondade hariduses. Rahvusvahelise kogukonna selge seisukohavõtt mineviku suhtes võib osutada ka tema tulevastele tegudele.

8. Samuti usub assamblee, et totalitaarsete kommunistlike režiimide poolt toime pandud kuritegude elusolevad ohvrid ning nende perekonnad väärivad toetust, mõistmist ja oma kannatuste tunnustamist.

9. Mõnedes maailma riikides on totalitaarsed kommunistlikud režiimid ikka veel aktiivsed ning panevad endiselt toime kuritegusid. Riigid ei tohiks oma rahvuslikest huvidest tulenevatest kaalutlustest lähtudes hoiduda adekvaatses kriitikast nüüdisaegsetele totalitaarsetele kommunistlikele režiimidele. Assamblee mõistab kõik taolised inimõiguste rikkumised resoluutselt hukka.

10. Mõningates Euroopa Nõukogu liikmesmaades seni riigi piires toimunud arutelud ja vastu võetud hukkamõistvad deklaratsioonid ei vabasta rahvusvahelist kogukonda moraalsest kohustusest võtta viivitamatult selge seisukoht totalitaarsete kommunistlike režiimide poolt toimepandud kuritegude suhtes.

11. Euroopa Nõukogu on selliste rahvusvaheliste debattide läbiviimiseks sobiv koht. Euroopa Nõukogusse kuuluvad kõik endised Euroopa kommunistlikud maad, välja arvatud Valgevene. Kesksseteks väärtusteks, mille eest Euroopa Nõukogu seisab, on inimõiguste kaitse ja õiguskord.

12. Seega mõistab parlamentaarne assamblee tungivalt hukka totalitaarsete kommunistlike režiimide poolt toime pandud ulatuslikud inimõiguste rikkumised ning väljendab nende ohvrite suhtes toetust, mõistmist ja tunnustust.

13. Lisaks sellele kutsub ta kõiki oma liikmesriikide kommunistlikke või postkommunistlikke parteisid, kes seda seni veel teinud ei ole, kommunistlikku ajalugu ümber hindama, end totalitaarsete kommunistlike režiimide poolt toime pandud kuritegudest selgelt distantseerima ning need ühemõtteliselt hukka mõistma.

14. Assamblee usub, et see rahvusvahelise kogukonna selge seisukoht sillutab teed edasisele leppimisele. Lisaks sellele julgustab see loodetavasti kogu maailma ajaloolasi jätkama uurimistööd eesmärgiga välja selgitada objektiivne ja tõepärane pilt toimunust.

16.18 Eesti edu infotehnoloogias Välisajakirjanduse refereering

La Tribune (25.01.2006)

Mis on ühist Hotmailil, Skype'il ja KaZaal? Õige vastus: kõik kolm infotehnoloogia "raketti" on loonud eestlased. Eesti on infotehnoloogia pioneer: siin leidsid aset esimesed e-valimised, siin arendati nüüdseks miljardeid dollareid maksvad Interneti-portaalid – Eesti hämmastab oma tehnoloogilise dünaamilisusega. 2005. aasta lõpu seisuga oli 98 protsendil eestimaalastest mobiiltelefon, 55 protsenti kasutas Interneti ning 32 protsendil peredest oli kodus Interneti-ühendus. Viimane Eesti valitsuse IT-alane töövõit on digitaalallkirjaga ID-kaart. Sellise isikutunnistusega saab teha kõiki pangatehinguid, kontrollida valitsusasutuste kodulehekülgedel isikuandmeid ning osaleda valimistel.

Pilk peeglisse 2006. Eesti Välisministeerium (= Glance at the Mirror 2006. Estonian Ministry of Foreign Affairs). Tallinn, 2007.

16.19 Hinnanguid Eesti majandusarengule Välisajakirjanduse refereeringuid 2005–2006

Financial Times (24.11.2005)

Eestit vaadeldakse majandusarengu vaatevinklist enamasti kui staari. William Buitter, Euroopa Rekonstruktsiooni- ja Arengupanga endine pea-ökonoomist, kasutab Eestist rääkides fraasi "kõige konkurentsivõimelisem majandus terves ELis". Eestisse suunatud välisinvesteeringute hulk on elaniku kohta Euroopa suurim. Investeeringud aitasid selle aasta esimesel poolel tõsta majanduskasvu 8,6 protsendini.

Børsen (24.10.2005)

Eesti oli esimene riik, kus võeti kasutusele ühtne 26-protsendiline tulumaks. Kaheksa riiki on järginud Eesti eeskuju. Paljudes riikides kulub maksuametitel tuludeklaratsioonide läbivaatamiseks mitmeid kuid, Eestis kulub selleks vähem kui nädal ning suur osa kodanikest täidab oma deklaratsiooni Internetis mõne minuti jooksul. Eesti ühiskond on niivõrd internetistunud, et on saanud hüüdnimeks E-stonia.

The Guardian (13.03.2006)

Tallinnast on saamas uus Hongkong, kus kinnisvarahindade aastane tõus küünib 70 protsendini. Mõned ostjad maksavad tuhandeid naelu korterite eest, mida nad kunagi ei näe, riigis, kus nad kunagi pole käinud. Teised loodavad korterite üürimisest kasu saada. Kohalikud ei ole brittide saabumise üle just väga õnnelikud. Aastatel 2000–2004 tõusid majahinnad kolmekordseks, kuid palgad ainult kahekordistusid.

Pilk peeglisse 2005, 2006. Eesti Välisministeerium (= Glance at the Mirror 2005, 2005. Estonian Ministry of Foreign Affairs). Tallinn, 2006, 2007.

16.20 Eesti Vabariigi president Lennart Meri

Välisajakirjanduse refereering

The New York Times (15.03.2006)

Tulihingelise rahvuslasena, kes pooldas vabaturumajandust, oli Lennart Meri üks väheseid iseseisvuse taastanud riikide liidreid, kel puudus märkimisväärne kommunistlik taust. Ta lõi lähedased suhted mitmete maailma riigipeadega, kelle seas olid USA president Bill Clinton ja paavst Johannes Paulus II. Ajaloolase haridusega Meri oli aastakümneid üks Eesti tuntumaid intellektuaale, autoriteet Kirde-Euroopa ja Siberi soome-ugri rahvaste ajaloos, keeltes ja kultuuris. Presidendina kompas ta tihti pelgalt tseremoniaalselt kavandatud ameti piire. Näiteks olgu toodud Meri ja toonase Venemaa presidendi Boriss Jeltsini vahel sõlmitud lepe Vene vägede väljaviimise kohta. Meri lubadus tagada alaline elamisluba Eestis elavatele Vene erusõjaväelastele ajas tõsimeelsetel rahvuslastel harja punaseks.

Pilk peeglisse 2006. Eesti Välisministeerium (= Glance at the Mirror 2006. Estonian Ministry of Foreign Affairs). Tallinn, 2007.

16.21 Balti riigid NATOs

Välisajakirjanduse refereering

The Economist (16.06.2006)

1990. aastatel nägi NATO Baltimaid kui liiga väikeseid, riskantseid ja nõrgalt ettevalmistatud riike. Ometi said need kolm riiki kaks aastat tagasi NATO liikmeks. NATO praktiline seotus Baltimaadega on vähekuulus ja minimaalne: vaid neli hävitajat. Vastutasuks on aga NATO võit-

nud – Leedul on efektiivsed eriüksused, Lääne luure kõneleb tunnustavalt Eesti kolleegidest, moodsad radarisüsteemid Eestis ja Lätis võimaldavad kiigata Venemaa ja Valgevene territooriumile. Lisaks on Balti riigid tõestanud end vaprate sõjameeste ning usaldusväärsete poliitikute kaudu.

Pilk peeglisse 2006. Eesti Välisministeerium (= Glance at the Mirror 2006. Estonian Ministry of Foreign Affairs). Tallinn, 2007.

16.22 Eesti osalus rahvusvahelistes rahuoperatsioonides **Kaitseministeeriumi andmed**

2006

Eesti julgeolekupoliitika oluline osa on rahvusvaheline julgeolekukoostöö, mille üks elemente on osalemine kriisireguleerimis- ja rahuoperatsioonides. Eesti rahvusvaheline maine julgeolekukoostöö partnerina sõltub otseselt riigi valmisolekust ning võimest panustada NATO ja Euroopa Liidu operatsioonidesse. Eesti on valmis osalema rahvusvahelistes operatsioonides rahu ja julgeoleku tagamiseks ning kriiside lahendamiseks nii NATO ja Euroopa Liidu kui ka ÜRO ning teiste rahvusvaheliste organisatsioonide raames, samuti muudes operatsioonides koos NATO ja Euroopa Liidu liitlastega.

Mitmerahvuselised rahuoperatsioonid on osutunud tõhusaks vahendiks stabiilsuse ja julgeoleku tagamisel piirkondades, mis vajavad rahvusvahelist abi. Koos teiste demokraatlike riikidega väärtustab Eesti avanenud võimalusi panustada rahu ja stabiilsuse tagamisse. Lisaks on missioonidel osalenud kaitseväelaste kogemused osutunud asendamatuks ja vajalikuks oskusteabeks Eesti kaitseväge ülesehitamisel. Eesti osalus rahvusvahelistes operatsioonides on olulisim panus koostöösse NATO ja teiste rahvusvaheliste organisatsioonidega.

Praegu osaleb Eesti rahvusvahelistel operatsioonidel koostöös NATO, ÜRO ja Euroopa Liiduga ning liitlasriikidega. Rahuoperatsioonidel osalivate üksuste ning isikkoosseisu väljaõpe toimub Paldiskis asuvas Rahuoperatsioonide Keskuses (ROK). Samuti toimub missiooniaelne väljaõpe koostöös mitmete välisriikidega.

Alates 1995. aastast kuni tänapäevani on erinevatel missioonidel osalenud rohkem kui 1500 Eesti kaitseväelast. Eesti on kogunud märkimisväärsel hulgal missioonikogemust alates 1995. aastast, kui alustasime osalemist UNPROFORis Horvaatias. Peale selle on Eesti osalenud rahvusvahelistel operatsioonidel Bosnias, Kosovos, Albaanias, Liibanonis,

Sudaanis, Afganistanis, Iraagis. Rahuoperatsioonide vallas käib tihe koostöö Suurbritannia, Taani ja USA-ga. Eesti osalus ja panus rahuoperatsioonidesse on aasta-aastalt kasvanud. [---]

Seisuga 30. mai 2006 on Eestil rahvusvaheliste koalitsioonide raames missioonil 115 kaitseväelast, NATO operatsioonide raames 93 kaitseväelast, Euroopa Liidu sõjaliste operatsioonide raames 33 kaitseväelast ning ÜRO raames 2 kaitseväelast – kokku 243 kaitseväelast.

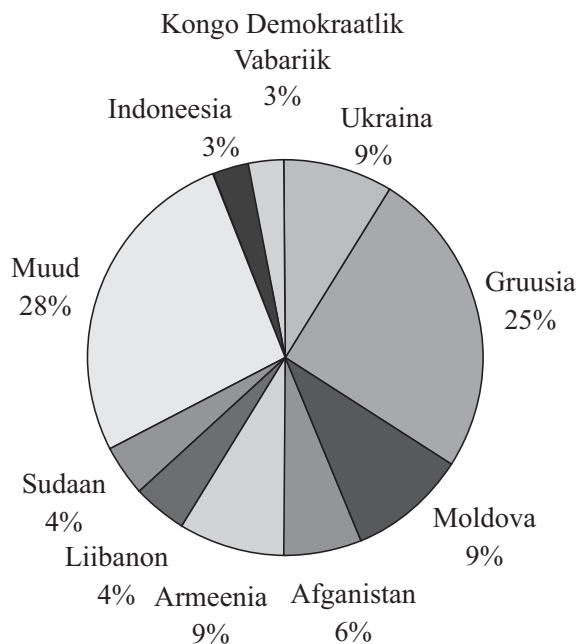
Kaitseministeeriumi kodulehekülg, <http://www.kmin.ee/?op=body&id=9>.

16.23 Eesti arengukoostöö ja humanitaarabi

Katke M. Luubi artiklist

2007

Välisministeeriumi 2006. aasta arengukoostöö ja humanitaarabi vahendite jaotus riigiti

M. Luup. Arengukoostöö ja humanitaarabi. – Välisministeeriumi aastaraamat 2006. Tallinn, 2007, lk 41.

16.24 Eesti Vabariigi suursaatkond Moskvas**Katke M. Kaljuranna artiklist***2007*

2006. aasta oli Moskva saatkonna elus tähelepanuväärne – täitus 85 aastat päevast, mil kaupmees Sobinovi armukestele ehitatud “*osobnjakis*” Malõi Kislovski põiktänavas alustas tööd Eesti Vabariigi saatkond. Võib-olla ei ehitatudki maja kaupmees Sobinovile, võib-olla ei olnudki tal armukest – mis tähtsust sellel on, selline on maja legend.

Usun, et Moskvast on kõige vääriskam ja väärtuslikum saatkonnahoone, mis on Eesti Vabariigil läbi aegade olnud. Maja vääriskust rõhutavad lisaks saatkonnas töötanud inimestele ka hoone enda suursugusus ning esinduslikkus, rääkimata väga heast asukohast Moskva südalinna – Arbat, Kremli ja Konservatooriumi vahetus läheduses. Majale lisavad hinnalisust kunstikogu, kristall-lühtrid, stukk-kaunistustega laed, marmorkaminad ning mööbliesemed, mis on suudetud säilitada ennesõjaaegse saatkonna interjööri.

M. Kaljurand. Eesti Vabariigi suursaatkond Moskvast – 85. – Välisministeeriumi aastaraamat 2006. Tallinn, 2007, lk 79.

16.25 Baltimaade kuvand Venemaal**Katke L. M. Mletšini arvamusest***31. märts 2007****Venemaa ja Baltimaad mineviku vangis***

Lätlased, leedulased ja eestlased paistavad meile ülbete ja suurelistena. On levinud arvamus, et kolm Balti riiki on lihtsalt ühed väikesed, õelad, peaaegu fašistlikud riigid, kes vihkavad Venemaa ja on muutnud “muulased” teise järgu inimesteks. Ütleme ausalt – Baltimaad ei armastata kolmel põhjusel.

Esiteks lahkusid nad Nõukogude Liidust esimestena – “tänamatud!”.

Teiseks peavad nad ennast Lääne osaks, tahtsid kohe astuda Euroopa Liitu ja NATOsse – “liitusid meie vaenlastega!”.

Kolmandaks esitavad nad Venemaale nõudmisi, olgu siis territoriaalseid või rahalisi, “Nõukogude okupatsiooni” aastate eest.

Kõik muu on juba tagajärg, sealhulgas rahulolematuse venelaste olukorra pärast. Endise Nõukogude Liidu territooriumil leidub riike, kus

venelastel on tõepoolest läinud (ja läheb praegugi!) väga halvasti. Kuid neid riike ei sõanda Moskva puudutada – diktaatorlike režiimidega peljatakse tegemist teha. Aga kolm Balti riiki on ju demokraatlikud, neid võib kartuseta kritiseerida.

Ka protestid SSi veteranide kokkutulekute ning Baltimaades SS-lastele püstitatavate mälestusmärkide pärast on rohkem näitamiseks. Venemaal marsitakse avalikult natslike loosungite all, vabalt ilmub fašistlik kirjandus, kuid see ei morjenda ühiskonda karvavõrdki.

Kui pidada silmas Moskva traditsiooniliselt üleolevat suhtumist Euroopa väikeriikidesse ja kommet lahendada kõik küsimused üle nende pea suurte partnerite, Ameerika, Saksamaa ja Prantsusmaaga, siis pole imestada, et see saab Baltimaades esile kutsuda vaid ärritust. Venemaa poliitikat Baltimaade suhtes ei saa kuidagi targaks nimetada. Mida on meie diplomaatia teinud uute suhete loomiseks Leedu, Läti ja Eestiga? Muide, kui tekkisid probleemid Kaliningradi transiitühendusega, oleks hädasti vaja läinud häid suhteid Leeduga, aga mida pole, seda pole.

Ainuke viis vaenu ületada on suhtuda ausalt minevikku. Häda on selles, et see minevik pole kuigi meeldiv kummaltki poolt, mispärast seda ei taheta meenutada, rääkimata juba sellest, et tunnistada oma vigu. Ometi ei kanna ju praegused poliitikud mitte mingit vastutust selle eest, mis toimus kolmekümnendatel ja neljakümnendatel aastatel.

Miks siis ilmutatakse võltsi solidaarsust nendega, kes panid toona toime kuritegusid? Kui Venemaa poliitikud ei soovi kõnelda Stalini ajast ega tunnistada, et lätlased, leedulased ja eestlased tehti NSV Liidu kodanikeks vastu nende tahtmist, siis ei kõla muidu täiesti õiglane pahameel Balti SS-laste pärast kuigi veenvalt. [---]

Mõned meie poliitikud kinnitavad seniajani, et kolm vabariiki astusid NSV Liitu vabatahtlikult. Nõukogude välisministeeriumi avalikustatud dokumendid maalivad sootuks teistsuguse pildi. Leedusse, Lätisse ja Eestisse viidi sisse Nõukogude väed, vahetati jõuga valitsus ja korraldati valimised, mida ei saa pidada demokraatlikuks. Pärast seda arvati kolm vabariiki NSV Liidu koosseisu.

Peaaegu kohe algasid massilised repressioonid. Maha lasti ja laagrisse saadeti mitte ainult endiseid politseinikke ja ametnikke, vaid ka intelligente. Viimane sõjajärgne küüditamine toimus 14. juunil 1941. aastal nädal enne Saksamaa kallaletungi. Need küüditamised määrasid alatiseks leedulaste, lätlaste ja eestlaste suhtumise Nõukogude Liitu.

16.26 Riikide osatähtsus Eesti väliskaubanduses*Oktoober 2006*

Ühendused, riigid	Eksport		Ühendused, riigid	Import	
	mln krooni	%		mln krooni	%
Kokku	10 214,7	100,0	Kokku	14 106,6	100,0
EL-25	6 697,2	65,6	EL-25	11 054,0	78,4
SRÜ	1 329,8	13,0	SRÜ	1 701,9	12,1
1. Soome	1 678,1	16,4	1. Soome	3 015,1	21,4
2. Rootsi	1 266,1	12,4	2. Saksamaa	1 844,3	13,1
3. Läti	1 060,1	10,4	3. Venemaa	1 447,6	10,3
4. Venemaa	1 004,0	9,8	4. Rootsi	1 172,8	8,3
5. Gibraltar	642,3	6,3	5. Läti	906,8	6,4
6. Leedu	567,0	5,6	6. Leedu	716,3	5,1
7. Saksamaa	512,1	5,0	7. Holland	541,1	3,8
8. Hiina	416,0	4,1	8. Poola	526,8	3,7
9. Norra	297,0	2,9	9. Itaalia	402,8	2,9
10. Taani	259,4	2,5	10. Hiina	369,3	2,6

<http://www.stat.ee/182994>

16.27 Eesti rahvaarv aastail 1200–2000

Aasta	Rahvaarv tuhandetes	Linnarahvastik %-des
1200	150–180	...
1550	250–300	7–8
1640	120–140	...
1695	350–400	5–6
1712	150–170	...
1782	485	5
1881	889	14,6
1897	958	19,2
1922	1107	25,0
1934	1126	33,0
1959	1197	56,4
1970	1356	65,7
1979	1466	69,7
1989	1566	71,5
2000	1370	69,2

Eesti entsüklopeedia, 11. Tallinn, 2002, lk 245–250; H. Palli. Eesti rahvastiku ajaloo lühiülevaade. Tallinn, 1998, lk 44.

16.28 Eesti rahvastiku etniline koostis aastail 1897–2000 (%-des)

Aasta	Eestlasi	Sakslasi	Venelasi	Ukrainlasi	Rootslasi	Juute	Teisi
1897	90,6	3,5	4,0	...	0,6	0,4	0,9
1922	87,7	1,7	8,2	...	0,7	0,4	1,3
1934	88,2	1,5	8,2	...	0,7	0,4	1,0
1959	74,6	0,1	20,1	1,3	...	0,5	3,4
1970	68,2	0,6	24,7	2,1	...	0,5	3,9
1979	64,7	0,3	27,9	2,5	...	0,3	4,3
1989	61,5	0,2	30,3	3,1	...	0,3	4,6
2000	67,9	0,1	25,6	2,1	...	0,1	2,2

Eesti entsüklopeedia, 11. Tallinn, 2002, lk 253; H. Palli. Eesti rahvastiku ajaloo lühiülevaade. Tallinn, 1998, lk 45.

16.29 Eestlaste arv maailmas 1850–2000**Katke I. Kase ja T. Tammaru artiklist**

	Eestis	Idas	Läänes	Diasporaa kokku	Eestlasi kokku	Diasporaa osakaal, %
1850	660 000	30 000		30 000	690 000	4
1897	880 000	125 000		125 000	1 005 000	12
1917	900 000	200 000	15 000	215 000	1 115 000	19
1922	970 000					
1926	970 000	155 000	25 000	180 000	1 150 000	16
1934	990 000					
1939	1 000 000	145 000	30 000	175 000	1 175 000	15
1945	830 000	110 000	90 000	200 000	1 030 000	19
1959	890 000	95 000	90 000	185 000	1 075 000	17
1970	925 000	80 000	90 000	170 000	1 095 000	15
1979	950 000	70 000	85 000	155 000	1 105 000	14
1989	965 000	65 000	85 000	150 000	1 115 000	13
2000	930 000	40 000	90 000	130 000	1 060 000	12

J. Kask, T. Tammaru. Eestlased maailmas ja tagasiränne kodumaale. – Suur põgenemine 1944. Eestlaste lahkumine ja selle mõjud. Tartu Ülikooli Kirjastus, 2006, lk 193.

16.30 Eesti keele ja kultuuri välisõpe**Artikkel ajalehest Krimmi Eestlased****2007**

Üheks Haridus- ja Teadusministeeriumi oluliseks tegevusvaldkonnaks on eesti keele ja kultuuri välisõppe korraldamine.

2003/2004. õppeaastal sai eesti keelt õppida peaaegu 40 Euroopa, Ameerika ja Aasia kõrgkoolis nii põhi- kui ka lisaerialana, vaba- või valikainena. Eesti keele õpetamise traditsioon akadeemilisel tasemel on kõige pikem Soome, Rootsi ja Ungari ülikoolides.

Õppekohtade arvu poolest paistab silma Saksamaa, kus eesti keele kursusi pakutakse seitsmes kõrgkoolis. Eesti keel on lülitatud peaaegu 30 üldharidus- ja täienduskooli ning keelekursuste õppekavadesse Euroopas, USAs, Kanadas ja Austraalias.

Haridus- ja Teadusministeerium saadab kõrg- ja tavakoolidesse eesti keele ja kultuuri õpetajaid. Ühena esimestest saadeti eesti keele õpetaja Vene Föderatsiooni Siberisse Ülem-Suetuki Põhikooli; 2002. aastal saadeti eesti keele õpetaja tol ajal ainsasse väljaspool Eestit asunud eesti-keelsesse üldhariduskooli, Petseri II Keskkooli ning Ukrainasse Krimmis asuvasse Aleksandrovka Keskkooli.

2002. aasta sügissemestrist alustasid eesti keele õpetamist Eestist lähetatud lektorid Vilniuse ülikoolis ja Peterburi Riiklikus Ülikoolis; 2003. aastal hakati eesti keelt õpetama Pariisis Ida keelte ja kultuuride instituudis (NALCO).

Välisõppe tugisüsteemi tugevdamiseks pakutakse õpetajatele ja lektoritele lisaõpet Eestis. Väliseestlaste lastele aga võimaldatakse osaleda suvises keelelaagris. Kaasmaalaste programmi raames toetatakse väliseestlaste õppimist Eesti kõrgkoolides. Aastatel 2002–2004 eraldas Haridus- ja Teadusministeerium viis stipendiumit endisest NSV Liidust pärit noortele. 2002. aastast korraldatakse eesti keele ja kultuuri välisõppega seotud inimestele iga nelja aasta tagant konverentse “Eesti keel ja kultuur maailmas”. Lisaks sellele toetab Haridus- ja Teadusministeerium nii kõrg- kui ka üldhariduskooli õppematerjalidega.

2. detsembril 2004. aastal kiitis Vabariigi Valitsus heaks eesti keele ja kultuuri akadeemilise välisõppe programmi aastateks 2005–2010, mille eesmärk on laiendada eesti keele ja kultuuri välisõppe võrgustikku nii naabermaade kui ka Euroopa ja maailma kõrgkoolides. Programmi töötas välja 2001. aastal moodustatud eesti keele välisõppe nõukogu.

Küsimused ja ülesanded

---

1. Millised raskused olid iseseisva Eesti riigi taastamisel?
2. Millised on iseseisva Eesti saavutused?
3. Miks on mitteeestlaste integreerimine Eesti ellu olnud raske ülesanne?
4. Millised on alates 1991. aastast olnud Eesti-Vene riiklikud suhted?
5. Kommenteerige allikat 16.27.
6. Mis sündmusi peate Eestis aastail 1991–2007 kõige olulisemaks?
7. Miks oli Baltimaade integratsioon Läänega allika 16.11 hinnangul oluline? Milliseid sündmusi ja protsesse Eesti ajaloost Margaret Thatcher meenutab? Miks just neid?
8. Miks oli oluline kommunistlike režiimide kuritegude hukkamõistmine Euroopa Nõukogu Parlamentaarse Assamblee resolutsiooniga (allikas 16.17)?
9. Millist abi ja toetust on Eesti allikate 16.22 ja 16.23 andmeil andnud NATO, Euroopa Liidu ja ÜRO liikmesriigina? Mis riigid said 2006. aastal abi Eesti riigilt? Millised riigid on abisaajad 2008. aastal? Miks on meie osalemine arenguabiprogrammides tähtis? Millised on tänapäeva Eesti tugevad küljed arenguabi saavaid riike abistades?

